

Ferdydurke

Вітальд Гамбровіч

з польскай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

Разьдзел I
Захоп

У аўторак я прагнуўся парою бяздушна-ніклай, калі якраз ноч ужо й ня трымае душы, а сьвітанак яшчэ не пачаў брацца на добры разгон. Разбуджаны зьнянацку, я ўжо быў хацеў ляцець таксоўкай на вакзал, бо мне здавалася, што вось-вось выязджаю, адно ўжо толькі наступнай хвілінай разабраўся зь бядою, — цягнік на вакзале мяне не чакае, яшчэ не пара. Я ляжаў у млявым сьвятле, і цела маё нязносна калацілася, уганяючы мой дух у страх, дух ціснуў на цела, і кожная малюпасенечкая фібрынка ў ім курчылася ў спадзяваньні, што нічога такі ж ня станецца, нічога ня зьменіцца, нічога нідзе не пачнецца і што б там ні броілася, нічога й ніколі ня будзе, анічагуткі, хоць ты трэсьні. Гэта быў страх неіснаваньня, страх нябыту, неспакой нежыцьця, апасеньне нерэчаіснасьці, блізіру, біялягічны крык пратэсту усіх маіх клетак супроць унутранага разьдзіраньня, сьціраньня і распыльваньня. Жах перад непрыстойнай мізэрнасьцю і здробненасьцю, боязь дэканцэнтрацыі, паніка ад дробязнасьці, страх перад гвалтам, які я насіў у сабе, і перад тым, які нёс мне пагрозу звонку — а самае важнае, што пастаянна мітрэнжыла мяне, не адступаючыся ні на крок, нешта, што я мог бы назваць самаадчуваньнем унутранага, міжклетачнага перадражніваньня і паглуму, уцялесьненых кпінаў разбэшчаных часьцінак майго цела і аналягічных частак майго духу.

Сон, які нагарнуўся на мяне ноччу і разбудзіў, быў якраз паказальнікам перапалоху. Вяртаньнем часу, які павінен быць забаронены прыродзе, я ўбачыў сябе такім, якім быў гадоў у пятнаццаць-шаснаццаць — перанёсься ў маладосьць — і, стоячы на вятры, на камені, каля млына над ракою, я нешта гаварыў, чуў даўно пахаваны свой пеўнікаў галасок, пісклявы, бачыў нос на яшчэ недасфармаваным твары і даўжэзныя рукі — я адчуваў непрыемную кансыстэнцыю гэтай пасрэднай, прамінушчай фазы разьвіцьця. Прагнуўся са сьмехам і страхам, бо мне здавалася, што такі, які я цяпер, за трыццаць, я сам сабою перадражніваю і высьмейваю неаперанага блазеньючка, якім я быў, а ён зноў жа перадражнівае мяне — і гэта з роўным правам, — што абодва перадражніваем самыя сябе. Няшчасная памяць, ты загадваеш ведаць, якімі дарогамі дайшлі мы да сутнага стану валоданьня! А далей, здалося мне ў паўсьне, але ўжо як прагнуўся, што цела маё не маналітнае, што некаторыя часткі яго яшчэ хлапечыя і што мая галава кпіць і глуміцца з лыткі, лытка сваёй чаргою — з галавы, што палец збыткуе з сэрца, сэрца з мозаку, нос з вока, вока з носа рагоча й гаркае — і ўсе гэтыя чэлесы дзіка гвалтавалі самі сябе ў атмасфэры ўсеабдымнага і пранозьлівага здзеку. А калі я ўжо як сьлед ачуўся ў сьвядомасьці і пачаў разважаць пра сваё жыцьцё, перапуд мой не змалеў ні на ёту,

куды там — яшчэ памацнеў, хоць часам яго як рукой здымала, не, ня рукой — сьмехам, ад якога не маглі стрымацца вусны. На паўдарозе свайго жыцця сярод цёмнага лесу я апынуўся. Лес гэты, што горш, быў з я л ё н ы .

Тым часам на яве я быў таксама нейтраваны, разладжаны — як у сьне. Зусім нядаўна я перайшоў непазбежны рубікон трыцятніка, мінуў верставы камень, па метрыцы, па зьнешнасьці гляджуся на чалавека высталенага, а от жа ім ня быў — а, бо і кім жа быў? Трыццацігадовым гульцом у брыдж? Выпадковым, прынагодным рабацягам, які выконваў дробныя жыццёвыя абавязкі і адбываў вучнёўства? Якая ж была мая сытуацыя? Цягаўся па кавярнях і па барах, сустракаўся зь людзьмі перакінуцца словам-другім, часам нават думкамі, але сытуацыя была няясная, і я сам ня ведаў, чым ёсьць чалавек, чым блазеньюк; і вось на пераломе гадоў я ня быў ні тым, ні другім — быў нічым, — а равесьнікі, якія ўжо пажаніліся і пазаймалі адведзеныя ім становішчы ня так паводле жыцця, як паводле розных дзяржаўных пасадаў, ставіліся да мяне само сабою з абгрунтаваным недаверам. Мае цёткі, гэтыя дачэпленыя, прыдаткавыя чвэрцьмацеркі, якія шчыра любілі мяне, ужо з нянаведзь якіх давён забягаліся ўплываць на мяне, каб я не ўстабілізаваўся як нехта там які-каторы, а каб жа як адвакат альбо як чыноўнік — мая неакрэсленасьць была ім незвычайна прыкрая, ня ведалі бо, як гаварыць са мною, ня ведаючы, хто ж я такі, і сама большае, што маглі, — толькі мямлілі абы што.

— Ёзю, — казалі паміж адной мямлінай і другой, — твая гадзіна прабіла. Што людзі скажуць? Калі ня хочаш быць урачом, будзь, прынамсі, хоць бы ўжо бабнікам альбо конюхам, але хай гэта будзе вядома... хай вядома будзе...

І я чуў, як адна адной шаптала, што я з людзьмі ваўкаваты, што я неўдастаткаваны жыццёва, пасья зноў пачыналі мямліць, змучаныя паражнечай, якую я ствараў ім у галовах. У сутнасьці гэты стан ня мог доўжыцца бясконца. Стрэлкі прыроднага гадзінніка былі няўмольныя і катэгарычныя. Калі ў мяне прабіліся апошнія зубы, зубы мудрасьці, належала ўсьвядоміць — разьвіцьцё закончылася, надышоў час непазбежнага забойства, мужчына павінен забіць у сабе няўтуленае, неаболенае, недашкадванае дзіця, выпырхнуць матыльком, пакінуць мёртвы труп вусеня. З туману, з хаосу, з каламуці, віроў, шумавіньня, ныркоў, з трысьця і чараціньня, з жабяга галасу я мусіў перанесьціся ў чыстыя і сьветлыя формы, у формы выкрышталізаваныя — прычасацца, упарадкавацца, увайсці ў грамадзкае жыццё дарослых і там ужо зь імі базарыць.

Ага! Як жа ж! Я ўжо спрабаваў, пяўся — о, доўгая песня, я ад сьмеху бакі рваў, прыгадваючы вынікі спробаў. Каб прычасацца і ў меру магчымасьці высьветліць, я прыступіў да пісаньня кнігі — дзіўна, але мне здавалася, што мае ўлазіны ў сьвет ня могуць адбыцца без высьвятленьня, якое ня было б зацямненьнем. Я найперш вельмі хацеў кнігай уцёрціся ў іхнюю ласку, каб пасья ў асабістых стасунках застаць сабе ўжо падрыхтаваную, уробленую глебу і — калькуляцыя! — калі здолею пасеяць у душах станоўчае ўяўленьне пра сябе, дык уяўленьне тое ў сваю чаргу сфармуе і мяне самога; такім спосабам хоч-няхоч я зраблюся сталым, аднак чаму пры здрадзіла мне? Чаму сьвяты сорам не дазволіў мне напісаць страшэнна банальны раман, і замест каб снаваць высокія сутнасьці з сэрца, з душы, я вывеў іх зь нізкіх падножжаў, напхаў у тэкст нейкіх жаб, ног, сам яго зьмест стаўся недасьпелкам, неперабрадзілым, адно толькі стылем, голасам, ізалюючы іх на паперы халодным і роўным тонам, паказваючы, што, вось бачыце, я прагну пахерыць тыя дрожджы? Навошта, на якога ражна, на якую халеру насуперак сваім жа намерам я назваў кнігу „Помнікам з акрэсу сталеньня”? Марна сябры раілі і адрайвалі мне даваць такую назву і наадварот жа раілі асьцерагацца самага наймалейшага намёку на недасьпеласьць. — Не рабі гэтага, — казалі, — недасьпеласьць — гэта моцна жорсткае паняцьце, калі сам сябе прызнаеш недасьпелым, дык сцула цябе высьпеліць. Альбо ж не разумееш, што першая ўмова дасьпеласьці, безь якой ані-ані, ёсьць — самому сябе прызнаць дасьпелым? Але мне здавалася, што проста не выпадае занадта лёгка і танным коштам збываць зь сябе смаркача, што Дарослыя —

вельмі ўвішныя і праніклівыя, каб дацца на ашуку, і што таму, каго смаркач нястомна падсыцьбае, нельга паказвацца на людзях без смаркача. Можа, я лічыў павабнымі свае адносіны да павагі, занадта ж бо пераацаніў даросласць дарослых.

Успаміны, успаміны! Утуліўшыся галавой у падушку, ногі пад коўдру, упадаючы то ў сьмех, то ў страх, я падбіваў баланс свайго ўваходу ў даросласць. Зашмат замоўчваецца пра асабістыя, унутраныя пахібы і крывізны гэтага ўваходу, назаўсёды цяжарнага наступствамі. Літаратары, гэтыя людзі з божым дарам таленту на тэму самых абстрактных рэчаў і набольш абьякавыя да, напрыклад, драмы душы караля Карла II з прычыны шлюбу Брунгільды, яны адмаўляюцца дакранацца да найважнейшай справы сваёй перамены ў чалавека публічнага, грамадзкага. Дужа хацелі б, відаць, каб кожнае табе думала, што яны пісьменьнікі з божай ласкі, а ня людзкой, што зь неба ўпалі на зямлю разам са сваім талентам; яны саромеюцца выставіцца на сьвятло якімі там бо ні было саступкамі, якімі асабістымі паразамі адкупілі права пісаць пра Брунгільду альбо хоць бы пра жыцьцё пчаляроў. Не, пра сваё жыцьцё ані слова — от жа толькі мусова пра жыцьцё пчаляроў. Напэўна, напісаўшы дваццаць кніжак пра жыцьцё пчаляроў можна зрабіцца статуяй — але дзе ж сувязь, дзе лучнасьць пчалярскага караля зь яго прыватным мужчынам, дзе лучнасьць мужчыны зь юнаком, юнака з падлеткам, падлетка зь дзіцем, якім калісьці быў, якая радасьць смаркачу вашаму з вашага ж караля? Жыцьцё, якое ня трымаецца на такіх лучнасьцях і не рэалізуе свайго разьвіцьця на ўсёй сваёй працягласьці, яно як дом, які будзецца згары і непазьбежна павінен закончыцца на шызафрэнічным раздваеньні асобы.

Успаміны! Пракляцьце чалавецтва — што наша экзыстэнцыя на гэтым сьвеце ня трымае ніякай акрэсьленай і сталай гіерархіі, а што ўсё ўвесь час плыве, пераліваецца, рухаецца і ўсе павінны быць адчутыя і ацэненыя ўсімі, а паняцьце пра нас, цёмных, абмежаваных і тупых, ня менш важнае, чым паняцьце пра парывістых, сьветлых і далікатных. Калі ж чалавек найглыбей узалежнены ад свайго адбітку ў душы іншага чалавека, а бадай бы хоць тая душа была душою крэтына! І рашуча запырачу меркаваньню тых маіх калегаў па пяры, якія ў адносінах да думкі тупых прымаюць арыстакратычную пазітуру і ўзьнёсла дакляраюць, што *odi profanum vulgus*. Які ж бо гэта танны, спрошчаны спосаб ухіляцца ад рэчаіснасьці, якая гаротная ўцечка ў фальшывую ўзьнёсласьць! Якраз наадварот, я стаю на тым, што агульная думка тым больш нам важная і палкая, чым яна тупейшая і вузейшая, абсалютна ж бо сама так, як цесны чаравік датклівей даецца ў знакі, чым чаравік, што якраз па назе. О-о, ужо ж бо мне гэты суд людзкі, гэтая прорва судоў і меркаваньняў пра твой розум, сэрца, характар, пра ўсе асаблівасьці тваёй арганізацыі — суд адкрыты тым адважнікам, якія свае думкі ўвабралі ў друк і запусьцілі ў людзтва на паперы, о, папера, папера, друк, друк! І я тут не кажу пра самыя сардэчныя, самыя мілыя выракі сямейніц-цётчак нашых, не, не кажу, хутчэй, хацеў бы спамянуць суды іншых цётчак — цётчак-культурніц, тых шматлікіх чвэрць-аўтарак, прыжывалак-паўкрытыкесаў, якія абвяшчаюць прысуды свае ў часопісах. Калі сусьветную культуру абсела кодла прыліпалак баб, прыплеценых да літаратуры, ня ў меру прысьвечаных у духоўныя каштоўнасьці і эстэтычна заарыентаваных, часьцей за ўсё зь нейкімі сваімі поглядамі і разважаньнямі, перакананых, што Оскар Уайльд аджыў сваё і што Бэрнард Шоў — майстар парадоксу. Ах, кожная даўно ўжо ведае, што трэба быць незалежнай, пазытыўнай і глыбейшай, дык зазвычай яны глыбейшыя, безь перабольшаньня пазытыўныя і поўныя цётчыных даброцяў. Цёця, цёця, цёця! О, хто ніколі ня быў на варштаце цёткі-культурніцы і ня быў прэпараваны нема і бязь енку яе мэнтальнасьцю, якая трывіялізуе і забірае ў жыцьця ўсякае жывое жыцьцё, хто ня чытаў у газэце цётчынага выраку, той ня ведае дробязнасьці, той ня знае, што такое цётчыная дробязнасьць.

А далей, возьмем суды сялян і сялянак, суды пэнсыянэрак, дробязныя суды дробных чыноўнікаў і бюракратычныя суды вышэйшага чынавенства, суды

правінцыйных адвакатаў, прадурзятых суды вучняў, фанабэрыстыя суды старых, а таксама суды публіцыстаў, суды грамадзкіх дзеячаў і суды доктарскіх жонак, нарэшце суды дзяцей, якія наслухаліся бацькоўскіх судоў, суды пакаёвак, малодшых кухарак, суды кузынак, суды пансыянатак — цэлае мора судоў, кожны зь якіх акрэсьлівае цябе ў другім чалавеку і стварае цябе ў ягонай душы. Як бы ты нарадзіўся ў тысячы цеснаватых душ! А маё становішча было тут настолькі ж цяжэйшае і далікатнейшае, наколькі кніга мая была цяжэйшая, далікатнейшая за адпаведны этыкет дасьпелай чытанкі. Яна здабыла мне сапраўды кола не абы якіх сяброў і, калі б натуральныя цёткі і іншыя прадстаўнікі людзтва маглі чуць, як у замкнутым і нават не даступным іх мроям коле я бываю кормлены вялікапышнасьцю і прызнаньнем у Прызнаных і Выбітніх, як вяду інтэлектуальныя базары на вярхах, дык, бадай што, плазам паслаліся б перад мною і цалавалі б мае ногі. Але зь іншага боку было ў кнізе нешта недасьпелае, што ўпаўнаважвала да канфідэнцыяльнасьці і прыцягвала істоты пасрэдня, зь якіх ні пер'я, ні мяса, гэты найстрашнейшы пласт паўінтэлігентаў — акрэс дасьпельваньня завабіў паўсьветакультуры. Магчыма, што, будучы занадта здалікачанай як на цёмны розум, кніга была адначасова замала ўзьнёслая і насушленая на прасталюдзтва, якое чульлівае толькі да знешніх праяваў павагі. І няраз, выходзячы зь сьвятых і цудоўных мясьцінаў, дзе быў міла частаваны павагай, я сустракаў на вуліцы тую-іншую інжынерыху ці пэнсыянэрку, якая даверліва трактавала мяне як свайго, як недасьпелага пабрацімца і сваяка, паляпвала па плячы і казалі: — Сэрвус, Юзік, дурненькі ты наш, недасьпелак ты наш! — І так адным я быў мудры, другім дурненькі, адным значны, другім ледзь прыкметны, адным свой, тутэйшы, другім арыстакратычны. Распнуты паміж вышэйшасьцю і ніжэйшасьцю, прыманы аднолькава і тымі і другімі, паважаны і нядбаны, шанаваны і пагарджаны, здольны і няздольны, як прыпадзецца, як складзецца сытуацыя! Жыцьцё маё з гэтага часу зрабілася разадраным больш, чым было ў хатнім зацішску. І я ня ведаў, чый я, — ці тыхны, што мяне цэняць, ці тыхны, што ня цэняць мяне.

Але найгорш — што, ненавідзячы асяродак паўінтэлігентаў, як яшчэ, бадай, так ніхто ніколі не ненавідзеў, я ненавідзеў ваража, сьцінаўся з гэтым асяродкам; я абапіраўся на эліту і арыстакратыю, увінаўся ад іх прыязна адкрытых абдымкаў і ўцякаў у хамскія лапы тых, што мелі мяне за блазьнюка. Па сутнасьці гэта рэч першаснай вагі і вызначэньня далейшага разьвіцьця, к і р у ю ч ы с я чым, чалавек стаецца і арганізуецца, — ці, напрыклад, дзейнічаючы, гаворачы, трызьнячы, пішучы, мае сабе наўме і бярэ пад увагу толькі дарослых людзей, закончаных, якія разумеюць сьвет паняцьцяў, людзей скрышталізаваных, ці тое ж яго няспынна перасьледуе відзеж прасталюдзтва, недасьпеласьці, вучняў, пансыянатак, земляўласнікаў і вяскоўцаў, ад цётка-культурніц, публіцыстаў і фэльетаністаў, карціна падазронага, каламутнага паўсьвету, які дзесьці там чакае цябе і спакваля аброшчвае цябе зелянінай, як плюшч, ліяны і іншыя расьліны ў Афрыцы. Ані на хвілю я ня мог забыць пра недасьвет недалюдзкіх людзей — і, панічна баючыся, жахліва брыдзячыся, здрыгаючыся ад аднаго ўяўленьня яго багністай зеляніны, ня ўмеў, аднак, адарвацца, быў загіпнатызаваны, бы птушка, якая ўбачыла гадзюку. Нібы дэман які спакушаў мяне недасьпеласьцю! Як бы ў антыпрыродзе ён спрыяў ніжэйшай сфэры і любіў яе за тое, што трымае мяне пры сабе за блазьнючка. Ня мог я ні сэкунды гаварыць мудра, ну, хоць бы на столькі, на колькі ўспасобіцца здольны быў, бо ведаў, што недзе там у правінцыі нейкі лекар мае мяне за дурня і чакае ад мяне толькі дурноты; і наогул я ня мог паводзіцца прыстойна і сур'ёзна ў кампаніі, ведаючы, што некаторыя пэнсыянэркі чакаюць ад мяне акурат непрыстойнасьці. Сапраўды, у сьвеце духу чынніца пэрманэнтны гвалт, мы не самаісныя, мы толькі функцыя іншых людзей, мы мусім быць такімі, якімі нас бачаць, а ўжо маёй асабістай паразай было, што я зь нейкай нездаровай радасьцю найахвотней узалежніваўся ад недаросткаў, пераросткаў, падлеткаў і цётка ад культуры. А, вечна, вечна цягаць на сваім карку цётку — быць наўным толькі таму, што нехта там

наіўны мяркуе, што ты наіўняк, — быць дурным толькі таму, што дурань мае цябе за дурня — быць зялёным толькі таму, што нейкі там зеляпан топіць цябе ва ўласнай недасьпеласьці — а, таксама ж ашалець можна, каб ня слоўца „а”, якое нежак-такі жыць дазваляе! Ацірацца аб гэты вышэйшы і ўдарослены сьвет, ня могучы дастацца ў яго, быць за крок ад вытанчанасьці, элегантнасьці, розуму, павагі, ад судоў дасьпелых, ад узаемнага прызнаньня, гіерархіі, вартасьці і толькі праз шкліну лізаць гэтыя цукеркі, ня мець доступу да гэтых спраў, быць дадатковым. Вадзіць кампанію з дарослымі і далей, як тое ў твае шаснаццаць гадоў, мець уражаньне, што ты толькі ўдаеш зь сябе дарослага? Удаваць пісьменьніка і літаратара, парадыраваць літаратарскі стыль і дасьпелыя, выштукаваныя фразы? Артыстычна прыступаць да бязьлітаснай публічнай інтрыгі дзеля свайго „я”, употайкі спрыяючы сваім непраталям?

О так, на самым пачатку публічнага жыцьця я атрымаў паўсьветавыя асьвячэньні, быў гойнасна памазаны ніжэйшай сфэрай. А што яшчэ больш ускладняла справу, дык гэта што мой кампанейскі лад жыцьця таксама пакідаў жадаць шмат чаго лепшага і быў абсалютна каламутны, марны, запэцканы і безабаронны перад паўсьветавымі сьвецкасьцямі. Нейкае няўмельства, народжанае з натурыстай зацятасьці, а можа, з апасеньня, не дазваляла мне гуляць у ніякую дасьпеласьць, і няраз бывала, што я ад страху папросту шчыпаў тую асобу, якая спрабавала прыпахлебіцца да майго духу духам сваім. Як жа зайздросьціў я тым яшчэ ў калысцы высублімаваным і, відаць, прадвызначаным да вышэйшасьці літаратарам, Душа якіх функцыянавала няспынна ўгору, быццам шылам падколваная ў дупку — салідным пісьменьнікам, Душа якіх прымалася на поўным сур’ёзе і якія з прыроджанай лёгкасьцю, у вялікай творчай пакуце апэравалі ў сфэры паняцьцяў аж настолькі высокіх, пазахмарных і раз назаўсёды асьвечаных, што сам Бог быў ім амаль кімсьці паспалітым і мала шляхетным. Чаму ня кожнаму дазволена напісаць яшчэ адзін раман пра каханьне альбо ў цяжкіх болях раскалупаць якуюсь грамадзую балячку і застацца Змагаром за справу прыгнечаных? Альбо пісаць вершы і стацца Паэтам і верыць у „сьветлае прыйсьце будучай паэзіі”? Быць уталентаваным ды карміць духам сваім і адухоўліваць шырокія масы тых, каму не паталаніла? А, што за прыемнасьць турзацца і мітрэнжыцца, прысьвячаць сябе і паліць сябе на ахвярным стосе, але заўсёды ў вышэйшым сэнсе, у катэгорыях такіх увывакародненых, такіх — дарослых! Свае сатысфакцыя і сатысфакцыя чужая — расслабляцца пры пасрэдніцтве тысячагадовых культурніцкіх інстытуцый так пэўна, як бы ставіш сваю сумку ў РКО. Але, на жаль, я быў блазньнюк, і блазньнюкаватасьць была маёй адзінай культурніцкай інстытуцыяй. Двойчы застуканы зьнянацку і абмежаваны — адзін раз сваім дзіцячым мінулым, якога ня мог забыць, — другі раз дзіцячасьцю людзкіх уяўленьняў пра мяне, тою карыкатурай, якою западаў у іх душы — мэланхалічны нявольнік зеляпанства, вось, кузака, жамарвіна ў гушчары, глыбокім і густым.

Ня толькі прыкрая, але і грозная сытуацыя. Бо то ж бо дасьпелыя зь нічога так ня гідзяцца, як зь недасьпеласьці, і нічога іншага больш ім так не ненавіснае. Яны лёгка стрываюць любое самае лютае ашаламленьне, абы толькі яно былося ў рамках дасьпеласьці, ня страшны ім рэвалюцыянэр, які адзін дасьпелы ідэал разбурае другім дасьпелым ідэалам і, напрыклад, манархію бурыць дзеля рэспублікі альбо ж наадварот — рэспубліку манархіяй напхае і схрупае не запіваючы. Адным словам, з прыемнасьцю сузіраюць, як робіцца рух у дасьпелым, вышляхетным інтэрасе. Але як толькі ў кім унюхаюць недасьпеласьць, калі ўнюхаюць блазньнюка і смаркача, адразу накінуцца на яго, задзяўбуць, як лебедзі качку — сарказмам, іроніяй, кпінамі ўхаўтураць, не дазваляць, каб паскудзіў ім гнездо падкідзень сьвету, якога яны даўно ўжо зракліся. Дык чым жа гэта скончыцца? Аж дакуль дойдзеш гэтай дарогай, дзе ёй, дарозе, канец той настане? На глебе чаго (так я думаў) узьнікла ўва мне гэтае рабства недафармаваньня, гэтае запрапашчаньне ў зеляпанстве — ці таму, што я паходзіў з краіны асабліва багатае на істоты недаробленыя, паскробачныя,

прамежжавыя, дзе нікому каўнерык не па шыі, дзе ня так Журба і Доля, як Нязгула зь Нядойдай шастаюць і ягляць па палетках? А можа таму, што я жыў у эпоху, якая кожныя пяць хвілін купляецца на новыя лозунгі, чворыць вычуды і канвульсійна пора, як толькі можа, лыч свой — у пераходную эпоху?... Бледнае сьвятло сачылася праз рассунутыя шторы, а мне, калі я так падсумоўваў баланец майго жыцця, чырвань залівала твар і падкідала непрыстойнага сьмеху ў прасьцінах — і я выбухаў бяссьлілым жывёльным сьмехам, мэханічным, нажным, як ад казыткі ў пяту, як бы то ня твар, а нага мая рагатала. Трэба было як мага хутчэй пакончыць з гэтым, парваць зь дзяцінствам, прыняць рашэньне, нарэшце, і пачаць усё нанова — трэба было на нешта адважыцца! Забыць, нарэшце, забыць пэнсыянэрак! Парваць зь любоўю цётка-культурніц і сялянак, забыць пра дробных драстычных чыноўнікаў, забыць пра нагу і пра сваё ганебнае мінулае, пагардзіць смаркачом і блазьнюком, цвёрда скансалідавацца на дарослым грунце, ах, прыняць, нарэшце, гэтую звышарыстакратычную паставу, пагарджаць, пагарджаць! Не як датуль было, што недасьпеласьцю я пабуджаў, заахвочваў і вабіў недасьпеласьць іншых, а — наадварот — выдабыць дасьпеласьць зь сябе, дасьпеласьцю падштурхнуць іх да дасьпеласьці, гаварыць душой да душы! Душой? А ці можна забыць пра нагу? Душой? А дзе нага? Ці можна забываць пра ногі цётка-культурніц? А далей — што будзе, калі будзь што будзе і ня ўдасца перамагчы распушышканай адусюль, пульсуючай у росьце зелени (а напэўна ж якраз і ня ўдасца), што будзе, калі я выйду да іх такі дасьпелы, а яны мяне па-ранейшаму ўспрымуць недасьпела, калі я да іх з мудросьцю, а яны да мяне з псякосьцю? Не, не, у такім разе я лепш першы пачну недасьпела, нельга падстаўляць сваю мудрасьць пад іхнюю дурасьць, лепш я выстаўлю супроць іх іхнюю ж дурноту! А зрэшты, я не хачу, не хачу, лепш ужо быць зь імі, я люблю, люблю гэтыя пупышкі, гэтыя парасткі, гэтыя зялёныя кусьцікі, о! — я адчуў, што яны зноў мяне прыхопліваюць, ціскаюць у любоўных абшчаперынах, зноў я заліўся мэханічным нажным сьмехам і засьпяваў непрыстойную песеньку:

*У Скаліме, на віле Фарамушкі,
У пакойчыку боны, панны Ганны,
Схаваліся ў шафе два бандзюганы,—*

... калі раптам у роце зрабілася горка, у горле перасохла — я згледзеў, што тут я не адзін. Быў нехта яшчэ апрача мяне ў куце, каля печы, куды сьвятло яшчэ не дасталася, — у пакоі быў другі чалавек.

Але ж дзьверы былі замкнутыя на ключ. Значыцца, не чалавек, толькі прымара. Прымара? Д'ябал? Страх? Нябожчык? Я адразу адчуў, што не нябожчык, а жывы чалавек, і ўмомант увесь стуліўся — я адчуў чалавека, як сабака сабаку. І зноў у роце суха, стукат сэрца, перахват дыханьня — гэта сам я стаяў каля печы. Але цяпер гэта ня быў сон — сапраўды, ля печы стаяў мой самапаўтор. Аднак я ўбачыў, што ён баіцца яшчэ больш за мяне; ён стаяў схіліўшы галаву, апусьціўшы вочы, зьвесіўшы рукі — яго перапалох дадаў мне адвагі. Крадком з-пад коўдры я глядзеў як бы не на сябе і бачыў той твар, які быў мой і ня мой. Ён праступаў з глыбокага і цёмнага зяленіва, сам таксама зялёны, сьвятлейшы — тое аблічча, якое я насіў на сабе. Вось мой нос... вось мой рот... вось мае вушы, мой дом. Вітаю вас, знаёмыя куты! Як добра знаёмыя! Як добра я ведаў гэтую скрыўленасьць губоў, што маскавала напружанасьць сполоху. Вось кончыкі вуснаў — вось падбародак — вуха, якое сваім часам надарваў мне Зьдзісь — знакі і сымптомы дваякіх уплываў, твар, дзьве сілы якога, унутраная і вонкавая, сьцяліся міжсобку. Гэта было маё — быў я там, а ці ня быў — ці было гэта ўсё чужое — а я там, аднак, быў.

Раптам мне здалося непраўдападобным, каб гэта быў я. Як у люстры, калі мы, нечакана ўбачыўшы там сябе, а праз хвіліну ўжо ня пэўныя, мы гэта ці не, так і мяне зьдзівіла і абразіла ашаламная канкрэтнасьць гэтага вобраза. З валасамі, пацешна падстрыжанымі і зачасанымі, з павекамі, у штанах, з органамі слыху, зроку і

дыханьня — што гэта, маё прычандальле? хто гэта — я сам? Такі дакладны — выразны ў абрысах і ў драбніцах акрэсьлены, падрабязны... больш чым вымоўны. Я ня мог ня прызнаць, што бачу Яго ў дэталях, а яшчэ больш сумеўшыся, зрабіў няпэўны рух рукою ў змрок.

Але сьвятло з акна ўбіралася ў моц, і постаць рабілася ўсё больш яўнай — ужо былі відны пальцы на руках і пазногці — і я бачыў... а той дух, бачачы, што я бачу, трохі скурчыўся і, ня глядзячы, даваў мне знак рукою, каб я не глядзеў. А я ня мог не глядзець. Бо такі ўжо я быў. Дзіўны, напраўду, як мадам Пампадур. І выпадковы. Чаму такі, а ня інакшы? Эфэмернасьць. Хібы і дэфэкты выпаўзалі на сьвятло божае, ён жа стаяў, скурчыўшыся, падобны на начныя стварэнні, якіх сьвятло выдае на здабычу — як пацук, прыхоплены сярод хаты. І дэталі праступалі ўсё лепш і лепш, страшней, адусюль у Яго паяўляліся часткі цела, паасобку кожная, і кожная была дакладна акрэсьленая, сканкрэтызаваная... да граніц ганебнай выразнасьці... да граніц ганьбы... Я бачыў палец, пазногці, нос, вока, сьцягно і ступак, і ўсё гэта як бы выпнута наперад — як загіпнатызаваны гэтымі падрабязнасьцямі, я ўстаў і зрабіў крок да яго. Ён уздрыгнуў і замахаў рукою — быццам перапрашаючыся, і сказаў, што гэта ня тое, і ўсё адно — дазволь, прабач, пакінь... Але жэст, пачаты як засьцерагалны, закончыўся неjak нікудышне нікчэмна — я рушыў на яго — і, ня могучы больш стрымаць выцягнутую руку, з поўнага замаху пляснуў па твары. Прэч! Прэч! Не, гэта зусім ня я! Гэта нешта выпадковае, нешта чужое, накінутае, нейкі кампраміс паміж сьветам вонкавым і ўнутраным, гэта наогул не м а ё цела! Той енкнуў і зьнік — даў лататы. А я застаўся адзін, а дакладней неадзін — бо такі ж мяне ня было, я не адчуваў, што я быў, і кожная думка, кожны рух, чын, слова, усё здавалася не маім, а як бы ўсталяваным па-за мною, зробленым для мяне — а я па сутнасьці зусім іншы! І тады мяне агарнула страшэннае абурэньне. Ах, стварыць форму самога сябе! Пераўтварыць сябе навыварат! Выявіцца! Хай форма мая нараджаецца зь мяне ж, хай ня будзе мне зроблена! Абурэньне штурхае мяне да паперы. Дастаю паперу з шуфляды, і вось займаецца ранак, сонца залівае пакой, служанка ўносіць ранішнюю каву і булчкі, а я сярод бліскучых і філігранных формаў пачынаю пісаць першыя старонкі свайго ўласнага творыва, такога, як я, ідэнтычнага з мною, якое вынікае проста зь мяне самога, творыва, якое сувэрэнна праводзіць сваю рацыю супроць маёй, супроць усяго і ўсіх, калі раптам зьвініць званок, служанка адчыняе, у дзьвярах матэрыялізуецца Т. Пімка, доктар і прафэсар, а дакладней настаўнік, культуральны філолаг з Кракава, дробны, малы, хударлявы, лысы, у акулерах, у штучных штанах, у жакеце, з выдатнымі жаўтлявымі пазногцямі, у шаўровых жоўтых боціках.

*Прахвэсара пазналі?
Прахвээсар вам вядомы?
Прахвэсар?*

Голя, голя, голя-гоп! Пры явішчы гэтай Формы, такой жахліва просьценькай і дашчэнту збаналізаванай, я кінуўся на свае тэксты, засланяючы іх усім целама, а ён сеў, мусіў сесьці і я, а сеўшы, ён склаў мне свае спачуваньні з прычыны сьмерці нейкай маёй цёткі, якая памерла даволі даўно і пра якую я зусім быў забыўся.

— Памяць па памерлых, — сказаў Пімка, — гэта арка яднаньня паміж новымі і старымі гадамі, як і народная песьня (Міцкевіч). Пражываем жыцьцё памерлых (А. Комтэ). Ваша цётка памерла, і гэта прычына, якой можна, а нават сьлед прысьвяціць дадатак культуральнай думкі. Былі ў нябожчыцы свае заганьні (вылічыў), але ж яна мела і рашучасьць (вылічыў), прыносячы карысьць цэламу, у суме кніжка неблагая, гэта значыць, хачу сказаць, хутчэй тройка з плюсам — дык увогуле, карацей кажучы, нябожчыца была дадатным чыннікам, сумарная ацэнка дадатная, і я палічыў сабе за мілы абавязак сказаць гэта вам, я, Пімка, стоячы на варце культурных вартасьцяў, да якіх бяз пытаньня належыць і цётка, тым болей, што сканала. А зрэшты, — дадаў

паблажліва, — *de mortuis nihil nisi bene*, дык хоць бы і варта было б датачыць яшчэ сяго-таго, навошта зьнеахвочваць маладога аўтара, пшапрашам, — сястранца нябожчыцы... Але што гэта? — усклікнуў ён, убачыўшы на сталі мой пачаты чарнавік. — Такі ня толькі сястранец, але й аўтар! Бачу, спрабуем нашых сілаў на ніве? Пыль-пыль-пыль, аўтар! Зараз... кіну вокам... і заахвочу...

І седзячы, пераз стол памкнуўся па паперы, прычым начапіў акуляры, і сядзеў.

— Гэта не... гэта ня толькі... — забалбатаў я седзячы. — Сьвет як бач перавярнуўся. Цётка і аўтар абуралі мяне.

— Но, но, но, — сказаў Пімка, — пыль-пыль, курачка.

Гаворачы гэта, паціраў вока, а потым дастаў папяросу і, трымаючы яе двума пальцамі левай рукі, двума пальцамі правай разьмяў; і тут жа чыхнуў, калі засьвярбела ў носе, і, седзячы, пачаў чытаць. І сядзеў мудра, чытаючы. А мне, калі я ўбачыў, што чытае, зрабілася не па сабе. Сьвет перавярнуўся і тут жа арганізаваў мне клясычнага настаўніка, бэльфэра¹. Я ня мог кінуцца на яго, бо сядзеў, а сядзеў, бо сядзеў жа. Ні з таго ні з сяго, як з вялікага дзіва, седня выбілася на прырэдні план і зрабілася найбольшай перашкодай. Я круціўся тым ня меней на сядзеньні, ня ведаючы, што рабіць і як паводзіцца, пачаў хітаць нагою, паглядаць на сьцены і абгрызаць пазногці, а ўвесь гэты час ён паслядоўна і лягічна сядзеў, маючы сабе арганізаваную седню, запоўненую чытаючым бэльфрам. Трывала гэта страшэнна доўга. Хвіліны цягнуліся, як гадзіны, а сэкунды расцягваліся, і я пачуваўся нязручна, як мора, якое нехта хацеў бы вышціць праз саломінку. Я аўкнуў:

— Дзеля Бога, толькі ня бэльфэр! Ня бэльфэр!

Кантаваты, нежывы, штучны бэльфэр мяне забіваў. Але ён і далей чытаў як бэльфэр і мае жывёльныя тэксты асымілёўваў тыпова як бэльфэр, трымаючы аркуш перад самымі вачыма, а за акном стаяла камяніца, дванаццаць вокан ушыркі і ўдоўж! Сон?! Ява? Чаго ён прыйшоў? Чаго сядзеў, чаго я сядзеў? Якім цудам усё, што было папярэдне, сны, немарасьці, успаміны, цёткі, мукі, духі, пачаты твор — змясьцілася ў седню банальнага бэльфэра? Сьвет скурчыўся ў бэльфэра. Гэта ўжо рабілася немагчымым. Ён сядзеў з сэнсам, а я бяз сэнсу сядзеў. Я зрабіў сутаргавы высілак, каб устаць, але сама рыхтык у гэты момант ён зірнуў на мяне з-пад акуляраў, паблажліва і раптоўна — я ўвесь сьцяўся, змалеў, нага зрабілася ножкай, рука ручкай, асоба асобкай, істота істоткай, твар тварыкам, цела цельцам, а ён узвышаўся і сядзеў, паглядаючы альбо чытаючы мой рукапіс навекі вякоў аман — сядзеў.

Ці ведаеце вы гэтую сэнсацыю, калі ў кім-небудзь малееце? Ах, малець у цётцы — гэта нешта дзівосна непрыстойнае, затое малець у вялікім банальным бэльфэры — гэта вяршыня непрыстойнай маласьці. І я заўважыў, што бэльфэр як карова пасецца на маёй мураве. Дзівоснае адчуваньне — калі бэльфэр скубе тваю зялёнасьць на лузе, а насамрэч у памяшканьні, седзячы на крэсьле і чытаючы — а вось жа скубе і пасецца. Нешта жахлівае тварылася са мною, а за мною нешта дурное, нешта груба ірэальнае. — Дух! Адзін жывы! Я! — Але ён сядзеў, а седзячы сядзеў і сядзеў неяк так седзячы, так засеў у седні сваёй, так быў абсалютны ў той седні, што седня, будучы скончанай па-дурному, была аднак жа разам з тым пераможная. І, зьняўшы з носа акуляры, ён працёр іх хустачкай, пасля зноў пачапіў на нос, а нос быў нечым, ай, і не кажыце... Гэта быў нос насавы, нязначны і банальны, бэльфэраваты, даволі доўгі, складзены з дзьвюх паралельных трубочак, канчатковых. І сказаў:

— Які шчэ дух?

Я крыкнуў:

— Мой!

Ён тут жа спытаўся:

— Свойскі? Айчынны?

— Ня свойскі, а свой!

1 Бэльфэр (польск. *belfer*) — школьны настаўнік, выкладчык (*жарг.*), магчыма, ад нямецкага *Belferer* — крыкун, брахун, буркун, сварлівы, заедлівы чалавек.

— Свой? — перапытаўся дабротліва. — Мы гаворым пра свой дух? А ці вядомы нам, прынамсі, дух караля Уладыслава? — І сядзеў.

Які ў чорта кароль Уладыслаў? Я быў як цягнік неспадзявана пераведзены на бакавыя калеі караля Уладыслава. Я прытармазіў і раззьвіў рот, усвядоміўшы сабе, што ня ведаю духа караля Уладыслава.

— А духа дзеяў ведаем? А духа элінскай цывілізацыі? А духа гальскай, духа меры і добрага густу? А духа нікому апроч мяне не вядомага сялянскага пісьменьніка з XVI стагодзьдзя, які першы ўжыў слова „пупок”? А духа мовы? Як трэба казаць: „выконвае” ці „выконываец”?

Пытаньне застала мяне зьнянацку і ўроспалаш. Сто тысяч духаў наваліліся сполам і прыдушлі майго духа, я буркнуў, што ня ведаю, а ён спытаўся, што мне вядома пра духа Каспровіча, пра як ставіўся паэт да сялян, пасья папытаўся яшчэ пра першае каханьне Лелявэля. Я кехекнуў і крадком зірнуў на пазногці — пазногці былі чыстыя, шпаргалкі ня было. І тады агледзеўся — я нібыта чакаў, што нехта мне падкажа. Але ж і ззаду нікога ня было. Сон — мара, немарасьць. Бог — вера. Што робіцца? Божа! Як мага хутчэй вярнуў галаву у звычную пазыцыю і зірнуў на яго, але зірк быў ня мой, гэта быў зірк спадылба, дзіцячы і поўны вучнёўскай нянавісьці. Ахапіла неўласьцівая і анахранічная ахвотка — пацэліць настаўніку ў нос папяровай кулькай. Зразумеўшы, што са мною нешта ня тое, я сутаргава паспрабаваў таварыскім тонам спытацца ў Пімкі, чаго чуваць на белым сьвеце, але замест нармальнага голасу, выціснуў зь сябе пісклява-хрыпаты, нібыта я зноў праходзіў мутацыю, і замоўк; а Пімка спытаў, што я ведаю пра прыслоўі, сказаў праскланяць *mensa, mensae*, праспрагаць *amo, amas, amat*, скрывіўся, сказаў: — Ну так, трэба будзе крыху папрацаваць — дастаў нататнік і даў мне кепскую зацемку, прычым сядзеў, а седня была ў яго канчатковая, абсалютная.

Што? Што? Хацелася крыкнуць, што я ня вучань, што выйшла памылка, памкнуўся зьбегчы, але нешта мяне ззаду перахапіла як абцугамі і прыгнало да зямлі — прыхапіла мяне дзіцячая, інфантальная пупка. З пупкаю я ня мог паварухнуцца, а бэльфэр усё сядзеў і седзячы так дасканала выяўляў бэльфэрскасьць, што замест каб крычаць, падняў угору два пальцы, як гэта рабілі вучні ў школе, калі хацелі нешта сказаць. Пімка скрывіўся і сказаў:

— Кавальскі, сядзь! Зноў у клязэт?

І я сядзеў у нерэальным нонсэнсе як у сьне, заклінены, збэльфраваны, сядзеў на дзіцячай пупцы — а ён сядзеў як на Акропалі, запісваў нешта ў нататнік. Нарэшце азваўся:

— Ну, Юзю, ходзь, пойдзем у школу.

— У якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Першаразрадная навуковая ўстанова. Ёсьць яшчэ вакантныя месцы ў шостае клясе. Адукацыя твая — занябаная і трэба перш-наперш кампэнсаваць недахопы.

— Але ў якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Не палохайся, мы, настаўнікі, любім малечу, пыль-пыль-пыль, не забараняйце дзеткам прыходзіць да мяне.

— Але ў якую школу?!

— У школу дырэктара Пюркоўскага. Асабіста дырэктар Пюркоўскі прасіў мяне, каб я запоўніў яму ўсе вольныя месцы. Школа павінна функцыянаваць. Бяз вучняў ня было б школы, а бяз школы ня было б настаўнікаў. У школу! У школу! Ужо ж там, у школе, зробіць зь цябе вучня.

— Але ж у якую школу?!!!

— Э, прашу толькі без капрызаў і бзікаў! У школу! У школу!

Ён паклікаў служанку, папрасіў падаць мне паліто, дзяўчына, не разумеючы, чаму чужы чалавек мяне выстаўляе, далася ў лямант, але Пімка ўшчыпнуў яе, — ушчыпнутая служанка не магла далей лямантаваць, паказала зубы і засьмяялася, як ушчыпнутая служанка, — ён узяў мяне за руку і павалок з дому, а на вуліцы стаялі

дамы і хадзілі людзі!

Паліцыя! Дурнота! Дурнота, каб так магло быць! Немагчыма, бо вялікая дурнота! Але вялікая дурнота, каб я мог даверыцца ёй... ня мог праз гэтага дробязнага бэльфра, які быў банальным бэльфрам. Зусім як калі з вамі нехта загаловаць занадта банальна і дробязна, ня можаце, як, зрэшты, і я ня мог. Паралізавала мяне ідыёцкая, інфантальная пупа, забраўшы ўсялякую магчымасць супраціўляцца; трухаючы побач з калосам, які пёр шырокай ступою, хоць крэчам крычы ня мог даць рады пупе. Дабраславі, Дух, дабраславі — пачатае творыва, дабраславі, уласная і праўдзівая форма, прывітаньне. Прывітаньне, форма страшная, інфантальная, зялёная і неапераная! Банальныя бэльфэрызмы — драбнота побач з волатам бэльфрам, які бэлькоча, як болбат, толькі адно: — Бэля-бэля-бэля! Пыль-пыль, курачка... Смаркаты носік... Люблю, э, э, э, пыль-пыль-пыль, пылянтка, Юзэ, Юзэ, Юзюнэ, Юзічак, дзетка-дзетка, пыль-пыль-пыль, пупуся, пупуся, пуся... — Перад намі элегантная пані вяла на шворцы маленькага пінчарка, сабачка завурчаў, кінуўся на Пімку, падраў яму калашыну, Пімка ўскрыкнуў, адмоўна распаніў сабачку і яго гаспадыню, шпількаю змацаваў калашыну, і мы пайшлі далей.

Разьдзел II

Увязьненьне і далейшае здрабненьне

І вось перад намі — не, вачам сваім ня веру — даволі пляскаты гмах, школа, да якой Пімка валачэ мяне за ручку, як я ні тхімчу, ні пратэстую, і ў якую ўпіхвае мяне празь весніцы. Прышлі мы акурат падчас вялікай перамены, па школьным двары шпацыравалі колам нейкія падлеткі, істоты ад дзесяці да дванаццаці гадоў, спажываючы другі свой сьняданак, складзены з хлеба з маслам альбо з сырам. У плоце вакол падворка, былі прахлябіны, празь якія заглядалі мацёркі і цёткі, заўсёды ласья на пацеху. Пімка з асалодай уцягнуў у свае пародзістыя ноздры школьны дух.

— Пыль-пыль-пыль, — закрычаў, — мальцы, мальцы, малеча...

А тым якраз часам нейкі кульгавы інтэлігент, яўна дзяжурны настаўнік, падышоў да нас з, на Пімкаву думку, азнакамі вялікай чалавітнасьці.

— Пане прафэсар,— сказаў Пімка,— вось малец Юзэ, якога хацелася б запісаць у склад вучняў шостаі клясы, Юзю, павітайся з панам прафэсарам. Зараз пагутару з Пюркоўскім, а тымчасам перадаю яго вам, няхай упісваецца ў каляжанскае жыцьцё. — Я хацеў пратэставаць, але дыгнуў нагою, павеяў лёгкі ветрык, закалыхаліся галінкі дрэў, а разам зь імі і касмыль Пімкавых валасоў. — Спадзяюся, добра ўправіцца, — сказаў стары пэдагог, пагляджаваючы мяне па галоўцы.

— Но, а як там нашая моладзь? — крыху цішэй спытаўся Пімка. — Бачу, ходзяць колам, вельмі пахвальна. Ходзяць, гамоняць міжсобку, а іхнія маткі падглядваюць — вельмі пахвальна. Няма на хлопца школьнага ўзросту нічога лепшага за матку за плотам. Ніхто так не дастане зь іх сьвязэйшай і дзіцячайшай пупы, як маці, добра ўдыслякаваная за плотам.

— Апрача таго яны заўсёды замала наўныя, — кісла паскардзіўся настаўнік. — Ня хочучь быць, як маладыя бульбінкі. Навалілі мы на іх матак, але і гэтага яшчэ недастаткова. Ніяк ня можам выціснуць зь іх ні каліва сьвежасьці і падлеткавага наіву. Не паверыце, пане калега, якія яны ў гэтым сэнсе незгаворлівія і ўпартыя. Ня хочучь і хоць ты там гарам гары.

— Пэдагогічнага таленту вам не пазычаць! — востра адрэзаў яму Пімка. — Што? Ня хочучь? Мусяць хацець! Зараз я пакажу, як абуджаецца наўнасьць. Гатовы залажыцца — праз паўгадзіны будзе дваіная порцыя наіву. План мой такі: пачну назіраць за вучнямі і па магчымасьці найбольш наўным спосабам дам ім адчуць, што лічу іх наўнымі і нявіннымі. Гэта іх, натуральна, разьятрыць, захочучь паказаць што-та мы, што далёка не наўныя, і якраз у гэты момант мамэнтам

западуць у самую сапраўдную наўнасьць і нявіннасьць, такую салодкую нам, пэдагогам.

— Ужо ці вы, аднак, ня лічыце, — спытаўся настаўнік, — што інсынуяваць вучням наўнасьць — гэта прыём пэдагогічна крыху нясьняшні і анахранічны?

— Менавіта! — адказаў Пімка. — Дайце мне больш такіх анахранічных прыёмаў! Анахранічныя — яны самыя пэдагогічныя! Няма нічога лепшага за сапраўдны анахранічны пэдагогічны прыём! Гэтыя мілыя сямейкі, выхаваныя намі ў ідэальна нерэальнай атмасфэры, больш за ўсё сумуюць па жыцьці і рэчаіснасьці і таму нічога іх так не раскірэчвае як уласная нявіннасьць. Ха, ха, ха, закіну ім цяпер нявіннасьць, замкну іх у гэта дабрадушнае паняцьце як у пудэлка і ўбачыце, як яны адразу зьнявіньняцца!

І схваўся за камлішча вялізнага дуба крыху наўзбоч, а мяне выхавальнік узяў за ручку і, перш чым я пасьпеў нешта ўшалопіць і запратэставаць, увёў да вучняў. Увёўшы, адпусьціў і пакінуў пасярэдзіне кола.

Вучні хадзілі. Адны соўгаліся, штурхаліся, давалі пстрычкі, другія, унурыўшы галовы ў кніжкі, затыкаючы пальцамі вушы, нешта не змаўкаючы мармыталі, а тыя дражніліся альбо давалі падножку, а запамрочаныя і затуманеныя вочы сьлізгалі па мне. Ня бачачы мяне, трынаццацігодка. Я пачаў зь першага лепшага — быў перакананы, што цынічны фарс павінен скончыцца ў любы момант.

— Дазвольце, калега, — пачаў я. — Як калега бачыць, я не...

А той:

— Гляньце! *Novus kolagus!*

Зьбегліся вакол, адзін закрычаў:

— Дзе ля якіх злосных капрызаў аўры вашмоцьць дабрадзея пярсона так позна ў будзе паяўляецца?

Другі зноў піснуў, сьмеючыся крэтынаідальна:

— А джа ж аморы на якую подзьвігу затрымалі шаноўнуса калегуса? Хіба ж даверлівы калегус гультай?

Пачуўшы гэтую пачварную мудрагелістасьць, я змоўк, нібы язык мне зьвіхнуўся ці адсох, а тыя ўсё не пераставалі, як заведзеныя — але чым жахлівейшыя былі гэтыя закіды, з тым большай любасьцю, з маніякальнай упартасьцю яны пэцкалі імі сябе і ўсё навокал. І казалі — бялоглова, нявеста, подзьвіга, бэльвеж, Фэбус, мілосныя запалы, скжат, профэсорус, лекцыюс польскус, ідэалус, хутне. Рухі ў іх былі нязграбныя — твары надзьмутыя, як шпігаваныя і нафаршыраваныя — а галоўнай тэмай у іх было: у малодшых — палавыя органы, у старэйшых — палавыя справы, што ў спалучэньні з архаізацыяй і лацінскімі канчаткамі стварала выключна абрыдлівыя катэіль. Выглядалі, як уваткнутыя ў нешта, як зьмешчаныя ў нечым нядобрым, дрэнна ўкінутыя ў прастору і час, штораз зіркалі на настаўніка альбо на мацерак за плотам, сутаргава хапаліся за пупы, а ўсьведамленьне таго, што за імі ўвесь час ёсьць вока, перашкаджала ім сьнедаць.

І я стаяў баран-бараном у гэтым усім, ня могучы рашыцца на высвятленьне ўсяго і бачачы, што фарс зусім і ня збіраецца канчацца. Калі шкаляры ўбачылі чужога пана за дубам, які яўна і пільна прыглядаўся да іх, іх нэрвовасьць узрасла непамерна, пачуліся шэпты, што ў школу прыбыў інспэктар, стаіць за дубам і цікуе. — Інспэктар! — казалі адны, хапаючыся за кніжкі і дэманстратыўна набліжаючыся да дуба. — Інспэктар! — гаварылі другія, аддаляючыся ад дуба, але і тыя не маглі адарваць вачэй ад Пімкі, які, засакрэціўшыся за дубам, пісаў алоўкам на лістку з блакнота. — Нешта запісвае, — шапталі налева і направа. — Натые, што навіжаваў. — Пасьля Пімка падкінуў ім той лісток так спрытна, што ўсё выглядала, як бы ветрам занесла. На лістку было напісана:

На падставе маіх назіраньняў, праведзеных у школе X падчас вялікай

перамены, сьцьварджаю, што мужчынская моладзь нявінная! Такое ў мяне самае глыбокае перакананьне. Доказам таму — выгляд вучняў, а таксама іх нявінныя гамонкі, як і іх нявінныя і міленькія пупы.

Т. Пімка

29.IX.193... Варшава.

Калі сэнс гэтай нататкі дайшоў да вучняў, зараілася ў школьным мурашніку. — Мы нявінныя? Мы, цяперашняя моладзь? Мы, якія ўжо па бабах пастаем? — Сьмех і сьмешкі бушавалі, бурлівыя, хай сабе і ў кулак, і адусюль пасыпаліся сарказмы. Ах, наіўны дзядок! Якая наіўнасьць! Ха, што за наіўнасьць! Неўзабаве, аднак, я зразумеў, што сьмех задоўжыўся... што не, каб аціхнуць, — нарастае і набірае моцы, робіцца ня ў меру штучным у сваім расшаленьні. Што ж сталася? Чаму сьмех не аціх? Толькі потым я зразумеў, якога роду атруту ўпырснуў ім д'ябалічны і макіявэлічны Пімка. Альбо ж хіба праўда была ў тым, што гэтыя шччанюкі, увязьненыя ў школе і далёкія ад жыцьця — былі нявінныя. Так, былі нявінныя, дарма што ня былі нявінныя! Былі нявінныя ў сваім імкненьні ня быць нявіннымі. Нявінныя з кабетай у абдымках! Нявінныя ў бойках і ў біцьці. Нявінныя, калі ўголас чыталі вершы, і нявінныя, калі гулялі на бильярдзе. Нявінныя, калі елі і спалі. Нявінныя, калі паводзіліся нявінна. Сама сьвятая наіўнасьць, нават калі пралівалі кроў, гвалцілі альбо пракліналі — усё, каб толькі ня запісацца ў нявіннасьць!

Таму іхні сьмех, замест каб аціхнуць, рос і рос, адны стрымліваліся цяпер ад больш вострай рэакцыі, іншыя стрымацца не маглі — і, спачатку спакваля, потым усё больш сьпешна пачалі выплюхваць самыя брудныя фразы, якіх не пасаромеўся б п'яны валацуга. І гарачачна, шпарка, патроху акідаліся брутальнымі кленічамі, мянушкамі і рознымі іншымі плюгаўствамі, а некаторыя крэсьлілі крэйдай на плоце ў форме геамэтрычных фігур; і ў восеньскім празрыстым паветры завіхурылася ад слоў у сто разоў горшых за тыя, якімі пачаставалі мяне, калі мяне прывялі ў школу. Мне здавалася, што я сьню, бо то ж у сьне здараецца, што мы трапляем у сытуацыю дурнейшую за ўсё, што толькі можна выдумаць. Я паспрабаваў стрымацца.

— Навошта вы кажаце д...? — спытаў я нэрвова кагосьці з калегаў. — Навошта вы так кажаце?

— Маўчы, шччаня! — адказаў грубіян, даючы мне кухталю. — Гэта цудоўныя словы! Скажы іх зараз, — рыкнуў і балюча наступіў мне на нагу. — Ану ж скажы! Гэта наша адзіная абарона ад пупы! Не бачыш, што інспэктар за дубам робіць нам пупу? Ты, здыхляк, сабака французкі, калі зараз жа не прамовіш найбольшых сьвінстваў, я дастану зь цябе корак. Гэй, Мыздраль, ходзь-но, папільнуў, каб гэты новы паводзіўся прыстойна. А ты, Гопэк, запусьці які-небудзь востранькі жарт. Панове, вастрэй, бо зладзіць нам пупу!

Зрабіўшы гэтыя распарады, грубы лэйбус, якога ўсе тут звалі Мянтузам, падкраўся да дрэва і выразаў на камлі чатыры літары так, каб іх ня бачыў Пімка, і зарагатаў, маці за плотам і Пімка за дубам таксама дабрадушна засьмяяліся, чуючы сьмех моладзі — сьмех атрымаўся дваісты. Бо дзеці сьмяяліся зласьліва, што разыгралі старэйшых, а старэйшыя сьмяяліся зь ветлівасьці да бестурботнага сьмеху маладых — і абедзьве моцы змагаліся ў ціхім восеньскім паветры, сярод лісьця, што ападала з дуба, у гамонцы пра школьнае жыцьцё, а дзядок зграбаў мятлой сьмецьце ў кучу, трава жоўкла, і неба было бледнае...

Але Пімка за дрэвам у імгненьне вока зрабіўся такі наіўны, лэйбусы, што аж заходзіліся ад асалоды — такія наіўныя, зубрылы з насамі ў кніжках — такія наіўныя і нагул сытуацыя такая жажліва наіўная, што я пачаў тануць разам з усімі сваімі нявыказанымі пратэстамі. І ня ведаў, каго тут ратаваць — сябе, калегаў ці Пімку? Я пасунуўся бліжэй да дрэва і шагнуў:

— Пане прафэсару.

— Што? — спытаў Пімка, таксама шэптам.

— Пане прафэсару, выйдзіце адгэтуль. З другога боку дрэва напісалі брыдкае

слова. І сьмяюцца з таго. Выйдзіце адгэтуль.

А калі я шаптаў у паветры гэтыя дурнаватыя словы, мне здалося, што я містычны заклінач дурноты, і жажнуўся ад свайго становішча: з далоньй каля вуснаў, пад дубам, шапчу нешта Пімку, які стаяў за дубам на школьным падворку...

— Што? — спытаў прафэсар, нагнуўшыся за дрэвам. — Што там яшчэ напісалі? Зводдаль загучаў сыгнал аўтамабіля.

— Брыдкае слова! Брыдкае слова напісалі! Хай прафэсар выйдзе!

— Дзе напісалі?

— На дубе. З другога боку! Хай прафэсар выйдзе! Хай прафэсар скончыць з гэтым! Хай прафэсар ня дасца разыграць сябе! Прафэсар хацеў сказаць ім, што яны нявінныя і наіўныя, а яны напісалі пану чатыры літары... Хай прафэсар перастане дражніцца. Годзе. Я не магу далей гаварыць гэта напуста. Я звар’яцею. Прафэсар, хай прафэсар выходзіць! Годзе! Годзе!

Бабіна лета цягнулася млява, калі я гэта гаварыў, а лісьце ападала...

— Што, што? — сказаў Пімка. — Каб я меў усумніцца ў чысьціні нашай моладзі? Аніколі! Застары я жыцьцёвы і пэдагагічны працмыга, каб такое!..

Ён выйшаў з-за дрэва, а вучні, убачыўшы яго на поўны рост, дзіка заверашчалі.

— Дарагая моладзь! — сказаў, калі трохі аціхлі. — Ня лічыце, што я ня ведаю, што між сабою карыстаецеся непрыстойнымі і брыдкімі словамі. Ведаю пра гэта выдатна. Але не апасайцеся, ніякія, нават найгоршыя выбрыкі ня здолеюць ува мне пахіснуць таго глыбокага перакананьня, што ў аснове сваёй вы сьціплыя і нявінныя. Ваш стары сябар будзе заўсёды вас лічыць чыстымі, сьціплымі і нявіннымі. Заўсёды верыцьме ў вашу сьціпласць, чысьціню і нявіннасьць. А што да брыдкіх слоў, ведаю, што паўтараеце іх, не разумеючы, от, для форсу, пэўна каторае з вас пераняло слова ад прыслугі. Но, но. Нічога ў гэтым няма благога, наадварот — яно нявіннейшае, чым вам здаецца.

Кехекнуў і, задаволена выцершы нос, рушыў да канцылярыі пабалакаць з дырэктарам Пюркоўскім пра маю справу. А маткі і цёткі за плотам запалі ў вялікае захапленне і, абдымаючыся, паўтаралі: — Які вопытны пэдагог! Пупцю, пупцю, пупцю мае малеча наша! — А вось сярод вучняў ягоная прамова выклікала замяшаньне. Як анямелыя глядзелі ўсьлед Пімку вучні, і толькі, калі ён сышоў, пасыпаўся град абразьлівых кленічаў. — Вы чулі? — рыкнуў Мянтуз. — Мы нявінцы! Нявінцы, псякрэў, халера ясна — паўкілі масла, зараза! Ён думае, што мы нявінцы — за нявінных нас мае! Усё яшчэ мае нас за нявінных! За нявінных! — і ніяк ня мог вызваліцца з палону гэтага слова, якое яго бянтэжыла, сарамаціла, забівала, унаіўняла неяк, унявіннівала. Тады, аднак, статны высокі хлопец, якога калегі звалі Сыфонам, як бы з калейкі запаў у наіўнасьць, якая расшалелася ў паветры, бо сказаў як бы сам сабе, але так, што ўсе пачулі — у паветры ясным, празрыстым, дзе голас гучаў як бомкі кароў у гарах:

— Нявіннасьць? Навошта? Увогуле ж нявіннасьць ёсьць рашучасьць... Трэба быць нявінным... Навошта?

Ледзь толькі сказаў, як Мянтуз прыхапіў яго на гэтым.

— Што? Прызнаеш нявіннасьць?

І адступіўся на крок, так неяк па-дурному гэта прагучала. Але Сыфон, падражнены, прыхапіў яго на гэтым.

— А няўжо ж не, прызнаю! Цікава, чаму б гэта я ня мог прызнаць? У гэтым сэнсе я ня дзіця.

Зачэплены Мянтуз рэхам кінуўся ў кпіны.

— Вы чулі? Сыфон нявінны! Ха, ха, ха, нявінны Сыфон!

Пачуліся воклічы:

— Сыфонус нявіннус! Анягож пыхлівы задавака Сыфон ня ведае цёлак?

Пасыпаліся непрыстойныя вэрсіі ў духу Рэя і Каханоўскага, і зноў цэлы сьвет быў на момант спартачаны. Але Сыфона гэтыя канцэпцыі заварушылі, і ён завёўся.

— Так, я нявінны, скажу больш, я неўсвядомлены і не разумею, зь якога такога

ляду меў бы саромецца гэтага. Калегі, ніхто з вас, бадай, ня скажа на сур'ёзе, што бруд лепшы за чысыціню.

І адступіўся на крок, так бо неяк фатальна загучала гэта. Запанавала моўча. Нарэшце зашапталіся.

— Сыфон, ты не жартуеш? Ты сапраўды неўсвядомлены? Сыфон, гэта няпраўда! І адступалі на крок. А Мянтуз сплюнуў.

— Панове, гэта праўда! Вы толькі зірніце на яго! Яно ж відаць наскрозь! Цьфу! Цьфу!

Мыздраль крыкнуў:

— Сыфон, ня можа быць, сораму нам падкідаеш, як цябе разумець!

СЫФОН

Што? Я? Я павінен усвядоміцца?

ГОПЭК

Сыфон, Матка Сьвента, Сыфон, але ж сам падумай, што тут ня толькі пра цябе зайшлося, ты нас кампраметуеш, нас усіх — я не адважуся зірнуць на ніводную дзяўчынку.

СЫФОН

Дзяўчынак тут няма, ёсць толькі дзяўчонкі.

МЯНТУС

Дзяўч... чулі? Дык, можа, і хлапчонкі, га? Можа, хлапцаты?

СЫФОН

А так, калега проста перахапіў слова ў мяне, рабяты, хлапцаты! Калегі, чаго нам саромецца гэтага слова? Яно што — горшае за іншыя? Чаго б мы мелі ў адроджанай айчыне саромецца нашых дзяўчонак? Наадварот, трэба іх песьціць у сабе! Навошта, пытаюся, у імя штучнага цыннізму саромецца чыстых выразаў, такіх, як хлапцаты, арляня, рыцар, сокал, дзяўчонка — гэтыя словы куды бліжшыя нашаму сэрцу, чым карчомны слоўнік, якім калега Мянталёўскі паскудзіць сам сябе.

— Складна кроіць! — падтакнула некалькі.

— Лізун! — крыкнулі іншыя.

— Калегі! — закрычаў, ужо ўзяты за жывое, разбухтораны, распалены сваёй нявіннасьцю Сыфон. — Сэрцы ўгору! Прапаную, каб мы тут адразу і пабажыліся, што ніколі больш пальцам не зачэпім хлапцяні ці арляня! Не пахаваем у зямлі сырой памяць пра тое, адкуль мы род вядзём! Род наш вядзецца ад хлопца і дзяўчыны! Зямля наша — гэта хлопец і дзяўчына! Хто малады, хто шляхетны — за мной! Дэвіз — малады запал! Адказ — маладая вера!

На гэты заклік больш дзясятка прыхільнікаў Сыфона, у маладым запале, паднялі рукі і прысягнулі, з тварамі раптам сур'ёзнымі, Мянтуз кінуўся на Сыфона ў паветры чыстым, Сыфон зацяўся — але на шчасьце іх разьнялі перш, чым дайшло да бойкі.

— Панове, — выткнуўся Мянтуз, — чаму не дасьце падсрачніка гэтаму арляняці, хлапцяніці? Ці ж бо ў вас зусім няма крыві? Ці амбіцыі няма? Падсрачніка, падсрачніка чаму не дасьце? Толькі падсрачнік можа вас ураваць! Хлопцамі будзьце! Пакажыце яму, што мы зь дзяўчатамі — хлопцы, а не якія там рабяты з дзяўчонкамі!

Ён аж шалеў. Я глядзеў на яго з кроплямі поту на лобе і з бледнымі шчокамі. Я меў цень надзеі, што пасля сыходу Пімкі неяк здолею прыйсьці да памяці і высветліць — ха, а як гэта прыйсьці да памяці, калі за два крокі ад мяне ў паветры сьвежым і жыўнасьці наўнасьць і нявіннасьць штохвіліны памацняліся. Пупа ператварылася ў хлопчыка і хлопца. Сьвет як бы зламаўся і нанова самаарганізаваўся на прынцыпах хлапчанятства, хлапцяніці. Я адступіў на крок.

Сыфон, раздражнёны, закрычаў у прасторы бледнаблкітнай, на цвёрдай зямлі падворка, пакрытай жылкамі ценяў і плямамі сьвятла:

— Прабачце, Мянталёўскі ў раздрай вядзе! Прапаную не зважаць на яго, рабіць мем, як бы яго тут і ня было, прэч яго, калегі, гэта здраднік, здраднік уласнай маладосьці, ён не прызнае ніякіх ідэалаў!

— Якія ідэалы, асёл? Твае ідэалы ня могуць быць іншымі за цябе самога, хоць бы ня ведаю, якія б ні былі прыгожыя — матаўся Мянтуз у вэрхале сваіх слоў.— Ня чуеце, ня бачыце, што ягонныя ідэалы павінны быць ружовыя і тлустыя, таўстаносыя? Быдляркі! Скора на вуліцу сорамна выйсьці будзе! То ж вы не разумеете, што сапраўдныя хлопцы, сыны вартаўнікоў і сялян, розныя чаляднікі і тэрмінатары, нашыя равесьнікі парабкі сьмяюцца з нас! У грош ня ставяць! Бараніце хлопца ад парнішкі! — прасіў на ўсе бакі. — Хлопца бараніце!

Узбуджэньне нарастала. Расчырванелыя вучні аж падскоквалі, Сыфон стаяў нерухома, рукі ў кішэнях, а Мянтуз сьціскаў кулакі. За плотам маткі і цёткі таксама аказвалі вялікае хваляваньне, не разумеючы добра, пра што тут завялося. А большасць вучняў, у нерашучасьці і жуючы хлеб з маслам, толькі паўтарала:

— *Ажэлі верны Мянтуз просьбітам ёсьць? Syfonus idealistus? Куймасы, куйма, бо цвайкі дастанем!*

Іншыя зноў жа, ня хочучы ў гэта ўдавацца, вялі тактоўныя размовы пра спорт і ўдавалі вялікую зацікаўленасьць нейкім футбольным матчам. Але сюд-туд хто-каторы, ня могуць, відаць, абаперціся на гарачую і палкую тэму спрэчкі, слухаў, думаў, чырванеў і далучаўся да групы Сыфона альбо Мянтуза. Настаўнік на лаўцы задрамаў на сонейку і праз сон смакаваў здалёку найўнасьць моладзі. — От жа, пупа, пупа, — буркаў. Толькі адзін вучань ня быў захоплены агульным ідэйным хваляваньнем. Ён стаяў убаку і спакойненька выграваўся на сонцы ў сетчатай кашульцы і ў мяккіх, флянэлевых нагавіцах з залатым ланцужком вакол згібу левай далоні. — Капырда! — крычалі на яго абедзьве партыі — Капырда, хадзі да нас! — здавалася, яму зайздросьцілі абедзьве кампаніі, варожыя лагеры хацелі яго перацягнуць да сябе, аднак ён ня слухаўся ні тых, ні другіх. А толькі стаяў і нагою падыгваў.

— Дзяжурныя думаюць, што тэрмінатарамі і рознымі вулічнымі хуліганамі мы пагарджаем! — крыкнуў Пыза, Сыфонаў прыяцель. — Яны не інтэлігентныя.

— А пансыянаткі? — азваўся Мыздраль з трывогай. — Можа, вы і думкай пансыянатак пагарджаеце? Падумайце, што падумаюць пансыянаткі.

Пайшлі воклічы:

— Пансыянаткі любяць чыстых!

— Не, не, любяць больш мурзатых!

— Пансыянаткі?! — пагардліва перабіў Сыфон. — Нас датычацца толькі думкі шляхетных дзяўчонок, а яны ж з намі!

Мянтуз падышоў да яго і сказаў дрыготкім голасам.

— Сыфоне! Ты нам гэтага ня зробіш! Адступіся, і я адступлюся! Адступімся абодва, хочаш? Я гатовы... перапрасіцца, я гатовы на ўсё... абы толькі ты забраў назад словы пра тых пацаноў... і даўся усьведоміцца. Адступіся пра рабят і парнішак. А я адмоўлюся ад слоў пра хлопцаў. Гэта ня толькі твая асабістая справа.

Пыляшчкевіч, перш чым адказаць, зьмерыў яго позіркам, ясным і лагодным, але поўным унутранай моцы. А з такім позіркам ён і ня мог адказаць інакш, як толькі моцна. І адказаў, адступіўшы на крок:

— За ідэалы я гатовы пакласьці жыцьцё!

Але Мянтуз ужо рушыў на яго з кулакамі.

— Гайда! Гайда, на яго, пацаны! Біць хлапчаны! Бі, забі, біце, забівайце хлапчаны!

— Да мяне, хлопцы, да мяне! — крыкнуў Пыляшчкевіч. — Бараніце мяне, я неўсвядомлены, я ваша хлапчаны, бараніце мяне! — крычаў. І на гэты заклік многія адчулі ў сабе хлопца супроць пацана. Абступіўшы Сыфона цесным колам, сталі тварам да папличнікаў Мянтуза. Пасыпаліся ўдары, а Сыфон ускочыў на камень і крычаў, падбадзёрваючы адпор — але мянтузаўцы пачалі браць верх, абарона Сыфона адступала і ламалася. Ужо нават здавалася, што хлапчо прапала. Раптам Сыфон, перад абліччам блізкай паразы, рэштай сілы засьпяваў „Марш Сокалаў”.

Гэй, браты хлапцы, дадайце сіл душы,

Каб зь мёртвых пайстаў, каб пайстаў і каб жыў!

Адразу падхопленая песня, на яве нарасталая, набірала моцы і наплывала хваляй. Сьпявалі, стоячы непарушна, з вачыма, Сыфонавым прыкладам, памкнёнымі ў нейкую далёкую зорку і ў самы нос праціўнікам. У напаснікаў супроць гэтага апусьціліся рукі. Яны ня ведалі, як цяпер падступіцца, як тут зачачіць і чым — а тыя сьпявалі зоркай у нос штораз магутней, штораз гарачэй і жарасьней. Сёй-той зь мянтузаўцаў, нешта ціха шапнуўшы, паварочваўся, рабіў некалькі непатрэбных рухаў і адыходзіў убок, а нарэшце і сам Мянтуз быў змушаны няпэўна кашлянуць і адысьціся.

Бывае, што нездаровы сон пераносіць у краіну, дзе ўсё бянтэжыць, карабачыць і душыць, бо яно з ч а с о ў м а л а д о с ь ц і — маладое, а таму ўжо занадта старое для нас, адшумелае і анахранічнае, і ніякая мука не зраўнаецца з мукаю такога сну, такой краіны. Ня можа быць нічога страшнейшага, чым вяртацца да справаў, зь якіх ты вырас, да тых даўніх, юнацкіх, недасьпелых, даўно ўжо адсунутых у кут і вырашаных... як напрыклад, праблема нявіннасьці. О, трыкроць мудрыя тыя, што живуць толькі сённяшняй праблематыкай, праблематыкай дарослай, у сіле веку, а старым цёткам пакідаюць ужо неактуальныя праблемы. Бо то ж выбар тэматыкі і праблематыкі бясконца важны для адзінак і цэлых народаў, а нярэдка ж мы бачым, што чалавек разумны і дарослы для тэмы ў імгненьне вока робіцца горка недасьпелым, калі яму падсунуць залішне малады альбо залішне стары тэма — неадпаведны духу часу, рытму падзеяў. Сапраўды, нельга лягчэй знайўніць і зьдзяцініць сьвет, як толькі інсынуацыяй яму падобных праблем, што, скажам, Пімка з маэстрыяй, цэхам адно самых найзнакаміцейшых і самых найдасьведчанейшых бэльфраў, гэтых дыназаўраў-настаўнікаў, ублытаўся, на маю і маіх калегаў думку, у дыялектыку і праблематыку, магчыма, найбольш зьдзяціньвальную. Я быў як бы ў самай сярэдзіне сну, які няспынна і нястомна здрабняў і дыскваліфікоўваў.

Хмара галубоў праляцела ў восеньскім сонцы і паветры, завісла над дахам, прысела на дубе, пасья зьялася і шуганула далей. Ня могучы стрываць трыумфальнай песні Сыфона, Мянтуз павалокся ў процілеглы кут падворка з Мыздралем і Гопкам. Праз некаторы час ён авалодаў сабою настолькі, што ўжо мог гаварыць. Тупа глядзеў у зямлю. Выбухнуў:

— Но — і што зараз?

— Што зараз, — адказаў Мыздраль. — А не застаецца нічога іншага, як яшчэ энэргічней ужываць набольш паскудныя афарызмы і показкі! Чатыры літары — чатыры літары — гэта наша адзіная зброя. Гэта зброя нашага пацана!

— Зноў? — спытаў Мянтуз. — Аж пакуль ня збрыдне? Увесь час паўтараць, адно і тое? Сьпяваць адну і тую песеньку толькі таму, што там той заводзіць сваю?

Хлопец заламаўся. Выцягнуў далоні, адступіў на некалькі крокаў і агледзеўся. Неба ў вышніх зьвісала лёгкае, пасалавелае, халоднае і зьедлівае, дрэва, высокі дуб сярод падворка, адварнулася задам, а стары наглядчык непадалёк ад брамы ўсьміхнуўся ў вусы і адышоў.

— Парабак, — шапнуў Мянтуз. — Парабак... Падумаіце — калі б дзе каторы парабак пачуў гэтыя нашыя інтэлігенцкія фідрыгалкі... — І раптам, жахнуўшыся сам зь сябе, збурыўся ўцякаць, у празрыстым паветры хацеў даць драла. — Годзе, годзе, не хачу я ні пацанства, ні пацана, будзе зь мяне гэтага...

Сябры дагналі яго.

— Мента, што з табою? — казалі, ахінуўшыся паветрам. — Ты ж правадыр! Без цябе мы не дамо рады!

Мянтуз, прытрыманы за рукі і схоплены, схіліў галаву і горка сказаў.

— Цяжка...

Мыздраль і Гопэк ашаломлена маўчалі. Знэрваваны Мыздраль узяў кавалак дроту, машынальна тыцнуў у дзірку ў плоце, пацэліў адной заплотніцы ў вока. І тут

жа кінуў дрот. Матка за плотам енкнула. Пад канец Гопэк нясьмела спытаўся:

— І што ж будзе, Мента?

Мянтуз ачوماўся ад хвіліннага сумнення.

— Няма рады! — сказаў. — Мы павінны змагацца! Змагацца да апошняга!

— Брава! — закрычалі. — Такім цябе бачыць хочам! Цяпер ты зноў наш, наш ранейшы Мянтуз!

Але атаман безнадзейна махнуў рукою.

— О, гэтыя ўжо вашыя крыкі! Яны ня лепшыя за Сыфонаву песьню! Але цяжка, ды калі трэба, дык трэба, а як што калі трэба і зарупіць, дык мусіш. Змагацца? Але змагацца нельга. Бо, нават дапусьціўшы, што мы ім урэжам па зубах, — што з таго? Гэта яму ж на руку — зробім зь яго пакутніка, якраз тады і ўбачыце, якую нам уломіць нязломную і прыгнечаную нявіннасьць. А зрэшты, калі б мы нават і хацелі кінуцца на іх, дык жа самыя бачылі, дадуць такога геройскага адлупу, што самы каторы адважнік сюсі наробиць. Не, так не гадзіцца! І ўвогуле ўсё — лаянка, заяданыя, задзіркі, бруд ні к чорту не гадзяцца. Скажу вам, гэта толькі вада на ягоны млын, гэта толькі малачко яго дзіцячасьці. Напэўна, ён на гэта якраз і разьлічвае! Не, не, але на шчасьце, — голас Мянтуса набраў тону нейкай дзіўнай заядласьці, — на шчасьце, ёсьць іншы спосаб... больш дзейсны... раз і назаўсёды адаб'ем яму ахвоту да сьпеваў.

— Як? — спыталіся з пробліскам надзеі.

— Панове, — сказаў суха і дзелавіта, — калі Сыфон ня хоча дабром, пераканаем яго сілком і мусам. Трэба захапіць яго і зьвязаць. На шчасьце, яшчэ можна дастацца да сродку праз вушы. Зьвязаць і так яго ўсьведомім, што родная матка не пазнае! Раз назаўсёды сапсуюць цацку! Але ціха! Напагатоўце шнуркі!

Я слухаў гэтыя змовіны дух затоіўшы і з сардэчным стукатам у грудзях, калі ў дзв'ярах школы паявіўся Пімка і кіўнуў, каб я ішоў за ім да дырэктара Пюркоўскага. Зноў наляцелі галубы. Трапечучы прыселі на плоце, за якім былі маткі. Ідучы доўгім школьным калідорам, я ліхаманкава прыкідваў, як усё растлумачыць і запратэставаць, аднак ня мог, бо Пімка пляваў у кожную спатыканую па дарозе плявачку і казаў мне рабіць тое самае — але я ня мог... і так, плюючы, мы дайшлі да кабінета дыр. Пюркоўскага. Пюркоўскі, волат такі гіганцкі, прыняў нас, седзячы абсалютна і магутна, але ласкава, неадкладна па-бацькоўску ўшчыкнуў мяне за шчочку, стварыў атмасфэру сардэчнага настрою, узяў рукою пад падбародак, я пакланіўся, замест каб пратэставаць, а дырэктар басам паўзверх мяне сказаў Пімку.

— Пупа, пупа, пупа! Дзякую за памяць, дарагі прафэсар! Заплаці, Божа, пане калега, за новага вучня! Калі б усе ўмелі так рабіць у малым, мы былі б у два разы большыя, чым цяпер! Пупа, пупа, пупа. Ці паверыце, пане, што дарослыя, штучна зьдзяціненныя намі і здробненыя, яўляюць нам яшчэ лепшы элемент, чым дзеці ў натуральным стане. Пупа, пупа, бяз вучняў ня было б школы, а бяз школы жыцьця б ня было! Давяраць мемся ж памяці і далей, прадпрыемства маё несумненна заслугоўвае падтрымкі, нашыя мэтады вырабу пупы ня маюць сабе роўных, а настаўніцкі корпус з гэтага гледзішча падабраны як мага больш старанна. Ці не хацелі б, пане, агледзець корпус?

— З найвялікшай прыемнасьцю, — адказаў Пімка, — усяк жа вядома, што нічога так ня ўплывае на дух, як цела, корпус.— Дырэктар адчыніў дзверы ў канцылярыю, і абодва потайкам заглянулі, а я зь імі. І быў не на жарты ўражаны! У вялікім пакоі за сталом сядзелі настаўнікі і папівалі сабе гарбату з булкамі. Ніколі не здаралася мне за адзін раз бачыць столькі такой безнадзейнай старызны. Большасьць чутна хлюпала, адзін цямкаў, другі мляскаў, дрэці плямкаў, чацьвёрты сёрбаў, пяты быў маркотны і лысы, а ў вучыцелькі французкай сьлязіліся вочы, і яна выцірала іх ражком хустачкі.

— Так, пане прафэсар, — сказаў горда дырэктар, цела старанна падабранае і выключна непрыемнае і дражлівае, няма тут ніводнага прыемнага цела, сама пэдагогічныя целы, як бачыце — а калі патрэба змушае мяне часам ангажаваць каго-

небудзь з маладых настаўнікаў, я заўсёды дбаю пра тое, каб ён быў адораны, прынамсі, хоць якой агіднай уласцьвісасцю. Так, напрыклад, настаўнік гісторыі, на жаль, у сіле веку і на вока здаецца да сьцеры, але вы толькі заўважце, які сам касы. — Так, але настаўніца французкай, як на маё вока і домисел, сымпатычная, — даверліва сказаў Пімка. — Але заікаецца і слязіцца. — А, гэта ўжо няважна! Ваша праўда, але зь першага разу я нейк ня зьмеціў. А часам ці ж ня цікавая? — Ай, адкуль, я сам не магу зь ёю гутарыць, каб ужо праз хвіліну два разы не пазяхнуць. — А, гэта няважна! Але ці яны дастаткова тактоўныя, спрактыкаваныя, ці ўсьведамляюць значнасьць місьці, каб вучыць? — Гэта самыя глыбокія галовы сталіцы, — адказаў дырэктар, — ніводзін зь іх ня мае сваёй думкі; калі ў каторага часам і заводзіцца дзе якая там уласная мысьля, дык ужо ж я патраплю турнуць альбо тую мысьлю, альбо мысьляра. Яны ў цэлым няшкодлівыя недацямі і недарэкі, выкладаюць толькі тое, што ў праграмах, не, не заседжваецца ў іх свая думка. — Пупа, пупа, — сказаў Пімка, — бачу, што аддаю майго Юзя ў добрыя рукі. Бо няма нічога горшага за асабіста сымпатычных настаўнікаў, асабліва калі выпадкам здольныя на асабістае ж меркаваньне. Толькі па-сапраўднаму антыпатычны пэдагог патрапіць прышчапіць вучням тую мілую недасьпеласьць, тую сымпатычную бездапаможнасьць і нехлямяжасьць, тое жыцьцёвае няўмельства, якім павінна вызначацца моладзь, каб ставалася аб'ектам нам, сумленным пэдагогам па прызваньні. Толькі з дапамогай адпаведна падабранага пэрсаналу мы здолеем уціснуць у зьдзяціньваньне цэлы сьвет. — Цссіс, цссіс, цссіс, — адказаў дырэктар Пюркоўскі, цягнучы яго за рукаў, — пэўна ж, пупа, але цішэй, ня сьлед пра тое надта голасна. — У гэты момант адно цела зьвярнулася да другога цела і спыталася: — Хэ, хэ, гм, ну, што там? Што там, пане калега? — Што там? — адказала тое цела. — Хіба што падаражэла? — Падаражэла? — спыталася другое цела. — Бадай, што-кольвечы патаньнела. — Булкі ня зьбіраюцца таньнець, — буркнула першае цела і схавала рэшткі недаедзенай булкі ў кішэню. — Трымаю іх на дыёце, — шапнуў дыр. Пюркоўскі, — бо сама толькі ў такім разе яны дастаткова анэмічныя. Толькі на падкорме анэміі на поўніцу высьпяваюць прышчы *age ingrate*, няўдзячнага ўзросту.

І тут вучыцелька каліграфіі, угледзеўшы ў дзьвярах дырэктара ў кампаніі з чужым вельмі імпазантнага выгляду панам, папярхнулася гарбатай і яўкнула:

— Інспэктар!

На гэты дэвіз усе целы, задрыжаўшы, паўставалі і зьбіліся ў гурт, як курапаткі, дырэктар, ня хочучы іх больш палохаць, тактоўна зачыніў дзьверы, пасья чаго Пімка пацалаваў мяне ў лоб і ўрачыста мовіў: — Ну, Юзю, ідзі ўжо ў клясу, зараз пачнецца ўрок. А я тым часам разгледжуся, пашукаю табе кватэру і пасья урокаў зайду па цябе правесці дадому. — Я хацеў пратэставаць, але бязьлітасны бэльфэр раптам так збэльфрыў абсалютным сваім бэльфрам, што я ня змог і, унурыўшыся, пайшоў у клясу, поўны нявыказных пратэстаў і шуму, у якім танулі пратэсты. Кляса гулам-гула. У агульным вэрхале вучні займалі месцы за партамі і верашчалі, быццам праз хвілю павінны былі замоўкнуць навекі-вечныя.

І невядома як паявіўся на катэдры настаўнік. Было гэта тое самае цела, бледнае і смутнае, якое ў канцылярыі агаласіла важкі пастулат, што патаньнела. Сеўшы на крэсла, настаўнік разгарнуў журнал, строс з камізэлькі пылок, закачаў рукавы, каб ня выціраліся на локцях, сьціснуў вусны, стлуміў нешта ў сабе і закінуў нагу на нагу. Пасьля ўздыхнуў і паспрабаваў прамовіць. Выбухнуў галас з падвойнай сілай. Крычалі ўсе, без хіба што аднаго Сыфона, які рашуча даставаў сшыткі і кнігі. Настаўнік паглядзеў на клясу, паправіў манжэт, зьвеў вусны, разьзявіў і зноў самкнуў. Вучні шумнулі. Настаўнік паморшчыўся і скрывіўся, агледзеў манжэты, пабарабаніў пальцамі, падумаў пра нешта далёкае — дастаў гадзіннік, паклаў яго на пульпіт, уздыхнуў, зноў нешта стлуміў у сабе ці праглынуў, а можа пазяхнуў, даволі даўжмана зьбіраў у сабе энэргію, нарэшце лягнуў журналам па кафедры і крыкнуў:

— Годзе вам! Прашу супакоіцца! Урок пачынаецца.

Тады цэлая кляса (без Сыфона і некалькіх яго прыхільцаў), усе як адзін абвясцілі мусовасць, якая ня церпіць адкладу на заўтра, канечне наведць прыбіральню.

Вучыцель, званы ў народзе Блядачка за асабліва нездаровую, бледна-зямлістую скуру, кіслагуба ўсьміхнуўся.

— Досыць! — крыкнуў машынальна. — Адпусакаць вас! Хацела б душа ў рай? А чаму гэта мяне не звальняюць? Чаго гэта я тут мушу тырчаць? Сядайце, нікога ня пускаю, Мянталскага і Бабкоўскага запісваю ў журнал, а калі яшчэ каторае азьвецца, таго выклічу адказаць! — І адразу ня менш сямі вучняў прад'явілі даведкі, што з прычыны такіх-а-такіх хваробаў не ўспасобіліся вывучыць урок. Апрача таго чацьвёра задакляравалі мігрэнь, у аднаго абсыпала, а ў другога дрыжыкі і канвульсыя. — Так, — сказаў, пазайздросціўшы, Блядачка, — а чаму гэта мне ніхто не дае даведак, што з прычын ад мяне не залежных я не падрыхтаваўся да ўрока? Чаму мне нельга ў канвульсыях біцца? Чаму, папытаюся ў вас, я не магу мець канвульсій, толькі мушу дзень у дзень, апрача нядзелі, выседжваць тут? Прэч, даведкі вашыя фальшывыя, хваробы — сымуляцыя, сядайце, ведаем мы такіх хворых! — Але трох вучняў, найбольш сфамільярных і красамоўных, падышлі да катэдры і пачалі распавядаць забаўную гісторыю пра жыдоў і птушак. Блядачка заткнуў вушы. — Не, не,— аж енчыў, — не магу, дайце літасці, не спакушайце, урок усё-такі, што было б, калі б нас пан дырэктар застаў.

Тут ён задрыжаў, няўпэўнена азірнуўся на дзверы, і бледны страх наплыў яму на шчокі.

— А калі б нас застаў пан інспэктар? Панове, папярэджваю, што інспэктар у школе! Менавіта!.. Папярэджваю... Ня час на глупствы! — энкнуў спалохана. — Трэба неадкладна арганізавацца перад вышэйшай уладай. Ну... гм... хто там найлепш авалодаў прадметам? Толькі без пахвальбы, ня час на жартачкі! Пагаворым шчыра. Што?! Ніхто нічога ня ведае? Заморыце вы мяне! Ну, можа, аднак каторае, ну, сябры, сьмялей, сьмялей... Аа, Пыляшчкевіч, кажаце! Заплаці, Божа, Пыляшчкевіч, я заўсёды меў Пыляшчкевіча за дзельнага. Ну, і што ж Пыляшчкевіч найлепш засвоіў! *Конрада Валенрода*? Ці *Дзядоў*? А можа агульныя рысы рамантызму? Хай пан Пыляшчкевіч даложыць нам.

Аднак жа Сыфон, ужо добра замацаваны ў пацанстве, устаў і адказаў:

— Перапрашаюся ў пана прафэсара. Калі пан прафэсар выкліча мяне да дошкі пры пане інспэктары, я буду адказаць паводле маёй найлепшай веды, але цяпер я не магу выдаць, што я засвоіў, бо выдаючы, я выдаў бы сам сябе.

— Сыфон, ты страціш нас, — азваліся ўражаныя іншыя. — Сыфон, прызнайся шчыра!

— Но, но, Пыляшчкевіч, — лагодліва сказаў Блядачка. — І чаму ж гэта Пыляшчкевіч ня хоча выдаваць? Мы ж гутарым прыватна. Хай Пыляшчкевіч выдасць мне. Пыляшчкевіч ня мае хіба што намеру страціць мяне і сябе? Калі Пыляшчкевіч ня хоча сказаць адкрыта, дык хай Пыляшчкевіч дасць знак.

— Прабачце, пане прафэсар, — адказаў Сыфон, — але я не магу ўдавацца ў ніякія кампрамісы, бо я бескампрамісны і не магу спанявервацца ў сабе, ані здраджваць сябе.

І сеў.

— Цю, цю, — мрукнуў вучыцель, — такія пачуцьці робяць гонар Пыляшчкевічу. Але хай Пыляшчкевіч не бярэ гэтага да сэрца, я пажартаваў. Вядома, вядома, нельга крывіць душою, а што ж бо тое маем на сёньня? — сказаў і заглянуў у заданьні. — Ага! Далажыць і растлумачыць вучням, чаму Славацкі абуджае ў нас любоў і захапленне? А таму бо, панове, я адчытаю вам свой урок, а потым вы па чарзе адкажаце свой. Ціха! — крыкнуў, і ўсе ўладзіліся на партах, пападпіралі рукамі галовы, а Блядачка, прыадкрыўшы падручнік, сьцяў вусны, уздыхнуў, нешта стлуміў у сабе і пачаў:

— Гм... гм... А тады чаму Славацкі абуджае ў нас захапленне і любоў? Чаму мы

плачам разам з паэтам, чытаючы яго цудоўную паэму-арфу „У Швайцарыі”? Чаму, калі мы слухаем гераічныя строфы з „Караля Духа”, нас разьбірае парыў? І чаму ня можам адарвацца ад цудаў і чараў „Балядыны”, а калі зноў жа загучаць скаргі Лілі Вэнэды, у нас сэрца разьдзіраецца на кавалкі? І мы гатовыя ляцець, імчацца на дапамогу няшчаснаму каралю? Гм... чаму? А таму, панове, што Славацкі быў вялікі паэт! Валкевіч! Чаму? Паўтары, Валкевіч, — чаму? Чаму захапленне, любоў, плачам, парыў, сэрца і ляцець, імчацца? Чаму, Валкевіч?

Мне здалася, што я зноў чую Пімку, але Пімку ўжо на сьціплеішай аплаце і без залішне шырокіх гарызонтаў.

— А таму, бо быў вялікі паэт! — сказаў Валкевіч, вучні сьцізорыкамі выразалі на партах альбо рабілі маленькія кулькі з паперы, малюпасенькія, і ўкідвалі іх у чарніліцы. Было гэта як бы стаў і рыбы ў ставе, а і лавілі іх на вуды з воласу, але не удавалася, бо папера не хацела торгаць. Тады воласам казыталі ў носе альбо падпісваліся ў шпытках, раз за разам, то з закрунтасам, то без, а адзін нават каліграфавалі на ўсю старонку: — Ча-му, ча-му. Ча-му, Сла-вац-кі, Сла-вац-кі, Сла-вац-кі, вац-кі, вац-кі, Ва-цак, Ва-цак-Сла-вац-кі-і-му-ха-блы-ха. Твары белыя. Куды ж падзеліся тое нядаўнае ўзбуджэньне, спрэчкі і дыскусіі — толькі некалькі шчаслівых забыліся пра божы сьвет над Уэльсам. Нават Сыфон вымушаны быў натужыць усю сілу характару, каб не спаняверыцца ў сваіх прынцыпах самаўдасканаленьня і самафармаваньня, але ён умеў усё так зладзіць, што якраз жа прыкрасьць рабілася яму крыніцай радасьці, пробнікам сілы характару. Астатнія рабілі горкі і долы на далоні і дзьмухалі ў долы па-расейску, эх, эх, долы, горкі, долкі, горкі, сраці даліны роўныя... Вучыцель уздыхнуў, стлуміў, глянуў на гадзіннік і сказаў:

— Быў вялікі паэт! Запомніце гэта, бо важна! Чаму любім? Бо быў вялікі паэт! Вялікім паэтам быў! Гультаіскі, невукі, кажу ж вам спакойна, убіце сабе гэта добра ў конаўкі, углуздуіце — а і яшчэ раз паўтараю, проша панства: вялікі паэт, Юльюш Славацкі, вялікі паэт, мы любім Юльюша Славацкага і захапляемся ягонай паэзіяй, бо ён быў вялікім паэтам. Прашу запісаць сабе заданьне на дом: „Чаму ў паэзіі вялікага паэта Юльюша Славацкага жыве неўміручае харавство, якое абуджае захапленне?”

У гэтым месцы ўрока адзін вучань нэрвова закруціўся і заенчыў:

— А калі я зусім не захапляюся! Зусім не захапляюся! Не захапляе мяне! Я не магу прачытаць і дзьвюх строфаў, гэта мяне не займае. Божа, ратуі, як гэта мяне захапляе, калі мяне не захапляе? — Вылуціў вочы і сеў, апусьціўшыся ў некую бяздонную прорву. Гэтым наўным прызнаньнем настаўнік аж папярхнуўся.

— Ціхаце, дзеля Бога! — цыкнуў. — Галкевічу стаўлю кол. Галкевіч замардаваць мяне хоча! Галкевіч, бадай, сам сабе ня ведае, што сказаў?

ГАЛКЕВІЧ

Але я не магу зразумець! Не магу зразумець, як захапляе, калі ж не захапляе.

НАСТАЎНІК

Як гэта не захапляе Галкевіча, калі я тысячу разоў талкавалі Галкевічу, што захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

А мяне не захапляе.

НАСТАЎНІК

Гэта прыватная справа Галкевіча. Як відаць, Галкевіч неінтэлігентны. Іншых захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

Але, слова гонару, нікога не захапляе. Як ён можа захапляць, калі ніхто ня чытае апроч нас, бо мы людзі школьнага ўзросту. І тое толькі таму, што нас прымушаюць сілком...

НАСТАЎНІК

Ціхаце, Бога на вас няма! Гэта таму, што няшмат насамрэч людзей культурных і

на вышыні...

ГАЛКЕВІЧ

Калі ж культурныя таксамака не. Ніхто. Ніхто. Наогул ніхто.

НАСТАЎНІК

Галкевіч, у мяне ёсць жонка і дзіця! Хай Галкевіч зьлітуецца хоць бы зь дзіцяці! Галкевіч, не падлягае ніякаму сумненню, што вялікая паэзія павінна нас захапляць, а Славацкі ж быў вялікі паэт... Можна, Славацкі ня ўзрушае Галкевіча, але хіба Галкевіч ня скажа мне, што не пераварочвае яму душу Міцкевіч, Байран, Пушкін, Шэлі, Гётэ...

ГАЛКЕВІЧ

Нікога не пераварочвае. Нікому гэта нічога не абыходзіць, усіх нудзіць. Ніхто ня можа прачытаць больш як дзьве ці тры страфы, О Божа! Не магу...

НАСТАЎНІК

Галкевіч, гэта недапушчальна. Вялікая паэзія, будучы вялікай і будучы паэзіяй, ня можа не захапляць нас, дык жа вась і захапляе.

ГАЛКЕВІЧ

А я не магу. І ніхто ня можа! О Божа!

У настаўніка буйнымі кроплямі пот выступіў на лобе, ён дастаў з пулярэса фотаздымак жонкі і дзіцяці і імі спрабаваў урымсьціць Галкевіча, але той паўтараў адно і тое самае сваё: „Не магу, не магу”. І гэтае душавымотлівае „не магу” множылася, расло, заражала, ужо з кугоў даходзіла шыканьне: „Мы таксама ня можам”, і пачала насоўвацца пагроза агульнай немагчымасьці. Настаўнік апынуўся у вялічэзным канфузе. Кожнае сэкунды мог грывнуць выбух — чаго немагчымасьці?, кожны момант дзікі рык нежаданьня мог вырвацца і дапасьці ў вушы дырэктару і інспэктару, кожнае хвіліны цэлы гмах мог абваліцца і пахаваць пад сабою дзіця, а вась Галкевіч усё ня мог, Галкевіч і далей аніяк ня мог, хоць ты трэсьні — ня мог.

Няшчасны Бядачка адчуў, што ўжо і яго пачынае шчаміць немагчымасьць.

— Пыляшчкевіч! — крыкнуў, — хай Пыляшчкевіч зараз жа раскажа мне, Галкевічу і ўсім увогуле пра гожаць якога-небудзь выдатнага ўступу! Хутчэй, бо небяспека ў затрымцы — *periculum in mora!* Прашу слухаць! Калі толькі хто пікне, я зладжу клясную кантрольную! Мы мусім магчы, мусім магчы, бо зь дзіцём будзе катастрофа!

Пыляшчкевіч устаў і пачаў чытаць напамяць уступ да паэмы.

І чытаў. Сыфон ані трохі ня спуціў усеагульнай і такой раптоўнай немагчымасьці, наадварот — заўсёды мог, бо менавіта ж зь немагчымасьці ён чэрпаў сваю магчымасьць. Таму чытаў і ўзрушана чытаў, а таксама ж і з адпаведным „выражэніем” і адухоўлена. Што больш — чытаў хораша і характава дэкламацыі, узмоцненае характавам паэмы і веліччу прарока а таксама велічнасьцю мастацтва неспасьцігальна ператваралася ў манумэнт усеагульнага характава і велічы. Што больш — чытаў таямніча і пабожна; чытаў напорыста, натхнёна; і высьпеўваў сьпеў прарока так натуральна, як вешчы сьпеў і павінен высьпеўвацца. О, якая прыгажосьць! Якая веліч, які геній і якая паэзія! Муха, сыцяна, чарніліца, пазногці, столь, дошка, вокны, о, ужо небяспека немагчымасьці была спляжана, дзіця было ўратаванае, а жонка таксама, ужо кожны пагаджаўся, кожны мог і толькі прасіў, каб Сыфон перастаў. Я адразу заўважыў, што сусед мажа мне руку чарнілам — памазаў ужо сабе сваю, а цяпер падбіраўся і да маіх, бо цяжка было здымаць чаравікі, але чужыя рукі былі жахлівыя тым, што менавіта ж такія самыя, як і свае, дык што ж з таго? — Нічога. А што ж з нагамі? Махаць? І што з таго? Праз чвэрць гадзіны сам Галкевіч заенчыў, што годзе, што ўжо прызнае, што ўцяміў, што адступае, што пераварочвае, што згаджаецца, перапрашае і можа.

— Ну вась бачыць Галкевіч?! Што, як ня школа, калі тут вядзецца пра пракладку дарогі да гарачай любові да вялікіх геніяў!

А слухачы выбіраліся на вяршыню дзіўных рэчаў. Зьніклі розьніцы, усе, ці тое пад знакам Сыфона, ці Мянтуза, аднолькава віліся пад гучаньнем прарока, паэта,

Блядачкі і дзіцяці, а таксама атупення. Голыя сьцены і голыя чорныя парты з чарніліцамі не дадавалі ані каліва разнастайнасьці, праз акно віднелася частка муру з адной высунутай цаглінай і выкалупаным на ёй надпісам: „Вылецеў”. Таму не заставалася нічога іншага на выбар, як толькі альбо цэла пэдагогічнае, альбо ўласнае. А тыя зноў жа, што не перабівалі ўвагі лічэньнем валасоў на чэрапе Блядачкі і дасьледаваньнем складанай шнуроўкі на ягоных чаравіках, стараліся палічыць свае валасы, а таксама зьвіхнуць шыю. Мыздраль круціўся, Гопэк машынальна ляпаў, Мянтуз мянтузіўся неяк у болеснай прастрацы, некаторыя плавалі ў мроях, а тыя западалі ў фатальна заганную звычку мармытаньня сабе пад нос, во яшчэ тыя абрывалі ў сябе гузікі, нішчылі апратку, а ўсюды буялі джунглі і пустэльні несамавіта-жудасных памкненьняў, дзівацкай рупнасьці. Толькі адзін аднюткі ненармальны Сыфон квітнеў і пахнуў тым лепш, чым большай была агульная нядоля, бо ў яго быў адмысловы ўнутраны мэханізм, з дапамогаю якога ён умеў узбагачацца нават убоствам. А настаўнік, памятаючы пра жонку і дзіця, не пераставаў: — Тавянскі, Тавянскі, Тавянскі, мэсіянства, Хрыстос людзей, зьніч, ахвяра, сорок і чатыры, натхненьне, цярпеньні, акупленьне, герой і сымбаль. — Словы ўваходзілі праз вушы і дрэнчылі мазгі, а твары крывіліся ўсё пранозьлівей, зьдзіралі зь сябе любы выраз нармальнага разуменьня і змардаваньня, зморанья і вымагляваньня, гатовыя былі прыняць любы твар — з гэтых твараў можна было зрабіць што заўгодна — о, якая трэніроўка ўяўленьня! А рэчаіснасьць, таксама вымагляваная, адкачаная, разгладжаная, таксама змораная і змардаваная, садраная, неспасьцігальна памалу мянялася на сьвет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай!

Блядачка: — Быў прарокам! Прарочыў! Панове, заклінаю панства, а цяпер яшчэ раз паўторам — захапляемся, бо ж быў вялікім паэтам, а шануем, бо ж быў прарокам! Неабвержнае слова. Цімкевіч, пращу паўтарыць! — Цімкевіч паўтарыць: — Быў прарокам!

Я зразумеў, што павінен уцякаць. Пімка, Блядачка, прарок, школа, калегі, усе перыпетыі з раніцы закруціліся мне ў галаве і выпала — як жэрабя ў латарэі — уцякаць. Як? Куды? — я дакладна не ўяўляў сабе, але ж ведаў-такі, што мус мне ўцякаць, калі не хачу стацца ахвярай вар’яцтва, якое напірала з усіх бакоў. Але замест таго, каб уцякаць, я пачаў круціць хвігі ў кішэні, а тыя хвігі паралізоўвалі і нявечылі намеры на ўцёкі, бо то ж куды ты тут пацячэш, калі толькі тыя хвігі круціць патрапляеш? Уцякаць — уцякаць! Уцячы ад Блядачкі, ад фікцыі і нуды — але ў галаве ўжо быў прарок, уціснуты мне туды Блядачкам, унізе я круціў пальцам, уцякаць ня мог, а немагчымасць мая была большая за нядаўнюю Галкевічаву немагчымасць. Тэарэтычна здавалася — нічога лягчэйшага, папросту выйсьці са школы і не вяртацца, Пімка ня шукаў бы мяне праз паліцыю, аж так далёка мацкі пупай пэдагогікі, бадай што, не сягалі. Хапіла аднаго — хацець. А я ня мог хацець. Бо на ўцёкі павінна быць воля да ўцёкаў, а дзе ж тае волі дастаць, калі толькі хвігі круціш, а твар крывіць грываса нуды. І я таксама зразумеў, чаму ніхто зь іх ня мог уцячы з гэтай школы — якраз бо іх твары і ўвесь выгляд забівалі ў іх магчымасць уцёкаў, кожны быў вязьнем сваёй грывасы, і хоць яны павінны былі ўцякаць, не рабілі гэтага, бо ўжо ня былі тым, чым быць былі павінны. Уцякаць азначала ня толькі — уцякаць ад школы, а найперш — уцякаць ад сябе, ох, уцячы ад сябе, ад смаркача, якім зрабіў мяне Пімка, пакінуць яго, вярнуцца да мужчыны, якім я быў! Але як жа ўцякаць ад чагосьці, чым ты ё с ь ц ь , дзе знайсьці пункт апоры, падставу апоры? Наша форма пранікае ў нас, унутраныя павязі роўныя з павязямі вонкавымі. У мяне было ўяўленьне, што калі б хоць на адну хвіліну рэчаіснасьць знайшла права, непраўдападобны гратэск маёй сытуацыі кінуўся б у вочы так яскрава, што ўсе крыкнулі б: „Што тут робіць гэты мужчына?!” Але на фоне агульнага дзівацтва гінула паасобнае дзівацтва майго выпадку. О, дайце мне хоць адзін несказоны твар, каля якога я мог бы адчуць грывасу свайго твару — але навокал бачыліся самыя вывіхнутыя твары, спрасаваныя і пераніцаваныя, у якіх мой адбіваўся як у крывым

люстры — і добра прытрымлівала мяне люстраная рэчаіснасьць! Сон? Ява? І раптам нечакана Капырда, той загарэлы, у флянэлевых нагавіцах, які на падворку ўсьміхнуўся звысоку, калі прагучала слова „пансыянатка”, падсунуўся пад мой позірк. Гэтакі ж абьякавы да Блядачкі, як і да сьпіраньня Мянтуза з Сыфонам, сядзеў, нядбала нахіліўшыся і выглядаў добра — выглядаў нармальна — рукі ў кішэнях, ахайны, жвавы, лёгкі, дасьціпны і прыемны, сядзеў досыць нядбала, нага на назе і глядзеў на нагу. Нібы нагамі ўхіляўся ад школы. Сон? Ява? „Хіба ж бо? — падумалася. — Хіба ж бо нарэшце звычайны хлопец? Не пацан і парнішка, а звычайны хлопец? Зь ім, можа, і вярнулася б страчаная магчымасьць...”

Разьдзел III

Прыхватка і далейшая мянтузьня

Настаўнік усё часьцей і часьцей паглядаў на гадзіннік, вучні таксама павымалі свае гадзіннікі і глядзелі. Нарэшце задзылінгаў збаўленчы званок. Блядачка спыніўся на паўсказе і зьнік, аўдыторыя ачулася і нарабіла страшэннага гвалту — адзін-адзіны Сыфон заставаўся ціхі і засяроджаны, увесь сам у сабе. Аднак ледзь толькі Блядачка сышоў, праблема нявіннасьці, прыглушаная нудою вяшчуна за час уроку, жарам загарэлася зноў. Вучні адразу з афіцыйных летуценьяў бухнуліся тварамі ў пацаноў і хлопчыкаў, а рэчаіснасьць бо памалу ператваралася ў сьвет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай! Сам Сыфон ня браў удзелу ў дыспуце, а толькі сядзеў і займаўся сабою — начале ягоных паплечнікаў быў Пыза, а Мянтузу сэкундаваў Гопэк. І вось зноў у душным і густым паветры зацьвілі вострыя рэплікі, спрэчка разгаралася — імёны шматлікіх дактрынёраў, разнастайныя тэорыі выляталі як з прашчы, ляцелі ў бой, над галовамі разгарачаных змагаліся сьветапогляды, атрады ўсьвядомленых і неўсьвядомленых дам з запалам атакавалі сэксуальных нэафітак і абскурантызм выхаваўчай прэсы. „Эндэцыя! (НДЦ) — Бальшавізм! — Фашызм! — Каталіцкая моладзь! — Рыцары меча! Лэхіты! — Сокалы! — Гарцэры! — Чувай дух! — Чалом! — Чувай!” — гучалі штораз мудрагелісьцейшыя словы. Аказалася, што кожная палітычная партыя фаршыравала іх сваім адмысловым ідэалам хлопца, апрача ж таго асобныя мысьляры надзявалі іх на сваю руку сваімі густамі і ідэаламі, акрамя ж таго ўбраныя былі яшчэ кіном, рамансам, газэтай. І толькі ж розныя тыпы пацанства, хлопчынства, камсамольца, спартсмена, маладзіка, маладзёна, лэйбуса, эстэта, філосафа, скептыка выстрэльвалі над пабоішчам і плявалі на сябе, нечувана раздражнёныя і расчырванелыя, а зьнізу даляталі толькі енкі і крыкі: „Ты наіўны!”, „Не. Гэта ты наіўны!”. Бо гэтыя ўсе без выключэньня ідэалы былі бязьмерна скупыя, цесныя, нязручныя і недарэчныя; шпурлялі іх зь сябе ў азарце і гарачцы дыспуту і адкідалі назад, як катапультай, уражаныя тым, што шпурнулі, ня могучы больш забраць назад нявытураных слоў, якія вылецелі. Страціўшы ўсякі кантакт з жыцьцём і рэчаіснасьцю, прасаваныя ўсімі адломкамі, кірункамі і плынямі, трактаваныя і трактаваныя пэдагагічна, акружаныя фальшам яны давалі канцэрт фальшу! І што ні вазьмі, усё дурнота! Фальшывыя ў сваім патасе, жудасныя ў лірызме, фатальныя ў сэнтымэнталізме, няўдалыя ў іроніі, жарце і досьціпе, прэтэнзійныя ва ўзьлётах, абрыдлівыя ў сваіх заняпадах. І так ішоў сьвет. Так вось ішоў сьвет і так рос. Штучна трактаваныя, ці ж бо маглі яны быць ня штучнымі? А будучы штучнымі, ці маглі яны гаварыць неганебна? А таму страшэнная немагчымасьць лунала ў душным паветры, рэчаіснасьць паступова ператваралася ў сьвет ідэалу і толькі адзін Капырда не даваўся ўцягнуць сябе, раўнадушна падкідаючы пілку для пазногцяў і гледзячы на ногі...

Тымчасам Мянтуз з Мыздралем завіхаліся зь нейкімі шнуркамі, а Мыздраль нават шлейкі апусьціў. У мяне мурашкі пабеглі па сьпіне. Калі б Мянтуз правёў свой план усьведамленьня Сыфона праз вушы, дык сапраўды — рэчаіснасьць... рэчаіснасьць пяройдзе ў кашмар, вычварнасьць, мудрагельства настолькі

ўзмогацца, што якая ўжо тут можа быць мова пра нейкія там уцёкі. Трэба было любой цаною супроцьстаяць. Але ж ці мог я адзін выступіць супроць усіх, і гэта нават удадатку з хвігай у кішэні? Не, ня мог. О, дайце ж мне хоць адзін несказоны твар! Я падышоў да Капырды. Ён стаяў каля акна, глядзеў на падворак і праз зубы насьвістваў, у флянэлевых нагавіцах, і здавалася, што прынамсі гэты ня цешыць сябе ніякімі ідэаламі. Як пачаць?

— Яны хочучь згвалціць Сыфона, — проста сказаў я. — Можа, было б лепш адгаварыць іх. Калі Мянтуз згвалціць Сыфона, атмасфэра ў школе зробіцца зусім нявыноснай.

І я з трывогай чакаў, як агучыцца, як выкажацца Капырда... Але Капырда не адказаў ні слова, толькі папросту, як стаяў, так і выскачыў праз акно на падворак. А на падворку далей пасьвістваў сабе праз зубы.

Я ж застаўся, здэзарыентаваны. Што гэта было? Ухіліўся. Навошта выскачыў, замест каб адказаць? Гэта ня было нармальна. І навошта рабіць ногі — навошта ў яго ногі высунуліся на першы план, на пярэдні? У яго ногі на галаве. Я пацёр лоб. Сон? Ява? Але ня было калі думаць. Мянтуз падскочыў да мяне. Цяпер толькі я скумекаў, што Мянтуз, стоячы непадалёк, падслухаў, што я сказаў Капырду.

— Чаго ты лезеш не ў сваё? — крыкнуў ён. — Хто табе дазволіў балбатаць пра нашыя справы з Капырдам? Яму гэта нічога не абыходзіць! І ня думай гаварыць зь ім пра мяне!

Я адступіў на крок. Мянтуз выбухнуў страшнымі кленічамі.

Я ўмольна прашаптаў:

— Мянтуз, не рабіце так з Сыфонам.

Ледзь толькі я гэта сказаў, як той:

— Ведаеш, дзе яго маю, а і цябе зь ім разам? Маю вас у ду... жай шаноўлі!

— Не рабіце гэтага, — прасіў я. — Не ўвязвайцеся ў гэта! Ці ж ты ня бачыш сябе ў гэтым? Слухай, ці ты сабе ўявіў гэта? Ці ўбачыў? Тут Сыфон, на зямлі, зьвязаны, а ты толькі цяпер усведамляеш яго — сіламоц, праз вушы! Ці ж ты ня бачыш сябе ў гэтым?

Ён скрывіўся мне яшчэ паскудней.

— Бачу толькі, што і зь цябе неблагі пацан! І цябе Сыфон ссабачыў! А я, ведаеш, дзе маю тое ваша пацаня? Маю яго ў ду...жай шаноўлі!

І стукнуў мне ў костачку нагі. Я тыц-мыц — няма чаго сказаць, шукаў слоў, якіх, як заўсёды, ня было.

— Мянтуз, — шапнуў, — кінь гэта... перастань строіць зь сябе... Няўжо праз тое, што Сыфон нявінны, ты павінен быць разьвязны? Кінь гэта.

— Чаго ты хочаш ад мяне?

— Перастань выдурнівацца!

— Перастаць выдурнівацца? — здзівіўся. Вочы ў яго замгліліся. — Перастаць выдурнівацца, — сказаў неяк знуджана. — Ёсьць жа пацаны, якія і ня выдурніваюцца. Ёсьць пацаны, сыны вартаўнікоў, чаляднікі і парабкі — ваду возяць альбо ходнікі падмятаюць... Цяпер жа яны павінны сьмяяцца з Сыфона і зь мяне, з нашых выдрыгалак! — І запаў у сваё хваравітае разважаньне, на хвілю адкінуў трывіяльнасьць і ўдаванае хамства, твар яго расправіўся ад грымасы. І тут жа выбухнуў, як прыпечаны распаленым жалезам. — Пупа! Пупа! — крыкнуў. — Не, не хачу і дапусьціць, каб вучняў лічылі нявіннымі. Сыфона я згвалчу праз вушы! Ср... ср... ср...! — І зноў абрыдліва скрывіўся, пырснуў клаакай гідоты, аж я адступіў.

— Мянтуз, — сказаў я мэханічна, жажнуўшыся. — Уцякайма! Уцякайма адгэтуль!

— Уцякаць?

Наставіў вушы. Перастаў ляяцца і паглядзеў на мяне, сумеўшыся. Зрабіўся больш нармальны — я схапіўся за гэта, як тонучы за брытву.

— Уцякайма, уцякайма, Мянтуз, — шаптаў я. — Кінь гэта і ўцякайма!

Ён завагаўся. Твар у яго як бы абвіс, ад нерашучасьці. А я, убачыўшы, што думка пра ўцёкі дзейнічае на яго дадатна, і дрыжучы, каб ён зноў не запаў у вульгаршчыну,

адчайна шукаў, чым бы яго заахваціць.

— Уцячы! На волю! Мянтуз, да рабочых! У парабкі!

Ведаючы яго тугу па сапраўдным чалядніцкім жыцці, я думаў, што дасца схапіць сябе на вуду парабка. Ах, мне было ўсё адно, што я кажу, ужо ішлося толькі пра тое, каб утрымаць яго зводдаль ад гратэску, каб раптам не перакруціць. Як жа заблішчалі ў яго вочы, і ён па-братэрску штурхануў мяне ў бок.

— А ты хацеў бы? — спытаўся ціха, даверліва. І засьмяяўся ціха і чыста. Я таксама засьмяяўся ціхім сьмехам. — Уцячы, — мрукнуў, — уцячы... Да парабкаў... Да тых сапраўдных хлопцаў, што над ракою коні пасьвяць і купаюцца...

І тут я ўбачыў страшнае — на ягоным твары зьявілася нешта новае — нейкае засмучэньне, нейкая адмысловая прыгажосць школьніка, які ўцякае ў парабкі. З брутальнасьці ён перабег у сьпеўнасьць. Маючы мяне за свайго, ён перастаў маскавацца і выявіў тужлівасьць і лірызм.

— Гэй, гэй, — ціха і сьпеўна сказаў, — Гэй, разам з парабкамі есьці чорны хлеб, на кані безь сядла гапатаваць па лузе...

Яго вусны растуліліся горкай і дзіўнай усьмешкай, цела напружылася, пазграбнела, а ў карку і ў плячах зьявілася нейкая здрадлівасьць. Ён быў цяпер школьнікам, засумаваным па парабчанскай вольніцы — і ўжо адкрыта, не зважаючы ні на якую асьцярожлівасьць, бліснуў мне зубамі. Я адступіў на крок. Я апынуўся ў страшным становішчы. Ці павінен і я ўсьміхнуцца? Калі ня ўсьміхнуся, ён будзе гатовы зноў сыпануць лаянкай, а калі ўсьміхнуся... ці ж прадаць зубы — не яшчэ горшае, ці патаемнае хараство, якое ён мне тут прапанаваў, ня было больш гратэсковае за ягоныя брыдоты? На ліха, на ліха, навошта я яго размоўлю гэтым парабкоўствам? І я ня ўсьміхнуўся, толькі склаў вусны і ціха сьвіснуў, і так мы стаялі адзін перад адным усьміхаючыся і пасьвітваючы альбо спадціха сьмеючыся, а сьвет як бы загнуўся і арганізаваўся на аснове хлопца-ўцекача з усьмешкай, калі раптам за крок ад нас пачуўся зьедлівы рык, з усіх бакоў! Я адступіў на крок. Сыфон, Пыза, з дадаткам паўтузіна іншых сыфаністаў, за нявінныя жываты браліся, рагочучы і рыкаючы, з самым паблажлівым і зласьлівым выразам твараў.

— Чаго?! — выкрыкнуў засьпеты Мянтуз. Але было ўжо запозна.

Пыза роў:

— Ха, ха, ха!

А Сыфон закрычаў:

— Віншую, Мянталіскі! Нарэшце мы ведаем, што вам засела! Застукалі калегу! Калега марыць пра парабка! Па лузе хацеў бы гапатаваць з парабкамі! Удаядзе жыццёвага рэаліста, брутальнага, ваюеце супроць чужога ідэалізму, а ў глыбіні самыя сэнтымэнтальныя. Парабчанскі сэнтымэнталіст!

Мыздраль вульгарна крыкнуў, нешта накшталт: — Маўчы! Псякрэў! Халера! Хвароба! — Але было запозна. Ніякія, нават самыя горшыя вымыслы не маглі ўратаваць Мянтуза, засьпетага *en flagranti* патаемных мараў. Ён запалаў кривавым румянцам, а Сыфон зларадна падкінуў з трыумфам: — Чужы ідэалізм бора, а сам у парабкі вырапіўся. Цяпер, прынамсі, вядома, чаму яму перашкаджае чысьціня!

Здавалася, Мянтуз вось-вось кінецца на Сыфона, але ня кінуўся. Здавалася, што зьмесіць гіпэрвульгарным кленічам, але не зьмясіў. Захоплены *en flagranti*, ня мог — застыў у халоднай, ядавітай дагодлівасьці.

— Ага, Сыфоне, — пачаў зьнешне абыякава, каб здабыць часу на роздум, — дык ты мяркуеш, я тут прыкідваюся? А ты не?

— Я? — адказаў ашаломлены Сыфон. — Я ў парабкі не наймаюся.

— Толькі ў ідэалісты? А, дык мне нельга ў парабкі, а табе льга, бо ты ў ідэалы строішся? А ці не хацеў бы ты паглядзець на мяне? Я б хацеў, калі гэта табе душы не ўзьявэрэдзіць, глянуць на сваё аблічча.

— Навошта? — спытаў Сыфон занепакоена і дастаў насоўку, а Мянтуз раптам выхапіў у яго туую насоўку і кінуў на зямлю: — Навошта? А натоешта, бо ня трываю твайго твару! Скінь зь сябе гэтую шляхетную, чыстую міну! А, дык табе можна?..

Скінь, бо перадражняю цябе так жажліва, што расхочацца... ужо ж пакажу табе... пакажу...

— І што ж ты мне пакажаш? — адказаў той. Але Мянтуз крычаў, як у гарачцы: — Пакажу! Пакажу! Пакажы мне, дык і я табе пакажу! Годзе балбатні, ну ж, пакажы нам тое тваё пацаня замест каб трапацца пра яго, а я таксама пакажу і пабачым, хто ад каго ўцякацьме! Пакажы! Пакажы! Хопіць казаняў, хопіць тых такіх палавінчатых, сарамяжлівых мінаў, міначак, далікатных мінят, чаго гэта чалавек сам ад сябе за імі хавае, пакажу табе такія, што тваё пацаня драпане туды, дзе перац расьце! Хопіць балбатні! Пакажы, пакажы, а я таксама пакажу!

Шалёная падумка! Мянтуз выклікаў Сыфона на міны. Усе аціхлі і паглядалі на яго, як на ненармальнага, а Сыфон рыхтаваўся да іранічнай інвэктывы. Але на твары ў Мянталскага была такая д'ябальская зьездлівасьць, што лёгка ўгадваўся страшлівы рэалізм прапановы. Міны! Міны — гэта зброя, а заадно і катаваньне! Гэтым разам бойка павінна была весьціся на сур'ёзе! Некаторыя спалохаліся, бачачы, што Мянталскі выцягвае на яву гэтую страшную прыладу, якою дагэтуль кожны карыстаўся зь вялікай абачлівасьцю, а свабодна і яўна хіба што толькі пры замкнёных дзвярах і перад люстрам. А я адступіў на крок, калі зразумеў, што даведзены да крайнасьці, расшалелы, ён хоча зьністожыць мінамі ня толькі пацана і Сыфона, але таксама і парабка, хлопца, сябе, мяне і ўсё!

— Што, палахлівец цябе абляцеў? — спытаў у Сыфона.

— І я меў бы саромецца маіх ідэалаў? — адказаў той, ня могучы прыхаваць лёгкага замяшаньня. — Я павінен саромецца? — але голас у яго крыху дрыжаў.

— А яно ж і добра, Сыфоне! Час — сёння пасья ўрокаў! Месца — тут у клясе! Вызначы сваіх арбітраў, я сваімі называю Мыздраля і Гопка, а супэрабітрам (тут д'ябальскасьць у голасе Мянтуза памацнела) на супэрабітра прапаную... гэтага новага, які сёння прыйшоў у школу. Ён будзе бесстароньні. — Што? Мiane? Мiane прапанаваў у супэрабітры? Сон? Ява? Але ж я не магу! Не магу ж я! І бачыць гэтага не хачу! І глядзець на гэта не магу! Я ўжо быў памкнуўся запырэчыць, але агульнае апасеньне саступіла месца вялікаму ўзбуджэньню, усе пачалі крычаць: „Добра! Далей! Хутчэй!” — і адразу тут зазвінеў званок, у клясу увайшоў невысокенькі чалавечак з бародкай і сеў за катэдрай.

Было гэта тое самае цела, якое ў канцылярыі сваім часам выказала погляд, што падаражэла, дзядок вельмі прыязны, сівы галубок зь невялічкай порхаўкай на носе. Сьмяротная ціша залегла ў клясе, калі ён разгарнуў журнал — кінуў прасьветленым вокам угору старонкі і ўсе, хто на А, задрыжалі — кінуў вокам уніз і, замёрлі ад страху ўсе на Z. Бо то ж ніхто нічога ня ведаў, проста забыліся зрабіць лацінскі пераклад з прычыны дыскусіі і апроч Сыфона, які яшчэ дома зрабіў урокі і гатовы быў адказаць, ні ў кога нічога й на ведаме ня было. А дзядок, зусім не здагадаючыся пра страх, якога сам жа і напусьціў, ясным вокам блукаў па пацерыку прозьвішчаў, вагаўся, задумваўся і пакепваў зь сябе, аж у канцы даверліва вымавіў:

— Мыдзякоўскі.

Але неўзабаве аказалася, што Мыдзякоўскі няздольны перакласьці з зададзенага на сёння Цэзара, а што яшчэ горш, ня ведае, што *animis oblati* гэта *ablativus absolutus*.

— О, пане Мыдзякоўскі, — сказаў лагодны дзядок са шчырым дакорам, — пан ня ведае, што азначае *animis oblati* і якая гэта форма? Чаму пан ня ведае?

І паставіў яму кол, страшэнна засмучаны, але тут жа і распрамяніўся і ў новым наплыве даверлівасьці выклікаў на К — Капэрскага, думаючы, што гэтым выдзяленьнем дастойнага ашчасьліўлівае і заахвочвае да шляхетнай эмуляцыі паглядам і жэстамі, поўнымі самага глыбокага даверу. Але ані Капэрскі, ані Катэцкі, ані Капусьцінскі, ані Колак нават ня ведалі, што такое *animis oblati*, выходзілі да дошкі і заўпарта маўчалі, а дзядок выяўляў лёгкаю расчараванасьцю і зноў, як бы толькі ўчора зь месяца ўпаў, як бы не ад сьвету гэтага, у наплыве памоцненага даверу выклікаў, за кожным разам чакаючы, што вылучаны і ашчасьліўлены з

годнасьцю адкажа на пытаньне. Але ніхто не адказваў. І ужо амаль дзесяць калоў паставіў у журнале, а ўсё яшчэ ніяк ня мог уцяміць, што ягоная даверлівасьць адкінута мёртвым і халодным жахам, што ніхто жадам не жадае сабе ягонай даверлівасьці — о, бясконца даверлівы дзядуна! На гэтую даверлівасьць управы ня было! Ні ратунку, ні спасу ад яе ня было! Дарма спрабавалі розных спосабаў спыніць, дарма прад'яўлялі даведкі, адгаворкі, хваробы, настаўнік гаварыў з разуменьнем і спагадай.

— Што, пане Бабкоўскі! Пан, з прычынаў ад пана не залежных ня мог падрыхтавацца? Хай пан не засмучаецца, я папытаюся ў пана з ранейшага тэксту. Што? І галоўка баліць? А дык і выдатна, я тут маю выдатнае правіла *de malis capitis*, як усё роўна знайшоў рыхтык для пана. Што? — і адчувае пан мусовасьць неадкладнай выправы ў нужнік? О, пане Бабкоўскі! І зь якога б гэта вялікага дзіва? Гэта ж бо таксама было і ў старажытных! Зараз пакажу пану слынны *passus* зь пятай кнігі, дзе цэлае Цэзарава войска, наеўшыся нясьвежай морквы, аддалося гэтаму пакліканьню. Цэлае войска! Цэлае войска, пане Бабкоўскі! І навошта ж самаму рабіць няздарнае, калі пад рукою ёсьць такое геніяльнае і клясычнае апісаньне? Гэтыя кнігі — само жыцьцё, панове, само жыцьцё!

Забыты быў Сыфон, забыты Мянтуз, перасталі сьпірацца — усім карцела ня быць, карцела не існаваць, вучні курчыліся, шарэлі і ніклі, уцягвалі жывот, рукі і ногі, але ніхто ня нудзіўся, пра нуду і гаворкі быць ня было, бо то ж усе баяліся панура, і кожнае з болям страху чакала, калі яго прыхопіць пакліканьне дзіцячай веры, упасьвенай на тэкстах. А твары — як твары — пад напорам трывогі ператвараліся ў цень, у ілюзію твару, і невядома, што было ўрэшце больш шалёнае, неістотнае, хімернае — твары ці незразуметы *accusativus cum infinitivo*, а ці пякельная даверлівасьць хвораі фантазыі дзядка, і рэчаіснасьць памалу ператваралася ў сьвет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць, дай!

Атолі ж бо настаўнік, паставіўшы кала Бабкоўскаму і канчаткова вычарпаўшы *animus oblatis*, намысьліў сабе новую праблему — як будзе *passivum futurum conditionalis* у трэцяй асобе множнага ліку ад зваротнага дзеяслова *colleo, colleavi, colleatum, colleare*, і мысьля гэтая захапіла яго.

— Небывала дасьціпная рэч! — сказаў паціраючы рукі. — Рэч цікавая і павучальная! Ну ж, панове! Праблема поўная вытанчанасьці! Вось вам выдатнае поле паказаць інтэлектуальную здольнасьць! Бо калі ад *olleare* будзе *ollandus sim*, дык... ну, ну... ну... панове... — панове зьнікалі ў страшэнным жаху. — О, менавіта! Ну, ну? *Collan... collan...*

Ніхто не аказаўся. Дзядок, яшчэ не страціўшы надзеі, паўтараў сваё „Ну, ну” і „*collan..., collan...*”, прамяніўся, какетаваў загадкай, заахвочваў, пабуджаў і — як умеў — правакаваў здогадзь, заклікаў да адказу, да шчасьця і супакаеньня. І ўбачыў, што ніхто ня хоча, што ён скача сам з сабою. І ён пагас і глуха сказаў:

— *Collandus sim! Collandus sim!* — паўтарыў прыгнечана і, ўпакораны агульным маўчаньнем, дадаў: — Як жа гэта, панове? Хіба ж бо вы сапраўды не ацанілі! Ці ж ня бачыце, што *collandus sim* фармуе інтэлігентнасьць, разьвівае інтэлект, фармуе характар, усебакова ўдасканальвае і братае са старажытнай думкай? Бо, паглядзіце, што калі ад *olleare* ўтвараецца *ollandus*, дык жа ад *colleare* павінна быць *collandus*, бо *passivum futurum* трэцяга спражэньня канчаецца на *dus, dus, us* за выключэньнем толькі выключэньняў. *Us, us, us* — панове! Ня можа быць нічога больш лягічнага за мову, у якой усё, што нелягічнае, ёсьць выключэньне! *Us, us, us*, панове, — закончыў з сумневам, — які выдатны чыньнік разьвіцьця!

І тут ускоквае наш Галкевіч і — у енк.

— Тра-ля-ля, мама, дэця! Якое гэта разьвіцьцё, калі нічога не разьвіваецца? Як гэта дасканаліцца, калі не дасканаліцца? Як гэта ўтвараецца, калі не ўтвараецца? О Божа, Божа — О Сьвяты Садзецель!

НАСТАЎНІК

Што, пане Галкевіч? *Us* не дасканаліць? Пан кажа, што канчатак гэты не

дасканаліць? Што гэты канчаток *passive future* трэцяга спражэння не ўзбагачае? Як гэта, Галкевіч?

ГАЛКЕВІЧ

А от так! Гэты хвосцік нічым мяне не ўзбагачае! Гэты хвосцік мяне не ўдасканальвае! Зусім! Тра-ля-ля. О Божа! Мама!

НАСТАЎНІК

Як гэта не ўзбагачае? Пане Галкевіч, калі я кажу, што ўзбагачае, дык узбагачае! А я ж бо кажу-такі, што ўзбагачае. Хай Галкевіч мне паверыць! Звычайны просты розум не ўспрымае ўсёй карысьці! Каб зразумець, трэба самому пасья шматгадовай навукі зрабіцца няўзвыклым розумам! Хрысьце Божа, мы ж бо за год прайшлі семдзесят тры радкі з Цэзара, у якіх бо то, радках, Цэзар апісвае, як расставіў свае кагорты на пагорку. Ці ж бо гэтыя семдзесят тры радкі, а таксама словы не явілі містычна Галкевічу ўсіх багацьцяў антычнага сьвету? Ці ж не навучылі стылю, яснасьці мысьленьня, дакладнасьці выслоўліваньня і ваеннаму мастацтву?

ГАЛКЕВІЧ

Анічога, анічога! Ніякаяга мастацтва. Я толькі кала баюся. Я толькі кала баюся! О, не магу, не магу!

Пачала пагражаць агульная немагчымасьць. Настаўнік заўважыў, што і яму пагроза, і што горш, што калі здвоенай даверлівасьцю ён не пераможа ўласнай раптоўнай недаверлівасьці, немагчымасьці, дык прапаў. — Пыляшчкевіч! — крыкнуў у распачы ўсімі пакінуты самотнік. — Хай Пыляшчкевіч неадкладна па пунктах перакажа наш даробак за апошнія тры месяцы, паказваючы ўсю глыбіню мысьлі і раскошы стылю, а спадзяюся, веру, Езус, Мар'я, веру!

Сыфон, які — як казалі, — мог заўсёды і калі заўгодна, устаў і плаўна, з вялікай лёгкасьцю пачаў:

— *Наступнага дня Цэзар, склікаўшы сход і зганіўшы запальчывасьць і хцівасьць жайнераў, бо яму здавалася, што яны сабе выказаліся, паводле свайго меркаваньня, куды маюць ісьці і што маюць рабіць, і што яны пасья знаку на вяртаньне пастанавілі, што ня могуць быць утрымліваныя вайсковымі трыбунамі і легатамі, тлумачыў, як многа значыць непрыдатнасьць мясцовасьці, што адносілася да Аварыкум, калі, схапіўшы ворагаў без узначальца і бяз коньніцы страціў пэўную перамогу і немалая нават шкода здарылася ў бітве з прычыны непрыдатнасьці мясцовасьці. Як жа высокага подзіву вартая веліч душы тых, каго ня можа не турбаваць забесьпячэньне абароны лагера, ні вышыня гор ні гарадскія муры, таксама трэба ганіць залішнюю самаволью тых, якія лічаць, што лепш за правадыра ведаюць пра перамогу і пра вынік рэчы, і ня меней трэба зычыць сабе ў жайнера сьціпласьці і ўмеранасьці як і мужнасьці і велікадушнасьці. А потым, ідучы наперад, пастанавіў і загадаў, каб затрубіць на адыход назад, каб дзесяць легіёнаў адразу ж устрымаліся ад бітвы, што і было выканана, але жайнеры з пазасталых легіёнаў не пачулі гукаў труб, бо адзьдзяляла іх ад пазасталага месца досыць вялікая даліна. Дык праз вайсковых трыбунаў і легатаў, бо так было наказана Цэзарам, былі стрыманыя, але былі ўзбадзёраныя надзеяй на перамогу, на перавышэньне ворагаў і іх уцёкаў у часе ішчасьлівай бітвы ў такой меры, што ім не здавалася цяжкім, што маглі асягнуць мужнасьцю без уцёкаў, і не раней затрымаліся, пакуль аж дайшлі да муроў горада і брамаў, тады ж і ва ўсіх частках горада даўся пачуць галас, у выніку чаго тыя, што былі настрашаныя раптоўным крыкам, меркавалі, што вораг ужо быў у браме, і выбеглі з горада.*

— *Collandus sim*, панове! *Collandus sim*! Якая яснасьць думкі, якая мова! Якая глыбіня, якая думка! *Collandus sim*, якая скарбніца мудрасьці! Ах, аддышуся, аддышуся! *Collandus sim* і ўвесь час, і далей, і заўсёды, і аж да канца, і прысна і навекі *collandus sim, collandus sim, collandus sim, collandus sim, collandus sim* — і тут зазванілі, вучні паднялі дзікі галас, а дзядок здзівіўся і выйшаў.

І ў тую самую хвіліну ўсе з афіцыйных мараў бухнулі тварамі ва ўласныя мары

пра пацанства, пацана, дыскусыі завіравалі, а рэчаіснасьць памалу ператваралася ў сьвет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуценіць. Дай! Наўмысна так зрабіў! Наўмысна паклікаў мяне ў супэрарбітры! Гэта каб я мусіў бачыць, каб я сам пабачыў. Узяўся — хай папэцкаецца, але запэцкаць і мяне, бо ня мог стрываць, што я давёў яго да хвіліннай слабасці з парабкамі. Ці мог я падставіць свой твар пад такое відовішча? Я ведаў, што калі заглыну гэтае малпаваньне, твар мой ніколі ня вернецца да нормы, незваротна прападуць уцёкі, не, не, не, хай робяць, што ім падабаецца, але ня пры мне, ня пры мне! Нэрвова пакручваючы хвігу ў кішэні, я схопіў яго за рукаў, умольна паглядзеў і шапнуў:

— Мянтуз...

Ён адапхнуў мяне.

— О не, хлаптусю мой! Баста! Ты супэрарбітар, і баста!

„Хлаптусём” назваў мяне! Якое агіднае слова! Зь яго боку гэта была жорсткасьць, я зразумеў, што ўсё страчана і што мы на пару ідзем да таго, чаго я найбольш апасаўся, да поўнай пачварнасьці, да гратэску. А тым часам дзікая, нездаровая цікаўнасьць разабрала нават тых, хто аж датуль паўтараў абыякава: — Азалі Сыфонус... — Храпы раздуліся, чырвоныя плямы добра прыпякалі і зрабілася ясна, што двабой на мінах будзе паядынкам на сур’ёзе, на жыцьцё і сьмерць, а не на марныя словы! Яны абступілі абодвух цесным колам і крычалі ў цяжкім паветры:

— Пачынаць! Вазьмі яго! Кусі! Давай!

Толькі адзін Капырда спакойна пацягнуўся, узяў шшытак і пайшоў нагамі сваімі...

Сыфон сядзеў на сваім пацанстве асавелы і настрашаны, як квактуха на яйках — відаць было, што, аднак, крыху спалохаўся і хацеў бы адступіць! Затое Пыза ўлёт ацаніў бязмежныя шанцы, якія давалі Сыфону яго вышэйшага рангу перакананьні і прынцыпы. Зробім яго! — шаптаў яму на вуха і падаграваў. — Ня бойся! Падумай пра свае прынцыпы! У цябе прынцыпы і дзякуючы прынцыпам зможаш лёгка скроіць любых мінаў колькі заўгодна, а ў яго прынцыпаў няма, і будзе вытвараць толькі дзякуючы сабе, ня дзякуючы прынцыпам. Пад уплывам гэтых нашаптаў міна Пыляшчкевіча пачала папраўляцца і неўзабаве зазьзяла поўным спакоем, бо такі відавочна прынцыпы давалі яму такую моц і перавагу, што ён ужо мог заўсёды і колькі заўгодна. Бачачы што, Мыздраль і Гопэк адцягнулі Мянтуза ўбок і прасілі, каб не паддаваўся на першую няўдачу.

— Не губі сябе і нас, лепш адразу паддайся — ён нашмат больш мінясты за цябе, — Мянталь, зрабі выгляд, што няма ладу як расхварэўся, самлей, а ўжо потым усё неяк залагодзіцца, мы ўсё дагонім да ладу і выглумачым!

Ён адказваў адно:

— Не магу, ужо косці кінуты! Прэч! Прэч! Хочаце, каб я збаяўся? Выкіньце гэтых разьзяваў! Гэта мяне нэрвуе! Каб ніхто збоку не падглядваў, апроч арбітраў і субарбітра. — Але міна яму не ўдалася, а заўзятасьць на ёй змяшалася з выразным хваляваньнем, што так кантраставала са спакойнай пэўнасьцю Сыфона, аж Мыздраль шапнуў: — Пустое зь ім, — а ўсім зрабілася страшна і выйшлі ціхачом, у маўчаньні, старанна зачыняючы за сабою дзьверы. Раптам у апусьцелай і замкнутай клясе мы апынуліся ўсямёра, г.зн. апроч Пыляшчкевіча і Мянтуза — Мыздраль, Гопэк, Пыза, нейкі Гузэк, другі арбітар Сыфона, ну, і я пасярэдзіне, як супэрарбітар, анямелы супэрарбітар арбітраў. І разлёгся іранічны, хоць грозьбай цяжарны голас Пызы, які, крыху бледны, чытаў з карткі ўмовы сустрэчы:

— *Спаборнікі стануць адзін насупраць аднаго і скрояць сэрью мінаў па чарзе, прычым на кожную скроеную і прыгожую міну Пыляшчкевіча Мянтальскі адкажа зьнішчальнай і прыгожай контрмінай. Міны, як найбольш асабістыя, характэрныя, як найбольш абразьлівыя, як найбольш зьнішчальныя — павінны стасавацца без глушыльніка аж да выніку.*

Замоўк — а Сыфон і Мянтуз занялі вызначаныя месцы, Сыфон пацёр шчокі, Мянтуз паварушыў сківіцай — і Мыздраль азваўся, паляскваючы зубамі.

— Можаце пачынаць!

І сама калі ён гэта сказаў, што „можаце пачынаць”, менавіта калі сказаў, што пачынаць могуць, рэчаіснасьць пераступіла канчаткова свае межы, неістотнасьць скульпмінавалася ў кашмар, а здарэньне зь несапраўднага здарэньня зрабілася суцэльным сном — я ж тырчаў у самай сярэдзіне, злоўлены як муха ў павуціну, ня могучы варухнуцца. Выглядала гэта як калі б на дарозе доўгай трэніроўкі была дасягнута нарэшце ступень, на якой траціцца твар. Фраза „ператварыўся ў грымасу”, а гримаса — пустая, марная, ялавая — прыхапіла і не адпускала. Не было б дзівам, калі б Мянтуз і Сыфон узялі твары ў рукі і шпурнулі імі адзін у аднаго, — не, нічога ўжо больш не магло быць дзівам. Я замармытаў: — Майце літасьць да сваіх твараў, зьлітуйцеся з майго, прынамсі, твар не прадмет, твар — падмет, падметам! — Але Сыфон ужо выставіў твар і адваліў першую міну так раптоўна, што і мой скрывіўся, як гутаперчавы. Менавіта — замаргаў як нехта, хто выходзіць на сьвятло зь цемры, разгледзеўся налева і направа з пабожным здзіўленьнем, пачаў варочаць бельмамі, стрэліў імі ўгору, вылупіў, раззьвіў рот, ціха крыкнуў, нібыта нешта там убачыў на столі, прыняў выраз захапленьня і трываў у ім, упоена і натхнёна; прычым прыклаў руку да сэрца і ўздыхнуў.

Мянтальскі скурчыўся, стуліўся і ўдарыў яго зьнізу наступнай перадражняльнай, зьнішчальнай контргрымасай: ён таксама ператвараўся, таксама падняў, вырачыў вочы, таксама раззьвіў рот у стане цялячага захапленьня і ў сваю чаргу ператвараў так спрэпараваны твар, пакуль у пашчу яму не заляцела муха; і ён праглынуў яе.

Сыфон не зьвярнуў на тое ўвагі, цалкам, як бы пантамімы Мянтуза ў заводзе ня было (бо меў над ім такую перавагу, што рабіў дзеля прынцыпаў, а ня дзеля сябе), але выбухнуў гарачым плачам, жарасным, і хлюпаў, дасягаючы такім спосабам верху пакаяньня, яўленьня і ўзрушэньня. Мянтуз таксама заплакаў і хлюпаў так доўга і многа, пакуль з носа не закапала — адразу строс кроплю ў плявальніцу, дасягнуўшы гэтакім спосабам верху абрыдлівасьці. Гэта дзёрзкае блюзьнерства з найсьвяцейшых пачуцьцяў вывела аднак Сыфона з раўнавагі — ён ня вытрымаў, міжволі зразумеў і з гэтага раздражненьня, на маргінэсах плачу, сперазаў адважніка шалёным позіркам! Неасьцярожны! Мянтуз толькі таго і чакаў! Калі адчуў, што яму ўдалося прыцягнуць да сябе вочы Сыфона з вышыняў, ён умомант вышчарыўся і адкапыліў губу так мярзотліва, што другі, узяты за жывое, ськнуў. Здавалася, што Мянтуз узяў верх! Мыздраль і Гопэк ціха ўздыхнулі! Зарана! Занадта рана ўздыхнулі!

Бо Сыфон, сама што зарыентаваўшыся, што без патрэбы атакаваў твар Мянтуза, і што з раздражнёнасьці ягоны твар перастае яго слухацца, хуценька адступіў, прывёў у парадак рысы, зноў стрэліў позіркам угору, а што больш, выставіў наперад адну нагу, крыху ўзьвіхурыў валасы, зьлёгка апусьціў на лоб касмыль і стаяў так самадастаткова, з прынцыпамі і ідэаламі; пасля падняў руку і неспадзявана выставіў палец, паказваючы ім угору! Вельмі нечаканы ўдар!

Мянтуз імгненна выставіў свой палец і плюнуў на яго, пакалупаў ім у носе, драпнуўся ім, перадражняў як мог, як умеў, бараніўся атакуючы, атакаваў баронячыся, але Сыфонаў палец і далей, непераможаны, трымаўся на вышыні. І ня давала выніку, што Мянтуз грыз свой палец, калупаў ім у зубах, скроб пяту і рабіў усё, што ў людзкой моцы, каб выклікаць агіду — на жаль, на жаль — няўмольны, непераможны Пыляшчкевічаў палец далей паказваў угору і не паддаваўся.. Становішча Ментальскага рабілася страшна-хіткім, бо ён вычарпаў усе свае агіды, а палец Сыфона далей і далей паказваў угору. Пагроза сьцяла арбітраў і супэрарбітра! Апошнім сугаргавым высілкам Мянтуз сунуў свой палец у плявальніцу і агідны, спацелы, чырвоны, патрасаў ім распачна перад Сыфонам, але Сыфон ня толькі ня зьвярнуў на гэта ўвагі, ня толькі нават пальцам ня дрыгнуў, ня сцелнуўся, але ўдадатак яшчэ ягоны твар пачырваневу, як пасля буры вясёлка, і абмаляваўся на ёй сямю колерамі цудоўны Ворлік-Сокал і чыстае, нявіннае, неўсьвядомленае Хлапчанё!

— Перамога! — крыкнуў Пыза.

Мянтуз выглядаў жахліва. Ён адступіў аж да сьцяны, ён хрыпеў, хроп, пускаў

шум з пыска, схапіў за палец і цягнуў яго, цягнуў, хочучы вырваць з каранем, адкінуць, знішчыць гэтую супольнасць з Сыфонам, здабыць незалежнасць! І ня мог, хоць цягнуў на ўсю сілу, дарма што балела! Немагчымасць зноў далася яму ў знакі! А Сыфон мог заўсёды, мог безь перапынку, спакойны як Неба, з паднятым угору пальцам, ня дзеля Мянтуза натуральна і ня дзеля сябе, а дзеля прынцыпаў! О, якая пачварнасць! Вось вам адзін скажоны, перакошаны, вышчараны ў адзін, другі ў другі бок! А пасярэдзіне я, супэрарбітар, навек, бадай што, увязьнены, вязень чужой грывасы, чужога аблічча. Мой твар, як люстра іхніх твараў, таксама спачварнеў, жудасьць, узрушэнне, пагроза паклалі на яго несцёральную пляму. Блазан паміж двума блазнамі, як жа я павінен быў бы рашыцца на нешта, што ня было б грывасай? Палец на маёй назе трагічна ўторыў іх пальцам, а я грывасьнічаў, грывасьнічаў і ведаў, што трачу сябе ў гэтай грывасе. Ніколі ўжо, бадай, не ўцяку ад Пімкі. Не вярнуся да сябе. О, якая пачварнасць! І якая страшная ціша! Бо хвілямі ціша была дасканалая, ані стуку зброі, выключна міны і бязгучныя рухі.

Пасья яе разадраў жахлівы крык Мянтуза:

— Трымай! Хапай! Бі! Забі!

Што гэта? Няўжо нешта новае? Ці яшчэ нешта? Ці ня хопіць? Мянтуз апусьціў палец, кінуўся на Сыфона і стрэліў яму ў храпу. — Мыздраль і Гопэк кінуліся на Пызу, Гузка і стрэлілі ў храпы! Завіравала. Клубок целаў на падлозе, над якім стаяў я, нерухомы супэрарбітар. Не прайшло і мінуты, а Пыза і Гузэк ляжалі, як калоды, зьвязаныя шлейкамі, а Мянтуз сеў вярхом на грудзі Сыфону і пачаў страшна выхваляцца.

— Ну што, чарвяк, нявінны Хлопец, ты думаў, што пераможаш мяне? Пальчык угору і ўсё, га? Дык ты, цацачка (і страшна вылаяўся), памыляешся, што Мянтуз ня дасьць сабе рады? Дасца на твой пальчык? А я табе скажу, што калі нельга іначай, дык сіла сыцягне ўніз і пальчык!

— Адпусьці... — прахрыпеў Сыфон.

— Пусьціць! От ужо й пусьціць! Зараз выпушчу, толькі ня ведаю, ці цалкам такім, які ты ёсьць. Пабалакаем сабе! Наставі вушка! На шчасьце яшчэ можна дабрацца да цябе... сілай... праз вушы... Я ўжо ж такі дастануся да самай сярэдзіны! Наставі, кажу, вушка! Пачакай, невінаваценькі мой, скажу нештачкі...

Нахіліўся над ім і пашаптаў — Сыфон зьзяляеў, квікаў, як парася пад швайкай і трапятаўся, як вынятая з вады рыбіна. Мянтуз прыціснуў яго! І ўтварылася пагоня на падлозе, бо паляваць пачаў вуснамі то на адно, то на другое вуха Сыфона, які, круцячы галавою, ухіляўся вушамі — і зарыкаў, бачачы, што ня можа ўцячы, зарыкаў, заглушаючы забойчыя усьведамленчыя словы, і рыкаў панура, жахліва, скарчанеў, забыўся ў распачным і першасным крыку, аж верыць не хацелася, каб ідэалы маглі выдаць рык падобны на рык дзікага буйвала ў пушчы. А кат таксама зароў:

— Заткалу! Заткалу! Заткалу яму ў пашчу! Вырачка! Чаго вырачыўся? Квача! Насоўку ў рот!

Гэта ён так крычаў ужо на мяне. Гэта я павінен быў запхнуць насоўку! Бо Мыздраль і Гопэк сядзелі вярхом, кожны на сваім арбітры, зрушыцца не маглі. А я не хацеў! Я ня мог! Я стаяў нерухома, жах паддаў мне руху, штурхнуў мяне на слова, на любы ўвогуле в ы р а з . О, супэрарбітар! Падлетак, падлетак, дзе падлетак мой, дзе мой падлетак? Няма падлетка! А тут як бач у дзвях паяўляецца Пімка і стаіць — у жоўтых боціках, у шаўровых, у карычневым пальцячку і зь лёскай у руцэ — стаіць... стаіць. І так абсалютна, як бы калі б стаяў седзячы...

Разьдзел IV

Прадмова да Філідора, дзіцём падшытага

Перш чым узяцца за працяг гэтых праўдзівых успамінаў, я хацеў бы скарыстацца

правам дыгрэсыі, адступленьня, і зьмясьціць у наступным разьдзеле нататку пад назвай „*Філідор, дзіцём падшыты*”. Вы бачылі, зласьліва дыдактычны Пімка мяне ўпупіў; бачылі ідэалістычныя закануркі нашай інтэлігенцкай моладзі, немагчымаць жыцьця, распач дыспрапорцыі, жаласнасьць штучнасьці, панураць нуды, сьмяхотнасьць фікцыі, пакуту анахранізму, шаленства пупы, твару і іншых частак цела. Чулі словы, словы, словы ардынарныя ў іх змаганьні са словамі ўзьнёслымі ды іншыя гэтакія ж сама неістотныя словы, выказваньня на ўроках настаўнікамі, — і вы былі немья сьведкі таго, як рэч, складзеная зь неістотных слоў подла закончылася дзівачнай грывасай. Так ужо ў раньняй маладосці чалавек запрападаецца ў фразе і грывасе. У такой кузьні куюцца нашая дасьпеласьць. Праз хвіліну вы ўбачыце іншую рэчаіснасьць, іншы двубой — сьмяротны бой прафэсараў Г. Л. Філідора з Лэйды і Момсэна з Каломба (з шляхецкім прыдомкам, „анты-Філідора”). І там таксама выступаюць словы-назвы таксама асобных частак цела, ня трэба, аднак, дашуквацца цеснай сувязі паміж гэтымі дзвюма часткамі цяперашняй цэласьці; і той, хто падумаў бы, нібыта, уключаючы ў свой твор апавяданьне „*Філідор, дзіцём падшыты*”, я ня меў на мэце адзіна пэўнага запаўненьня месца на паперы, нязначнага памяншэньня велізарнай колькасьці белых плямаў перад сабою, той памыліўся б.

Але калі б адмысловыя знаўцы і дасьледнікі, выпэцыялізаваныя Пімкі ад канструяваньня пупы з дапамогай падкрэсьліваньня канструкцыйных хібаў у мастацкім творы ўчынілі мне такі заклік: што — на іх думку — прага да запаўненьня месца ёсьць прыватнай і недастатковай праўдай і ня сьлед соваць у мастацкі твор усяго, што калі-колечы напісалася, адкажу, што паводле майго сьціплага перакананьня асобныя часткі цела і словы утвараюць дастатковую канструкцыйную эстэтычна-мастацкую еднасьць. І дакажу, што мая канструкцыя з гледзішча сьцісласьці і лёгікі не саступае найсьцісьлейшым і найбольш лягічным канструкцыям. Глядзіце — асноўная частка цела, добрая, асвоеная пупа, ёсьць падстава, зь яе, то-бок з пупы, зрэшты, акцыя і пачынаецца. З пупы, як з галоўнага камлішча, разыходзяцца адгалінаваньні асобных частак, як бо тое — пальцы на назе, ружэ, вочы, зубы, вушы, прычым адны часткі плаўна пераходзяць у іншыя дзякуючы вытанчаным і мастацкім пераўтварэньням. А чалавечы твар, называны ў Малапольшчы „папам”, ёсьць карона, абліставаньне дрэва, якое паасобнымі часткамі вырастае з камля пупы; папа пасья замыкае цыкл, пачаты пупай. Дайшоўшы да папы, што ж мне застаецца, як не — вярнуцца да паасобных частак, каб празь іх зноў дайсьці да пупы? — і гэтаму, зрэшты, мае служыць навэла „*Філідор*”. „*Філідор*” — гэта канструкцыйнае вяртаньне, паўтор, пасаж альбо карацей кажучы — *soda*, гэта трыль, а хутчэй закрут, заварот, заварот кішак, безь якога я ніколі не дабраўся б да левай лыткі. Ці ж гэта вам не жалезны канструкцыйны шкілет? Ці ж не дастаткова, каб найвытанчаней задаволіць выадмыслаўленьня вымогі? А што ж цяпер, калі вы пранікнеце ў глыбейшыя сувязі паасобных частак, у разнастайныя пераходы ад пальца да зубоў, у містычнае значэньне некаторых улюбёных частак, у сэнс, — далей — паасобных суглобаў, у цэласьць часткі, як і ва ўсе часткі частак? Прашу вас, будзьце пэўныя — гэтая канструкцыя неацэнная з гледзішча запаўненьня месца, уедліва-дэталёвымі дасьледаваньнямі ёю можна запоўніць трыста тамоў, займаючы ўсё больш і больш месца і асягаючы штораду больш высокае месца, і расаджаваючыся на сваім месцы штораду больш выгодна і пупіста. А ці любіце вы пускаць мыльныя бунькі над возерам на закаце сонца, калі карпы плюскочуць у вадзе і рыбак у маўчаньні с я д з і ц ь , дзівячыся на сябе ў люстранай гладзі?

І я давяраю вам маю мэтоду ўзмацненьня праз паўторы, дзякуючы якой, сыстэматычна паўтараючы некаторыя словы, звароты, я ўзмацняю іх, ствараючы заадно ўражаньне маналітнасьці стылю да межаў аж мала што не маніякальных. Праз паўторы, праз паўторнасьць найлепш творыцца ўсякая міталёгія! І заўважце, аднак, што такая пачасткаваць канструкцыі ня толькі ёсьць канструкцыя, а,

зрэшты, цэлая філасофія, якую я тут прадстаўляю ў плевачнай і лёгкай форме нявіннага фэльетона. Скажыце мне, як мяркуеце — ці ж бо, на вашу думку, чытач не асымілюе толькі часткі і толькі часткова? Чытае ён частку альбо кавалак, а потым спыняецца, каб празь некаторы час прачытаць наступны кавалак, а часам здараецца, што пачынае зь сярэдзіны альбо з канца і пасоўваецца назад, да пачатку. Нярэдка, прачытаўшы некалькі ўрыўкаў, кідае, не таму нават, каб яго не займала, але падсунулася нешта іншае. А каб нават прачытаў усё да канца, усю цэласць — як мяркуеце, ці абдыме яе зрокам, ці разьбярэцца ва ўсіх суадносінах і суладзьдзях асобных частак, калі не даведаецца ад спэцыяліста? Дык жа на тое аўтар гадамі мучыцца, кроіць, гне, зрывае, лапіць, пацее і мардуецца, каб спэцыяліст сказаў чытачу, што канструкцыя добрая? Але хадземце далей, далей, на тэрыторыю штодзённага прыватнага досьведу! Ці, скажам, тэлефон альбо нейкая там муха не адарве яго ад чытыва акурат у тым месцы, дзе ўсе паасобныя часткі зьбягаюцца ў адзінства драматычнай разьвязкі? І што ж цяпер, калі сама што ў гэты момант брат ягоны (дапусьцім) увойдзе ў пакой і нешта скажа? Высакародная праца пісьменьніка ідзе напуста, ідзе на глум праз брата, муху альбо тэлефон — фэ, паганья мушкі, начорта кусаеце людзей, якія ўжо скінулі хвасты і ня маюць чым аганяцца? А дадаткова возьмем яшчэ пад увагу, ці гэты ваш твор, адзіны, выключны і выпрацаваны, ці ня ёсьць ён толькі часткай трыццаці тысяч іншых твораў, таксама адзіных, якія нараджаюцца паводле прынцыпу што ні год — прыплод? Уразьлівія часткі! Ці не таму мы і канструюем цэласць, каб частка часткі чытачоў уабрала ў сябе частку часткі твора і тое толькі часткова?

Цяжка ня бавіцца ў жарты на гэтую тэму. Жарцік сам просіцца. Бо то ж мы здаўна навучыліся збаёдваць жартам тое, што з нас жартуе занадта хвастка. Ці ж бо калі-колечы нахопіцца такі геній павагі, які зірне ў вочы рэалістычным дробязям жыцьця і ня выбухне тупаватым рогатам? Чыя вялікасьць справіцца нарэшце з маласьцю? Эй жа, ты, тоне мой, тоне лёгкага фэльетону! Але зьмецім сабе далей (каб ужо да дна выпіць кубак часткі), што тыя каноны і прынцыпы канструкцыі, якім мы міжволі паддаем, яны ж таксама ёсьць вытворы зь ледзь ці ня часткі, і тое нават мізэрнай часьцінкі. Часовая частка сьвету, вузенькае кола спэцыялістаў і эстэтаў, сьвецік ня большы за мезенец, які ва ўсёй сваёй цэласьці мог бы ўтапчыся ў адну кавярню і далей там сам у сабе ўдасканальвацца, высмоктваючы сам зь сябе штораз больш рафінаваньня пастулаты. Але, што ўжо горш, густы гэтыя ня ёсьць сапраўды густамі — не, ваша канструкцыя смакуе ім толькі ў частцы, у куды большай частцы смакуе ім уласная абазнанасьць у прадмеце канструкцыі. Ці ж не таму пасья творца сіліцца выявіць канструкцыйную здольнасьць, каб знаўца мог даказаць сваю занудлівую абазнанасьць у тым прадмеце? Ціха, цыц, містэрыя, вось пяцідзсяцігадовы творца творыць, уклечыўшы перад алтаром мастацтва з думкаю пра шэдэўр, гармонію, дакладнасьць, прыгажосьць, дух і пераадоленьне, вось знаўца разьбіраецца, паглыбляючы творыва творцы у паглыбленай штудыі, пасья чаго твор ідзе ў сьвет да чытача — і тое, што было пачата ў поўнай і суцэльнай пакуце, прымаецца невыказна часткова, паміж тэлефонам і катлетай. Вось пісьменьнік душою, сэрцам, мастацкасьцю, працай, мукай корміць — а вось чытач зусім ня хоча, а калі і захоча, дык ад нехаці, так сабе, зьнехаця, пакуль не азьвецца тэлефон. Дробныя жыцьцёвыя рэаліі губяць вас. Вы — як чалавек, які выклікаў цмока на бой, але якога малы пакаёвы сабачка заганяе ў кут.

А далей, папытаюся (каб ужо каўтнуць яшчэ адзін глык з кубка часткі), ці — на вашу думку — сканструяваны паводле ўсіх канонаў твор выяўляе цэласць ці толькі частку? Ба! Хіба ж любая форма не палягае на ліквідацыі, элімінацыі, ці канструкцыя ня ёсьць ушчыльненьне, ці выява можа перадаць нешта іншае, ніж толькі частку рэчаіснасьці? Рэшта — гэта маўчаньне. Ці нарэшце мы ствараем форму, ці яна стварае нас? Нам здаецца, што гэта мы канструюем — ілюзія, у такой самай меры нас канструюе канструкцыя. Тое, што ты напісаў, дыктуе табе далейшы сэнс, твор нараджаецца не зь цябе, ты хацеў напісаць адно, а напісалася нешта зусім

інакшае. Часткі маюць схільнасьць быць цэласьцю, кожная частка мерыцца спакваля зрабіцца цэласьцю, імкнецца да акругленьня, шукае дапоўненасьці, дапытваецца рэшты на вобраз і падабенства сваё. Розум наш вылоўлівае з разбоўтанага акіяну зьяваў нейкую частку, скажам — вуха альбо нагу, во — сама на пачатку твора насоўваецца нам пад пяро вуха альбо нага, і потым мы ўжо ня можам выкараскацца з часткі, дапісваем ёй далейшы працяг, яна нам дыктуе ўсе дадатковыя чэлесы. Вакол часткі мы абвіваемся, як плюшч вакол дуба, пачатак закладвае канец, а канец — пачатак, сярэдзіна ж ствараецца паміж пачаткам і канцом. Абсалютная немагчымасьць цэласьці сымбалізуе людзкую душу. Што ж тады мы маем рабіць з такой часткай, якая нарадзілася непадобнаю на нас, як калі б тысяча юрлівых, жарасных вогіраў наведла ложа маці нашага дзіцяці — ха, адзіна хіба што дзеля ўратаваньня ілюзыі бацькоўства мы мусім з усёй маральнай магутнасьцю прыпадобніцца да нашага творыва, калі яно ня хоча быць на нас падобным. Ба, ба, я, памятаецца, шмат гадоў таму назад ведаў аднаго літаратара, якому на пачатку літаратурнай кар’еры напісалася гераічная кніжка. Цалкам выпадкова на першых фразях ён ударыў па гераічным клявішы, хоць мог гэтак сама добра пацэліць у ноту скептычную альбо ж і лірычную — але першыя сказы выдаліся гераічныя, у выніку чаго ён ужо ня мог, маючы на мэце гармонію канструкцыі, не ўзмацняць і не надбудоўваць гераізм аж да канца. І закрутляў, агладжваў і ўдасканальваў, папраўляў і дапасоўваў пачатак да канца, канец да пачатку, аж пакуль нарэшце ня вынікнуў з таго твор як жывы і поўны самай глыбокай пераканаўчасьці. І што ж ён тады меўся рабіць з гэтай сваёй самай глыбокай пераканаўчасьцю? Ці можна адцурацца самай глыбокай пераканаўчасьці? Ці адказны за слова творца можа прызнацца, што гэта яму проста так само ўзяло і напісалася гераічна, што проста так выпала гераічна, што яго самае глыбокае перакананьне ня ёсьць насамрэч ягоным перакананьнем, а вось жа неяк звонку нападзла, утачылася і налезла. Прылезла. Аблезла і ўлезла? Выключана — бо то ж такія малюпасінкі, як нападзла (напад-зло!), утачылася, залезла, напісалася, выпала, аблезла не ўмяшчаюцца ў высокі культурны стыль, сама большае яны могуць паслужыцца толькі як эрзац фіглярна неабавязальнага і плевачнага фэльетона. Дарма няшчасны героік саромеўся і хаваўся, і спрабаваў атрэсьціся і адхрысьціцца ад часткі, частка, раз учапіўшыся, не хацела папускацца, і ён мусіў сам прыстасавацца да сваёй часткі. І пакуль прыпадабняўся да часткі, пакуль нарэшце пад канец пісьменьніцкай кар’еры ўжо ня быў цалкам такі ж гераічны — здыхляк свайго гераізму. І толькі ўнікаў як агню калегаў і таварышаў з часоў дасьпяваньня, бо яны не маглі ня здзіўляцца з цэласьці, якая так сьцісла дапасавалася да часткі. І гукалі яму: — Гэй, Болек! А памятаеш гэты пазногаць... гэты пазногаць... Болек, Болек, Болюсь, пазногаць памятаеш на зялёным лузе? Пазногаць? Пазногаць, Болю, дзе ён?

Такім чынам гэта — прынцыповыя, капітальныя, і філасафічныя праўды, якія схілялі мяне да твора на падмурку паасобных частак — разглядваючы твор як частку твору — і трактуючы чалавека як сувязь часткі — тымчасам як цэлую людзкасьць я прымаю за трасянку частак і кавалкаў. Але калі б хто-небудзь зрабіў мне такі закід: што гэтая частковая канцэпцыя не ўяўляе сабою, — Богам-праўдай! — ніякай канцэпцыі, а толькі глупства, кпіны, падман гасьцей, і што я, замест каб паддавацца суровым правілам і канонам мастацтва, спрабую выкпіцца зь іх сваімі кпінамі — адказаў бы, што так, што акурат жа, што як рыхтык такія, а ня інакшыя ёсьць мае намеры. І — Богам! — не вагаюся прызнаць — я прагну адцурацца ня так ад вашага Мастацтва, панове, якога ня трываю і не пераварваю, як ад вас самых... бо і вас не пераношу з вашымі канцэпцыямі, з вашай артыстычнай пазыцыяй і з цэлым вашым артыстычным сьветам, сьвецікам, сьвятусікам...

Панове, на зямлі ёсьць больш-менш сьмешныя асяродзьдзі, больш-менш ганьбавальныя, больш-менш пасарамляльныя і ўпакорвальныя — гэтак жа сама і колькасьць глупства ня ўсюды тая самая. Так, напрыклад, асяродак цырульнікаў на

першы покід вока здаецца больш паддатным дурноце чым асяродак шаўцоў. Але тое, што робіцца ў сьвеце мастацтва, б'е ўсе рэкорды глупства і ганьбы — і да такой ступені, што чалавек сяка-така збольшага прыстойны і ўраўнаважаны ня можа не апусьціць галавы, ахоплены жарам сораму за гэтую дзіцячую і прэтэнцыёзную оргію. О, гэтыя натхнёныя сьпевы, якіх ніхто ня слухае! О, гэтыя мудраваньні знаўцаў і экстаз на канцэртах і паэтычных вечарынах, і тыя ініцыяцыі, каларызацыі, дыскусіі і твары асобаў, калі дэкліруюць альбо слухаюць, урачыста спраўляючы агульную містэрыю прыгажосьці! Ці не таму ў сілу такой болеснай антыноміі ўсё, што вы робіце альбо кажаце, якраз на гэтай пляцоўцы мяняецца на сьмеху вартае? Калі стагодзьдзямі дзе якое асяродзьдзе западае ў такія канвульсыі глупства, можна з поўнай пэўнасьцю дайсьці да высновы, што яго канцэпцыі не адпавядаюць рэчаіснасьці, што папросту фаршыруецца яно фальшывымі канцэпцыямі. І несумненна вашыя артыстычныя канцэпцыі дасягнулі піку канцэптуальнай наўнасьці; і калі хочаце ведаць, як і ў якім сэнсе належала б папраўляць яе, я магу вам цяпер расказаць — але трэба, каб вы як сьлед натапырылі вушы.

Чаго ж, зрэшты, прагне той, хто нашым часам адчуў пакліканьне да п'яра, пэндзля альбо клярнэта? Ён перш за ўсё прагне быць артыстам. Прагне тварыць Мастацтва. Мроіцца яму, што Прыгажосьцю, Дабром і Праўдай ён будзе насычаць сябе і сутрамадзянаў, хоча быць духоўнікам і прарокам, ахвяруючы спрагненаму чалавецтву скарб свайго таленту. А таксама, мабыць, прагне аддаць талент на службу ідэі альбо Нацыі. Якія пачэсныя мэты! Якая веліч намыслаў! Ці ж не такая была роля Шэкспіраў, Шапэнаў? Але, заўважце, і ў тым якраз уся цяжкасьць і праблема, што вы яшчэ ні Шапэны, ні Шэкспіры — што яшчэ не зрабіліся ў поўніцы артыстамі і духоўнікамі мастацтва — што сама большае ў цяперашняй фазе вашага разьвіцьця вы ёсьце ці не паўшэкспіры і чвэрцьшапэны (о, гэтыя клятыя часткі!) — і што ў гэтым сэнсе такая прэтэнзыйна пазыцыя агаляе адзіна нэндзу і галечу вашай недастатковасьці — і што гэта выглядае, як калі б вы хацелі гвалтам выкачыць на пастамэнт помніка, выстаўляючы на пацеху каштоўныя і датклівыя часткі вашага цела.

Паверце мне: ёсьць вялікая розьніца паміж артыстам, які ўжо адбыўся, ажыцьцявіўся, і зграяй паўартыстаў і чвэрцьпрарокаў, якія толькі яшчэ прагнуць ажыцьцявіцца. І тое, што прыстойна лічыць ужо завершанаму ва ўсім сваім профілі артысту, у вас мае іншае гучаньне. Але вы, замест таго, каб стварыць сабе канцэпцыю на сваю мерку і паводле ўласнай рэчаіснасьці, строіцеся ў чужыя пёркі — і вось чаму робіцеся памкліўцамі, вечнымі няздольцамі, вечнымі неабольнікамі, вы, слугі і спадкаемцы, пачэсьнікі і паклонцы Мастацтва, якое вас трымае ў пярэднім пакоі. Сапраўды, страшна бачыць, як руціцеся і як вам не ўдаецца, як за кожным разам вам кажуць, што яшчэ ня цалкам, а вы зноў пхаецеся з новым творами, і як сіліцеся мусам праціскаць тыя творы, як ратуецеся жудаснымі другараднымі посьпехамі, раздаяце сабе кампліменты, ладзіце мастацкія прэзэнтацыі, вечарыны і вышпкі, накідаеце сабе і іншым штораз большага блізіру, сымуляцыі ўласнай бяздарнасьці. І нават ня маеце той пацехі, каб вам самім тое, што пішаце і фабрыкуеце, мела хоць якое-небудзь значэньне. Бо гэта ўсё, паўтараю, ёсьць толькі перайманьне, падгляджанае ў майстроў — гэта нічога іншага як толькі дачасная ілюзія, што нібыта ўжо яно каштоўнае, ужо вартаснае. Сытуацыя ваша фальшывая, а будучы фальшывай, павінна, як благое дрэва, радзіць благія, горкія плады — і ўжо ў вашым коле расьце ўзаемная непрыязь, нядбальства, зайздрасць і зласьлівасьць, кожны пагарджае кожным і сабой удадатак, вы — брацтва самапагарды, аж нарэшце самі сябе спагарджаеце да сьмерці. Бо на чым жа, зрэшты, палягае сытуацыя другараднага пісьменьніка, як не на адным вялікім адлупе? Першы, бязлітасны адлуп дае яму звычайны чытач, які рашуча ня хоча любаватца ягонымі творами. Другі, ганебны адлуп дае яму яго ўласная рэчаіснасьць, якое ён ня здолеў адлюстраваць. А трэці адлуп і высьпятак, найганебнейшы з усіх, спатыкае яго з боку мастацтва, у якое ён схаваўся, але якое пагарджае ім як бяздарным і

недастатковым. І гэта перапаўняе меру ганьбы. Тут ужо пачынаецца поўная бязраднасьць. Гэта прыводзіць да таго, што другарадны, узяты ў крыжовы агонь адлупу, робіцца прадметам насьмешак з усіх бакоў. Сапраўды, чаго можна спадзявацца ад чалавека з трайным адлупам, і з кожным разам усё ганейнейшым? Ці ж так упарадкаваны чалавек не павінен зехаць, схавацца недзе, каб яго ня бачылі? Ці недастатковасць, якая выпінаецца сярод беллага дня, прагна да ўганараваньняў, можа быць здаровая і ці не павінна яна справакаваць прыроду на ікаўку і адрывку?

Але адкажыце мне загадзя і наперад — ці, на вашу думку, бэры лепшыя і больш сакавітыя за ананасаўкі, ці хугчэй вы схільныя аддаць перавагу тым, а ня гэтым? І ці любіце есьці іх, выгодна сядзячы ў трысьцёвых фатэлях на вэрандзе? Ганьба, ганьба, панове, і ганьба, і паганьбовіска! Я ня філосаф, не тэарэтык, не — я кажу пра вас, маю на думцы ваша жыцьцё, зразумейце ж, мяне турбуе адно ваша асабістая сытуацыя. Нельга адарвацца. О, гэтая немагчымасць адсячэньня пупавіны, якая лучыць чалавека з адлупам! Душа адкінута — кветка нявыніюханая — цукеркі, якія хацелі смакаваньня і ня былі смачныя — пагарджаная жанчына — заўсёды ўводзілі мяне проста ў фізычны боль, я ня ўмею ператрываць гэтага незаспакаеньня і, калі спатыкаю ў горадзе кагосьці з артыстаў і бачу, як звычайны адлуп ляжыць у аснове яго экзыстэнцыі, як кожны рух, слова, вера, энтузіязм, коска, абраза, ганарыстасць, літасць, боль патыхаюць трывіяльным, непрыемным адлупам, мне сорамна. І сорамна не таму, каб я яму спачуваў, а таму, што зь ім жыву разам, што яго хімэрычнасьць мяне абражае і гэтак сама абражае кожнага, у чыю сьведомасьць пранікла. Паверце, прыйшоў найвышэйшы час дакладна акрэсьліць і сфармуляваць асобу другараднага пісьменьніка, інакш бо ўсім людцам зробіцца несамавіта. Ня дзіва ж бо гэта, што асобы, якія прысьвячаюць сябе *ex professo* форме і — можна меркаваць — уражлівыя што да стылю, без пратэсту згаджаюцца з такой сытуацыяй, фальшывай і прэтэнзыйнай? Ці вы не разумеете, што якраз з гледзішча формы, стылю няма нічога фатальнейшага ў наступствах, калі той, хто ў штучнай сытуацыі, у тандэтным з усіх вымераў становішчы, ня можа вымавіць ніводнага слова, якое ня было б тандэтам?

Якая ж тады — спытаецца — павінна быць наша канцэпцыя, каб мы здолелі выказацца адпаведна нашай рэчаіснасьці, і каб найбольш сувэрэнна? Панове, ня ў ваших магчымасьцях ваша перафармаваньне, вось так, зь серады на пятніцу, у дасьпелых майстроў, — а аднак жа вы маглі б у пэўнай меры ўратаваць сваю годнасьць, аддаляючыся ад Мастацтва, якое вам так запабегліва паказала пупу. Перш за ўсё раз і назаўсёды парвіце са словам *мастацтва*, а таксама з другім — *артыст*. Перастаньце боўтацца ў гэтых словах, якія вы паўтараеце бясконца манатонна. Ці ж яно бо ня так, што кожны з вас трошкі артыст? Ну ж бо ня ёсьць праўда, што народ творыць мастацтва ня толькі на паперы альбо на палатне, а ў кожным моманце штодзённага жыцьця — і калі дзяўчына ўшпільвае кветку ў валасы, і калі ў размове выпырсьне ў вас жарцік. Калі мы раствараемся ў сутоннай гаме сьветлаценяў, што ж гэта ўсё такое, як не практыкаваньне мастацтва? На воўка ж бо нам гэты дзівачны і ідыёцкі падзел на „артыстаў” і астатнюю сьмердзь? І ці ж ня было б здаравей, калі б вы, замест каб пыхліва ганараваць сябе артыстамі, казалі проста: „Я, можа, крыху больш за іншых займаюся мастацтвам”? А далей, навошта ж вам увесь гэты культ мастацтва, якое замкнулася ў так званых „творах” — зь якое такое паляндры вам уздурылася і прысьнілася, што чалавек аж так захапляецца творамі мастацтва і што мы млеем ад нябеснай раскошы, слухаючы фугі Баха? Ці ж бо ніколі вам ня прыходзіла ў галаву, як далёка тая нячыстая, каламутная, недасьпелая артыстычная галіна культуры — галіна, якую вы хочаце замкнуць у вашай сымплістычнай фразэалёгіі? Памылка, якую нахабна і паўсюдна вы робіце, яна ў першую чаргу вась у чым: што вы стасуеце зносіны чалавека з мастацтвам выключна да артыстычных эмоцыяў, прымаючы адначасова гэтыя зносіны ў іх крайне індывідуалістычным аспэктэ, як бы гэта кожны з нас мераў мастацтва на

свой капыл, на сваю нагу, у гэрмэтычным адасабленьні ад іншых людзей. Але насамрэч мы тут маем дачыненне да мяшанкі, узаемна ўздзейнічаючы адзін на аднаго, мы ўтвараем зборнае перажываньне.

Так вось, калі на эстрадзе п'яніст барабаніць Шапэна, вы кажаце, што чары Шапэнавай музыкі ў конгеніяльнай інтэрпрэтацыі геніяльнага ж п'яніста зачаравалі слухачоў. Але, магчыма, насамрэч ніхто са слухачоў ня быў зачараваны. Ня выключана, што калі б ім ня было вядома, што Шапэн вялікі геній, а п'яніст — таксама, яны зь меншым запалам выслухалі б тую музыку. Магчыма таксама, што калі кожны зь іх, бледны ад энтузіязму, крычыць „браву”, крычыць і трымціць, трэба прыпісаць гэта таму, што іншыя таксама крычаць і трымцяць; бо то ж кожны зь іх думае, што іншыя перажываюць страшную радасьць, незямную ўзрушанасьць, і таму і ягоная ўзрушанасьць пачынае расьці на чужых дрожджах; і такім парадкам лёгка можа стацца, што хоць ніхто ў зале ня быў непасрэдна захоплены, усе выяўляюць азнакі захапленьня — бо кожны падладжваецца пад сваіх суседзяў. І толькі калі ўсе ў купе падаграваюць сябе належна, толькі тады, кажу вам, гэтыя азнакі выклікаюць у іх узрушэньне, — мы ж бо такі мусім прытасоўвацца да нашых азнакаў. Але пэўна і тое, што беручы ўдзел у тым канцэрце, мы выконваем нешта накшталт рэлігійнага акту (абсалютна як калі б мы асытавалі Сьвятой Імшы), малітоўна прыматкабожыўшыся да Ідала мастацкасьці; у гэтым разе наш подзіў быў бы толькі актам ушанаваньня і выкананьнем абраду. Хто ж бы аднак мог сказаць, колькі ў гэтай Прыгожасьці сапраўднай гожацьці, а колькі гістарычна-сацыялягічных працэсаў? Ба, ба, вядома, чалавецтва патрабуе мітаў — яно выбірае сабе таго ці іншага са сваіх шматлікіх творцаў (і хто б там здолеў дасьледаваць і высьветліць шляхі гэтага выбару?) і вось ужо ўзносіць яго па-над іншымі, пачынае вучыць яго напамяць, адкрывае ў ім свае таямніцы, падпарадкоўвае яму пачуцьцё, — але калі б мы з такім самым упорам узяліся за ўзвышэньне іншага артыста, ён стаўся б нашым Гамэрам. Ці ня бачыце ў такім разе, колькі найразнастайнейшых і часта пазаэстэтычных чыннікаў (пералік якіх я мог бы манатонна доўжыць да бясконцасьці) кладзецца на вялікасьць артыста і твора? І гэтае мутнае, складанае і цяжкае сужыцьцё наша з мастацтвам вы хочаце заключыць у найўнюю фразу, што „паэт, натхнёны, сьпявае, а слухач, захоплены, слухае”?

Таму пакіньце тое ваша цацканьне з мастацтвам, пакіньце яго Богу! — усё гэта сыстэма раздзьмуваньня яго, выгіганчваньня; — замест упіваньня легендай, дайцеся, каб вас стваралі факты. І ўжо адно гэта павінна дадаць вам неблагой палёгкі, расхінаючы вас Рэчаіснасьці, — але адначасова атрасіцеся ад страху, што гэта зубожыць вас і скурчыць ваш дух, — бо то ж Рэчаіснасьць заўсёды багацейшая за найўныя ілюзыі і хлусьлівыя фікцыі. Я зараз пакажу вам, якія багацьці чакаюць вас на новай дарозе.

Гэта пэўна, што мастацтва палягае на ўдасканалваньні формы. Але вы — і тут выяўляецца іншая ваша кардынальная памылка — уяўляеце сабе, што мастацтва палягае на ствараньні дасканалых твораў у сэнсе формы; той нязьмерны і ўсечалавечы працэс ствараньня формы зводзіце да прадукваньня паэмаў альбо сымфоній: і вы нават ня ўмелі ніколі як сьлед працуць і патлумачыць іншым, якая велізарная роля формы ў нашым жыцьці. Нават у псыхалёгіі ня ўмелі ўпэўнена забясьпечыць форме належнага ёй месца. Як і дагэтуль, вам увесь час здаецца, што гэта пачуцьці, інстынкты, ідэі кіруюць нашымі паводзінамі, а форму вы схільныя ўважаць за павярхоўны дадатак і звычайную аздобу. І калі ўдава, ідучы за труною мужа, галосіць аж разьдзіраецца, мяркуеце, што галосіць, бо цяжка перажывае сваю страту. Калі які інжынер, урач альбо адвакаціна замардуе сваю жонку, дзяцей альбо прыяцеля, лічыце, што паддаўся сваім крывавым інстынктам. Калі які-небудзь палітык выкажацца па-дурному, прызнаеце, што дурны, бо кажа глупства. А ў Рэчаіснасьці, уся штука прадстаўляецца наступным чынам: што чалавечая істота не выяўляецца непасрэдным чынам і згодна зь яе прыродай, а заўсёды ў нейкай акрэсьленай форме і што форма тая, той стыль, лад быцьця ня толькі ад нас саміх

ідуць, а нам накінутыя звонку — і вось чаму той самы чалавек можа выяўляцца на вонкі мудрым альбо немысьлем, крывава альбо па-анёльску, дасьпела альбо недасьпела, залежна ад таго, які стыль яму падвярнуўся і як ён узалежнены ад іншых людзей. І калі чэрві, кузакі цэлы дзень угоньваюцца за кормам, мы безь прырэдыху гонімся за формай, утрызаемся зь іншымі людзьмі за стыль, за наш лад жыцьця, і едучы трамваем, грызучыся, забаўляючыся альбо адпачываючы, альбо спраўляючы інтэрасы — заўсёды, бесьперастанку шукаем формы і раскашваемся ў ёй альбо церпім празь яе і прыстасоўваемся да яе, альбо гвалцім яе, альбо дазваляем, каб яна нас стварала, аман.

О, магутнасьць Формы! Празь яе гінуць нацыі. Яна разьвязвае войны. Яна ўчыняе так, што ў нас паўстае нешта, што ня з нас. Недаацэньваючы яе, ніколі ня здолееце зразумець кепства, зла, злачынства. Яна кіруе нашымі найдрабнейшымі рэфлексамі. Яна каля асновы калектыўнага жыцьця. А для вас Форма і Стыль усё яшчэ паняцці са сфэры вузка эстэтычнай — для вас стыль ёсьць ці толькі стылем на паперы, стылем вашых апавяданьняў. Панове, хто ж адхлешча пупу, якою вы асьмельваецеся паварочвацца да людзей, уклечыўшы перад алтаром мастацтва? Форма для вас ня ёсьць нечым жывым і людзім, нечым — сказаў бы — практычным і штодзённым, а толькі нейкім сьвяточным атрыбутам. Схіляючыся над вашай паперай, вы забываеце пра сваю асобу — і вам не залежыць на ўдасканалваньні вашага асабістага і канкрэтнага стылю, вы толькі кіруеце нейкай абстрактнай стылізацыяй у пуштаце. Замест таго, каб вам служыла мастацтва, вы служыце мастацтву — і з авечай лагоднай памяркоўнасьцю дазваляеце, каб яно тармазіла вам разьвіцьцё і заганяла ў таргар ідальшчыны.

Паглядзіце цяпер, якою інакшай была б пазыцыя таго, хто замест каб насычацца фразалёгіяй розных канцэптуалістаў, сьвежым позіткам ахашу бы сьвет з разуменьнем бяздоннага значэньня формы ў нашым жыцьці. Калі ўжо ты ўзяўся за пяро, дык ужо ж ня дзеля таго, каб зрабіцца Артыстам, а каб — скажам — лепш выявіць сваю самасьць і вытлумачыць яе іншым асобам; альбо каб лепей уладзіцца ўнутрана, а таксама, магчыма, каб паглыбіць, завастрыць свае адносіны зь іншымі людзьмі, маючы на ўвазе нязмерны і творчы ўплыў іншых душ на нашу душу; альбо, напрыклад, стараўся б заваяваць сабе сьвет такі, які хочацца табе мець і які табе для жыцьця патрэбен. Ясная рэч, не ашчаджаць меш высылкаў, каб твор артыстычнай вабнасьцю прыцягваў і скараў іншых — але галоўнай яго мэтай ўжо ня будзе мастацтва, а толькі твая ўласная асоба. І я кажу „ўласная”, а не „чужая”, бо ўжо час вам перастаць запісваць сябе ў вышэйшыя істоты, якія могуць каго-колечы павучаць, асьвячаць, паводзіць, узносіць і ўмаральніваць. Хто ж вам загарантаваў вашу вышэйшасьць? Дзе сказана, што вы ўжо належыце да вышэйшай сфэры? Хто ж назваў вас арыстакратыяй? Хто даў вам патэнт на Дасьпеласьць? О, не, гэты пісьменьнік, пра якога я кажу, ня будзе аддавацца пісаньню таму, што лічыць сябе дасьпелым, а менавіта ж таму, што ўсьведамляе сваю недасьпеласьць і ведае, што не набыў формы і што ён ёсьць той, хто пнецца, але не дапнецца, бо яшчэ не дапяў, і тым, хто робіць сябе, але яшчэ не зрабіўся. І калі прыпадзе яму напісаць недасканалы і немудры твор, скажа: — Дасканала! Напісаў дурноту, але ж я ні з кім не заключаў кантракту на творы самыя мудрыя і дасканалыя. Я даў выйсьце майму глупству і пешуся з гэтага, бо людская няхэнць і суровасьць, якую я ўзбудзіў супроць сябе, фармуе мяне і ўрабляе, стварае як бы нанавы, і вось я яшчэ раз нанавы народжаны. — З чаго відаць, што прарок са здаровай філасофіяй так моцна угрунтаваны ў сабе, што нават дурнота і недасьпеласьць яго не палюхаюць і ня могуць яму нашкодзіць — з горда ўзьнесеным чалом ён можа выяўляць сябе і сьцьвярджацца ў сваёй бездапаможнасьці, у няздарстве, тымчасам як вы амаль нічога ня можаце выявіць, бо страх у вас голас адымае. Дык вось з гэтага гледзішча рэформа, якую я вам раю, дала б вам немалую палёгку. Трэба аднак дадаць, што толькі віртуоз прыгожага пісьменства з такім падыходам да справы, быў бы здольны даць рады праблеме, якая як і датуль паказвала вам самую мурзатую пупу — і

праблема, якую я тут займаю, магчыма, найбольш фундаэнтальная, жахлівая і найгеніяльнейшая (не вагаюся ўжыць гэтае слова) з усіх праблемаў стылю і культуры. Чыста пластычна я б так сфармуляваў гэтую праблему: уявіце сабе, што дарослы і даспелы бард, схілены над паперай, творыць... але ў яго на карку ўладзіўся маладзён альбо якісь недаасьвечаны паўінтэлігент, альбо маладая дзяўчына, альбо якаясь асоба зь сярэдне-ніякай і разьлезлай душой, альбо якая-небудзь маладзейшая, ніжэйшая альбо цяжнейшая асобіна — і вось тая істота, гэты маладзён, дзяўчына альбо паўінтэлігент, ці нарэшце нейкі іншы чмутны сын цёмнай чвэрцькультуры, кідаецца на яго душу і выцягвае яе, звужае, умінае лапамі і, абдымаючы яе, удыхаючы, усмоктваючы, малодзіць яе сваёй маладосьцю, запраўляе яе сваёй недаспеласьцю і ўважае яе сваёй малітвай, выстаўляючы яе на сваім узроўні — ах, на сваіх плячах! Але творца, замест каб падужацца з уварванцам, робіць выгляд, што яго не заўважае, і — якое вар'яцтва! — мяркуюе, што пазьбегне гвалту рабіць міну, як бы сам ня быў нікім згвалчаны. Ці ж ня тое самае здараецца і з вамі, пачынаючы зь вялікіх геніяў, а канчаючы падручнымі бардамі другога хору? Няўжо ж ня праўда, што ўсякая больш даспелая і вышэйшая, і старэйшая істота, залежыць на тысячу розных спосабаў ад істотаў на ніжэйшай ступені разьвіцьця, і ці ж тая залежнасьць не пранізвае нас наскрозь у самую сутнасьць, так далёка, што можна сказаць: старэйшы створаны малодшым? Ці ж, пішучы, мы не вымушаем сябе прыстасоўвацца да чытача? Кажучы, — не ўзалежніваемся ад асобы, да якой зьвяртаемся? Ці ж мы не сьмяротна замілаваныя маладосьцю? Ці ня мусім кожнае хвіліны дбаць пра ласку ніжэйшых, падладжвацца пад іх, паддавацца будзь тое іхняй перавазе, будзь тое чарам — і ці ж такі балючы гвалт, учынены з нашай асобай паўцёмнай ніжэйшасьцю, ня ёсьць самы плённы гвалт? Вы ж аднак — як дагэтуль і наперакор усёй вашай рыторыцы — уздоўніліся адно на хаваньне галавы ў пясок і ваш шкалярска-дыдактычны склад розуму, насычаны пыхай, ня даўся ўсьвядоміць гэтага. Бо насамрэч вас бесьперастанку гвалцяць, а вы робіце сабе і ўсім блізёры, быццам нічога такога нікага ня было — о, бо вы, даспелыя, толькі з даспелымі водзіцеся, і даспеласьць ваша такая даспелая, што толькі з даспеласьцю можа пакумавацца!

Калі б вы, аднак, меней пераймаліся Мастацтвам ці таксама ж павучаньнем і дасканаленьнем іншых, а больш уласнымі вартымі спагады асобамі, вы ніколі не перайшлі б да ладу з такім пачварным пагвалтаваньнем асобы — і замест таго, каб паэт для другога паэта ствараў паэмы, ён адчуў бы сябе пранікнёным і створаным зьнізу сіламі, якіх датуль не заўважаў. Ён зразумеў бы, што толькі прызнаючы іх, здолее ад іх вызваліцца; і дадаў бы намогаў, каб у яго стылі, пазыцыі і форме — гэтаксама артыстычнай, як і штодзённай — выразна пазначыўся той саюз зь ніжэйшасьцю. Ужо не адчуваў бы сябе Бацькам, а Бацькам і разам з тым Сынам: і ня пісаў бы толькі як мудры, далікатны, даспелы, але хутчэй як цалкам здурнелы Мудрэц, безь прыядыху брутэлізаваны Далікатнік і нястомна абмалажалыны Дарослы. І калі б, адыходзячы ад пісьмовага стала, выпадкова сустрэў маладзёна альбо паўінтэлігента, ужо ж бы не паляпваў іх па плячы пратэкцыянальна, дыдактычна і пэдагагічна, а, бадай што, у сьвятым трымценьні пачаў бы енчыць і рыкаць, а можа нават бухнуўся б на калені! Не, каб уцякаць ад недаспеласьці, замыкаючыся ў коле выдалікатненых, зразумеў бы, што ўнівэрсальны стыль гэта той, які здолее любоўна ахапіць недаразьвіцьцё. І гэта прывядо б вас у канцы да формы, якая так дыхае творчасцю і поўная паэзіі, што ўсе разам вы ператварыліся б у магутных геніяў.

Глядзіце тады, якія надзеі вам пасылае гэтая мая асабова-самасная канцэпцыя — якія пэрспэктывы! Аднак каб яна зрабілася канцэпцыяй стопрацэнтова творчай і дэфінітыўнай, вы павінны зрабіць яшчэ адзін крок наперад — а гэты крок такі сьмелы і рашучы, такі бязьмежны ў сваіх мажлівасьцях і разбуральны ў сваіх наступствах, што толькі здалёку, спадціха і спадналуку пра яго нагадваюць мае губы. Вось — ужо прыйшоў час, ужо прабіла гадзіна на гадзінніку падзей —

старайцеся перамагчы форму, вызваліцца з формы. Перастаньце атаясамліваць сябе з тым, што вас акрэсьлівае. Вы, артысты, спрабуйце ухіліцца ад любой вашай гладкай фразы. Не давярайце сваім словам. Будзьце пільныя перад вашай верай і не давярайцеся пачуццям. Адступайце ад таго, чым вы ёсьце нагонкі, і няхай сполах вас трасе перад любой нагонкізацыяй, менавіта так, як птушку трасуць дрыжкі перад гадзюкай.

Бо — але я ня ведаю, сапраўды, ці ўжо сёння могуць нагадаць мне пра гэта мае губы — ёсьце памылковы пастулат, нібыта чалавек меўся быць акрэсьлены, гэта значыцца няўзрушны ў сваіх ідэях, катэгарычны ў сваіх дэкларацыях, незапаняверны ў сваёй ідэалёгіі, станоўчы ў сваіх густах, адказы за словы і ўчынкі, усталяваны раз назаўсёды ва ўсім сваім жыццёвым укладзе. Разгледзьце бліжэй хімарычнасьць гэтага пастулату. Наша стыхія — гэта вечная недасьпеласьць. Што сёння думаем, чуем, будзе непазьбежна глупствам для праўнікаў. Лепш тады, каб ужо сёння мы прызналі ў гэтым долю глупства, якую прынясе з сабою час... і тая сіла, якая змушае вас да заўчаснай дэфініцыі, ня ёсьце, як мяркуеце, сілай, цалкам людзкой. Неўзабаве мы ўразумеем, што ўжо ня гэта — найважнейшае: паміраць за ідэю, стылі, тэзы, лозунгі, веры; і таксама ня гэта: сьцвярджацца і замыкацца ў іх; а нешта іншае, а гэта: адступаць на крок і рабіць дыстанцыю да ўсяго, што няспынна здараецца з намі.

Наадварот. Адчуваю (але ня ведаю, ці ўжо могуць гэта прызнаць мае губы), што неўзабаве настане час Генеральнага Павароту. Зразумее сын зямлі, што ён не выяўляецца ў згодзе са сваёй найглыбейшай істотай, а толькі і заўсёды ў штучнай і балючай форме з накінутай яму сярэдзіны, будзь тое людзьмі, будзь праз акалічнасьці. І пачне палюхацца гэтай сваёй формы і саромецца яе, як датуль шанавалі яе і ёю задаваліся. Неўзабаве мы пачнем баяцца нашых асобаў і самасьці, бо нам будзе ясна, што яны, прынамсі, ня ў поўніцы нашыя. І каб крычаць: „Я ў гэта веру — я гэта адчуваю — я такі — я бараню гэта,“ — мы пакорліва скажам: „Мне ў гэта верыцца — мне так адчуваецца — мне так сказалася, учынілася, падумалася“. Прарок пагардзіць сваім сыневам. Правадыр задрыжыць перад сваім загадам. Сьвятар спалюхаецца алтара, а маці будзе ўдзёўбаць у сына ня толькі прынцыпы, але і здольнасьць хавацца ад іх, каб толькі ня прыдушлі яго.

Доўгі і цяжкі будзе гэты шлях. Бо тое ж і сёння як адзінкі, так і цэлыя нацыі ўжо ўмеюць увогуле няблага ўпраўляцца са сваім псыхічным жыццём і ня чужы ім спрыт ствараньня стыляў, вераў, прынцыпаў, ідэалаў, пачуццяў паводле волі, а таксама паводле таго, што ім дыкуюць іх бягучыя інтарэсы; але бяз стыляў яны ня ўмеюць жыць; і мы ня ведаем яшчэ, як нам бараніць нашу самую глыбокую сьвежасьць ад сатаны парадку. Вялікія адкрыцьці непазьбежныя — магутныя ўдары, нанесеныя мяккай людзкой далоньй па сталёвай брані Формы — нечуваная хітрасьць і вялікае далікацтва думкі, і нязьмернае завастрэньне інтэлігенцыі — абы каб чалавек пазьбегае коснасьці і здолеў пагадзіць у сабе форму і бясформіцу, права і анархію, дасьпеласьць і вечную і сьвятую недасьпеласьць. Але перш чым гэта настане, скажыце мне: ці, на вашу думку, бэры лепшыя за ананасаўкі? І ці любіце есьці іх, зручна с е д з я ч ы ў трысьцёвых фатэлях на вэрандах, альбо ці ня лепш вам аддавацца гэтаму ў цяні дрэва, калі вашыя часткі цела халодзіць вятрэц, лагодны і сьвежы? І пытаюся я ў вас пра гэта з поўнай павагай і з поўнай адказнасьцю за слова і з найвялікшым рышпектам да ўсіх вашых частак без выключэньня, бо то ж я ведаю, што вы ёсьце частка Чалавецтва, Часткай якога зьяўляюся і я, а таксама, што часткова вы ўдзельнічаеце ў частцы часткі чагосьці, што таксама ёсьце частка і чаго частка часткі і я разам з усімі часткамі частак часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі, часткі часткі... Ратуйце! О, клятыя часткі! О, крыважэрныя, жудасныя часткі, от жа ж зноў вы абчапілі мяне, а ці ж нельга адчапіцца ад вас, ха, дзе ж я схавваюся, што рабіцьму, о, годзе; годзе, годзе, закончым гэтую частку кнігі, хутчэй жа пяройдзем да іншай часткі, і прысягаю вам, што ў наступным разьдзеле ўжо ня будзе частак, бо я атрасуся ад іх і

скіну іх, і выкіну іх вонкі, застаючыся навонкава (прынамсі, часткова) бяз часткі.

Разьдзел V Філідор, дзіцём падшыты

Самым шаноўным зь вядомых ва ўсе часы сынтэтыкаў князем бяз сумнення быў др. праф. сынтэталёгіі з унівэрсытэта ў Лэйдзе, найбольшы сынтэтык Філідор, родам з паўднёвых ваколцаў Анама. Дзейнічаў ён у патэтычным духу Вышэйшага Сынтэзу галоўным чынам з дапамогай дадаваньня + бясконцасьць, у выпадках нечаканых таксама з дапамогай множаньня праз + бясконцасьць. Быў гэта мужчына ладнага росту, неблагой вагі, з разьвешанай барадой і тварам прарока ў акулерах. Але духоўная зьява гэтай меры не магла ня выклікаць ў натуры сваёй контрзьявы, паводле Ньютанавага прынцыпу акцыі і рэакцыі, таму таксама роўна знакаміты Аналітык нарадзіўся ў Каломба і ва ўнівэрсытэце Каламбія, здабыўшы дактарат і прафэсуру Вышэйшага Аналізу, хутка падняўся на найвышэйшыя прыступкі навуковай кар’еры. Гэта быў мужчына сухі, дробны, гладка паголены, з тварам скептыка ў акулерах і з адзінай унутранай місыяй перасьледу і паганьбаваньня знакамітага Філідора.

Дзейнічаў ён паводле раскладу, а спэцыяльнасьцю ягонай быў расклад асобы на часткі з дапамогай вылічэньня, асабліва з дапамогай пстрычак. І так з дапамогай пстрычкі ў нос пабуджаў нос да самаіснага быту, прычым нос рухаўся спантанна на ўсе бакі на жах уладальніку. Гэтую штуку ён часта дэманстраваў у трамваі, калі было нудна. Ідучы за голасам свайго самага глыбокага пакліканьня, ён кінуўся ў пагоню за Філідорам, а нават у невялікім мястэчку ў Іспаніі яму ўдалося атрымаць шляхетную мянушку анты-Філідора, якой страшэнна ганарыўся. Філідор — даведаўшыся, што той угоньваецца за ім — трэба разумець, таксама справіў пагоню і доўгі час абодва вучоныя даганяліся безвынікова, бо гонар ніводнаму не дазваляў прызнаць, што ён быў ня толькі ганяльцам, але і гнанцам. А таму, напрыклад, калі Філідор быў у Брэмэне, анты-Філідор пёрся з Гаагі ў Брэмэн, ня хочучы альбо ж і ня могучы ўлічыць, што Філідор у той самы час і з той самай мэтай скорым цягніком выязджае з Брэмэна да Гаагі. Сутыкненьне двух разагнаных вучоных — катастрофа ў шэрагу найвялікшых пуцейных катастроф — наступіла выпадкова ў памяшканьні першараднага рэстарана ў гатэлі „Брыстоль” у Варшаве. Філідор у кампаніі з пані прафэсаровай Філідор з чыгуначным раскладам у руцэ якраз дасьледаваў самыя лепшыя сувязі, калі проста зь цягніка ўваліўся задыханы анты-Філідор пад ручку са сваёй аналітычнай таварышкай па падарожжы Флёрай Гентэ зь Мэсіны. Мы, г.зн., прысутныя пры гэтым асыстэнты, дактары Тэафіль Паклеўскі, Тэадор Раклеўскі і я, арыентуючыся ў сурэзнасьці сытуацыі, адразу прыступілі да запісу пратакола.

Анты-Філідор падышоў да століка і ў маўчаньні позіркам атакаваў прафэсара, які ўстаў. Гэта яны так спрабавалі перапірацца духоўна. Аналітык пёрся холадна, зьнізу, Сынтэтык адказваў згары позіркам, поўным адпорнай годнасьці. Калі двабоі на позірках ня даў станоўчых вынікаў, два праціўнікі з духу перайшлі на двабоі славесны. Доктар і майстар Аналізу сказаў:

— Клёцкі!

Сынтэтоляг адпарыраваў:

— Клёцка!

Анты-Філідор рыкнуў:

— Клёцкі, клёцкі, альбо камбінацыя мукі, як і вады!

Філідор жа умомант адказаў:

— Клёцак, альбо вышэйшая істота Клёцка, самы высокі Клёцак!

Яго вочы шугалі маланкі, барада разьвешвалася, было ясна, што ён перамог.

Прафэсар Вышэйшага Аналізу ў бяссьілай ятры адступіў на некалькі крокаў, але і тут жа дапаў да страшэннай мазгавой канцэпцыі, менавіта ж, слабасілы здыхляк

супроць Філідора асабіста, забраўся да ягонай жонкі, якую стары, заслужаны Прафэсар бяз памяці кахаў. Вось далейшы запіс канфлікту паводле пратаколу:

1. Пані прафэсарова Філідор вельмі поўнаёмістая ў целе, тлустая, даволі велічная, сядзіць, нічога ня кажа, засяроджваецца.

2. Праф. др. анты-Філідор стаў насупраць прафэсаровай са сваім мазгавым аб'ектывам і пачаў уядацца ў яе позіркам, які разьбіраў яе да дна, аж так разьдзяваў. Пані Філідор затрымцела ад холаду і сораму. Др. праф. Філідор моўчкі акрыў яе дарожным пледам і спапяліў нахабніка позіркам, поўным бязмежнай пагарды. І выявіў пры гэтым азнакі неспакою.

3. Тымчасам анты-Філідор сьцішка азваўся: — Вуха, вуха! — і выбухнуў зьедлівым сьмехам. Пад уплывам гэтых слоў вуха адразу выйшла на яву і зрабілася непрыстойным. Філідор сказаў жонцы насунуць капялюш на вушы, але няшмат з гэтага зыскаў, бо тады анты-Філідор буркнуў як бы сам сабе: — Дзьве дзюркі ў носе, — агаляючы тым самым дзьве дзюркі ў носе пашаноўнай пані прафэсаровай чынам як бессаромным, так і аналітычным. Сытуацыя рабілася грознай, асабліва таму, што пра затыканьне дзюрак не магло быць і мовы.

4. Прафэсар з Лэйды прыгразіў выклікам паліцыі. Шаля перамогі яўна пачала перавешвацца на бок Каломба. Майстар Аналізу сказаў мазгова:

— Пальцы, пальцы на руцэ, пяць пальцаў.

На жаль, туша цела пані прафэсаровай ня была дастатковая, каб затушаваць факт, які раптам явіўся ў цэлай, нечуванай яскравасьці, гэта ёсьць факт пальцаў на руцэ. Пальцы былі, па пяць на кожнай руцэ. Пані Філідор, цалкам збэшчаная, спрабавала рэшткамі сілы нацягнуць пальчаткі, але — аж проста ня верыцца — доктар з Каломба на скорую руку зрабіў ёй аналіз мачы і гаркнуў:

— H_2O_4 , TPS, трохі лейкацытаў і бялку!

Усе ўсталі. Др. праф. анты-Філідор сышоў са сваёй каханкай, якая пырнула ардынарным сьмехам, а прафэсар Філідор з дапамогай тых, што падпісаліся ніжэй, неадкладна адправіў жонку у больніцу. Падпісаліся ж — Т. Паклеўскі, Т. Раклеўскі і Антон Сьвістак, асыстэнты.

На раніцу мы сышліся, Раклеўскі, Паклеўскі і я з Прафэсарам каля ложка занямоглай пані Філідор. Распад яе пасоўваўся аж надта пасьядоўна. Пачатая аналітычным зубам анты-Філідора, яна спакваля траціла сваю унутраную сувязь. Час ад часу толькі глуха енчыла: — Я нага, я вуха, нага, маё вуха, палец, галава, нага — як бы разьвітваючыся з часткамі цела, якія ўжо пачыналі рухацца аўтаматычна. Яе асобавасьць была ў стане агоніі. Усе згуртаваліся ў пошуках спосабу неадкладнага ратунку. А спосабу ня было. Пасьля нарады з удзелам яшчэ С. Лапаткіна, які ў 7.40 надляцеў з Масквы ерапланам, мы яшчэ раз прызналі неабходную мусовасьць як сама-сама сынтэтычных, навуковых мэтодаў. Мэтодаў ня было. Тады Філідор сабраў у кулак усе свае мысьлярскія здольнасьці да такой ступені, што мы адступіліся на крок, і ён сказаў:

— Шчака! Шчака, і гэта ж моцная, адзіная сярод частак цела, здольная вярнуць гонар маёй жонцы і сынтэзаваць распыленьня элемэнты ў пэўны вышэйшы ганаровы сэнс хлястаньня і плясканьня. А цяпер да справы!

Але сусьветнай славы Аналітыка ня так лёгка было знайсці ў горадзе. Толькі ўвечары ён прыхапіўся ў першаразрадным бары. У стане цьвярозага п'янства спаражняў пляшку за пляшкай, і чым больш піў, тым хутчэй цьверазеў, а яго аналітычная каханка таксама. Шчыра кажучы, цьвярозасьцю яны больш упіваліся, чымся алькаголем. Калі мы ўвайшлі, кельнэры, бледныя як палатно, баязьліва хаваліся за стойкай, а яны, у маўчаньні, аддаваліся нейкім дакладна не акрэсьленым оргіям халоднай крыві. Мы склалі план дзеяньняў. Прафэсар павінен быў найперш выканаць фальшывую атаку правай рукой на левую шчаку, пасья чаго левай ударыць па правай, а мы ж — г. зн. дактары асыстэнты Варшаўскага ўнівэрсытэта Паклеўскі, Раклеўскі і я, а таксама дацэнт С. Лапаткін — павінны былі без адкладу прыступіць да складаньня пратаколу. План быў просты, дзеянні нескладаныя. Але

ў прафэсара апусьцілася паднятая рука. А мы, сьведкі, аслупянелі. Ня было шчакі! Ня было, паўтараю, шчакі, былі толькі дзьве ружачкі і нешта накшталт віньеткі з галубкоў.

Анты-Філідор з сатанінскай прадбачлівасьцю запабег планам Філідора. Гэты цьвярозы Бахус вытатуяваў сабе на шчоках па дзьве ружачкі з кожнага боку і нешта накшталт віньеткі з галубкоў! У выніку гэтага шчокі, і што за тым ідзе, таксама і шчака, ужо прыцэленая Філідорам, страцілі ўсякі сэнс, ня кажучы пра вышэйшы. У сутнасьці — шчака, адведзеная пад ружы і галубкоў, ня была больш шчакай — хутчэй яна была нечым накшталт удару ў шпалеру. Ня могучы дапусьціць, каб усімі шанаваны пэдагог і выхавальнік моладзі выстаўляўся на сьмех ударам у шпалеру толькі таму, што жонка хворая, мы рашуча адраілі яму дзеі, пра якія ён пазьней пашкадаваў бы.

— Ты, сабака! — рыкнуў старац. — Ты подлы, ах, подлы, подлы сабака!

— Ты, куча! — адпарываваў Аналітык са страшэннай аналітычнай пыхай. — Я таксама куча. Хочаш — дай мне высьпятка ў жывот — і больш нічога. Ты хацеў зачапіцца поўхай за шчаку? Поўху можаш прычапіць, але ня мне — ня мне. Мяне увогуле няма! Няма мяне!

— Я яшчэ прычаплю! Калі Бог дапусьціць, дык прычаплю!

— А пакуль што прамазана! — засьмяяўся анты-Філідор. Флёра Гентэ, якая сядзела поруч, выбухнула рогатам, касьмічны доктар абодвух аналізаў кінуў ёй чুলьлівы позірк і выйшаў. Затое Флёра Гентэ засталася. Яна сядзела на высокім зэдлі і пазірала на нас апушчанымі вачыма дашчэнтну заналізаванай папугаіхі і каровы. Адразу, а 8.40, мы прыступілі — праф. Філідор, два мэдыкі, дацэнт Лапаткін і я — да агульнага кансіліюму; пяро, як звычайна, трымаў дацэнт Лапаткін. Кансіліюм меў ход наступны:

УСЕ ТРОХ ДАКТАРОЎ ПРАВА

Паводле вышэй сказанага ня бачым спрамогі залатвіць спрэчку на ганаровым шляху і раім Шматшаноўнаму Пану Прафэсару ігнараваць абразу як учыненую адзінкай, нявартай пачэснай сатысфакцыі.

ПРАФ. ДР. ФІЛІДОР

Я праігнарую, а там жонка памірае.

ДОК. С. ЛАПАТКІН

Жонку выратаваць немагчыма.

ДР. ФІЛІДОР

Не кажыце так, не кажыце так! О, шчака, адзінае лякарства. Але шчакі няма. Няма шчок. Няма сродку боскага сынтэзу. Няма гонару! Няма Бога! Так, але ёсьць шчокі! Ёсьць шчака! Ёсьць Бог! Гонар! Сынтэз!

Я

Бачу, Прафэсара падводзіць лёгкіка мысьленьня. Альбо шчокі ёсьць, альбо іх няма.

ФІЛІДОР

Панове, забудзьцеся, што ёсьць яшчэ дзьве мае шчакі. Ягоных няма, а мае яшчэ ёсьць. Яшчэ можна паставіць на карту дзьве мае нечпаныя. Панове, вы толькі захочце зразумець маю думку — я не магу яго з’аплявушыць, а ён мяне можа — а ці я яго, а ці ён мяне, гэта ўсё адно, заўсёды ж будзе Поўха і будзе Сынтэз!

— Ба! Але як жа прымусяць, каб Прафэсара — споўшыў?! Як змусяць, каб Прафэсара споўшыў?! Як змусяць, каб Прафэсара споўшыў?!

— Панове, — адказаў засяроджаны геніяльны мысьляр, — у яго ёсьць вушы але ж і ў мяне ёсьцека. Прынцыпам тут пэўная аналёгія і таму буду дзейнічаць ня так лягічна, як хутчэй аналягічна. *Per analogiam* куды больш пэўна, бо натурай кіруе пэўная аналёгія. Калі ён кароль Аналізу, дык я кароль Сынтэзу. Калі ў яго ёсьць вушы, дык і я маю вушы. Калі ў мяне ёсьць жонка, дык у яго ёсьць ад’яда сэрца — каханка. Калі ён з’аналізаваў мне жонку, дык я зсынтэзую яму ягоную каханку і такім парадкам урву яму вуха, якое ён так баіцца страціць! Так я змушу яго і

справакую яго даць поўху мне — калі ўжо я не магу споўшыць яго. І не адкладваючы кіўнуў на Флёру Гентэ.

Мы замоўклі. Тая падышла, вышавельваючыся ўсімі часткамі свайго цела; адным вокам цікуючы за мною, другім за Прафэсарам, зубы шчэрачы Стэфану Лапаткіну, выпінаючыся перадам да Раклеўскага, а задам круцячы ў адрас Паклеўскага. Уражаньне было такое, што дацэнт аж сказаў ціха:

— Вы сапраўды парываецеся са сваім вышэйшым сынтэзам на тыя пяцьдзсят асобных кавалкаў? На гэту бяздушную платную камбінацыю элемэнтаў (дп + мд) для моцы?

Але унівэрсальны Сынтэтоляг меў тую ўласьцівасьць, што ніколі ня траціў надзеі. Ён запрасіў да століка, патрактаваў кілішкам чынзану і на пачатак, каб праверыць, сказаў сынтэтычна:

— Душа, душа.

Тая адказала нешта падобнае, але ня тое самае, адказала нешта, што было часткай.

— Я! — сказаў прафэсар выпрабавальна і патрабавальна, хочучы ўзбудзіць у ёй запрапашчае я. — Я!

Адказала:

— А, пане, вельмі добра, пяць золотых.

— Адзінства! — крыкнуў Філідор раптам. — Вышэйшае адзінства! Адзінства!

— А мне ўсё адзіна, — сказала абыякава, — стары ці дзіця, да аднаго ж месца.

Нам перахапіла дых, мы паглядзелі на гэтую пякельную начную аналітычку, якую анты-Філідор дасканала выдрэсіраваў па-свойму, а можа нават выхаваў у сабе змалку.

Аднак жа Творца Сынтэтычных Навук не пераставаў. Настаў пэрыяд цяжкіх змаганьняў і намаганьняў. Прачытаў ёй першыя песьні з „*Караля Духа*”, яна пажадала за гэта дзесяць золотых. Ён меў зь ёю доўгую і натхнёную гутарку пра вышэйшую Любоў, Любоў, якая ахоплівае і яднае ўсё, за што яна ўзяла адзінаццаць золотых. Прачытаў ёй дзьве нейкія аповесці найбольш вядомых аўтарак на тэму адраджэньня праз Каханьне, за што налічыла сабе сто пяцьдзсят золотых і ані гроша не саступіла. Калі ж ён хацеў разбудзіць у ёй годнасьць, захацела ні больш ні менш, толькі пяцьдзсят два золотыя.

— За дзівацтвы плаціцца, пернік ты мой, — сказала, — на гэта няма таксы.

І запусьціўшы ў рух тупыя савіныя вочы, не рэагавала, кошты расьлі, а анты-Філідор сьмяяўся ў кулак зь безнадзейнасьці намагаў, спробаў...

На кансіліюме з удзелам д-ра Лапаткіна, а таксама трох дацэнтаў знакаміты дасьледнік ацаніў паразу наступнымі словамі:

— Каштавала мне гэта ў суме некалькіх сотняў золотых, я істотна ня бачу магчымасьці зсынтэзаваньня, дарма я спрабаваў найвышэйшых Яднальцаў, як тое сказаць — народ, усё памянлі на грошы і выдаюць рэшту. Народ ацэнены на сорак два перастае быць Адзінствам. Вядома, невядома, што рабіць. А жонка там дарэшты траціць унутраную сувязь. Нага ўжо пускаецца на шпацыр па пакоі, як задрэмле — натуральна, жонка, не нага ж — мусіць яе трымаць рукамі, але рукі таксама ня хочучь, страшная анархія, страшэнная распушта.

ДР. МЭД. Т. ПАКЛЕЎСКИ

А анты-Філідор сее плявузгі, што прафэсар агідны маньяк.

ДАЦЭНТ ЛАПАТКІН

А ці ня можна дабрацца да яе, зрэшты, з дапамогай грошай? Калі яна ў с ё мяняе на грошы, дык чаму ж бы не пад’ехаць да яе, зрэшты, з боку грошай? Прабачце, нядобра бачу, што маю на думцы, але ёсьць нешта такое ў прыродзе — напрыклад, была ў мяне пацыентка, захварэлая на нясьмеласьць, смеласьцю я ня мог яе лячыць, бо смеласьці яна не асымілявала, але я даў ёй такую дозу нясьмеласьці, што ўжо не магла вытрымаць, і таму, што не магла, мусіла асьмеліцца і адразу шалёна асьмялела. Найлепшая мэтода ёсьць *per se*, вывернуць рукаў падкладкай

дагары, гэта значыць, само ў сабе. Само ў сабе. Трэба было б зсынтэзаваць яе грашмі, толькі, прызнаюся, ня бачу — як...

ФІЛІДОР

Грошы, грошы... Але ж грошы — гэта заўсёды цыфра, сума, гэта ня мае нічога агульнага зь Еднасьцю, калі шчыра, толькі грош непадзельны, а грош зноў жа ня робіць нікага ўражаньня. Хіба... хіба... панове, а што, каб гэта сунуць ёй аж такую вялікую суму, каб здурнела? — здурнела? Панове... каб здурнела?

Нам як зарвала, Філідор падхапіўся, а яго чорная барада разьвявалася. Ён запаў у адзін з тых гіпаманіякальных станаў, у які геній западае пастаянна раз у сем гадоў. Ён ліквідаваў дзеве камяніцы і вілу за горадам, а выручаную суму ў 850 000 злотых памяняў на залатоўкі. Паклеўскі прыглядваўся да яго са здзіўленьнем, гэты плыткі павятовы лекар ніколі ня ўмеў зразумець генія, ня ўмеў зразумець і таму, уласна, увогуле не разумеў. А тымчасам філосаф, ужо пэўны за сваё, накіраваў іранічнае запрашэньне анты-Філідору, які, адказваючы іроніяй на іронію, абавязаўся быць пунктуальна а палове дзясятай у кабінэце рэстарана „Альказар”, дзе меў адбыцца вырашальны экспэрымэнт. Вучоныя не паручкаліся, толькі майстар Аналізу засьмяяўся суха і зласьліва.

— Но, дамагайся сабе, пане, дамагайся! Мая дзяўчына не такая падкая на складуху, як панавы жонка на раскладуху, у гэтым сэнсе я спакойны.

І ён таксама паступова запаў у гіпаманіякальны стан. Пяро трымаў др. Паклеўскі, Лапаткін трымаў паперу.

Праф. Філідор узяўся за справу такім спосабам, што найперш паклаў на стол адну адзіную залатоўку. Гентэ не зрэгавала. Паклаў другую залатоўку, нічога, даклаў трэцюю, таксамака нічога, але пры чатырох злотых сказала:

— Ого, чытыры злотыя.

Пры пяці пазяхнула, а пры шасьці сказала абыякава:

— Што там, дзядусю, зноў засьвярбела...?

Але толькі пры дзевяноста сямі мы занатавалі першыя аб’явіны здзіўленьня, а пры ста пятнаццаці позірк, які датуль разьбягаўся паміж д-рам Паклеўскім, дацэнтам і мною, пачаў неяк сынтэзавацца на грошак..

Пры ста тысячах Філідор ужо цяжка дыхаў, анты-Філідор трохі занепакоіўся. А гетэрагенічная куртызанка набрала нейкай канцэнтрацыі. Як прыкаваная, паглядала яна на купу, што так падрасла, якая, зрэшты, пераставала быць купай, спрабавала лічыць, але падлік ужо неяк ня ўпісваўся ў разьлік. Сума пераставала быць сумай, рабілася чымсьці неахопным, чымсь незразуметым, чымсь вышэйшым за суму, расьпірала мозак сваёй велізарнасьцю, роўнай нябеснаму грому. Пацыентка глуха стагнала. Аналітык кінуўся ратаваць, але абодва дактары прытрымалі яго сілай — дарма ён шэптаў раіў, каб тая разьбіла цэласьць на соткі альбо на пяцьсоткі, цэласьць не паддавалася. Калі трыюмфальны сьвятар веды Цэласьці выклаў усё, што меў, і прыпчатаў купу, а правільней веліч, гару, фінансавую гару Сінай адным адзіным непадзельным грошам, як калі б які Бог уступіў у куртызанства, устала і аказала ўсе сынтэтычныя сымптомы, плач, уздыханьне, усьміханьне і задумлівасьць — і сказала:

— Панства, гэта я. Я. Я — вышэй.

Філідор выдаў крык трыумфу, а тады анты-Філідор з грозным рыкам вырваўся з рук лекараў і ўдарыў Філідора ў твар.

Гэты стрэл быў перуном — быў маланкай сынтэзу, выдранай з аналітычных нутробінаў, апусьціліся цёмныя змрокі. Дацэнт і медыкі ўзрушана віншавалі цяжка зганьбаванага прафэсара, а яго зацяты вораг курчыўся каля сьцяны і скуголіў ад пакуты. Але раз зададзенага ганаровага бегу ніякая скутла не магла затармазіць, бо справа, датуль не ганаровая, выйшла на звыклых ганаровых калеі.

Праф. др. Г. Л. Філідор з Лэйды вылучыў двух сэкундантаў у асобе док. Лапаткіна і маёй — праф. др. П. Т. Момзэн з шляхетным прыдомкам анты-Філідора выставіў двух сэкундантаў у асобах абодвух асыстэнтаў — сэкунданты Філідора ганарова

падчапілі сэкундантаў анты-Філідора, а тыя са свайго боку падчапілі сэкундантаў Філідора. А за кожным з тых ганаровых крокаў узрастаў сынтэз. Каламбіец круціўся, як на распаленай патэльні. Лэйдэнец жа, з усьмешкай, маўкліва пагладжваў сваю доўтую бараду. А ў мясцовай больніцы хворая пані прафэсарова пачала яднаць часткі, ледзь чутным голасам пажадала малака, і ў лекараў паявілася надзея. Гонар выглянуў з-за хмараў і соладка ўсьміхнуўся людзям. Апошні бой меўся адбыцца ў аўторак, дакладна а сёмай раніцы.

Пяро трымаць меўся д-р Раклеўскі, пісталеты — док. Лапаткін, Паклеўскі — паперы, а я — польты. Нязломны баец з-пад знаку Сінтэзу ня меў ніякіх сумневаў. Памятаю, што ён казаў мне раніцай папярэдняга дня.

— Сыне мой, — казаў, — гэтак жа добра ён можа загінуць, як і я, але хто б там ні загінуў, заўсёды пераможцам будзе мой дух, бо тут ужо не заходзіцца пра сьмерць як такую, а пра якасьць сьмерці, а якасьць сьмерці будзе сынтэтычная. Калі загіне ён, дык сваёй сьмерцю засьведчыць пашану Сынтэзу — калі заб'е мяне, дык заб'е шляхам сынтэтычным. Так за магілай будзе мая перамога.

І ўзьнёсла, каб тым годней аддаць павагу моманту хвалы, ён запрасіў абедзьвюх паняў, г.зн. жонку і Флёру, прыглядвацца збоку ў ролі звычайных асыстэнтак. А мяне грызьлі благія прадчуваньні. Я баяўся — чаго ж бо гэта я баяўся? Сам ня ведаў чаго, цэлую ноч мучыла мяне трывога няведаньня і толькі на пляцы я зразумеў, чаго апасаюся. Раніца была сухая і ясная, як на маляванцы. Праціўнікі сталі насупраць адзін аднаго, Філідор пакланіўся анты-Філідору, а анты-Філідор пакланіўся Філідору. І тады я зразумеў, чаго апасаюся. Гэта была сымэтрыя — сытуацыя была сымэтрычная і ў гэтым заключалася яе моц, але ж і яе слабасьць.

Калі ж сытуацыя мела гэтую ўласьцівасьць, што кожнаму руху Філідора павінен быў адпавядаць аналягічны рух анты-Філідора, а за Філідорам была ініцыятыва, бо ён гуляў белымі. Калі Філідор кланяўся, дык мусіў пакланіцца і анты-Філідор. Калі Філідор страляў, дык мусіў стрэліць і анты-Філідор. А ўсё, падкрэсьліваю, павінна было адбывацца па восі, праведзенай паміж абодвума, восі, якая была восью сытуацыі. Ба! А што ж будзе, калі той ламане ўбок? Калі ўскочыць? Калі выкіне штуку і неак вымкнецца жалезным правам сымэтрыі і аналёгіі? Ба, якія шалы і здрады магла ўкрываць мазгавая галава анты-Філідора? Я біўся з думкамі, калі прафэсар Філідор падняў руку, проста канцэнтрычна прыцэліўся праціўніку ў сэрца і стрэліў. Стрэліў і схібіў. Спудлаваў. А тады Аналітык у сваю чаргу падняў руку і стрэліў праціўніку ў сэрца. Вось, вось ужо мы рыхтваліся да пераможнага крыку. Вось, вось ужо здавалася, што калі той стрэліў сынтэтычна ў сэрца, дык гэты таксама стрэліць павінен у сэрца. Здавалася, што проста няма іншага выйсьця, што няма ніякай бакавой інтэлектуальнай форткі. Але раптам у нейкім імгненьні вока Аналітык з высачэнным намаганьнем неак ціха яўкнуў, заскавытаў, крыху збочыў, зьехаў ствалом пісталета з восі і зьнянацку бабахнуў убок, і ў што? — у мезенец пані прафэсаровай Філідор, якая разам з Флёрай Гентэ стаяла непадалёк. Стрэл быў вяршыняй майстэрства! Пальца як ня было. Пані Філідор, зь вялікага дзіва, падняла руку да вуснаў. А мы, сэкунданты, на хвіліну страцілі ўладу над сабою і выдалі крык подзіву.

І тады сталася страшная рэч. Вышэйшы Прафэсар Сынтэзу ня вытрымаў. Заварожаны трапнасьцю, майстэрствам, сымэтрыяй, ашаломлены нашым воклічам подзіву ён таксама збочыў і таксама стрэліў у мезенец на руцэ Флёры Гентэ і засьмяяўся коратка, суха, гарлавым сьмехам. Гентэ падняла руку да вуснаў, мы выдалі крык подзіву.

Тады Аналітык стрэліў зноў, адбіваючы другі мезенец пані прафэсаровай, якая падняла руку да вуснаў — а мы выдалі крык подзіву, а праз чвэрць сэкунды потым стрэл Сынтэзу, зроблены зь беспамылковай пэўнасьцю з адлегласьці сямнаццаці мэтраў, адсадзіў Флёры Гентэ аналягічны палец. Гентэ падняла руку да вуснаў, мы выдалі крык подзіву. І так ужо пайшло далей. Страляніна трывала безустанку, зацятая, бурная, неакізаная і цудоўная, як сама цудоўнасьць, а пальцы, вушы, насы

зубы ападалі, як лісьце з трэсенага бурай дрэва, мы ж, сэкунданты, ледзь пасьпявалі з воклічамі, вырыванымі з нас фантастычнай пацэльнасьцю. Абедзьве пані былі ўжо атрэсеныя ад усіх натуральных адгалінаваньняў і выступаў, ня падалі трупам проста таму, што таксама не маглі пасьпецца, а зрэшты я думаю, што мелі ў тым сваю долю радасьці, падстаўляючыся пад такую пацэльнасьць. Але нарэшце забракавала набояў. Майстар з Каломба астатнім стрэлам прасьвідраваў пані прафэсаровай Філідор самы верх правага лёгкага, майстар зь Лэйды імгненна ў адказе прасьвідраваў верх правага лёгкага Флёры Гентэ, мы яшчэ раз выдалі вокліч подзіву, і запала цішыня. Абодва тулавы сканалі і асунуліся на зямлю — абодва стралкі глядзелі адзін на аднаго.

І што ж? Абодва глядзелі адзін на аднаго і абодва ня ведалі — чаго? Чаго менавіта? Набояў больш ня было. А зрэшты трупы ўжо ляжалі на зямлі. Дык і ня было, увогуле, больш нічога рабіць. Было пад дзясятую. Аналіз, уласна, перамог, але ну й што з таго? Абсалютна ж нічога. Мог бы гэтак жа добра перамагчы і Сынтэз і таксама з таго нічога ня было б. Філідор падняў камень і шпурнуў яго ў вераб'я, але схібіў, і верабей паляцеў. Сонца пачынала прыпякаць, анты-Філідор узяў грудку і шпурнуў у камель дрэва — пацэліў. Тым часам Філідору надарылася курыца, шпурнуў, пацэліў, курыца уцякла ў карчы. Вучоныя сышлі зь месцаў і рушылі — кожны ў свой бок.

Падвечар анты-Філідор быў у Езэрне, а Філідор у Ваўжы. Адзін з-пад сьцірты паляваў на варон, а другі выгледзеў сабе нейкую зацішную лятарню і цяляў у яе з адлегласьці пяцідзясяці крокаў.

Так і вандравалі па сьвеце, цяляючы, чым далосся, ува што далосся. Сьпявалі песенькі і любілі біць шыбы, любілі таксама стаяць на гаўбцы і ўнадзіліся пляваць праходжым на капелюшы, а ну і што ж такога, калі пацэльвалі ў грубых зуброў, што ехалі па дарожцы. Філідор выспэцыялізаваўся нават так далёка, што ўмеў з вуліцы апляваць каго-небудзь, хто стаяў на гаўбцы. А анты-Філідор тушыў сьвечкі, кідаючы ў полымца пушкай запалак. Але найхвотней палявалі на жабаў з флаўэра альбо на вераб'ёў з лука, альбо ж з моста скідалі на ваду паперкі і траўкі. А ўжо найбольшая раскоша — было купіць дзіцячы балёнкі і перці за ім праз палі і гоні — гэі, га! — сочачы, калі пэнкне з трэскам, як бы пацэлены нябачнай куляй.

А калі хто з навуковага сьвету згадваў пра даўнюю слаўную мінуласьць, баі з духам, Аналіз, Сынтэз і ўсю беззваротна страчаную глёрыю, яны толькі замроена адказвалі:

— Так, так, памятаю той двубой... добра бабахалася!

— Але ж, Прафэсар, — крыкнуў я, а са мною Раклеўскі, які тым часам ажаніўся і на Кручай заклаў род, — але ж, Прафэсар, пан гаворыць, як дзіця малое!

А на гэта здзяцінелы старац адказаў:

— А ўсё дзіцём падшыта.

Разьдзел VI

Змуста і далейшы заскок у маладосьць

Акурат у кульмінацыйны момант страшнага псыхафізычнага гвалту, да якога дапусьціўся Мянтуз з Сыфонам, адчыніліся дзьверы, і ў клясу ўвайшоў *deus ex machina*, Пімка, як заўсёды глыбока незадаволены па любым пункце.

— Выдатна, бавіцеся ў мячык, дзеткі! — усклікнуў, хоць увогуле мы ня бавіліся ні ў які мячык, ды і мячыка ніякага ня было. — У мячык, у мячык бавіцеся, у мячык, як хораша адзін аднаму падкідае мячык, як хораша той яго лавае! — А ўбачыўшы мае чырвоныя плямы на зьбялелым твары, скажоным сутаргай небясьпекі, дадаў: — О, які румянчык! Школа табе ідзе на здароўе, Юзю, і мячык таксама. Ідзі, — сказаў, — завяду цябе ў пансыён да пані Младзьяковай, зь якою мы ўжо абгаварылі ўсю справу па тэлефоне. Я знайшоў табе пансыён у панства Младзьякаў. Наганы варта было б,

калі б у тваім узросьце ты меў ў горадзе асобную кватэру. Ад сённяя — тваё месца ў пані Младзьяковай.

І забраў мяне, расказваючы па дарозе для заахвоты пра Млодзяка, які быў інжынер- канструктарам, і пра Младзьякову, якая была пані інжынеровай. — Гэта сучасны дом, сказаў, — новачасна-натуралістычны, горды новымі модамі і чужы маёй ідэалёгіі. Але я заўважыў у табе пэўную штучнасьць, позу, ты ўсё яшчэ ўдаеш зь сябе дарослага — дык вось Младзьяковы вылецаць цябе ад гэтай прыкрай вады, навучаць цябе натуральнасьці. Забыўся я сказаць табе, што ёсьць там у іх і дочанька, Младзьякуўна Зутка, пансыянатка, — дадаў на паўтубы, сьціскаючы мне далонь і паглядаючы на мяне зназірку з-пад акулераў пэдагогічна косым вокам. — Пансыянатка, — сказаў, — таксама сучасная, нова-часная. Гм, гэта ня самая шчаслівая табе кампанія, важная тут небяспека... але з другога боку, нічога так ня ўцягвае ў маладосьць, як новачасная пансыянатка... от, ужо ж яна схамяне цябе маладым патрыятычным бадзёрам.

Трамваі хадзілі. Вазончыкі з кветкамі ў вокнах стаялі. Нейкі ягамосьць з самага верхняга паверха стрэліў у Пімку сьлівовай костачкай, але змазаў.

Што? Што? Пансыянатка? Я ў лёт зразумеў Пімкаў план — пансыянаткай ён хацеў канчаткова захамотаць мяне ў маладосьці. Разьлічваў, што калі я закахаюся ў юную пансыянатку, мне расхочацца быць дарослым. У доме, як у школе, ані прасьветліны, каб пры нагодзе я ня шмульнуў празь якую шчыліну. Не было ні хвіліны на ўцёкі. І я хуценька ўкусіў яго за палец і даў лататы На рагу вуліцы ўбачыў нейкую дарослую кабету — я пёр да яе са скажоным, спалоханым, несваім тварам, абы каб далей ад Пімкі і яго страшнай пансыянаткі. Але вялікі стары Маладзён за некалькі скачкоў дагнаў мяне і схпіў за каўнер.

— Да пансыянаткі! — крыкнуў. — До пансыянаткі! Да маладосьці! Да Млодзякаў!

Ён пасадзіў мяне ў дрожкі і павёз да пансыянаткі рысьсю па шумных вуліцах, поўных падводаў, людзей, птушыных сьпеваў.

— Едзьмы, едзьмы, чаго азіраешся, за табой няма нічога, толькі я з табою.

І сьціскаючы мне руку, бурчаў, пырскаючы сьлінай:

— Да пансыянаткі, да новачаснай пансыянаткі! Ужо там яна, пансыянатка, успасобіцца закахаць цябе ў маладосьць! Ужо ж там Младзьяковыя ўспасобяцца змалечыць! Ужо ж там патрапяць зрабіць пупу дасканала! Цу-цу-цу! — закрычаў, аж конь пачаў віргацца, а фурман сеў сьпінай да Пімкі зь бязьмернай пагардай да людзей. Пімка сядзеў аднак цал-цалкам абсалютна.

Але на парозе таннага інтэлігенцкага дамка на выселках Сташыца ці, можа, Любецкага як бы завагаўся, абмяк і — о дзіва — страціў частку абсалюту.

— Юзю, — шапнуў мне, трасучы і ківаючы галавою, — раблю табе вялікае пасьвячэньне. І раблю гэта толькі дзеля тваёй маладосьці. Толькі дзеля яе рызыкую на спатканьне з новачаснай пансыянаткай. Ха, пансыянатка, новачасная пансыянатка.

І пацалаваў мяне, як бы ў страху спрабуючы заскарбіць сабе маю зычлівасьць — а адначасова як на разьвітаньне. А адразу потым, пастукваючы лёскай, у стане вялікага падражненьня пачаў дэклімаваць, цытаваць, выказваць думкі, афарызмы, меркаваньні і канцэпцыі, усё ў найлепшым выглядзе, збэльфраваныя найклясычнейшым чынам хворым і zagrożаным у сваёй натуре бэльфрам. Узгадваў нязнаньня мне прозьвішчы нейкіх літаратурных прыяцеляў, і я чуў, як ён ціха паўтараў іх пахвальныя меркаваньні пра яго і выказваючы ў сваю чаргу пра іх пахвальныя словы. Ён тры разы напісаў алоўкам на сьцяне „Т. Пімка” як той Антэй, які чэрпае сілу ў кантакце са сваім подпісам. Я здзіўлена глядзеў на настаўніка. Што гэта? Няўжо і ён баяўся новачаснай пансыянаткі? Ці толькі прыкідваўся? Зь якога дзіва такі дасьведчаны бэльфэр мог баяцца пансыянаткі? Але ўжо служанка адчыніла нам дзьверы, і мы ўвайшлі абодва — прафэсар некалькі сьціпленка, бяз звыклай вышэйшасьці, я з тварам як ануца, зьмянтузаны, бледны, аслупянелы і замглены. Пімка пастукаў лёскай, спытаўся: — Ці панства дома? — і адначасова

адчыніліся дзьверы ўглыбіні, і да нас выйшла пансыянатка. Новачасная.

Гадоў шаснаццаць, сьвітар, спадніца, гумовыя спартовыя паўбоцікі, выпартаваная, свабодная, гладкая, гнуткая, нахабная і бессаромная! Бачачы яе, я струхлеў духам і тварам. Зь першага позірку зразумеў, што вось — зьява магутная, магутнейшая, бадай што, за Пімку і гэтак жа абсалютная ў сваім родзе, якая не надаецца нават на параўнаньне з Сыфонам. Кагосьці мне нагадвала — каго? Каго? — ах, Капырду мне нагадвала! Ці памятаеце Капырду? Была такая самая, але мацнейшая, кроўная яму тыпам, але больш інтэнсыўная, дасканалая пансыянатка ў сваёй пансыянацкасьці і абсалютна новачасная ў сваёй новачаснасьці. І двойчы маладая — раз узростам, а другі раз сучаснасьцю, лепш бы мовіць, *нова-часнасьцю* — гэта была маладосьць праз маладосьць. Дык от я і зьякаўся, як хтось, хто натыкаецца на зьяву, мацнейшую, чым ён сам, а страх яшчэ пабольшаў, калі я ўбачыў, што не яна бэльфра, а ён яе баіцца і даволі няўпэўнена кланяецца новачаснай пансыянатцы.

— Цалую ручкі, — сказаў нібыта весела і ўдаючы элігантнасьць. — Панна Зута не на пляжы? Не на Вісьле? А ці засталі мы мамусю? Як там вада у басэйне, га? Халодная? Халодная — яна найлепшая! Я сам калісьці купаўся ў халоднай!

Што гэта? У Пімкавым голасе я пачуў старасьць, якая падсуджваецца да маладосьці спортам, прыніжаная старасьць — я адступіў на крок. Пансыянатка не адказала Пімку — толькі паглядзела — і, узяўшы ў зубкі ангельскі ключык, які трымала ў правай руцэ, падала яму левую з такой бесцырымонай нядбаласьцю, як бы то ня быў Пімка... Прафэсар сумеўся, ня ведаючы, што рабіць з гэтай дзявочай левай, працягнутай да яго, нарэшце паціснуў яе абедзьвюма. Я пакланіўся. Яна ўзяла ключ з зубоў і дзелавіта сказала:

— Мамы няма, але павінна вярнуцца вось-вось. Прашу...

І правяла нас у новачасны хол, стала ў акне, а мы занялі месцы на тапчане.

— Мамуся пэўна на пасяджэньні камітэта? — адкрыў таварыскую гутарку прафэсар.

Новачасная сказала:

— А я ведаю?

Сьцены былі пафарбаваныя ў сьветлаблакітнае, фіранкі крэмавыя, на палічцы — радыё, мэбля сучасная, адпаведная, чыстая, гладкая, простая, дзьве шафы ў сьцяне і столік. Пансыянатка стаяла ў акне, як бы ў пакоі нікога ня было і саскубвала скуру, якая лупілася ў яе на плечках ад загару. Нашай прысутнасьці для яе не існавала — што ёй той Пімка? — і пацяклі хвіліны. Пімка сядзеў, нага на нагу, рукі сашчэпленыя, пальцамі круціў млынкі, як госьць, якім ніхто ня цікавіцца. Паварушыўся, пару разоў кехекнуў, кашлянуў, хочучы навязаць размову, але новачасная павярнулася перадам да акна, задам да нас, і абскубвала сябе далей. І ён зусім не азваўся, толькі паседжваў — але седня ягоная без размовы была некамплектная, няпоўная. Я працёр вочы. Што тут такое рабілася? Бо, што нешта-такі рабілася, дык жа ж напэўна, але што менавіта? Катэгарычная Пімкава некамплектная седня? Пакінуты, праігнараваны бэльфэр? Некамплектнасьць вымагала дапаўненьня — вы ведаеце такія пакутлівыя прагалы, калі адно канчаецца, а другое яшчэ не пачынаецца? У галаве паўстае пустата, паражнеча. Раптам бачу, што з бэльфра вылузваецца старасьць. Да таго я не заўважаў, што прафэсару ўжо за пяцьдзесят, неяк ніколі датуль у галаву не прыходзіла, быццам абсалютны бэльфэр быў істотай вечнай і панадчасавай. Стары ці прафэсар? Як гэта — стары ці прафэсар? Чаму ж бы ён ня мог быць проста старым прафэсарам? Не, не пра тое заходзіцца, але нешта яму на мне завязваецца (бо, што яны былі ў змове, дык — пабажуся). Божа, чаго ён сядзіць? Чаго сюды прыпёрся, каб таўкачом сядзець каля мяне з пансыянаткай? Ягоная седня была тым больш пакутлівая, што я сядзеў зь ім р а з а м . Калі б стаяў, ня было б так страшна. Але ўставаньне ўяўляла сабою страшную цяжкасьць, праўду кажучы, — ня было зачэпкі ўставаць. Не, ня ў тым яно ўсё, а чаму сядзіць з пансыянаткай, чаму па-старому сядзіць з маладою

пансыянаткай? Літасьць! Але ж няма ніякай літасьці. Чаго сядзіць з пансыянаткай? Чаму ягоная старасьць ня ёсьць звычайная старасьць, а пансыянацкая? І вось мне раптам зрабілася страшна, але я ня мог уцякаць. Старасьць пансыянацкая — старасьць молада-старая — вось якія некамплектныя, няпоўныя агідныя фармулёўкі чвалавалі ў маіх мазгах. І тут па пакоі разьлёгся сьпеў. Я сваім вушам ня верыў. Бэльфэр сьпяваў арыю пансыянатцы. Ад здзіўленьня я вярнуўся да памяці. Не, не сьпяваў, а толькі нудзіў — Пімка, уражаны абьякавасьцю пансыянаткі, занудзіў некалькі тактаў з апэрэткаі, падкрэсьліваючы ўсю недарэчнасьць, кепскае выхаваньне, бестактоўнасьць Младзьякуўны. Але ж такі сьпяваў? Змусіла дзядка да сьпеваў? Няўжо гэта быў той грозны, абсалютны ўмека Пімка, гэты дзядок, пакінуты на тапчане, прымушаны сьпяваць пансыянатцы?

Я быў вельмі аслаблены. Пасьля столькіх падзеяў з раніцы, з хвіліны, калі да мяне завітаў, мышцам майго твару ня дадзена было ані разу раскурчыцца, шчокі ў мяне гарэлі як пасьля бяссоннай ночы ў цягніку. Але цяпер цягнік як бы спыніўся. Пімка сьпяваў. Мне зрабілася сорамна, што я так доўга мог паддавацца нешкядліваму дзядку, якога звычайная пансыянатка нават пад увагу ня брала. Мой твар пачаў патроху вяртацца да нормы, я зручней усеўся і праз хвіліну ўжо здабыў поўную раўнавагу і — о, радасьць! — страчанага трыццацігодка. Я рашыў выйсьці як мага больш спакойна, нават без пратэстаў, але прафэсар утрымаў мяне за руку — цяпер ён быў зусім інакшы. Пастарэў, спачцівеў, выглядаў бледна і нехлямяжа, быццам літасьці прасіў.

— Юю, — шапнуў мне на вуха, — не бяры прыкладу з гэтай новачаснай дзяўчыны, новага, пасьляваеннага памёту, з эпохі спортаў і джаз-бэндаў! Пасьляваенная здзічэласьць нораваў! Недахоп культуры! Недахоп павагі да старэйшых! Голад стасаваньня новага пакаленьня! Пачынаем апасацца, што тут атмасфэра ня будзе табе добрая. Дай мне слова, што не паддасіся ўплывам гэтай разбэсты. Вы падобныя, — казаў, як у гарачцы, нешта ў вас ёсьць агульнае, ведаю, ты таксама, зрэшты, новачасны хлопец, ня трэба было прыводзіць цябе да абсучасьненай дзяўчыны!

Я паглядзеў на яго, як на вар'ята. Што, трыццацігодак падобны на новачасную пансыянатку? Пімка здаўся мне дурнем. Але ён і далей перасьцерагаў мяне ад пансыянаткі.

— Новыя часы! — сказаў. — Вы, маладыя, цяперашняе пакаленьне. Не шануецца старэйшых, а міжсобку адразу па імёнах. Не стае павагі, не стае культу мінулага, дансінг, байдаркі, Амэрыка, інстынкт хвілі, *carpe diem*, вы маладыя!

І пачаў страшна лісьлівіць маёй прыдуманай маладосьці і новачаснасьці, будзь што мы — новачасная моладзь, будзь што — нам толькі ногі, будзь яшчэ іначай, а Младзьякуўна ўвесь гэты час раўнадушна стаяла і калупала скуру, ані ня ведаючы, што там робіцца ў яе за плячыма.

Я зразумеў нарэшце, што яму сьвярбела — ён хацеў такім чынам папроста закахацца ў пансыянатку. Калькуляцыя ў яго была такая: хацеў адразу ўблытаць мяне ў сваю справу з пансыянаткай, перадаць з ручкі ў ручку, каб я ня ўцёк. Прыдумаў мне ідэал, пэўны, што неўзабаве на прыклад Мянтуза і Сыфона я здабуду ідэал маладосьці, буду навекі ўвязьнены. Прафэсару па сутнасьці было ўсё роўна, якім я стануся хлопцам, абы толькі ня вылез з пацанства. Калі б яму ўдалося сходу закахаць мяне і натхніць новачасным ідэалам хлопца, ён мог бы спакойна адступіцца і аддацца шматлікім сваім пабочным заняткам, якія не дазвалялі яму асабіста трымаць мяне ў здрабненьні. І парадокс: Пімка, які — здавалася б — вышэй за ўсё цаніў сваю вышэйшасьць, згадзіўся сыграць упакорвальную ролю старамоднага шчыралюбца, сапсаванага новачасным пакаленьнем паненак, каб завабіць мяне да пансыянаткі. Старэчай і дзядзькоўскай слабасьцю ён хаўрусаваў нас супроць сябе, старасьцю і старасьвецкасьцю хацеў закахаць мяне ў маладосьць і ў новачаснасьць. Але Пімку адкрывалася тут яшчэ адно, ня менш важнае. Яму не выстарчала адной закаханасьці — яму карцела павязаць мяне ёю ныйначай, як

толькі па магчымасці найбольш недасьпелым спосабам; не адпавядала б ягоным намерам, калі б я пакахаў яе звычайным каханьнем, не, ён прагнуў, каб я уключыўся ў гэтую асабліва тандэтную і жудасна нова-старую паэзію, новачасна-старасьвецкую, якая нараджаецца з камбінацыі даваеннага дзядка з пасьяваеннай пансыянаткай. Бэльфэр прагнуў, відаць, ускосна ўдзельнічаць у маім зачараваньні. Усё гэта было абмыслена вельмі талкова, каб не сказаць — вельмі па-дурному, і з пачуцьцём поўнага вызваленьня зь Пімка я слухаў няўключныя выхвальбоны старога дзядзечкі. Дурны! Я ж ня ведаў, што толькі дурная паэзія сапраўды зачароўвае!

І зь нічога вывязалася пачварная дамова, страшная паэтычная суполка — там перад акном новачасная пансыянатка, абьякавая. Тут на тапчане дзед прафэсар, які бядуе над паваеннай здзічэласьцю, а я паміж імі, абложаны нова-старой паэзіяй. Але сьвет як бы пахіснуўся і арганізаваўся на новых прынцыпах, трыццацілетак зноў зрабіўся бледны і неактуальны. Новачасная пад акном набірала ўсё большай павабы. А пракляты Пімка не пераставаў.

— Ногі, — падахвочваў да новачаснасьці, — ногі, ведаю я вас, ведаю вашыя спорты, звычай новага з'амэрыканізаванага пакаленьня, перавага нагам, а ня рукам, вам у нагах найважнейшае — лыткі! Культура духа вам — нуль, толькі лыткі, лыткі. Спорты! Лыткі, лыткі, — ён страшэнна лісьлівіў мне, — лыткі, лыткі, лыткі!

І так, як на перапынку ён падсунуў школьнікам праблему нявіннасьці, якая іх разьятрыла і стахроць павялічыла недасьпеласьць, так цяпер ён падсоўваў мне новачасныя лыткі. А я з прыемнасьцю слухаў, як ён лучыць мае лыткі з лыткамі пакаленьня і ўжо адчуваў агіду маладосьці да старых лытак! І была ў гэтым нейкая дружба лытак з пансыянаткай, плюс тайнае раскошнае лытачнае паразуменьне, плюс патрыятызм нагі, плюс дзёрзкасьць маладой лыткі, плюс паэзія нагі, плюс юнацкая лытачная ганарыстасьць і культ лыткі. Сатанінская частка цела! Няма патрэбы дадаваць, што ўсё чынілася ціха на тылах пансыянаткі, якая стаяла ў акне на лытках, на сваіх лытках равесьніцы, і лупіла скуру, ні пра што не здагадваючыся.

Аднак я ў канцы вырваўся б з лытак і выйшаў, калі б ня тое, што якраз адчыніліся дзьверы і ў пакоі зьявілася новая асоба; уваход новай і незнаёмай асобы дарэшты мяне запрапасьціў. Гэта была Младзьякова, кабета досыць таўсманая, але інтэлігентная і аграмаджаная, з рухавым выразам твару сяброўкі камітэту ратаваньня немаўлят альбо барацьбы супраць дзіцячага жабрацтва ў сталіцы. Пімка сарваўся з тапчана, як бы ніколі нічога ніякага, вытанчана выхаваны, сардэчны, клапатлівы прафэсар яшчэ з даваеннай Галіцыі.

— А, любасная пані інжынерова! Дарагая пані заўсёды струджаная, заўсёды дзейная, мабыць, з сэсіі камітэта. А я тут прывёў майго Юзя, якім пані ласкава згадзілася заапекавацца, гэта якраз Юзё, гэты вось кавалер, Юзю, пакланіся пані, дзіця маё.

Што гэта? Пімка зноў зьмяніў тон на паблажлівы і пратэктывянальны. Клянцця старой, я, малады? Клянцця з пашанай? Павінен — а Младзьякова падала мне маленькую, але тлустую далонь і паглядзела зь мімалётным здзіўленьнем на мой твар, разгушканы паміж трыццаткам і сямнаццаткам.

— Колькі гадоў гэтаму хлопцу? — пачуў я, як яна спыталася ў Пімкі, адыходзячы зь ім убок, прафэсар пачціва адказаў:

— Сямнаццаць, сямнаццаць, дарагая пані, сямнаццаць споўнілася ў траўні, на свой узрост глядзіцца сур'ёзна, трошкі, можа, з позай на дарослага, але сэрца залатое, цю, цю!

— А, поза, — сказала Младзьякова.

Замест каб пратэставаць, я сеў і сядзеў на тапчане, як прыкуты. Нечуваная дурасьць гэтай інсынуацыі рабіла немагчымымі ўсякія высвятленьні. Я пачаў жахліва мучыцца. Бо Пімка адцягнуў Младзьякову пад акно, туды якраз, дзе стаяла пансыянатка, і яны пачалі даверліваю размову, час ад часу кідаючы на мяне позіркі. Але прытворна банальны бэльфэр, хоць быццам выпадкова, часам павышаў голас. І пакута! Бо я пачуў, што ён лучыць мяне з сабою адносна Младзьяковай, — як

папярэдне лучыў мяне з пансыянаткай адносна сябе, так цяпер лучыць мяне з сабой. Мала яму, што выставіў мяне як пазёра, які строіць зь сябе дарослага і зблзнаванага, а вельмі ж расчулена расьпінаўся пра маю да яго прывязанасьць, расхвальваў да неба добрыя якасьці майго розуму і сэрца (адна толькі загана, што трошкі з позай — але гэта пройдзе), а хоць гаварыў зь нейкай старэчай расчуленасьцю і голасам старамоднага тыповага бэльфра, выходзіла на тое, што і я таксама старамодны і неновчасны! І ён зладзіў такую д'ябальскую сытуацыю — тут я на тапчане сяджу і мушу рабіць блізір, што ня слухаю, тут у акне стаіць пансыянатка, і я ня ведаю, ці чуе, там Пімка ў куце трасе галавой, паказвае і расчульваецца зь мяне, нешта пімкае і разьвярэджвае густы і схільнасьці прагрэсыўнай інжынерыхі. О, той, хто на поўніцу ацэньвае, што такое навязваньне чужога нядаўна ўведанага чалавека, які гэта непраўдападобна рызыкаўны багаты на здрады і пасткі працэс, той зразумее маю нясіласьць адносна Пімкі з Младзьяковай. Фальшыва ўвёў мяне ў дом Млодзьякаў, і мала таго — наўмысна павышаў голас, каб я чуў, што ўводзіць мяне таксама фальшыва — здрадліва ўводзіў мяне ў Млодзьякаў, а Млодзьякаў у мяне.

Як жа Младзьякова паглядзела ў мой бок з шкадаваньнем і нясьцерпам. Мабыць здэнэрвала яе Пімкава занудлівае балбатаньне і апрача таго тая прадпрымальніцкая інжынерская цяпершчына, палкая і заўзятая што да калектыву і эмансыпацыі, нянавісьць да ўсякай штучнасьці і ненатуральнасьці ў моладзі, асабліва ж поза маладых на даросласьць. Як прагрэсыўнае і цалкам скіраванае ў будучыню, яны жывяць больш гарачы культ маладосьці, чым жывілі калі-небудзь раней, і нічога іх ня можа бянтэжыць больш, чым калі хлопец пэцкае свае маладыя гады позай. Што горш, ня толькі ня любяць, але яшчэ ўдадатак любяць сваю нялюбасьць, бо гэта дае ім пачуцьцё прагрэсыўнасьці і новачаснасьці — і заўсёды гатовыя патураць сваёй нелюбі. Інжынерысе ня трэба было паўтараць два разы, гэтая тлустая ў іншых адносінах кабеціна магла абаперці сваё стаўленьне да мяне на якой-небудзь іншай аснове, ня толькі на глебе формулы сучаснасьць-старасьвецкасьць, усё залежала ад першага акорду, тым больш што першы акорд мы выбіраем самі, а рэшта — гэта толькі наступныя вынікі. Але Пімка пацягнуў смыкам старога бакаляра па яе новачаснай струне, і тая ўмомант падхапіла тон.

— А, ня люблю, — сказала з грывасай, — ня люблю! Малады старац, зблзнаваны і пэўна невыспартоўлены! Не трываю штучнасьці. Але ж, прафэсар, хай пан параўнае зь ім маю Зуту, — шчырая, свабодная, натуральная — вось, да чаго прыводзяць вашыя анахранічныя мэтады.

Пачуўшы гэта, я страціў рэшту веры ў пасьпяховасьць пратэстаў, ужо ж бо не паверыла б мне, што я дарослы, калі палюбіла сябе і сваю дачку са мною — старасьвецкім хлопцам, выхаваным паводле даўніх прынцыпаў. А калі маці палюбіць сваю дачку з табою, лічы — прапала, мусіш быць такім, які ты патрэбны яе дачцэ. Вядома, я мог пратэставаць, хто ж кажа, што ня мог — мог кожную хвіліну ўстаць, падысьці і — дарма што былі цяжкасьці — сілком уталкаваць ім, што мне яшчэ не сямнаццаць, а толькі трыццаць. Мог — але ня мог, бо не хацелася, хацелася толькі давесьці, што я хлопец не старамодны! Выключна гэтага мне хацелася! Мяне дапякала, што пансыянатка чуе Пімкаву трызьню і гатовая прыняць адмоўнае рашэньне. Гэтая справа засланіла пытаньне майго трыццатніка. Там тое зьбялела! Тое разгарачылася, тое запякло, тое мне разбалелася! Я сядзеў на тапчане і ня мог крыкнуць, што хлушу назнарок — і я папраўляюся на сядзеньні, выцягваю ногі, сілюся набрацца выгляду свабоднага і адважнага, сядзець новачасна і крычаць нема, што няпраўда, што я не такі, што я інакшы, лыткі, лыткі, лыткі! Нагінаюся наперад, ажыўляю зрок, сяджу натуральна і нема выдаю хлусьню ўсёй сваёй паставай — калі пансыянатка азірнецца, хай бачыць — але тут чую, як Младзьякова паціху гаворыць Пімку.

— Вядома, хваравіта зманераны, падзвіцёся, пане, — увесь час прымае нейкія позы.

Я ня мог паварухнуцца. Калі б я зьмяніў позу, выходзіла б, што пачуў, і зноў была б манера — цяпер ужо ўсё, што б я ні зрабіў, было б манерай. І тут пансыянатка адварочваецца ад акна, акідае мяне позіркам, як гэта я сяджу, ня могучы выйсьці са сваёй позы на натуральную, і бачу на яе твары незычлівы выраз. А адступіцца пагатоў не магу. І бачу, як у дзяўчыне нарастае вострая маладая непрыхільнасьць да мяне, непрыхільнасьць, як бічом стрэліць, чыстая. А Младзякова перапыніла размову і спытала дачку *en camarade*, па-таварыску.

— Чаго ты так глядзіш, Зута?

Пансыянатка, не адводзячы вачэй, лаяльніцца — робіцца лаяльная — лаяльная, адкрытая, шчырая — і надзьмуўшы губкі, выкідае зь сябе:

— Ён цэлы час падслухоўваў. Ён усё чуў.

О! Сказана было востра... Я хацеў запырачыць, але ня мог, а Младзякова сказала прафэсару цішэй, зь любасьцю смакуючы зрыў дзяўчыны.

— Яны, цяперашнія, выключна ўражлівыя ў пункце лаяльнасьці і натуральнасьці — проста павар’яцелі на гэтым пункціку. Новая генэрацыя. Гэта маральнасьць Вялікай Вайны. Усе мы дзеці Вялікай Вайны, мы і дзеці нашыя — інжынерова яўна пасьвіла вочы сабою. — Новая генэрацыя, — паўтарыла.

— Нешта ў яе вочкі пацямнелі, — пачціва сказаў старац.

— Вочкі? У маёй дачы няма „вочак”, прафэсар, толькі вочы. У нас — вочы. Зута, супакойся з вачмі.

Але дзяўчына пагасіла твар і паціснула плячамі, атрасаючыся ад маці. Збоку Пімка імгненна сумеўся і зазначыў Младзяковай:

— Калі пані гэта лічыць натуральным... За майго часу маладая асоба ніколі не адважылася б паціскаць плячмі... у бок маці!

І толькі ж Младзякова з сатысфакцыяй, з гатовасьцю, вазьмі ды падыграй.

— Эпоха, прафэсар, эпоха! Ня ведае пан пакаленьня новага часу. Глыбокія перамены. Вялікая рэвалюцыя звычайў, нораваў. Гэты вецер, які бурыць усё, гэтыя падземныя трасеньні, а мы на іх. Эпоха! Усё трэба перабудаваць нанова! Зьнесьці ў айчыне ўсе старыя гарады, пакінуць толькі маладыя гарады, зьнесьці Кракаў!

— Кракаў! — усклікнуў Пімка.

І тут пансыянатка, якая досыць пагардліва слухала гэты дыкурс старых, выбрала зручны момант і саданула мне збоку, коратка, шчытна, па назе, крадком, ненавісна і па-хуліганску, не парушаючы ні пазыцыі цела, ні выразу твару. Ударыўшы, прыбрала нагу і стаяла далей як стаяла, як бы нічога ніякага, раўнадушная да таго, пра што гаварылі Пімка і Младзякова. Наколькі маці увесь час проста пхалася да дачкі, настолькі дачка адпыхвалася — нібыта была ганарысьцейшая, бо маладзейшая.

— Ударыла яго! — усклікнуў прафэсар. — Пані бачыла? Выцяла. Мы тут балбочам, а яна сабе б’е яго. А гэта толькі дзікасьць, дзёрзкасьць, нахабная самаўпэўненасьць пасьяваеннага рассупоненага пакаленьня. Нагой ударыла!

— Зута, угаманіся там з нагамі! А прафэсар хай сабе не пераймаецца, нічога страшнага, — засьмяялася. — Тае бяды — нічога ня станецца панаваму Юзю. На фронце падчас Вялікай Вайны і не такое здаралася. Я сама, санітарка, няраз у акопах бывала бітая простымі салдатамі.

Закурыла папяросу.

— За маім часам, — сказаў Пімка, — маладыя паненкі... А што б та на гэта сказаў Норвід?

— Які такі Норвід? — спытала пансыянатка.

А спыталася абсалютна са спартовай неабазнанасьцю і са здзіўленьнем Эпохі, дзелавіта і не ангажуючыся занадта ў пытаньне, от, толькі таго, каб даць пасмакаваць сваё спартовае ігнараваньне. Прафэсар схапіўся за галаву.

— Ня чула пра Норвіда! — усклікнуў.

Младзякова ўсьміхнулася.

— Эпоха, прафэсар, эпоха!

Запанаваў нечувана прыемны настрой. Пансыянатка да Пімкі ня ведала пра Норвіда. Пімка са сваім Норвідам — абураў пансыянатку. Маці сьмяялася з Эпохі. Адзін я сядзеў выключаны з кампаніі і ня мог — ня мог ні азвацца, ні ўразумець, чаго так перакруціліся ролі, чаго антык праз у тысячу разоў горшыя лыткі зьнюхаўся супроць мяне з новачаснай, чаму я — контрапункт іх мелодыі. О, Пімка, вар'ят! Я сяджу тут маўклівы і пабіты нагамі, і гэта выглядае, што я дрэнны і напыжаны, а Пімка зычліва кажа:

— Чаго маўчыш, Юзю? У кампаніі сьлед азвацца... Можна ты загневаўся на панну Зуту?

— Абразіўся, — здэкліва крыкнула спартсманка.

— Зута, перапрасіся ў пана, — акцэнтавана сказала інжынерова. — Пан пакрыўдзіўся на цябе, але ж хай кавалер не сярдуе на маю дачку, ня трэба быць лішне чуйлівым. Зута перапросіцца, натуральна, адно сваім спосабам, але што і мы тут трошачкі позы строім, — сьвятая праўда. Больш натуральнасьці, больш жыцьця, прашу паглядзець на мяне і на Зуту — ну, але адвучым маладога чалавека, хай пан прафэсар будзе спакойны — дзеткі палагодзяцца. Дамо яму школу.

— У гэтым сэнсе думаю, што пажыць сярод вас пойдзе яму на здароўе. Ну, Юзё, ня нурся, расхмары лобік.

І кожнае з гэтых выказваньняў канчаткова і — здавалася б — назаўсёды парадкавала, усталёўвала, вызначала. Коротка абмеркавалі фінансавыя ўмовы, пасля чаго Пімка пацалаваў мяне ў лоб.

— Будзь здаровы, хлопча, да пабачэньня, Юзю. Пільнуйся добра, ня плач, ня плач, буду наведваць цябе штотыдня, а ў школе таксама будзеш на вачах. Маё шанаваньне дарагой пані, да пабачэньня, кланяюся даземна, панна Зута, а фэ! — прашу быць добра зь Юзем!

Ён выйшаў, і яшчэ на сходах чулася пакашліваньне і пакрэктваньне: — Цю-цю-цю, гм-гм, цю-цю! Эх-эх-эх! — Я памкнуўся пратэставаць і высьвятляць. Але Младзьякова правяла мяне ў невялікую сучасна неўтульную каморку, тут жа каля хола, які (як потым выявілася) быў і пакоем Младзьякуўны.

— Прашу, — сказала, — пакой. Ванная побач. Сьнеданьне а сёмай. Рэчы тут — служанка прынесла.

І перш чым я паспеў праямліць „дзякуй”, пайшла на сэсію камітэта барацьбы зь неўрапейскай плягай дзіцячага жабраваньня ў сталіцы. Я застаўся адзін. Сеў на крэсла. Усё аціхла. У галаве шумела. Сядзеў у новых акалічнасьцях, у новай кватэры. Пасля столькіх людзей, якіх я бачыў з раніцы, настала раптам поўнае бязлюдзьдзе і толькі побач у холе хадзіла і завіхалася пансыянатка. Не, не, ня была гэта адзінота — гэта была самотнасьць з пансыянаткай.

Разьдзел VII

Каханьне

І я зноў памкнуўся пратэставаць і высьвятляць. Павінен быў нешта рабіць, ня мог дапусьціць, каб назаўсёды замацаваўся стане, у якім мяне пакінулі. Любая зацяжка пагражала замацаваньнем стану. Напружана седзячы на крэсьле, я ня зьбіраўся складваць і парадкаваць свае рэчы, якія па загадзе Пімкі прынесла служанка.

„Цяпер, — думаў я, — цяпер адзіная зручная нагода ўсё паправіць, высьветліць і паразумецца. Пімкі няма. Младзьякова выйшла. Яна адна. Ня траціць часу марна, час абцяжарвае і выпроствае, цяпер, зараз пайсьці, высьветліць, паказацца ёй у натуре, заўтра ўжо будзе запозна. Паказацца, паказацца” — як жа раптоўна я хацеў паказацца, якая ж бо прага мяне ахапіла паказацца. Ба, але паказацца — якім? Дарослым і трыццацігадовым? Не, не, не, аніколі, о, у гэтую хвіліну я зусім ня прагнуў выходзіць з маладосьці, прызнаваць сябе трыццацігадовым, сьвет мой абваліўся, я ўжо ня бачыў сьвету па-за цудоўным сьветам новачаснай пансыянаткі,

спорт, пруткасьць, ганарыстасьць, лыткі, ногі, дзікасьць, дансінг, яхта, байдарка — гэта была новая каланада маёй рэчаіснасьці! Не, не, — я хацеў здавацца сучасным! Дух, Сыфон, Мянтуз, Пімка, двубой, усё, што да гэтага часу было, было адціснута на другі план, і я думаў толькі — што думае пра мяне пансыянатка, ці паверыла Пімку, быццам я пазёр і няновачасны — і адной маёй праблемай было цяпер, зараз, выйсьці, здацца ёй новачасным, натуральным, каб зразумела, што Пімка мяне абгаварыў, а насамрэч я інакшы, я такі самы, як і яна, равесьнік узростам і эпохай, пасватаны лыткай...

Паказацца — але зь якой зачэпкай, на што спаслацца? Як ёй патлумачыць, калі я ня ведаў яе зусім і была яна мне чужая, нетаварыская, хоць ужо распараджалася мною ў сабе. Доступ да яе быў мне нечувана цяжкі ў глыбейшых пластах быту, калі заходзілася пра мяне самога — я меў доступ да яе выключна ў нязначных дробязях, што найбольш, мог заступіць яе і спытацца, а якой гадзіне вячэра. Высыптак, які яна мне авансавала, зусім не спрашчаў задачу — бо гэта быў высыптак як бы ў дужках, нагой без удзелу твару, а мне, шчыра кажучы, якраз і ня хапала адпаведнага твару. Я сядзеў на крэсьле, як усё роўна зьвераня ў клетцы, конь гнаны на вяроўцы, пугай трыманы на дыстанцыі, я паціраў рукі — як, пад зачэпкай чаго зайсьці да Младзьякуўны і да сябе?

Аж тут зазваніў тэлефон, і я пачуў крокі пансыянаткі.

Я ўстаў, асьцярожна прачыніў дзьверы ў хол і разгледзеўся — нікога ня было, кватэра апусьцела, насоўвалася шарая гадзіна, а тая сабе па тэлефоне ўмаўлялася зь сяброўкай на сёмую ў цукерню, зь ёю, з Польшка і Бэбі (у іх былі свае мянухі, назвы, фразы). — Прыйдзеш, пункт, напэўна, так, не, добра, мне баліць нага, надарвала сыцягно, ідыёт, фотка, прыходзь, прыйдзеш, прыйду, штука, на мур. — Словы гэтыя, сказаныя адною новачаснаю другой новачаснай напаўголасу ў слухаўку апарата, калі нікога пры гэтым ня было, вельмі мяне ўзрушылі. „Свая мова, — падумаў я, — свая новачасная мова!” І тады мне здалося, што дзяўчына, маючы занятыя размовай вусны і свабодныя вочы і будучы знерухомленая апаратам, робіцца больш даступнай і паддатнай маім намерам. Я мог паказацца ёй безь ніякіх высьвятленьняў, аб’явіцца — і ўсё, без каментароў.

Я хуценька паправіў гальштук і каўнерык, прыгладзіў валасы, каб прадзела было добра відаць, ведаючы, што гэтая роўная лінія на галаве ў даўніх акалічнасьцях ня была пазбаўлена значэньня. Лінія, ня ведаючы чаму, была новачасная. Праходзячы праз сталовую, узяў са стала зубачыстку і паказаўся (тэлефон быў у пярэднім пакоі), выявіўся на парозе дзьвярэй як мага больш абьякава, як бы нічога ніякага, спыніўся, абапершыся плячом на фрамугу. Ціха так падаў усяго сябе, з зубачысткай у зубах. Зубачыстка была новачасная. Не думайце, што так лёгка выпадала стаяць так з зубачысткаю і ўдаваць свабоду, калі ўсё ў табе яшчэ спаралізаванае, быць агрэсьўным, калі яшчэ застаешся сьмяротна бязьдзейным.

Младзьякуўна тымчасам гаварыла сяброўцы.

— Не, неканечне, псякосць, добра, хадзі зь ёю, не хадзі зь ім, фотка, штука, перапрашаю цябе, хвілінку.

Адклала слухаўку і сказала.

— Пан хоча патэлефанаваць?

А спыталася тонам таварыскім, халодным, як бы тое ня я быў ёю высыптакаваны. Я адказаў адмоўным рухам галавы. Хацеў, каб зразумела, што стаю тут безь ніякіх іншых прычынаў, як толькі я і ты, што маю права стаяць у дзьвярах падчас твайго тэлефону, як таварыш па новачаснасьці і равесьнік, Младзьякуўна, расшалопаі, што паміж намі ўсякія тлумачэньні лішнія, проста магу без цырымоній далучыцца да цябе. Я моцна рызыкаваў, бо калі б яна зысквала маіх тлумачэньняў, я ня змог бы нічога растлумачыць, і страшлівая штучнасьць адразу мяне змусіла б адваліць назад. Але калі прыме, калі прыме да ведама, калі згодзіцца моўчкі, прыме натуральнасьць, пра якую я толькі адважваўся марыць! І ўжо тады я напраўду мог быць зь ёю, новачасным. „Мянтуз, Мянтуз”, — думаў я з трывогай, успамінаючы, як

Мянтуз пачварна скрывіўся пасля першых усмешак. Але з кабетай, што праўда, было лацвей. Інакшасьць цела стварала лепшую мажлівасьць.

Але Млядзякуўна са слухаўкай ля вуха, ня глядзячы на мяне, гаварыла яшчэ досыць доўга (а час зноў пачынаў пагражаць мне праблемай), нарэшце сказала:

— Добра, пунктуальна, напэўна, кіно, па, — і павесіла слухаўку.

Яна ўстала і сышла ў свой пакой. Я выняў з зубоў зубачыстку і выйшаў у свой. А было там крэсельца каля шафы пад сьцяной, збоку, не каб сядзець на ім, а пад вопратку нанач — на тое крэсельца я і сеў, роўна, і пацёр рукі. Прайшла міма мяне, нават пакпіць не схацела. Добра, але раз ужо ўсё заварылася, нельга гэтага пакідаць проста так, пакуль Младзяковай няма ў доме, трэба гэта развязаць, паспрабуў зноў, бо яна цяпер пасля твайго нешчасьлівага выступу напраўду і канчаткова гатовая падумаць, што ты пазёр, а ў кожным разе поза твая ўцьверджваецца, набірае сілы, чаго ж ты расьсеўся тут збоку пад сьцяной, чаго рукі паціраеш? Бо то ж паціраньне рук у сябе ў пакоі, на крэсьле — гэта поўная процілегласьць ўсякай новачаснасьці, гэта старамодна. О Божа!

Я сцішыўся, прыслухоўваючыся, што робіцца за сьцяной. Младзякуўна там рухалася, як рухаюцца ўсе дзяўчаты ў сябе, у сваім пакоі. А рухаючыся, адначасна напэўна ж уцьверджвалася ў сваёй думцы пра мяне, што нібыта я быў пазёр. Быць выпхнутым са свайго пакоя, быць змушаным сядзець, калі яна там адна ў сябе думае пра цябе чортведама што, страшна — але як яе падчапіць на гачык, з чаго пачаць? Повадаў ня было — а хоць бы і былі повады, я ня мог імі скарыстацца — бо то ж справа была завельмі ўнутраная для повадаў.

Тымчасам змрок насоўваўся, згусала і самотнасьць — тая падманлівая самотнасьць, калі чалавек адзін, аднак жа і не адзін, а ў духоўнай, болеснай сувязі зь іншым чалавекам за сьцяной — а ён жа аднак і досыць адзін на тое, каб паціраньне рук, курчы пальцаў і іншыя праявы былі недарэчныя — а пасля морак і тая фальшывая самотнасьць ударалі мне ў галаву, сляпілі, дарэшты забіралі адчуваньне явы, перакідалі ў ноч. Як жа часта ноч сярод белага дня ў нас удзіраецца! Адзін, у гэтым пакоі, на крэсельцы, у гэтай акцыі, я быў занадта беспрадметны, ня мог тут доўга выседзець. Працэсы, перажываньня разам, суполка з кім-небудзь на яве ня вельмі грозныя, робяцца невыноснымі без партнёра. Самотнасьць проста рвецца вонкі. І я пасля доўгай мукі адчыніў дзьверы, паявіўся на парозе, з самотнасьці трохі навосьлеп, як нетапыр. Спыніўшыся, я ўбачыў, што зноў ня ведаю, як мне яе загачыць і нібы як дастацца да яе — яна ж была і далей цесна адмежаваная і замкнутая, пякельная рэч гэты выразісты і дакладна пазначаны абрыс людзкой формы, гэтая халодная выадрозьнівальная лінія — форма!

Схіліўшыся, нага на крэсельцы, яна чысьціла боцік мяккай ірховай сурвэткай. Было ў гэтым нешта клясычнае і мне здавалася, што дзяўчыне ня так важна было націраць боцік, а хутчэй тое, каб лыткай і нагой непрыкметна ўдасканальваць свой тып і ўтрымацца ў добрым новачасным стылі. Гэта дадала яму адвагі. Я лічыў, што новачасная, прыхопленая з нагой, павінна была б азвацца больш ласкава, меней фармальна. Я падышоў да яе — і спыніўся блізка, за адзін-два крокі, моўчкі прапанаваў сябе, ня бачачы, адсутным зрокам — да сёньня выдатна памятаю, як падыходжу, як стаю за крок ад яе, на самай граніцы прасторавага кола, у якім яна пачынаецца, як адкідаю ўсе думкі, каб змагчы падысьці яшчэ бліжэй, і чакаю, чаго? — а таго, каб ня здзівілася ўвогуле. Гэтым ужо разам без зубачысткі і безь ніякай асаблівай позы. Хай прыме альбо хай адкіне, я стараўся быць абсалютна сярэднім, нейтральным.

Зьняла нагу з крэсла і выпрасталася...

— У пана да мяне... інтэрас? — спыталася няўпэўнена, як бы наўскос, як чалавек, да якога іншы чалавек без патрэбы падыходзіць занадта блізка; а калі яна выпрасталася, напружанасьць паміж намі яшчэ пабольшала. Я адчуваў, што, бадай бы мне лепш адступіцца было. Але хоць я і стаяў занадта блізка, яна не магла.

Ці меў я да яе інтэрас?

— Не, — ціха адказаў.

Яна апусьціла рукі. Паглядзела краем вока.

— Пан пазіруе?—сказала, як бы абараняючыся, на ўсякі раз.

— Не, — прашаптаў я ўпарта, — ані блізка.

Збоку ад мяне быў столік. Далей — каларыфер. На століку шчотка і сыцізорык.

Морак гусьцеў — сьвятло, сярэдняе паміж ноччу і днём, патрошку зацірала мяжу і грозную дэмаркацыйную лінію, за вэлюмам змроку я быў шчыры, найшчыршы, сам сабою, як мог, ахвочы да пансыянаткі, гатовы.

Я ня прыкідваўся. Калі б яна прызнала, што цяпер я ня прыкідваюся, прыкідствам была б ранейшая мая штучнасьць пры Пімку. Чаго я думаў, што дзяўчыне нельга адхіліць ахвяру мужчыны, які дамагаецца прыманьня? Ці дапускаў я, што пансыянатка ў цемнаце паддасца спакусе ўчыніць зь мяне кагосьці зручнага? Чаму б ёй не зрабіць мяне прыхільным і дагодлівым? Хіба што хацела мець у доме калегу амэрыканца, а не старасьвецкага скіслуга і ўражанага прыкідвальца? Ці не зайграе яна на мне ў змроку сваёй мелодыі, як што я прыходжу і падстаўляюся — зайграй, зайграй, мелодыю сваю на мне, гэту новачасную мелодыю, якую ўсе граюць у кавярнях, на пляжах і дансінгах, мелодыю чыстай сусьветнай моладзі у тэнісных шорціках. Зайграй на мне новачаснасьць тэнісных шорцікаў. Не хочаш?

Младзьякуўна, якую я застаў адну з самой сабою, села на стол, абапіраючыся рукамі аб край з пэўным фізычным гумарком — яе твар выдзяляўся ў змроку. Я быў нерашучы паміж здзіўленьнем і разьвесяленьнем — і мне здавалася, быццам яна села, каб зайграць... Так амэрыканкі сядуць на борт лодкі. І ў самым ужо факце, што села, было нешта, ад чаго мне зрабілася горача, прынамсі, была ў гэтым маўклівая згода на працяг сытуацыі. Выглядала так, як бы ўсё ўладкавалася надалей, да выкарыстаньня. І пад закалот сэрца я заўважыў, што яна запускае некаторыя з сваіх вабных панадаў. Зьлёгка схіліла галоўку — нецярпліва варухнула ножкай — капрызліва надзьмула губкі — і пры гэтым яе вялікія вочы, вочы новачаснай, асьцярожна павярнуліся ўбок, убок сталовай, ці няма там часам служанкі. Бо што б сказала служанка, убач яна нас, амаль незнаёмых, тут, у такой дзіўнай пары? Ці асудзіла б за лішнюю штучнасьць? Або мо за занадтую звышнатуральнасьць?

Але гэтая рызыка, шчыра кажучы, падабаецца дзяўчатам, тым дзяўчатам змроку, якія толькі ў змроку могуць паказаць, што ўмеюць. Я адчуваў, што здабыў пансыянатку дзікай натуральнасьцю штучнасьці. Сунуў рукі ў кішэні матроскі. Напружаны перад ёю, ловячы кожны дых, я акампанаваў ёй ціха, але палка, з усёй моцы — сымпатычны, зноў сымпатычны... Гэтым разам час аказаўся мне спрыяльным. Кожная сэкунда, паглыбляючы штучнасьць, паглыбляла адначасова і натуральнасьць. Я спадзяваўся, што раптам загаворыць са мною, як калі б мы зналіся зь нямаведзь якога часу, пра нагу, што вась ёй нага баліць, бо сыцягно, бач, сабе надсадзіла.

„Нага мне баліць, бо надсадзіла сыцягно. Ты п’еш віскі, Анабэле...”

І ўжо была намерылася гэта сказаць, ужо і губы варухнуліся — аж тут сказалася ёй нешта зусім іншае, міжвольна — зусім неафіцыйна яна спыталася.

— Чым магу служыць?

Я адступіўся на крок, а яна, паказытаная гэтым паведамленьнем, ня трацячы, зрэшты, нічога з фасону і крою маладой новачаснай дзяўчыны, якая сядзела на сталі, пакалыхваючы нагамі, ага ж, яшчэ больш зыскуючы фасону, паўтарыла з націскам і з фармальнай халоднай зацікаўленасьцю.

— Чым магу служыць?

І як што яна адчула, што гэтыя словы нічым ёй не зашкодзяць у асабістым плане, а нават жа наадварот — паслужацца сваёй рэзкасьцю, асэнтымэнтальнай цьвярозасьцю, што якраз добра дагаджае яе тыпу. І во, зноў паглядзеўшы на мяне, як на вар’ята, перапытала:

— Дык чым магу служыць?

Я адварнуўся, але сьпіна мая яшчэ больш яе распаліла, ужо з-па-за дзвьярэй я пачуў:

— Блазньнюк!

Атрэсены, адапхнуты я сеў на сваё крэсельца каля сьцяны, зусім зьнішчаны.

— Канец, — шапнуў я. — Сапсавала. Навошта сапсавала? Нешта яе ўела — рашыла, лепш ехаць цераз мяне, чым разам са мною. Крэсельца маё, тут, пад сьцяной, прывітаньне! — але трэба нарэшце распакаваць рэчы, валізка стаіць пасярод пакоя, ручнікоў няма.

Я сьціпленька прыстроіўся на крэсельцы і ўжо амаль упоцёмках пачаў раскладваць бялізну па шуфлядах — трэба паўкладваць, заўтра трэба ў школу — але не запальваў сьвятла, лішне, для сябе няварта. Як жа ўбога мне было, як жа гаротна, але добра, абы толькі больш ня сноўдацца, ня рухацца, сесьці, сядзець і не хацець нічога, да канца нічога.

Але празь некалькі хвілін зрабілася ясна, што ў сваёй зьнясіленасьці, і недастатку я зноў павінен быць актыўны. Няўжо мне ўпыну ня будзе? Цяпер — я мусіў трэці раз ісьці ў яе пакой і зьявіцца перад ёю блазнам, каб ужо ведала, што ўсё папярэдняе было з майго боку паказным блазнаваньнем і што гэта я зь яе пакпіў, а не яна зь мяне пакпіла. *Tout est perdu sauf l'honneur* — як сказаў Францыск I. I, дарма што быў разьбіты і стомлены, я ўстаў і зноў пачаў рыхтавацца ўвайсьці. Падрыхтаваньні трохі задоўжыліся. Нарэшце я адчыніў дзверы і галавой наперад усунуўся ў яе пакой. Сьляпучае сьвятло. Яна запаліла лампу. Я заплюшчыў вочы. Да мяне дайшла зьнецяярплівеная заўвага.

— Прашу не заходзіць бяз стуку.

Я адказаў з заплюшчанымі вачыма, соваючыся галавой у дзвьярах:

— Слуга і ўслончык пані.

Яна адчыніла дзверы, і я ўвайшоў нарамльна, рухома, дасьціпна, о, гэтая рухомасьць небаракі! Я рашыў раззлаваць яе згодна са старою максімай, што злосьць паскудзіць прыгажосьць. Думаў, яна занэрвуецца, а я, застаючыся спакойны, пад маскай блазна, патраплю здабыць перавагу. Яна крыкнула. — Пан кепска выхаваны!

Мяне здзівілі гэтыя словы ў новачасных вуснах, тым больш, што прагучалі так аўтэнтэчна, быццам добрае выхаваньне было апошняй інстанцыяй разбэшчаных пасьяваенных пансыянатак. Новачасныя ўмеюць па-майстэрску папераменна жангліраваць кепскім і добрым выхаваньнем. Я адчуў сябе хамам. Запозна было адступца — сьвет існуе толькі дзякуючы таму, што заўсёды бывае запозна адступца. Я адказаў з паклонам.

— Услончык высакаваты шаноўнай пані.

Яна ўстала і скіравалася да дзвьярэй. Фатальнасьць! Калі выйдзе, пакінуўшы мяне з хамствам, — прапала! Я кінуўся напярэймы, заступіў ёй дарогу. Яна спынілася.

— Чаго пан хоча?

Ага, занепакоілася, бач.

А я, у палоне наступстваў свайго руху і як што ўжо ня мог адступца, пайшоў напралом. Іду на яе, вар'ят, блазан, пазёр, малпа на панну, барочны шкаляр і пракуда, з тупым нахабствам — яна адступае за стол — а я на яе, рухаюся, перадражніваю, пальцам паказваю свой кірунак і сунуся да яе, як п'яны, злосны хам, як бандыт — яна да сьцяны, я за ёю. Але, пракляцьце! — наступаючы на яе кашмарна і пачварна, вылупішы вочы, бачу адначасова — п е р а д в а р ' я т а м я н а н я т р а ц і ц ь н і ч о г а с а с в а ё й к р а с ы , — вось ужо я нелюдзь — а яна каля сьцяны маленькая, сьціснулася, бледная, з апушчанымі і сагнутымі ў локцях рукамі, задыханая і як бы шпурнутая мною аб сьцяну, з круглымі вачыма і шалёна ціхая, напружаная небясьпекай, ворагам, яна цудоўная — як з кіно — новачасная, паэтычная, артыстычная, а страх — замест скажаць, толькі красіць яе! Яшчэ хвіліна. Я набліжаўся да яе, і сілай акалічнасьцяў павінны былі настаць новыя

вырашэньні — мільганула мне ў галаве, што канец, што я павінен рукою схапіць яе за гэты яе тварык — закаханы быў, закаханы!... аж тут па пакоі разьлёгся шум. А гэта Мянтуз атакаваў служанку. Мы проста не пачулі званка. Гэта ён прыйшоў да мяне ў адведзіны на новую кватэру, а, апынуўшыся сам-насам са служанкай у пярэднім пакоі, спрабаваў учыніць над ёю гвалт.

Бо то ж Мянтуз пасья двубою з Сыфонам ужо ня мог пазбыцца сваіх страшных грывасаў і трапіў у такую пькельную сытуацыю, што ўжо ўвогуле ня мог іначай як пачварна. Ubачыўшы служанку, не замарудзіў абысьціся зь ёю ардынарна і брутальна, як толькі мог. Служанка нарабіла галасу. Мянтуз даў ёй высьпятка ў жывот і ўвайшоў у пакой з паўбутэлькай чыстай „манаполькі” падпахай.

— А, ты тут!—крыкнуў. — Сэрвус, Юзек, калега! Я зь візытай. Прынёс во! гарэлкі сербануць і сардэлек! Хо-хо-хо, але ж і морда ў цябе! Нічога, нічога, мая ня лепшая!

*Хай храпа храпе дасьць па храпе!
Такі наш лёс! Такі наш лёс!
Дай храпаю каму па храпе
Ці вешайся на шкапе!*

— Які яшчэ Сыфон так цябе ўладзіў? Гэтая флянса пад сцяной? Маё шанаваньне!

— Я закахайся, Мянтуз, закахайся...

Мянтуз адказаў з мудрасьцю алкаша:

— А, дык таму такая ў цябе морда? Страх божы, Юзё! Н-но, але ж і ўмазала табе каханка. Ты толькі на сябе глянься! Але нічога, нічога, мая храпа нязгорш. Штама! Ходзь, ходзь, што там будзеш мікіткі загінаць, вядзі мяне ў свае апартаменты. Нясі хлеба да сардэлек — во, бутэльчына на згрызоты! Чаго там бо, ня сюсяй! Юзё, калега, нап’емся, падалдонім, наплюем на што папала, аддуху сабе зробім! Я сёння ўжо дзьве „манаполькі” ўтрубіў, гэта трэцяя. Аддуху сабе зробім. Шанаваньне шаноўнай... *bon jour... au revoir...* маё шанаваньне! *Allons, allons!*

Я яшчэ раз павярнуўся да новачаснай. Яна хацелася штосьці сказаць, вытлумачыць — сказаць якоесь адно адзінае слова, якое мяне ўратавала б — але такога слова ня было, а Мянтуз падхапіў мяне за падпахі і, блытаючыся ў сваіх нагах, мы рушылі ў мой пакой, п’яныя не ад алкаголю, а языкамі сваімі. Я расплакаўся і расказаў яму ўсё пра пансыянатку, нічога не абмінаючы. Ён выслухаў мяне пабацькоўску зычліва і засьпяваў:

*Гэй, морда
Уцёрта,
Бы ў чорта!*

— Пі, папівай, чаго ня п’еш? Лыкні траха! Дай бусі бутэлечцы, дай губак бутэльчыне! — Твар у Мянтуза быў усё яшчэ страшны, жахліва ардынарны і трывіяльны, Мянтуз клыгаў сардэльку ў прасаленай паперы, соваючы яе ў зяпу.

— Мянтуз, я хачу вызваліцца! Вызваліцца ад яе! — усклікнуў я.

— Вызваліцца з пашчы? — спытаў ён. — Псякрэўка.

— Вызваліцца ад пансыянаткі! Мянтуз, мне ж бо трыццаць ужо, як адзін дзень! Трыццаць гадоў!

Той са здзіўленьнем прыгледзеўся да мяне, у маіх словах павінен быў быць шчыры боль. Але тут жа і пырснуў сьмехам.

— Тэ, ня дрылой! Трыццаць гадоў! Здурнеў зеляпан, з дуба ўпаў, фраер у гольфіках (і ўжыў іншых выразаў, якіх нават не паўтару). Трыццаць гадоў яму! Тэ, ведаеш што, — пацягнуў з бутлі і сплюнуў. — Ведаю аднекульсь тваю гэну магніфіку. Ведаю, бачыў. За ёю Капырда падбрыквае.

— Хто за ёю?

— Капырда. Ну, каторы з нашай клясы. Спадабалася яму, уключоўся, бы жук у гаўно, бо ён такі самы, новачасны. Ба, калі яна напраўду новачасная, нічога тут не паробіш, халера! Новачасная толькі з новачаснымі задаецца, толькі з такімі, як самая. Ба, ба, калі новачасная ўляпіла табе, дык ня выкараскаешся так латва. Гэта круцей за Сыфона. Але нічога, браце, у кожнага ёсьць прыліплы да яго асобы дзе які ідэал, як цурбак да Папяльца. Пі, пі, папівай! Думаеш, я вызваліўся? Зрабіў з храпы анучу, а парабак усё яшчэ пераймае.

— Але ж ты згвалціў Сыфона?

— І што з таго? Згвалціў, а храпа засталася. Гля, — здзівіўся. — А тое з нас пара. Я з парабкам, а ты з пансыянаткай. Цьвіртуй, цьвіртуй гарэлку! Гэй, парабак, — замроіўся раптам, — гэі, парабак! Юзю, от жа, каб тое ўцячы нам да парабка. На лугі, на гоні, уцячы, змыцца, — мармытаў. — Да парабка... да парабка...

Але мне ягоны парабак зусім не абыходзіў. Толькі новачасная! Зайздрасць мяне забрала да Капырды — ах, Капырда ходзіць за ёю! Калі аднак „за ёю”, а ня „зь ёю”, гэта значыла б, што ня знаюцца... Я не адважыўся спытацца. І так мы сядзелі з храпамі, двухкалейна, кожны аддадзены сваім думкам, час ад часу пацягваючы з пляшкі. Мянтуз, хістаючыся, устаў.

— Ужо мне пара, — сказаў заплятаючыся. — А то яшчэ старая вернецца. Выйду праз кухню, — буркнуў. — Загляну яшчэ да служанкі. Служанку маеш нічога, увогуле, увогуле... Праўда, гэта не парабак, але-такі з простага людю. Можа, брат у яе парабак. Эх, браце — парабак... парабак...

Выйшаў. А я застаўся з пансыянаткай. Месячнае сьвятло бледна барвіла дробны пылок, які ў вялікай колькасці плаваў там і сям.

Разьдзел VIII Кампот

А нараніцу школа і Сыфон, Мянтуз, Гопэк, Мыздраль, Галкевіч і *accusativus cum infinitivo*, Блядачка, прарок і штодзённая ўсіхняя немагчымасць, нуда, нуда, нудоціна! І зноў тое самае і сама тое! І зноў прарок прарочыць, настаўнік нудзіць і прароча варызгае, на жыцьцё зарабляе, вучні пад партамі мучацца ў прастраці, хвіга ў кішэні круціцца, як калаўротак, як не раўнуючы ці лілі алей ці ня лілі, ці ня лілі, а цілілікалі, ці, як палякі кажуць — не пепш, Пётшэ, вепша пепшэм, бо пшэпешыш вепша пепшэм, ну ж, чый кажух найкаўтунавацейшы — нуда, нуда нудоціна! І зноў нуда цісьне, пад ціскам нуды рэчаіснасьць прарока і настаўніка памалу ператвараецца ў сьвет ідэалу, дай жа мне цяпер палетуненіць, дай — і ўжо ніхто ня ведае, што рэальна, а чаго ўвогуле няма, дзе праўда, дзе ілюзія, што чуецца, чаго ня чуваць, дзе натуральнасьць, а дзе штучнасьць, пад'ялдыка і тое, што няўхільна п а в і н н а б ы ц ь , мяшаецца з тым, што ё с ь ц ь , і адно адное дыскваліфікуе, адно ў аднога адбірае ўсякую рацыю быту, о, вялікая школа нерэчаіснасьці! А то ж бо і я таксама бітых пяць гадзін марыў пра свой ідэал, раскапыліў губы, надзьмуўся, як балон, без перашкоды — бо ў фіктыўным сьвеце, сьвеце ірэальным ня было нічога, што магло б вярнуць да нормы. Бо то ж і я ўжо меў свой ідэал — сучасную пансыянатку. Я быў закаханы. Я марыў, як смутны амант і аспірант. Пасьля няўдалых спробаў здабыць каханай — пасля спробы высьмейваньня каханай — вялікая жальба мяне агарнула, ведаў бо я, што ўсё ўпала, — як прапала.

Пачаўся пацярлік моташна манатонных дзён. Я быў увязьнены. Што ж я маю сказаць пра тыя блізьнючыя дні? Раніцаў ішоў у школу, са школы вяртаўся на абед да Млодзякаў. Ужо і ня мерыўся ані ўцякаць, ані высьвятляць, ані пратэставаць — так-такі, з прыемнасьцю рабіўся вучнем, як вучань быў бліжэй да пансыянаткі, чым як самастойны чалавек. Гэй жа, гэі жа! — амаль забыўся пра свайго даўняга трыццатка. Настаўнікі палюбілі мяне, дырэктар Пюркоўскі паляпваў мяне па пупе, а

падчас ідэалігічных дыспутаў і я чырванее і крычаў: — Новачаснасьць! Толькі новачасны хлопец! Толькі новачасная пансыянатка! — з чаго сьмяяўся Капырда. Мабыць, напэўна прыгадваеце сабе Капырду, адзінага новачаснага хлопца на ўсю школу? Я стараўся ставарышавацца зь ім, спрабаваў пасябравацца і выдабыць зь яго сакрэт ягоных стасункаў з Младзьякуўнай — але ён адцураў мяне сваім стаўленьнем, яшчэ больш пагардлівым, чым да іншых, нібыта працуў, што мяне адшыла сястра ягонага тыпу, новачасная пансыянатка. Увогуле безумоўнасьць і няшчаднасьць, зь якою вучні нішчылі чужыя сабе віды маладосьці, была надзвычайная, чысьцёхі ненавідзелі нехайцаў, новачасныя брыдзіліся старамоднымі і так далей. Так далей, далей! І яшчэ далей!

Што ж мне яшчэ сказаць? Сыфон памёр. Згвалчаны праз вушы, ня мог ачухацца, аніяк ня мог пазбыцца варожых элемэнтаў, ушчэпленых яму праз вушы. Дарма ён пакутаваў, цэлымі гадзінамі намагаўся забыць усьведамленчыя словы, якія, хочучы ня чуць, пачуў. Ён успрыняў агіду да свайго скажонага тыпу і хадзіў з унутраным нясмакам, усё больш бледны, увесь час яму адрыгалася, ён пляваў, задыхаўся, харкаў, кашляў, але ня мог, адчуваючы сябе нягодным, і аднаго разу папалудні павесіўся на вешалцы, што выклікала вялікую сэнсацыю, нават у прэсе былі нататкі. Аднак Мянтуз няшмат з таго прыдбаў, сьмерць Сыфона не паправіла, прынамсі, ягонай храпы. Што з таго, што Сыфон сканаў? Грымасы, якія ён рабіў пры двубоі, прыліпілі яму да твару — ня так яно проста вызваліцца ад грывасаў, твар, адзін раз скажоны, не вяртаецца ў сябе сам, ён ня гумовы. Таму ён і далей хадзіў зь такой антыпатычнай мінай, што нават Гопэк і Мыздраль, ягоныя прыяцелі, як маглі, унікалі яго. І чым пачварнейшы быў, тым — відавочна ж — больш уздыхаў па парабку; і чым больш уздыхаў, тым больш — рэч ясная — пачварнела ягоная міна. Нядоля зблізіла нас, ён уздыхаў па парабку, я па новачаснай, і так пры агульным уздыханьні паволі сплываў час. Але рэчаіснасьць была і далей недаступная і неасягальная, быццам высыпка на нашых тварах. Ён расказваў мне, што мае віды на валоданьне служанкай Млодзьякаў — у той вечар, выходзячы праз кухню пад газам, увінціў ёй бусю. Але гэта яго ніякаю мерай не задаволіла.

— Гэта ня тое, — сказаў, — ня тое гэта. Сарваць цалунак у дзеўкі? Папраўдзе босая дзеўка проста зь вёскі і — як я даведаўся, — брат у яе парабак. Але што з таго, халера, псякрэў, паморак, зараза (і ўжыў іншых выразаў, якіх я не паўтару), сястра ня брат, хатняя служка ня парабак. Хаджу да яе вечарамі, калі тая твая Младзьякова на сэсіі камітэта, дрылюю, цьвіртую, траплюся, што на язык узьлезе, нават па-вясковаму ўкручваю. Але яна ўсё ніяк ня хоча прызнаць мяне за свайго.

І так вось фармаваўся ягоны сьвет — са служанкай на другім плане, з парабкам на першым. А мой сьвет цалкам перанёсся з школы ў дом Млодзьякаў.

Па-мацярынску хутка Младзьякова неўзабаве заўважыла, што я-такі ўключыўся ў яе дачку. Няма патрэбы дадаваць, што пані інжынерову, якую ўжо Пімка няблага расхваляваў на пачатку, яшчэ больш заінтрыгавала гэта адкрыцьцё. Хлопец старамодны і зманераны, ня ўмее ўтоіць захапленьня новачаснымі атрыбутамі пансыянаткі, быў як бы языком, якім яна магла смакаваць, і працуць усе даччыныя павабнасьці, а ўскосна — свае. Так вось я і зрабіўся языком гэтай тоўстай бабы — а чым больш я быў старасьвецкі, няшчыры і ненатуральны, тым лепш тыя адчувалі новачаснасьць, шчырасьць і прастату. А таму гэтыя дзьве інфантаільныя рэчаіснасьці — новачасная, старамодная — пабуджаючы адна адну, ятрачыся і падаграваючыся тысячамі самых дзіўных сашчэпак, кумуляваліся і грувасьціліся ва ўсё больш фрагмэтарны і зьлёны сьвет. І дайшло да таго, што старая Младзьякова пачала выдыгацца перад мною, хваліцца і выстаўляцца з новачаснасьцю, якая папросту замяняла ёй маладосьць. Нястомна за сталом ці вольнай хвілінай заводзіліся гутаркі пра свабоду нораваў, эпоху, рэвалюцыйныя закалоты, пасьяваенны час *etc.*, і старая была ў захапленьні, што можа быць маладзейшая эпохай за хлопца, маладзейшага ўзрастам. Яна зрабіла зь сябе малодку, а зь мяне старка.

— Ну як там наш малады старак? — маўляла. — Наша тухлае яечка?

І з вырафінаванасцю інтэлігентнай новачаснай інжынеровай гнэмбіла мяне сваёй жыцьцёвай прадпрымальнасцю, сваёй жыцьцёвай дасьведчанасцю і тым, што ведае жыцьцё, і тым, што, як санітарку, перакапала яе ў акопах падчас Вялікай Вайны, і сваім запалам, і сваімі даляглядамі, і сваім лібералізмам жанчыны Прагрэсыўнай, Дзельнай, Адважнай, а таксама сваім новачасным норавам, штодзённым купаньнем і адкрытым хаджэньнем у пэўны, датуль заканспіраваны нужнік. Дзіўныя, дзіўныя рэчы! Пімка час ад часу адведваў мяне. Стары настаўнік раскашваўся маёй пупай. — Якая пупа, — буркаў, — непараўнаная! — і ў меру магчымасьці яшчэ падбіваў барабанныя перапонкі Младзьяковай, даводзячы за малым амаль да абсурду *genre* старасьвецкага пэдагога і моц-моцна абураючыся новачаснай пансыянаткай. Я заўважыў, што калі-нікалі, зь Пюркоўскім, напрыклад, увогуле ня быў такой старадрэвінай, ані ня трымаўся старасьвецкіх правілаў. І я ня мог уразумець, ці тое Младзьяковы абуджаюць у ім гэтую старасьветчыну, а ці — наадварот — ён абуджае новачаснасць у Млодзьякаў, ці ўрэшце, наўзаем, адначасна ўзалежніваючыся ад волі вышэйшай рацыі рыфмы. Да сёньняга ня ведаю, ці Пімка, бэльфэр у іншых адносінах усё ж абсалютны, трапіў у той гатунак даваенных бэльфраў, змушаны пасьяляваеннай распустай Младзьякуўны, ці можа, ён справакаваў разбэсту, наўмысна прымаючы менавіта такую самую няшчасную і няздарную постаць пачцівага старка. Хто каго тут ствараў — новачасная пансыянатка старка, а ці мо старак новачасную пансыянатку? Пытаньне даволі беспрадметнае і ялавае. Як жа дзіўна аднак крышталізуюцца цэлыя сьветы паміж лытак дзьвюх асобаў!

Так а ці гэтак, абое пачуваліся выдатна і дасканала, ён — як пэдагог з даўнімі прынцыпамі і поглядамі, яна — як разбэшчанка, і спакваля ягонья візыты рабіліся ўсё больш працяглыя, і штораду ён прысьвячаў мне ўсё менш увагі, канцэнтруючыся на новачаснай. Ці павінен я казаць пра гэта? Я зайздросьціў Пімку. Я пакутаваў нялюдка, бачачы, як гэтыя двое ўдапаўняюцца, дапасоўваюцца, рыфмуюць песеньку, як твораць разам малую папяровую стара-маладую паэмку, і ганебна было бачыць, што антык з лыткамі ў тысячу разоў горшых, сыграўся з новачаснай лепш за мяне. Асабліва Норвід зрабіўся ў іх повадам да тысячы забавак, лагодны Пімка ня мог пагадзіцца зь яе невуцтвам у гэтым прадмеце, гэта абражала яго самыя сьвятыя пачуцьці, а яна зноў жа больш хацела скакаць з шастом — і так ён усё абураўся, а яна ўсё сьмяялася, ён раіў, а яна не хацела, ён благаў, а яна скакала — увесь час, увесь час, цалоткі той божа час! Зьдзіўляла мяне мудрасьць і дасьведчанасьць, зь якой бэльфэр, ні на хвілі не перастаючы быць бэльфрам, дзеючы заўсёды з пазыцый бэльфра, умеў аднак чэрпаць асалоду з новачаснай пансыянаткі сілай кантрасту і спосабам антысынтэзу, як бэльфрам пабуджаў яе быць пансыянаткай, а яна сваёй чаргою пансыянаткай распальвала ў ім бэльфра. Я страшна зайздросьціў, хоць, зрэшты, таксама распальваў антытэтычна і сам распальваўся ёю — але я, о Божа, я не хацеў быць зь ёю старамодным, я хацеў быць зь ёю новачасным!

Гэй, мука, мука, мука! Я ня мог і ня мог вызваліцца ад яе. На нішто, у пропадзь сышлі ўсе спробы вызваленьня. Глум, якога я не шкадаваў ёй у думках, не даваў ніякіх вынікаў — у сутнасці што там той танны глум за плячыма? І зрэшты, глум быў ня чым іншым, як пашанаваньнем толькі. Бо ж на дне глуму і кпінаў крылася атрутлівая прага падабацца — калі я кпіў, дык выключна толькі дзеля новамоднай выправы, каб выстрэнчыцца ў павіныя пёры здзеку — і дзеля таго толькі, каб ня быць пахваленым. А такі глум абяртаўся супроць мяне, робячы мне шкоду яшчэ брыдчэйшую і страшнейшую. І з такім глумам я ня мог выступаць супроць яе — плячмі паціснула б. Бо дзяўчына, падобная ў гэтым на іншых людзей, ніколі не спалохаецца таго, хто кпіць, бо ён ня быў дапушчаны... А блазенскі выпад на яе тады, у яе пакоі, прынёс мне толькі таго, што з таго часу — была са мною напатагове, ігнаравала мяне — ігнаравала, як толькі гэта ўмее новачасная пансыянатка, ня менш дасканала ведаючы пра маё каханьне-раскаханьне да яе новачаснага досьведу.

Практыкавала потым з тым сваім вопытам з вырафінаванай жорсткасцю сарокі, старанна асьцерагаючыся аднак усякага какецтва, якое магло б яе ўзалежніць ад мяне. Толькі таго, што сама сабе рабілася штораз дзічэйшай, што шпарка давалася бэсьціць сябе новачасным зграбнотам. І сядзела часам за абедам, ах, дасьпелы недасьпелак, упэўненая ў сабе, абьякавая і сама ў сабе. А я сядзеў дзеля яе, дзеля яе, дзеля яе паседжваў і ня мог ні сэкунды не сядзеццэ дзеля яе, быў у ёй, яна ж мяне ў сабе змяшчала разам з маімі кпінамі, яе густы, яе смакі былі для мяне вырашальныя, і я мог падабацца сабе толькі настолькі, наколькі я падабаўся ёй. Пытка — цалкам і бяз рэшты быць у новачаснай пансыянатцы. І ніколі ані разу я не спрамогся засьпець яе на хоць бы найменшым правале ў новачасным стылі, ніколі ніякага праколу, празь які я мог бы дастацца на свабоду, зрабіць ногі!

Гэта якраз мяне ў ёй і чаравала — тая дасьпеласьць і сувэрэннасьць у маладосьці, пэўнасьць стылю. Калі ў нас там, у школе, былі вугры, калі пастаянна нас абсыпалі розныя прышчы, ідэалы, калі мы рухаліся няўклудна, калі што ні крок, то прамашка, пахібка — ейны *exterieur* быў на подзіў тонка закончаны. Маладосьць у яе ня была пераходным узростам — маладосьць у новачаснай складала адзін з пэўных акрэсаў чалавечага жыцьця — яна пагарджала дасьпеласьцю, а хутчэй недасьпеласьць была яе дасьпеласьцю — не прызнавала бруды, вусаў, мамак ані матак зь дзіцем — і з гэтага бралася яе магічная моц. Яе маладосьць не патрабавала ніякіх ідэалаў, бо яна сама сабе была ідэалам. Ня дзіва, што я ўгнечаны ідэалістычнай маладосьцю, як каня прагнуў той ідэальнай маладосьці. Але яна не хацела мяне! Храпу мне рабіла! І з кожным днём страшнейшую рабіла храпу!

Божухны — як жа мяне гнэбміла ў маёй красе! Ах, ня ведаю нічога больш бязьлітаснага, ніж чалавек, які другому чалавеку робіць храпу. Усё яму добра, калі б абярнуць у сьмех, у гратэск, у маскарад, бо брыдота таго — яго прыгажосьць сыціць, о, верце, рабіць пупу — нішто ў параўнаньні з рабленьнем храпы! Пад канец, даведзены да краю, я пачынаў плесьці самыя дзікія планы фізычнага зьнішчэньня пансыянаткі. Зьнявечыць тварык. Скалечыць, адрэзаць нос. Але прыклад Мянтуза з Сыфонам даводзіў, што фізычная перамоц не нашмат прыдаецца, не, душы нічога не залежыць да носа, душа вызваляецца толькі духоўнай перамогай. А што ж магла мая душа, жывучы ў ёй, калі я быў у ёй, калі яна мяне ў сабе замкнула. Ці можна выдабыцца з кагосьці сваёй сілай, ня маючы нічога па-за ім, аніякага апірышча, ніякага кантакту зь нічым, як толькі празь яго, калі ягоны стиль пануе над табою цалкам? Не, каб сваёй сілай — гэта выключана. Хіба што нехта трэці пасобіць табе збоку, падасьць хоць кончык пальца. А хто ж павінен пасобіць? Мянтуз, які ня бываў у Млодзякаў (толькі на кухні, патроху) і ніколі не асыставаў пры маім стасункаваньні з пансыянаткай? Млодзяк, Младзякова, Пімка, усе запрысяжаныя пансыянатцы? Ці нарэшце платная служанка, істота бяз голасу? А тым часам храпа рабілася ўсё больш жудасная, і чым жудасьнейшаю рабілася, тым больш Младзякова з Младзякуўнай кансалідаваліся ў новачасным стылі і тым жудасьнейшаю рабілі мне храпу. О, стиль — прычандальле тыраніі! Пракляцьце! Але пралічыліся бабы! Бо надышоў момант, калі выпадкова ад патугаў Млодзяка (так, менавіта Млодзяка) крыху паслаблі аковы стылю, а я патроху зыскаў ранейшую магчымасьць. І тады — рушыў у атаку па поўнай. Гайда, гайда, гайда-марш, паехалі на кірмаш — на стиль, на красу новачаснай пансыянаткі!

Дзіўная рэч — інжынеру заўдзячаюся вызваленьнем, каб ня інжынер, быў бы я ўвязьнены на векі, гэта ён міжволі справіў так, што настала невялікая перасоўка, што ўжо на разе пансыянатка апынулася ўва мне, ня я — у пансыянатцы, так, інжынер уцягнуў у мяне дачку, да скону буду яму ўдзячны. Памятаю, з чаго тое пачалося. Памятаю — прыходжу са школы на абед, Млодзякі ўжо за сталом, служанка ўносіць булён, пансыянатка таксама сядзіць — сядзіць выдатна, з крыху бальшавіцкай фізкультурай і ў гумовых паўбоціках. Супу ела мала — а затое адным духам выпіла шклянку халоднай вады і заела скарынкай хлеба, булёну ня любіла, развярэджаная

паца, цёплая і лішне лёгкая, гэта, бадай, нават шкодзіла ейнаму тыпу і падобна на тое, яна хацела як мага даўжэй патрываць у голадзе, прынамсі, ня есьці мяса, бо то ж галодная новачасная дзяўчына — гэта вышэйшы кляс, чым сытая новачасная дзяўчына. Младзякова таксама зьела б мала, а ў мяне не папыталася ўвогуле, як там у школе павялося. Чаму ня спыталася? А таму, што не прызнавала гэтых „мамульчыных” роспытаў і ўвогуле роля маці трохі яе мярзоціла, ня любіла маці. Лепш ёй ужо быць сястрою.

— Прашу, Віктар, вазьмі солі, — сказала, падаючы мужу соль тонам сапраўднай вернай таварышкі, а таксама чытачкі Уэлса і дадала, угледваючыся, крыху ў будучыню, крыху ў прастору, з акцэнтам гуманітарнага бунту людзкой адзінкі, якая змагаецца з ганьбай грамадзкага зла, несправядлівасьці і крыўды:

— Кара сьмерцю — гэта перажытак.

А тады Млодзяк, гэты эўрапеец, інжынер і ўсьвядомлены урбаніст, які фармаваўся ў Парыжы і адтуль прывёз эўрапейскі густ і смак, сабою чарнявы, у адзеньні — свабодны, у новых жоўтых шаўровых боціках, якія на ім выдатна глядзеліся, у каўнерыку а-ля Славацкі і ў рагавых акулерах, пазбаўлены прымхаў зачарсьцьвельны пацыфіст і энтузіяст навукова арганізаванай працы, з навуковымі ж досьціпамі і анекдотамі і з досьціпамі кабарэ, сказаў, беручы соль:

— Дзякую, Яанна.

Пасья чаго дадаў голасам усвядомленага пацыфіста, але з дамешкам студэнта палітэхнікі:

— У Бразіліі топяць соль цэлымі бочкамі, а ў нас па шэсьць грошаў грам. Палітыкі! Мы, адмыслоўцы. Рэарганізацыя сьвету. Ліга Нацый.

А тымчасам Младзякова глыбока ўздыхнула і сказала інтэлігентна, замроеная лепшым заўтрам і шклянымі дамамі Жаромскага, з прывязкаю да традыцый змаганьня учарашняй Польшчы і памкненьнем да Польшчы заўтрашняй.

— Зута, хто ён быў той хлопец, зь якім ты сёньня вярталася са школы? Калі ня хочаш, можаш не адказваць. Ты ж ведаеш, што я цябе ні ў чым не няволю.

Младзякуўна абыякава зьела кавалачак хлеба.

— А я ведаю? — адказала.

— А то не? — з прыемнасьцю сказала маці.

— Прычапіўся нейкі, — сказала пансьянатка.

— Прычапіўся? — спытаў Млодзяк.

Зрэшты, спытаўся мэханічна. Але ўжо само пытаньне ўскладняла праблему і магло выклікаць уражаньне застарэлай бацькоўскай незадаволенасьці. Таму Младзякова інтэрвэнівала.

— А што ў гэтым дзіўнага? — сказала, але зь перабольшанай, можа быць, дэзынвальтурай. — Зачапіў яе, — вялікае мне дзіва! Хай зачэпвае! Зута, а можа, ты дамовілася зь ім? Выдатна! Можа, хочаш выбрацца зь ім на байдарцы — на цэлы дзень? А можа, хочаш паехаць на *week-end* і ня вяртацца нанач? Не вяртайся ў такім разе, — сказала паслужліва, — смела не вяртайся! Альбо, можа, хоч выбрацца бяз грошай, можа, хоч, каб ён за цябе плаціў, а, можа, табе лепш плаціць за яго, каб ён быў на тваім утрыманьні — у такім разе я дам табе грошай! Але сама пэўнае — дасьце сабе рады самыя, га? — сказала цвёрда, напіраючы ўсім целам. Інжынерова відавочна трохі зачвалавалася, але дачка зручна адхілілася ад маці, якая лішне выразна дамагалася пасярэдніцтва.

— Добра, добра, мама, — збыла яе нічым; яна не перабірала катлет, калі фарш быў ёй не даспадобы, — замяккі альбо проста нейкі такі. Новачасная была вельмі асьцярожная з бацькамі, не падпускала іх ніколі занадта блізка.

Але інжынер ужо падхапіў жончыну тэму. Як што жонка заінсьнувала, а ён як бы бачыў нешта благое ў тым, што дачку зачэпілі, дык з ходу пажадаў выказацца. І так яны на перамену падхоплівалі кожнае сваё. Ён сказаў:

— Мабыць, нічога ў гэтым благога! Зута, калі хочаш мець пазашлюбнае дзіця, ну ж, выстарайся, калі ласка! Бо і што ў гэтым благога! Культ цноты сканаў! Мы,

інжынеры, канструктары новай грамадзкай рэчаіснасці, не прызнаем культу дзявоцтва колішніх грэчкасеяў!

Вышў глыток вады і замоўк, адчуўшы, што, бадай, крыху перабраў галопу. Але Младзякова тут жа падхапіла тэму і ўскосна, агульна пачала намаўляць дачку да пазашлюбнага дзіцяці, давала выйсьце свайму лібералізму, расказвала пра падобныя стасункі ў Амэрыцы, цытавала Ліндсэя, падкрэсьлівала нязвычайную лёгкасць пад спасылкамі на прэцэдэнты ў новачаснай моладзі і г.д. і г.д... Гэта быў іх любімы конік. Калі адно сьсядала зь яго, адчуваючы, што далекавата занесла, другое сядала і гнала далей. Гэта было тым больш дзіўна, што, зрэшты, як той казаў, усе яны (бо і Млодзяк таксама) ня любілі матак, ня любілі і дзяцей. Але трэба зразумець, што даходзілі да гэтай думкі не з пазыцыі маці, а з пазыцыі пазашлюбнасці. Асабліва Младзякова прагнула пазашлюбным дзіцём дачкі выцерабіцца на чало авангарду падзеяў і каб гэта было дзіця, зачатае выпадкова, лёгка, сьмела, непакорна, у кустах, на спартовым пікніку з равесьнікамі, як гэта апісваецца ў новачасных раманах *etc.* Зрэшты, ужо сама гаворка, сама падбухторка пансьянаткі бацькамі часткова зрэалізавала жаданы цымус. А пацяшаліся яны тым сьмялей ад думкі, што адчувалі маю нерашучасць зь ёю — вядома, я пакуль што ніяк ня ўмеў бы ўбараніцца ад чараў сямнацаткі ў кустах.

Але яны не ўзялі пад увагу, што таго дня нават на зайздрасць я ня быў занадта бедны. Што ж — цэлых два тыдні яны бесперастанку рабілі мне храпу, і храпа нарэшце зрабілася такой фатальнай, што я ўжо нават зайздросьціць ня меў чаму. Я здагадаўся, што хлопец, пра якога казалы Младзякова, гэта напэўна Капырда, але што ж, усё адно, мілажаль, смутак — смутак і ўбоства — убоства і вялікая зьянома, ах, і адмова. Замест таго, каб прыняць іх думку зь зялёна-блакітнага боку, непакорнага, сьвежага, я ўспрыняў яе ўбога. „Што ж, дзіця ёсьць дзіця”, думаў я, уяўляючы сабе роды, мамку, хваробы, дзіцячыя няўладзіцы, кошты ўтрыманьня і што дзіця сваім дзіцячым цяплом і малаком неўзабаве зьянвечыла б дзяўчыну, робячы зь яе ацяжэлую і цёплую мамачку. Таму я і сказаў убога, мэнтальна, нахілўшыся да Младзякуўны.

— Мамуся...

А сказалася гэта вельмі журботна, шчыра і цяплютка, я ўклаў у гэта слова ўсё мамчына цяпло, якога яны ў сваёй вострай, сьвежай, дзявочай і хлапечай уяве сьвята не хацелі браць пад увагу. Навошта я гэта сказаў? А так сабе, як во! напісалася, так і сказалася. Дзяўчына, як кожная дзяўчына, была яна перш за ўсё эстэтка, галоўнае ў яе было прыстойнасьць, а я, дапасоўваючы да яе тыпу цёплае, пачуцьцёвае і крыху разнэгліжанае слова „мамуся”, чыніў нешта агідна разьмямленае, расьсюсючанае і непрыстойнае. І думаў, што, можа, лопну ад гэтага. Праўда, я ведаў, што яно ўхіліцца ад мяне, а непрыстойнасьць застанеца пры мне — бо такі быў уклад паміж намі, што ўсё, што я наброў супроць яе, прыкладалася і да мяне. Як калі б я пляваў супраць ветру.

А тут Млодзяк як не зарагоча!

Засьмяяўся ён нечакана для самога сябе, гарласта, схапіў сурвэтку, засаромеўся — рагатаў з вачыма паўзьверх, закашляўся і рыкаў у сурвэтку, страшна, аўтаматычна, міжволі. Аж я дзіву даўся! Што яму так заказытала ў нэрвай сыстэме? Гэтае слова — „мамуся”? Насьмяшыў яго кантраст паміж яго дзяўчынай і маёй мамусяй, нешта яму з’асацыявалася, можа, з кабарэ, а можа, голас мой, журботны і жаласьлівы вывеў яго на падворак роду людскога. Меў ён тую ўласьцівасьць, агульную ўсім інжынерам, што быў нязьмерна казытлівы на ўсякую феню, а сказанае мною істотна папахвала нейкай пустой феняй. І рагатаў ён тым больш інтэнсыўна, чым больш за хвіліну да таго глёрыфікаваў пазашлюбнае дзіця. Аж акуллары зваліліся з носа.

— Віктар, — сказала Младзякова.

А я яшчэ паддаў яму газу:

— Мамуся, мамуся...

— Пшапрашам, пшапрашам, — рагатаў, — пшапрашам. Пшапрашам... А то! Вой,

не магу! Пшапрашам...

Дзяўчына схілілася над талеркай, і раптам я ледзь ня фізычна ўбачыў, што праз бацькаў рогат дайшло да яе маё слова — я дастаў-такі яе, яна была разьвярэджана — так, так, я не памыліўся, бацькаў сьмех збоку зьмяніў сытуацыю, вызваліў мяне з пансыянаткі. Нарэшце я мог зачэпіць і загачыць яе! Я сядзеў як трусяня.

Бацькі таксама заўважылі гэта, пазьбягаліся на дапамогу.

— Віктар, дзіву даюся, — незадаволенна сказала Младзьякова, — заўвагі нашага старка, прынамсі, недасьціпныя. Гэта поза, ня больш!

Інжынер нарэшце пагасіў сьмех.

— Што, думаеш, я з гэтага сьмяяўся? Колькі жыву, а нават ня чуў, так нешта на памяць успаролася...

Але іхнія высілкі яшчэ больш уцягвалі пансыянатку ў сытуацыю. Хоць я добра не разумеў, што тут робіцца, паўтарыў яшчэ некалькі разоў „мамуся, мамуся” тым самым сонным і няшчасным тонам, а ад паўтору слова набыло, відаць, новую сілу, бо інжынер зноў хехекнуў, коратка, перарывіста, захлапаючыся, гарласта. І, мабыць, сам сьмех яго насьмяшыў — бо зьнянацку пырснуў на ўсё горла, затыкаючы рот сурвэткай.

— Прашу ня ўмешвацца! — злосна крыкнула на мяне Младзьякова, але сваёй злосьцю яшчэ больш дапярэкла дачку, якая нарэшце паціснула плячмі.

— Угаманіцеся, мама, — азвалася яна ўдавана абыякава, але і гэта толькі дадало квасу... Дзіва дзіўнае — так радыкальна зьмяніўся парадак паміж намі, што кожнае іхняе слова яшчэ больш зацягвала ў вэр. Шчыра кажучы, мне было нават даволі камфортна і прыемна. Я адчуваў, што знайшоў магчымасьць з пансыянаткай. Але папраўдзе мне было ўсё роўна. І адчуваў, што здабыў магчымасьць, хоць мне ўсё адно, і што калі б хоць на імгненьне вока мілажальнасьць і шкадобу, убоства і нэндзу я падмяніў трыумфам, мая спрамога адразу была б зьнікчэмнена, бо была б гэта вельмі дзіўная магчымасьць, заснаваная на канве здакляраванай і ўпакоранай неспрамогі. Значыцца, каб зацьвердзіцца ва ўбостве і зазначыць, як вельмі ж мне ўсё адно, як я ня годны чаго б там ні было, я пачаў поркацца ў кампоце, крышыў у яго булку, усё што пад рукою, хлебныя каташкі, разбоўтваў лыжачкай. Храпа выдавала, што ж урэшце, мне і тое добра — ах, псяюха, што мне там — я сонна думаў, дадаючы яшчэ трохі солі, перцу і дзьве зубачысткі — а, хай там яно, усё зьмем, спажыву ўсё што папала, усё адно... І я быў, як бы ляжаў у рове, а тым часам пташкі пырхаюць... Зрабілася мне цягло і ўтульна ад боўтанкі.

— Што халасьцячок?... Што халасьцячок?... Чаго кавалер боўтаецца ў кампоце?

Младзьякова папыталася ціха, але нэрвова. Я падняў неабольныя вочы мае з-над кампоту.

— Я толькі так... мне ўсё адно... — шагнуў болесна і лісьліва. І пачаў есьці кашу; а майму духу каша сапраўды ўжо была безь ніякай розьніцы. Цяжка сказаць, якое ўражаньне зрабіла гэта на Младзьякаў, я і не спадзяваўся на вялікае ўражаньне. Інжынер спантанна зарагатаў за трэцім разам, сьмехам кабарэтным, сьмехам падворкавым, сьмехам тыльным. Дзяўчына схілілася над талеркай і піла свой кампот у маўчаньні, карэктна, памяркоўна нежак нават — гераічна. Інжынерова зьбялела — і ўзіралася ў мяне як загіпнатызаваная, вырачыўшы вочы, яўна баялася мяне. Баялася!

— Гэта поза! Поза! — мармытала. — Прашу ня есьці... Не дазваляю! Зута! Віктар — Зута! Віктар! Зута! Зута! Віктар, перастань, забарані! О...

А я ўсё еў і еў, бо чаму ж бы мне было ня есьці? — усё зьмем, здохлага пацука, і таго... — „Эх, Мянтуз, — думаў, — добра, добра... Добра... Хай там, што б там, абы каб што за губу заклацьці, хай там, што б там, хай там...”

— Зута! — рэзка крыкнула Младзьякова. Для маці бачыць даччынога паклонца, які апырходвае ўсё падрад бяз розьніцы — невыносна. А тады пансыянатка, якая сама-сама ўправілася са сваім кампотам, устала з-за стала і выйшла. Младзьякова сьледам. Младзьяк выйшаў у канвульсійным рогаче, заціскаючы хустачкай рот. Не

было вядома, ці закончылі яны абед, ці ўцяклі — ці лілі алей ці такі ня лілі! — і чый кажух найкаўтунавацейшы! Я ж ведаў — уцяклі! Памкнуўся за імі! Наша ўзяла! Далей, наперад, атакуй, хапай, бі, гані, перасьледуй, наступай, трыбушы, прыдушы, душы, душы, цісьні і не папускайся! Баяліся? Палохай! Уцяклі? Даганяй! Ціха, спакойна, спакойна, спакойна, мілажальна і шкадобліва, не мяняй жабрака на пераможцу, бо то ж якраз жабрак прынёс табе перамогу. Баяліся, каб гэта я мазгова іх дзяўчыны, як той кампот, не апрыходаваў. Ха, цяпер я ўжо ведаў, як залезьці ў яе стыль! І мог мазгова, мэнтальна надзяваць яе ва ўсё і на ўсё, што папала, боўтаць, драбніць, мяшаць, не разьбіраючыся ў сродках! Але спакойна, спакойна...

Хто паверыць, што Млодзякаў незаконны рогат вярнуў мне здольнасьць да супраціву? Мае чыны і думкі здабылі кіпці. Не, партыя ня была яшчэ выйграная. Але я, прынамсі, мог дзейнічаць. Я ведаў, па якой лініі ісьці. Усё мне прасьвятліў кампот, узварчык гэты. Гэтак сама, як я ўпароў кампот з распоўзлай кашай, так мог і зьнішчыць новачаснасьць пансыянаткі, уводзячы ў яе першасныя элементы чужога, гетэрагенічнага, мяшаючы, разбоўтваючы, што папала. Гайда, гайда, гайда-марш — паехалі на кірмаш! — на новачасны стыль, на прыгажосць новачаснай пансыянаткі! Але ша! — ціха, ціха...

Разьдзел IX

Падгляд і далейшыя ўлазіны ў новачаснасьць

Я ціха падаўся ў свой пакой і лёг на канапу. Трэба было абдумаць план акцыі. Я дрыжаў, і пот зь мяне цёк, бо я ж ведаў, што ў сваім паломніцтве дарогай паўкаў я сыходжу на самае дно пекла. Бо нічога, што смачнае, ня можа быць страшнае (як само слова "смачнае" на гэта паказвае), толькі нясмачнае ёсьць насамрэч няеднае. З зайздрасцю я ўзгадваў тыя прыгожыя, рамантычныя альбо клясычныя злачынствы, гвалты, вырачваньне вачэй у паззі і прозе — масла з канфітурай, гэта ведаю, што яно страшнае, а ня цудоўныя і прыгожыя злачынствы ў Шэкспіра. Не, не кажыце мне пра тыя вашыя зрыфмаваныя болі, якія мы глытаем сьлізка, як вустрыцу, не кажыце мне пра цукеркі ганьбы, шакаладны крэм пагрозы, пірожныя нэндзы, ландрынкі цярпеньняў і ласункі распачы. І чаго ж бо такая панюся, якая безбаязным пальцам раскалупвае самыя крываваыя балячкі грамадства, галодную сьмерць сям'і рабочага з шасьцёх асоб, чаго, пытаюся, гэтым самым пальцам нізавошта не адважыцца публічна пакалупаць у вуху. А таму бо, што гэта было б куды жудасьней. Галодная сьмерць альбо на вайне, сьмерць мільёна людзей, можна зьесьці, нават са смакам — але ж ёсьць на сьвеце камбінацыі неядальныя, ванітальныя, дрэнныя, дысгарманічныя, адпрэчныя, адпужвальныя, ах, сатанінскія, якія адкідае чалавечы арганізм. А смакаваць жа — наша самапершая задача, смакаваць мы абавязаны, смакаваць, хай канаюць муж, жонка і дзеці, хай сэрца разьдзіраецца на кавалкі, абы толькі смакавала, абы смакавіта было! Так гэта, што я меў прадпрыняць у імя Дасьпеласьці і дзеля вызваленьня з-пад пансыянацкай магіі, было гэта ўжо дзеяй антыкулінарнай і ў контрпаднябеньні, перад якою ўздрыгвае глык.

Зрэшты, я ня меў ілюзый — посьпех мой за абедам быў досыць ілюзорны, тычыўся галоўным чынам бацькоў, дзяўчына выйшла бяз больш-меншага ўшчэрбу, заставалася і далей далёкая і недасягальная. Як скажае на дыстанцыі яе новачасны стыль? Як на добрае ўцягнуць яе ў арбіту майго дзеяньня? А такі ж бо апроч псыхічнай дыстанцыі была дыстанцыя фізычная — яна бачылася са мною толькі падчас абеду і вячэры. Як скажаць яе, як мэнтальна насаджваць на дыстанцыю, гэта значыць, калі мяне няма каля яе, дык дзе яна сама? „Хіба што, — думаў я ўбога, — праз падгляд і падслух”. Гэтыя функцыі я меў ужо настолькі імі пратораныя, што самыя зь першай хвіліны нашага знаёмства прынялі мяне як віжа, які падслухвае і падглядвае. „І хто ведае, — вяла думаў я, з надзеяй, — ці, прыклаўшы вока да дзіркі

ад ключа, ня ўбачу адразу чагось, што мяне адштурхне ад яе, бо не адно спакойная прыгажосьць ставіцца з агідай да агіды”. Але зноў пагражала небясьпека, бо некаторыя пансыянаткі, зачараваныя сваёй жа чароўнасьцю і адданыя дысцыпліне стылю, у адзіноце трымаюцца так, як і на людзях. І таму замест брыдоты я мог гэтак жа добра ўбачыць красу. А краса, убачаная на самоце, яшчэ больш забойчая. Памятаў, як, зьнянацку ўвайшоўшы ў пакой, я застаў пансыянатку з анучкай каля ног у вельмі выстылізаванай паставе — так, але з другога боку, сам факт цікаваньня ўжо часткова псаваў і наколваў, бо калі дурным вокам падглядваем прыгажосьць, дык нешта благое з нашага падгляду асядае і на прыгажосьць.

Такім вась чынам я разважаў трохі, як у гарачцы — урэшце ацяжэла звалокся з канапы і скіраваўся да дзіркі ад ключа. І як толькі прытуліў вока, убачыў праз акно, а дзень выдаўся цудоўны, сьвежы і восеньскі — на разьзясьненай восеньню вуліцы Мянтуз краўся да кухонных дзьвярэй. Яўна вырупіўся да служанкі. Над дахам суседняй вілы ў ясным сонцы пырхалі галубы і зьбіліся ў кучу, дзесь далей засыгналіла машына, на ганку бона бавіла дзіцятка, шыбы плавіліся на сонцы, якое хілілася да заходу. Каля дома стаяў жабрак, стары, знэнджаны жабрачына, мажны мужык, валахаты і барадаты касьцельны дзед. Барадач падвёў мяне да пэўнай думкі — я сонна і марудліва выйшаў на вуліцу, зламаў зьлёную галінку ў сквэры.

— Дзядуня, — сказаў я, — вась вам тут пяцідзсят грошаў. На вечар мецьмеце цэлую залатоўку, але вы павінны ўзяць у рот гэтую галінку і трымаць яе аж да ночы.

Барадаты ўсадзіў сабе зелень у храпу. Дабраславіўшы грошы, якія яднаюць хаўруснікаў, я вярнуўся ў дом. Прыклаў вока да дзіркі. Пансыянатка паводзілася, як звычайна дзяўчына паводзіцца ў сваім пакоі. Нешта перакладвала ў шуфлядах, дастала сшытак — паклала на стол — яе твар я бачыў у профіль, твар тыповай пансыянаткі над сшыткам.

Я безь перапынку гаротна падглядаў ад чацьвёртай да шостаі, (тым часам жабрак увесь час трымаў галінку ў зубах), марна чакаючы, што яна, можа, хоць бы пасья абеда паддасца якім-небудзь нэрвовым рэфлексам паразы, хай хоць бы закусвала губы ці моршчыла лоб. Але каб, дык — не. Як бы нічога не зьмянілася. Як бы мяне не існавала. Як бы ніколі нічога не ўскалаціла яе пансыянацкасьці. А пансыянацкасьць гэтая з часам рабілася ўсё больш халоднай, жорсткай, больш раўнадушнай, непрыступнай, і можна было паставіць пад сумніў магчымасьць сапсаваць пансыянатку, якая на самоце паводзілася так сама, як і на людзях. Амаль можна было запаняверыцца, што нешта адбылося за абедам. Каля шостаі дзьверы зьнянацку, падступна адчыніліся — на парозе стаяла інжынерыха.

— Працуеш? — спыталася з палёгкай, выпрабавальна гледзячы на дзяўчыну. — Працуеш?

— Раблю нямецкую, — адказала пансыянатка.

Маці некалькі разоў уздыхнула.

— Працуеш — ну, добра. Працуй, працуй.

Паглядзіла яе, супакоеная. Няўжо і яна чакала зрыву ў дачкі? Зута незадаволеная адхіліла галоўку. Маці хацела нешта сказаць, ужо разьзявіла рот ды перадумала — устрымалася. Кінула навокал сябе падазронным вокам.

— Працуй! Працаваць! Працаваць! — сказала нэрвова. — Будзь занятая — інтэнсыўная. Увечары сьхадзі на дансінг — сьхадзі на дансінг — сьхадзі на дансінг. Вярніся позна, засьні мёртвым сном.

— Хай мне мама галавы не марочыць! — сказала тая цьвёрда. — Няма мне калі!

Маці паглядзела на яе з прытоеным здзіўленьнем. Цьвёрдасьць пансыянаткі супакоіла яе цалкам. Даведалася бо, што дачка зусім не расклеілася падчас абеда. А мне перахапіла горла брутальная вострасьць пансыянаткі. Вострасьць яе непасрэдна скіраваная супроць яе самой, а нічога нас ня ўбольвае ў такой ступені, як калі бачым, што каханая, на наш погляд, няўмольна рэзкая, але таксама і ў нашу адсутнасьць, як бы ў запас, дае сабе школу. Пры гэтым зьява дзяўчыны болесна зазначылася ў дзявочай брутальнасьці. Пасья таго, як Младзякова выйшла, яна схіліла над

спыткам профіль і самадастаткова, ваража і жорстка ўзялася за ўрокі.

Я адчуваў, што калі дазволю дзяўчыне і далей быць зьяваю ў самотнасьці і калі не навяду кантакту паміж ёю і маім падглядом, справа можа абярнуцца трагічным вывертам. Замест таго, каб псаваць яе сабою, я напаўняў сябе яе асобай, замест таго каб я схапіў яе за горла, яна схапіла мяне за горла. Я гучна праглынуў сьліну пад яе дзьвярыма, каб пачула, што я падглядваю. Яна ўздрыгнула, але не павярнула галавы — што было найлепшым доказам, што адразу пачула — толькі глыбей утуліла галоўку ў плечы, пагадзіўшыся моўчкі. Але імгненна яе профіль перастаў існаваць сам для сябе, у выніку чаго раптам выдатна выдаў усю сваю зьяўнасьць. Дзяўчына з падглядваным мною профілем доўгі час змагалася са мною цяжка і моўчкі, а змаганьне палягала на тым, што нават вокам не змаргнула. Яна і далей вадзіла пяром па паперы і трымалася як непадгляданая.

Але празь некалькі хвілін дзірка ў дзьвярах, якая глядзела на яе маім вокам, пачала ёй абрыдаць — каб заманіфэставаць сваю незалежнасьць і пацьвердзіць абьякаваньне, яна шыгнула носам, вульгарна і брыдка ім павяла, як бы хацела сказаць: "Глядзі сабе, мне нічога не абыходзіць, мне напляваць, тоб-та я вось такая!". Такім спосабам дзяўчаты выказваюць сваю самую высокую пагарду. Гэтага я толькі і чакаў. Калі яна чмыгнула, робячы тактычную памылку — я шыгнуў носам за дзьвярыма, вымоўна, але ня вельмі моцна, менавіта так, як бы ня мог стрымацца, заразіўшыся яе шыганьнем. Яна аціхла, як трусік — гэтае насавое двухгалосьсе ня прымалася дзяўчынай — але нос, адзін раз змабілізаваны, даўся ёй у знак, пасля кароткага змаганьня была змушана дастаць хустачку і ўцерці яго, пасля чаго яшчэ ў даўжэйшых адступах нэрвова, нячутна пацягала носам, на што я раз за разам паўтараў за дзьвярыма. Я віншаваў сябе, што так лёгка мне ўдалося выдабыць зь яе нос, нос дзяўчыны, больш зручны для яго адоленьня. Падкрэсьліваючы і выдабываючы зь яе нос, я рабіў вялікі крок наперад. Калі б мне ўдалося дадаць Младзьякуўне нэрвовага катару, калі б — закатарыць новачаснасьць.

Аднак яна не магла пасля такога шыганьня ўстаць і засланіць якой-небудзь шматай дзірку — гэта было б прызнаньнем, што шыгае нэрвова. Ціха, шыгайма гаротна, безнадзейна, хавайма з надзеяй! Я аднак жа недаацаніў дзьявочага ўменьня і спрыту. Яна шырокім рухам ад вуха да вуха уцёрлася рукой — цэлым перадплеччам — а рух гэты сьмелы, спартовы, замашысты і забаўны, зьмяніў аблічча сытуацыі на яе карысьць, прыздобіў шыганьне прыгляднай абаяльнасьцю. Схапіла мяне за горла. Адначасова — я ледзьве паспеў адскочыць ад дзіркі — падступна і неспадзявана ўвайшла ў мой пакой Младзьякова.

— Што кавалер робіць? — падазрона сказала, убачыўшы мяне ў неакрэсьленай пазыцыі пасярэдзіне пакоя. — Чаго кавалер тут... стаіць? Чаму кавалер ня робіць урокаў? Ці кавалер не займаецца ніякім спортам? Трэба ж нечым заняцца, — сказала з жарам. Баялася за дачку. З маёй неакрэсьленасьці пасярод пакоя веяла нейкай няяснай махінацыяй супроць дачкі. Я не зрабіў ніякага руху, каб патлумачыць і стаць далей пасярэдзіне апатычна і бедапаможна, як затарможаны, аж Младзьякова павярнулася да мяне бокам. Позірк яе спыніўся на жабраку каля дома.

— Што гэта... у яго? Навошта галінку... трымае ў зубах?

— Хто?

— Жабрак. Што гэта значыць?

— Каб жа я ведаў. Узяў і трымае.

— Кавалер гутарыў зь ім. Я ў акно бачыла.

— А, гутарыў.

Яна мышкавала вачыма па маім твары. Вагалася, як маятнік. Нешта сабе меркавала, што галінка павінна мець схаваны сэнс, варажы, зьедлівы для дачкі. Але не магла ведаць маіх умысловых камбінацый і не магла ведаць, што галінка ў вуснах зрабілася мне атрыбутам новачаснасьці. Нонсэнс меркаваньня, што гэта я даручыў барадатаму трымаць зелень у вуснах, не даваўся сфармуляваць у словах. Яна

недаверліва паглядзела на гэтую маю выдумку, падазраючы, што падае ахвярай капрызу, і выйшла. Кусі! Іш! Трымай! Хапай, даганяй! Нявольніца маёй фантазы! Ахвяра капрызу! Ціха, ціха! Я падскочыў да дзіркі. У меру разв'язьця выпадкаў усё цяжэй даводзілася захоўваць першасную, безнадзейную і гаротную паставу — барацьба разагравала, малпавая зласьлівасьць брала верх над прастрацыяй, адмаўленьнем. Пансыянатка зьнікла. Пачуўшы галасы за сьцяною, яна зарыентавалася, што я ўжо не гляджу і гэта ўмажлівіла ёй выйсьце з пасткі. Выйшла ў горад. Ці заўважыць галінку ў жабрака, ці адгадае, у чый адрас трымае яе барадаты? Хоць бы і не адгадала — галінка ў барадача, церпка, зялёная, горыч у жабрачай яме вуснаў павінна была запаняверыць яе, занадта ж бо спрэчна гэта было для яе новачаснага адчуваньня сьвету. Сутунялася. Лятарні купалі горад у фіялеце. Сыноч вартаўніка вяртаўся з лаўкі. Дрэвы скідалі лісьце ў паветры чыстым і празрыстым. Аэраплан вурчаў над дамамі. Скрыпнулі парадныя дзьверы, зьвяшчаючы пра выхад Младзьяковай. Інжынерова, неспакойная, узрушаная, чуючы нешта благое ў паветры, пайшла на сэсію камітэта зачарпнуць на ўсякі раз крыху дасьпелага элемэнту, сусьветнага, грамадзкага.

СТАРШЫНЯ

Прашу пань, на парадку дня ў нас праблема кінутых немаўлят.

ІНЖЫНЕРОВА МЛАДЗЬЯКОВА

Дзе узяць фонды?

Сутунялася, а жабрак пад вокнамі дысанансаваў маладой зелянінай. Я застаўся адзін у памяшканьні. Нейкая гольмэсада пачынала тварыцца ў пустых пакоях, штосьці дэтэктыўнае дамяшалася, калі я стаяў у змроку, шукаючы працягу шчасліва пачатай акцыі. Як што яны ўцяклі, я пастанавіў сабе фарсіраваць кватэру, можа, удала дагнаць іх у той частцы аўры, якую яны пакінулі пасья сябе. У спальні Младзьякаў — яснай, цеснай, чыстай і ашчаднай — пах мыла і ваннага халата, інтэлігенткая цяплынька, новачаснае, ахайнае, з пахам пілкі для пазногцяў, газавай запальнічкі і піжамы. Я даволі доўга стаяў пасярэдзіне пакоя, удыхаючы атмасфэру, дасьледуючы элемэнты і шукаючы, як і адкуль выдабыць нясмак, чым бы напаскудзіць?

На першы погляд — прычапіцца ня было да чаго. Чысьціня, парадак і сонца, ашчаднасьць і сьціпласць — а туалетныя пахі былі нават лепшыя, ніж у старасьвецкіх спальнях. І я ня ведаў, чаму прыпісаць, што шляфрок новачаснага інтэлігента, яго піжама, губка, паста для галеньня, яго пантофлі, пастылькі Vichy і гумовыя гімнастычныя прылады ягонай жонкі, сьветлая фіраначка, жоўтае ў новачасным акне пакідае сьляды чагосьці такога гідотнага. Стандартызацыя? Філістарства? Мяшчанства? Не, гэта ня тое, не — навошта? Я стаяў, ня ўмеючы сфармуляваць формулы нясмаку, не хапала слова, жэсту, дзеяньня, у якіх я мог бы ўхапіць няўлоўны нясмак і забраць сабе — калі вочы спыніліся на кнізе на тумбачцы. Гэта былі мэмуары Чапліна, разгорнутыя там, дзе расказваецца, як Уэлс адскакаў перад ім танец сола ўласнага складу. „Потым Х. Г. Уэлс зграбна скача нейкі фантастычны танец”. Танец-сола англіскага пісьменьніка дапамог мне ўлавіць нясмак, як на вуду. Вось адпаведны камэнтар! Гэты пакой быў якраз У э л с а м , які скакаў перад Ч а п л і н ы м . Бо чым жа быў Уэлс у сваім танцы? — Утапістам. Новачасны старац меркаваў, што можна яму надаць выраз радасьці і скакаць, упіраўся на сваё права на радасьць і гармонію... скакаў, уяўляючы сьвет, які павінен быў прыйсьці за тысячагодзьдзі, скакаў сола, апярэдзваючы час, танцаваў тэарэтычна, бо думаў, што мае права... А чым жа была гэтая спальня? — Утопіяй. Дзе было ў ім месца на тыя шумы і гукі, якія чалавек у сьне выдае? Дзе месца на таўшчыню шаноўнай дабраверніцы? Дзе месца на бараду Младзьяка, бараду насамрэч паголеную, але тым ня менш існую *in potentia*? Бо інжынер жа быў б а р а д а т ы , хоць бараду штодня выкідаў у вадазьліў разам з пастай — а гэты пакой быў а г о л е н ы . Колісь шумны лес цяпер быў людзкой спальняй, дзе ж аднак было месца на шумы, цемнату, чарнату лесу ў гэтым сьветлым пакоі, сярод

гэтых ручнікоў? Якая ж скупая была гэтая чыстасць — і цесная — яснабяская, нязгодная з барвамі зямлі і чалавека. І інжынерства здалося мне таксама жажлівым у гэтым пакоі, як Уэлс у сваім танцы ўласнай выдумкі перад Чапліным.

Толькі, аднак, калі я пусьціўся ў сольныя скокі — толькі тады думкі ўвабраліся ў цела і зрабіліся дзеяннем, магутна асьмейваючы ўсё навокал і здабываючы нясмак. Я скакаў — а скокі без партнёра ў пустцы, у цішы, набіралі шалу, аж адвагі нестала. Абскакаўшы Млодзякам ручнікі, піжамы, пасту, ложка і ўсякае прыладзьдзе, я хуценька адступіўся і замкнуў за сабою дзьверы. Напусьціў ім танца ў новачаснае нутро! Але далей, далей, пакой пансыянаткі, цяпер натанцаваць туды, напаскудзіць!

Але пакой Младзьякуўны, а менавіта гульнёвы хол, у якім яна спала і рабіла ўрокі, быў бясконца непаддатнейшы нясмаку. Ужо факт, што дзяўчына ня мела ўласнага пакоя, толькі спала ў куце хола, папахваў захапляльнай і ўпойнай сутнасьцю. Была ў гэтым вялікая тымчасовасьць нашага стагодзьдзя, качэўніцтва пансыянаткі і нейкае *carpe diem*, якое тайнымі праходамі злучалася з гладкай, падгледжанай на машыне прыродай новачаснай маладосьці. Сьлед было дапусьцаць, што яна засынае адразу, як толькі галоўку (не галаву; у іх былі вочы — але ўсё яшчэ мелі і галоўкі) да падушкі прыхіліць, а гэта зноў падсоўвала думку пра інтэнсыўнасьць і тэмп сёньняшняга жыцьця. А па-за гэтым недахоп спальні *sensu stricto* рабіў мне немагчымай такую акцыю, як у спальні ў Млодзьякаў. Пансыянатка спала, зрэшты, ня прыватна, а публічна, ня мела прыватнага начнога жыцьця, а цьвёрдая публічнасьць дзяўчыны лучыла яе з Эўропай, з Амэрыкай, з Гітлерам, Мусаліні і Сталіным, працоўнымі лагерамі, з харугваю, з гатэлем, вакзалам, стварала нязьмерна разьлеглы абсяг, выключала ўласны куточак. Пасьцель, схаваная ў тапчане, мела дапаможны характар, найбольшае, што яна магла, — быць дадаткам да сну. Так званай туалетки ня было. Пансыянатка аглядалася ў насыценным люстры. Ніводнага ручнога люстэрка. Каля тапчана маленькі столік, чорны, пансыянацкі, на ім кніжкі і сшыткі. На сшытках пілка для пазногцяў, на акне — сьцізорык, недарагое вечнае пяро за шэсьць золтых, яблык, праграма па спэцыяльнасьці, фотаздымкі Фрэда Астэрэ і Джынджэра Роджэрса, пачак опіюмаваных папяросаў, зубная шчотачка, тэнісны пантофлік, а ў ім кветка, гваздзік, выпадкова ўпушчаны з рук. І гэта ўсё. Як жа сьціпла, а як моцна!

Я затрымаўся ў маўчаньні над гваздзіком — ня мог не захапляцца пансыянаткай! Якая здольніца! Укідаючы кветку ў пантофлік, яна адным стрэлам забівала дзьве курапаткі — каханьне завастрала спортам, спорт закрашвала каханьнем! Яна ўкінула кветку ў прапацелы тэнісны пантофлік, а ня ў звычайны чаравік, ведаючы, што кветкам ня шкодзіць толькі пот спорту. Спалучаючы спартовы пот з кветкай, яна накідала прыхільны стасунак да свайго поту ўвогуле, надала яму нешта кветкавае і спартовае. О майстар! Калі гадавалі старамодныя, наўныя, банальныя азалі ў вазончыках, яна ў пантофель кветку ўкідае, у спартыўны! І — лайдачка — напэўна зрабіла гэта несьвядома, выпадкова.

Я задумаўся, што рабіць з гэтым фантам! Выкінуць квет у вадазьліў? Усадзіць яго барадатаму жабраку ў храпу? Але гэтыя мэханічныя і штучныя забегі былі б адзіна ўхіленьнем ад цяжкасьцяў, не, кветку трэба было зглуміць там, дзе яна была, і ня фізычнай перамогай, а псыхічнай. Барадач зь зялёнай галінкай у гушчары барады стаяў пад вокнамі верна і трывала, муха бзычала на аконнай шыбе, з кухні даносілася манатоннае яскатаньне служанкі, схілянай Мянтузам да парабка, здалёк трамвай паенкваў на паваротах — сярод гэтай напругі я стаяў, сумеўшыся, і усьміхаўся — муха забзычала званчэй. Схапіў муху, абарваў ёй ногі і крыльцы, зрабіў зь яе неабольшую пакутніцу, жаханосную мэтафізычную кульку, ня цалкам круглую, але ў кожным разе акругленую, і п а к л а ў яе да кветкі, ціха так паклаў у пантофлю. Пот, які пры гэтым выступіў у мяне на лобе, аказаўся мацнейшым за кветка-тэнісны пот! Як бы д'яблам пацкаваў новачасную! Муха тупой і глухой пакутай дыскваліфікавала пантофлю, кветка, яблык, папяросы, цэлая сям'я пансыянаткі, а я

стаяў зь нядобрай усмешкай, слухаючы, што цяпер робіцца ў пакоі і ўва мне, даследуючы аўру, падобны як дзэве кроплі вады на вар’ята — і думаў, што ня толькі малыя хлопцы топяць катой і катуюць птушак, але што і дужыя, дарослыя хлопцы таксама катуюць дзеля таго ж самага. Каб перастаць быць хлопцамі пансыянатак, каб перамагчы нейкую ў кожнага сваю пансыянатку, пансыянатку! Ці ня дзеля гэтага ж мучыў Троцкі? Тарквэмада? На чым палягала пансыянатка Тарквэмады? Ціха, ціха.

Упрыгожаны маем барадач стаяў на пасту — муха, не падаючы бзыку, трывала свае цярпеньні ў пантофлі, цяпер кітайскім, візантыйскім — у спальні Млодзякаў танец мой быў — я пачаў глыбей шныраць у рэчах новачаснай. Дабраўся да шафы ў мур, з бялізнай, але бялізна ў шафе не апраўдала маіх спадзяваньняў. Майткі як майткі — новачасныя майткі не псавалі, прынамсі, дзяўчыны, страцілі ранейшы, хатні характар, яны больш надаваліся на сваяцтва з палубнымі шорцікамі. Затое ў шуфлядзе, якую я падважыў нажом — стосы пісьмаў, любоўная карэспандэнцыя пансыянаткі! Я накінуўся на гэта, тымчасам як барадач, муха, скокі далей рабілі сваё, бесьперастанку.

О, пандэмоніюм новачаснай пансыянаткі! Якія багацьці тоіла гэтая шуфляда! Толькі тады я даўмеўся, панямі колькіх страшных таямніц бываюць новачасныя пансыянаткі, і што было б, калі б каторая хацела выдаць давераныя ёй сакрэты. Але ў дзяўчыну гэта западае, як камень у ваду, яны занадта прыстойныя, занадта здатныя, каб налева-направа лялякаць... а тыя, каго краса не бянтэжыць, не атрымліваюць такіх лістоў... Рэч гэта — верх хараства, што толькі асобы, якіх бянтэжыць краса, маюць доступ да пэўных псыхічных тайноў чалавецтва. О, дзяўчына, гэты склад ганьбы, замкнуты на ключ прыгажосьцю! Тут, у гэтую сьвятыню, хай стары, хай малады зносіў такія рэчы, што бадай бы я лепш хацеў тройчы памерці і смажыцца на адкрытым агні, чым каб гэта было апублікавана... І аблічча стагодзьдзя — аблічча XX стагодзьдзя, стагодзьдзя мяшанкі стагодзьдзяў, вызеўрывалася двухзначна, як Сілен зь нетры...

Былі там між іншым любоўныя пісьмы ад вучняў з школы, такія прыкрыя, нямілыя, дражлівыя, нэрвовыя, нявыкінутыя, фатальныя, ганьбоўныя і пасаромныя, якіх яшчэ ніколі не азірала Гісторыя — ані старажытная, ані сярэднявечная. І калі б які-небудзь равесьнік з Асырыі, Бабілона, Грэцыі альбо зь сярэднявечнай Польшчы, а хоць бы нават галадранец-паўпэр часоў Зыгмунта Аўгуста прачытаў гэта, на месцы згарэў бы ад сораму, па мордзе даў бы. О, жудасныя какафоніі, чаго тут толькі не выдавалася! Фальш, якая разьдзірала любоўную песьню! Як бы сама Прырода ў бязьмежнай пагардзе да гаротных, нафаршыраваных недаросткаў пазбавіла голасу да Дзяўчыны, ня хочучы дапусьціць размнажэньня племені шкаляроў. І толькі тыя лісты, якія ад страху нічога ня выказвалі, былі больш-менш прыстойныя: *Зута з Марысай, і з Вокам на корт, заўтра, тэляфні. Генек.* — Толькі такія не кампраметавалі... Знайшоў па два лісты Мыздраля і Гопка, вульгарныя зместам, ардынарныя па форме, надмернай пыхай хлопцы высільваліся на блізкі бачнасьці сваёй дасьпеласьці. Зьляталіся як жамарва на агонь, ведаючы, што згараць...

Але і лісты студэнтаў былі ня менш палахлівыя, хоць ужо замаскаваныя больш умеліста. Відаць было, як кожны зь іх, крэмзаючы на паперы, баяўся і пакутаваў, як асьцерагаўся і ўзважваў словы, каб ня спусьціцца па нахіленай дошцы проста ў яўную сваю недасьпеласьць, у лыткі свае. Можна якраз таму я і не знайшоў нідзе ніякага намёку на лыткі, затое шмат было пра пачуцьцё, грамадзкія справы, заробкавыя, таварыскія, пра гульні ў брыдж і конныя высьцігі, і нават пра зьмену дзяржаўнага ладу. Асабліва палітыкі, гэтыя „храпачы” з ”акадэмічнага жыцьця”, надзвычай умела і асьцярожна хавалі лыткі, але тым ня менш сыстэматычна перасылалі пансыянатцы ўсе свае праграмы, адозвы і ідэйныя дэкларацыі. *Панна Зутка, можна панна захоча пазнаёміцца з нашай праграмай* — пісалі, але ў праграмах таксама нідзе ня пісалася выразна пра лыткі, хіба што спарадычна

здараўся *lapsus linguae*, напрыклад, замест „сьцяг палітыка” напісана „сьцяг палытках”. А таксама нейкія там з Лодзі ў сваёй дэкларацыі памылкова выказаліся „мы лытчане”. Апрача памянёных двух выпадкаў ані разу лыткі не фігуравалі. Падобна і ў пісьмах шмат сякіх-такіх ласкаўцаў, пры дапамозе якіх старыя цёткі, што пішуць у прэсе артыкулы на тэму „эпохі джаз-бэнда”, спрабавалі навязаць духоўны кантакт з пансыянаткай і ўтрымаць яе ад дарогі ўпадку, лыткі былі вельмі сьцісла заканыспіраваныя. Пры чытаньні ў мяне склалася ўражаньне, што ўвогуле ніякай гаворкі пра лыткі і ня было.

А далей — цэлыя стосы тых сёньня папулярных, невялічкіх томікаў зь вершамі, накладам ня меншым за трыста, а тое і чатырыста, на дне шуфляды, дарэчы, — трэба прызнаць — не разрэзаных і ня чытаных памянёнай пансыянаткай. На іх былі дарчыя надпісы ў тоне нутраным, сумленным, шчырым і пашаноўным, якія як найэнэргічнай дамагаліся ад дзяўчыны прачытаньня, прымушалі да чытаньня, у вышуканых і забойчых зваротах клеймавалі непрачытаньне, а чытаньне ўслаўлялі і ўзносілі пад нябёсы, за непрачытаньне пагражалі выключэньнем з супольства культурных людзей і жадалі, каб дзяўчына прачытала з гледзішча на самотнасьць паэта, працу паэта, місыю паэта, ролю паэта, цяжкія паэта, авангард паэта, пакліканьне паэта і душу паэта. Але самае дзіўнае, што і тут ня было выразнай гаворкі пра лыткі. А што яшчэ больш дзіўна, і ў назовах зборнікаў не спамяталіся лыткі ані нават хоць бы на лекі. Усё толькі Бледныя Сьветы, і Новыя Сьветы, і Новае Сьвітаньне, і Эпоха Барацьбы, і Барацьба ў Эпосе, і Цяжкая Эпоха, і Маладая Эпоха, і Маладосьць на Варце, і Варта Маладосьці, і Маладосьць у Змаганьні”, і Маладосьць у Паходзе, і Маладосьць Стаіць, і Гэй, Маладыя, і Горыч Маладосьці, і Вочы Маладосьці, і Вусны Маладосьці, і Вясна Маладая, і Мая Вясна, і Вясна і Я, і Вясновае Рытмы, і Рытм Кулямэтаў, і Залп Угору, Сэмафоры, Антэны, Імкліўцы і Мой Цалунак, і Мая Пяшчота, і Мая Туга, і Мае Вочы, і Мае Вусны (пра лыткі нідзе ані ду-ду!), а ўсё напісана паэтычным тонам з мастацкімі асанансамі альбо без мастацкіх асанансаў і зь сьмелымі мэтафарамі, альбо з прыхаванай музыкай слова. А лытак зноў жа так, як нічога, вельмі няшмат, непрапарцыйна мала. Аўтары зручна і зь вялікім паэтычным майстэрствам хаваліся за Прыгажосьцю, Дасканаласьцю Рамяства, Унутранай Лёгікай Твора, Жалезнай Пасьлядоўнасьцю Асацыяцый, альбо за Клясавай Сьвядомасьцю, Змаганьнем, Раніцай Дзеяў і на тое падобнымі, аб’ектыўнымі, антылытачнымі момантамі. Але адразу было ясна і бачна, што тыя вершыкі ў сваім закручаным, высіленым і нікому на нічога ня прыдатным майстэрстве ёсьць адно толькі ўскладнёны шыфр і павінна быць дзе якая істотная і не абы якая рацыя, каб схіляла столькі хударлявых, нізкапалётных летуценнікаў да складаньня гэтых дзівачых шарад. Неяк праз хвіліну глыбейшага намыслу мне ўдалося перакласьці на зразумелую мову зьмест наступнага звароту:

В е р ш

*Далягляды лопуюцца як пляшкі
злёная пляма пнецца пад хмары
пераношуся зноў у цені пад сосны —
адтуль:
дапіваю хцівым глыткам
маю штодзённую вясну.*

М о й п е р а к л а д

*Лыткі, лыткі, лыткі
Лыткі, лыткі, лыткі, лыткі
Лыткі, лыткі, лыткі, лыткі, лыткі
Лытка,
лыткі, лыткі, лытка
лыткі, лыткі, лыткі.*

А далей — і тут толькі пачынаўся сапраўдны пандэмоніум пансыянаткі — далей была цэлая куча канфідэнцыйных лісткаў ад судзьдзяў, адвакатаў і пракурораў, аптэкараў, гандляроў, гарадскіх і вясковых абываталёў, дактароў і г.д. — ад гэтых выдатных і цудоўных, якія мне заўсёды так імпанавалі! Зьдзівіўся я, бо муха і далей цярпела бязгучна. Выходзіць і яны таксама, насуперак зьнешнім праявам, падтрымлівалі адносіны з пансыянаткай? — Неверагодна — паўтараў — неверагодна! — Выходзіць, так ім аж так уверылася ў косьці гэтая Дасьпеласьць, што потайкам ад жонак і дзяцей яны слалі доўгія цыдуліны новачаснай пансыянатцы-шасьціклясьніцы? Вядома, тут пагатоў нідзе ня было канкрэтна пра лыткі, якраз наадварот, кожны падрабязна тлумачыў, чаму ён навязвае гэты „абмен думкамі”, бо мяркуе, што „панна Зутка” яго зразумее, ня прыме гэтага няправільна і г.д. Пасья аддавалі пашану новачаснай у зьвілястых, але ўгодлівых выказах, заклінаючы паміж радкамі, каб яна ўдабраволілася палетуценіць пра іх, натуральна ў тайне. І кожны, ня згадваючы ні разу пра лыткі, як мог, падкрэсьліваў і перабольшваў сваю новачасную хлапецкасьць і мужчынскасьць.

Пракурор:

Сапраўды, я выступаю ў тое, але я напраўду хлопец да паслугаў. Я караю. Раблю, што мне кажучь рабіць. У мяне няма ўласнай думкі. Старшыня можа мяне аблаяць. Апошнім разам назвай мяне цюхцем.

Палітык запэўніваў:

Я толькі хлопец, я толькі хлопец палітычны, хлопец гістарычны.

Адзін афіцэр з выключна інтэлектуальнай і лірычнай душою пісаў наступнае:

Сьялая карнасьць мяне абавязвае. Па загадзе я павінен аддаць жыцьцё. Я нявольнік. Камандзіры ж заўсёды кажучь нам — хлопцы, не глядзіце на гады. Ня вер маёй мэтрыцы, гэта дэтал чыста ўнутраная, жонка і дзеці гэта дадатак толькі, я ж ня кожны рыцар, а хлопец вайсковы, з хлапцоўскай, вернай, сьялой душою, а ў казармах я сабака, я сабака!

Вясковы абываталь:

Я ўжо збанкрутаваў, жонка ідзе за маладзейшага, дзеці к чортавай матары, а я — не які там абываталь, я выгнаны хлопец. Адчуваю таемную радасьць.

А от жа ж лыткі *en toutes lettres*, ну, от каб жа ж хоць раз былі ўспомнены. У постскрыптах пансыянатку ўмольвалі і благалі пра канфідэнцыйнасьць, зазначаючы, што іх кар'ера была б назаўсёды паглумлена, калі б хоць адна літарка гэтай давяральнасьці дасталася да публічнай вядомасьці.

Гэта толькі Табе. Захавай гэта ў сябе. Не паказвай нікому!

Неверагодна! Гэтыя лісты толькі ўвачавіднілі мне цэлую магутнасьць новачаснай пансыянаткі. Дзе яе ня было? У чыёй галаве не заселі яе лыткі? Пад уплывам гэтых думак ногі мае самыя задыгталі, і я б заскакаў у гонар старых Хлопцаў XX стагодзьдзя, муштраваных, ганяных, паганяных і дрэсіраваных бічом, калі б на дне шуфляды не заўважыў вялікі канвэрт з папачыцельства, адрасаваны яўна рукою Пімкі! Ліст быў сухі.

Ня буду ў далейшым, — пісаў Пімка, — талерантны да няўважлівасьці і скандальнага ігнараваньня ў акрэсе школьнай праграмы.

Выклікаю ў мой кабінет — у папачыцельстве, напасьязайтра, у пятніцу а 4.30 з мэтай вытлумачэньня, выкладаньня і навучаньня Норвіда і запаўненьня прагалу ў адукацыі.

Зьвяртаю ўвагу, што я выклікаю легальна, фармальна, афіцыйна і культурна, як прафэсар і выхаваўца, а ў разе якога супраціву напішу ліст дырэктарцы з прапановай пра выключэньне са школы.

Ззначаю, што не магу далей мірыцца з прагалам, а як прафэсар маю права ня мірыцца. Прашу прыняць да ведама.

Т. Пімка др філ. і праф. honoris causa.

Варшава...

Аж так далёка між імі зайшло? Пагражаў ёй? Аж так? Яна так доўга какетавала зь ім ігнараваньнем, аж пакуль бэльфэр ня выпусьціў пазуры. Пімка, ня могучы ўладзіць сабе рандэву з пансыянаткай як Пімка, выклікаў яе як прафэсар сярэдніх і вышэйшых школ. Ужо не даволіўся цацкамі ў доме пад вокам бацькоў — карыстаўся аўтарытэтам свайго становішча, хацеў умусіць дзяўчыне Норвіда легальным шляхам. Калі ўжо нічога іншага ня мог, хацеў, прынамсі, Норвідам нешта заважыць у яе жыцьці. Я трымаў ліст у руцэ з глыбокім подзівам, стаяў над стосам папер, ня ведаючы, кепска гэта ці добра для мяне. Але пад гэтым пісьмом у шуфлядзе ляжала другая картка — вырваная з блакнота, некалькі сказаў алоўкам — і я пазнаў руку Капырды! Так, Капырда, несумненна Капырда, ніхто іншы! Я гарачкава схапіў картку. Лаканічна, памята, нядбала — усё казалася за тое, што была закінута праз акно.

Я забыўся даць табе адрас (тут сьледаваў адрас Капырды). Калі б ты хацела са мною, дык і я хачу. Дай знак. Г.К.

Капырда! Памятаеце Капырду? Ах, я ўсё адразу скеміў! Не ашукалі мяне пачуцьці! Капырда быў той незнаёмы хлопец, які зачэпіў пансыянатку, як пра тое была мова за абедам! Капырда закінуў праз акно гэтую картачку, нядаўна праходзячы тут. Зачэпіў дзяўчыну на вуліцы, а цяпер вось рабіў ёй дадатковую прапанову — ага, як жа, бесцырымонную, новачасную! „Хочаш са мною, дык і я хачу”, — дзельна, пазытыўна, недвухсэнсоўна прапанаваў... Убачыў яе на вуліцы, адчуў генітальны поцяг... і загаварыў — а цяпер картку ўкінуў, ідучы пад акном, бязь лішніх малімоній, паводле новага звычайу маладых... Капырда! А яна — яна ж ня ведала нават ягонага прозьвішча, бо не прадставіўся ёй...

Гэта схапіла мяне за горла.

А тут зноў Пімка, стары Пімка, які культурна, адкрыта, легальна, афіцыйна і фармальна як прафэсар прымушаў. Мусіш, мусіш мяне задаволіць з гледзішча Норвіда, бо я пан, твой прафэсар, а ты мая нявольніца — пансыянатка!... Той хоць меў на яе права як новачасны брат-равеснік, а гэты як настаўнік сярэдніх школ, патэнтаваны пэдагог...

Зноў мне перахапіла горла. Чаго ж вартыя былі прызнаньні абываталю, энкі адвакатаў альбо сьмешныя паэтычныя шарады перад гэтымі двума пісьмамі? Гэтыя два абвяшчалі пагром, катастрофу. Грозная, актуальная небясьпека палягала на тым, што дзяўчына гатовая была паддацца Пімку і Капырду без пачуцьця, толькі ў сілу звычайу, выключна дзеля таго, што адзін і другі мелі права, адзін новачаснае і прыватнае, другі — старасьвецкае і публічнае. Але ў такім разе чароўнасьць яе ўзмацнялася нечувана... і не ўратавалі б мяне скокі і мухі маёй акцыі, задушыла б за горла гэтай чароўнасьцю. Калі талкова, асымэнтальна, фізычна, новачасна пусьціцца з Капырдам... А калі да Пімкі пойдзе, паслухмяная ягонаму загаду бэльфра... Дзяўчына, якая аддаецца маладому, бо яна новачасная...

О, гэты культ, гэтае паслушэньства, гэтае рабства дзяўчыны супраць пансыянаткі і супраць новачаснай! Абодва ведалі, што робяць, гаворачы зь ёю так шорстка і зьвязна, бачылі, што менавіта д з е л я г э т а г а дзяўчына гатовая згадзіцца... Вопытны ж Пімка ня ўлічваў таго, што я не спалохаюся ягоных пагрозаў — не на гэта разьлічваў, а на тое, што паддавацца старому пад пагрозай гэта чароўна — амаль гэтак жа чароўна, як паддацца маладому папросту за тое, што гэта прамаўляецца новачаснай мовай. О, нявольніцтва аж да самазатраты перад стылем, о, п а с л у ш э н с т в а дзяўчыны! Я ўжо ведаў, што гэта непазьбежна... А тады... што ж рабіць, куды схаваюся... як абаранюся... ад гэтага новага наплыву і павадка? Вазьміце толькі пад увагу, як яно было дзіўна. Аднак жа абодва у канчатковым выніку нішчылі новачасныя чары Младзьякуўны. Бо Пімка хацеў зьнявечыць яе спартовую ігнарацыю ў пункце паэзіі. А з Капырдам яшчэ горш — магло скончыцца мамусай. Але сам момант зьнішчэньня рэалізаваў стакроць усю абаяльнасьць... Чаго

ж я заглядваў у шуфляду? Дабраславёная несъядомасьць. Калі б ня ведаў — мог бы далей праводзіць акцыю супроць пансыянаткі. Але ж ужо ведаў — і гэта мяне страшна паслабіла. Праніклівыя і прашывальныя наскрозь тайнікі асабістага жыцця сямнацаткі, дэманічнае зьмесьціва шуфляды пансыянаткі. Паэзія... Чым сапсаваць? Як сапсаваць сябе? Муха цярпела бяз руху, бяз бзыку. Барадач галінку трымаў, зь пісьмамі ў руцэ я думаў, што б гэта зрабіць, што б гэта зрабіць тут такога, як даць рады непазьбежнаму і страшліваму наплыву чараў, красы, зграбнасьці, тугі...

Аж нарэшце, у глыбокім замяшаньні розуму ўзышла думка пэўнай інтрыгі — такая дзівачная, што пакуль я ня прыступіў да рэалізацыі, яна здавалася нерэальнай. Выдраўшы са сшытка адзін ліст, я напісаў алоўкам выразна почаркам Младзьякуўны:

Зайтра, у чацьвер, а 12-ай ночы пастукай у акно з вэранды, упушчу. З.

Паклаў у канвэрт. Заадрасаваў Капырду. І напісаў другі ідэнтычны ліст:

Зайтра, у чацьвер, а 12-ай ночы пастукай у акно з вэранды, упушчу. З.

Заадрасаваў Пімку. План быў наступны: Пімка, атрымаўшы ў адказе на сваё прафэсарскае пісьмо такі лісьцік на „ты” і цынічны, страціць галаву. Старому гэта будзе як кіем у лоб. Уявіць сабе, што пансыянатка прагне зь ім спатканьня *sensu stricto*. Дзёрзкасьць, цынём сапсутасьць, дэманізм новачаснай — улічыўшы ўзрост, грамадзкі клас, выхаваньне — упоцяць яго, як гашышам. Ня вытрывае ў ролі прафэсара — ня вытрывае ў легальнасьці і адкрытасьці. Тайна, нелегальна прыляціць пад акно, пастукае. А тады і спаткаецца з Капырдам.

Што будзе далей? Я ня ведаў. Але ведаў, што нараблю крэчу на ўсю хату, разбуджу дом, выцягну гэтую справу на вочы, Пімку асьмяшу Капырдам, а Капырду — Пімкам, і пабачым, як на яве выглядацьмуць чары і куды падзенуцца амурычмуры.

Разьдзел X

Гуляйнага² і новая прыхватка

Назаўтрага пасья бурнай і выматанай снамі ночы я ўсхапіўся на золку. Але не, каб у школу. Зайшоў за вешалку ў малых прысенчыках паміж кухняй і лазенкай. Няўмольнай чаргою барацьбы я цяпер павінен быў псыхічна заатакаваць Младзьякаў у лазенцы. Прывітаньне, пупа! Прывітаньне, каралева! Я павінен быў змабілізаваць і здынамізаваць дух на забаву зь Пімкам і Капырдам. Я дрыжаў і заліваўся потам — але барацьба не на жыцьцё, а на сьмерць не разьбірае сродкаў і нельга было застацца бяз гэтага козыра. Пастарайся засьпець ворага у лазенцы. Калі шаты ападуць, а разам зь імі, як восеньскае лісьце, увесь бляск шыку, крою і фасону, тады можаш дапасьці да яго духам, як леў да ягнятка. Нельга абмінаць нічога, што служыць мабілізацыі, дынамізацыі і спагонцы перавагі над праціўнікам, мэта асьвячае сродкі, барацьба, барацьба, барацьба перш за ўсё, барацьба з ужываньнем найбольш новачасных мэтадаў, і нічога, толькі барацьба! Гэта абвясціла мудрасьць народаў. Увесь дом яшчэ спаў, калі я затаіўся. З пакоя дзяўчыны не даходзіла ні гуку, яна спала нячутна, затое Младзьяк, інжынер, пахрופваў у сваёй сьветланябескай спальні як правінцыйны чыноўнік альбо як цырульнік...

А служанка пачынае сноўдацца па кухні, будзяцца заспанья галасы, сям’я прыступае да ранішніх водных працэдураў (аблюцыя) і абрадаў. Я напружыў пачуцьці. Духоўна здзічэлы я быў, як дзікі цывілізаваны зьвер у культуркампе. Загаласіў певень. Першая паявілася

Младзьякова ў сьветлапапялістым шляфроку і ў пантофлях, збольшага акіданая і прычасаная. Ішла спакойна з паднятай галавой, а на твары ў яе відаць была

2 Гуляйнага (hulajnoга) — самакат, ролер (польск.). — Гл. разьдз. XIV: Гуляйхрапа (hulajgęba).

адмысловая мудрасьць, я б сказаў, мудрасьць каналізацыйнага абсталяваньня. Ішла з пэўнай нават пабожнасьцю, у імя сьвятой натуральнасьці і прастаты і ў імя рацыянальнай ранішняй гігіены. Перш чым зайсьці ў лазенку, збочыла на хвілінку з горда паднятай галавой да клазэт-ватэра і зьнікла там культурна, мудра, сьвядома і інтэлігентна, як кабета, якая ведае, што ня трэба саромецца натуральнай функцыі. Выйшла адтуль з большай годнасьцю, чым увайшла, як бы ўмацаваная, прасьветленая і ўчалавечаная, выйшла нібыта з грэчаскага храма! І я адразу зразумеў, што і ўваходзіла ж таксама як у храм, з гэтага храма чэрпалі моц новачасныя інжынерыхі і мэцэнаціхі! Што ні дзень, то выходзіла з гэтага месца штораду лепшая, штораду культурнейшая, высока трымаючы сыцяг прагрэсу і адтуль бралася інтэлігентнасьць і натуральнасьць, якімі яна знушчалася зь мяне. Досыць. Перайшла ў лазенку. Загаласіў певень. А потым трушком-трушком надбег Млодзяк у банжурцы, галасьліва кашляючы і сплёўваючы, шпарка, каб не спазьніцца ў бюро, з газэтай, каб ня траціць часу, у акулерах на носе, з ручніком на шыі, чысьцячы пазногцем пазногці, хляпаючы пантофлямі і капрызна фыркаючы голымі пятамі. Ubачыўшы дзьверы туалета, ён засьмяяўся глухім, тыльным сьмехам, сьмехам падворкавым, тым самым, што і ўчора, і ўлез туды як працоўны інтэлігент-інжынер, пракудліва і гульліва, нязвыкла дасьціпны. Прабыў доўга, выкурыў папяросу і сыпяваў карыоке, а ўвайшоў дашчэнтэ здэмаралізаваны, тыповы інтэлігент-хамусь з храпай такой крэтынічнай, мярзотліва непрыстойнай і плюгава застылай, што я скокнуў бы яму на тую яго храпу, калі б сілком сябе не стрымаў. Дзіўная рэч — наколькі на жонку клазэт-ватэр дзейнічаў канструктыўна, настолькі на яго, здавалася, дзейнічаў дэструктыўна, хоць ён быў інжынерам-канструктарам.

— Хутчэй! — разьвязна крыкнуў на жонку, якая мылася ў лазенцы. — Хутчэй, старая! Віктусю сьпех у бюро!

Пад уплывам ватэрклазэта ён назваўся памяншальным „Віктусем” і адышоў з ручніком. Праз рыску ў матавай шыбіне я заглянуў у лазенку. Інжынерыха, голая, выцірала ўлоньне ваннай прасьціною, а твар яе, цяжнейшы колерам, мудры, заостраны, зьвісаў над тлуста-белай, цяляча-нявіннай, безнадзейнай лыткай, як сыцярвятнік над цялём. І была ў гэтым страшная антытэза, здавалася, што арол кружляў бясьсіла, ня могучы схашіць цяля, якое бычыць на ўсё горла, а то інжынерыха Младзякова гігіенічна і інтэлігентна прыглядвалася да сваёй бабскай, пласкаступай нагі. Стала ў пазыцыю, рукі пад бокі і зрабіла паўабароту тулавам справа налева з удыхам і выдыхам. Зьлева направа з выдыхам і ўдыхам. Выкінула ўгору нагу, а ступак быў маленькі і ружовы. Потым другую нагу з другім ступаком! Пусьцілася ўпрысядку! Дванаццаць прысядаў ўваліла перад люстрам, дыхаючы носам — раз, два, тры, чатыры — аж бюст хляпаў, аж і ў мяне ногі задрыгалі, і я кінуўся б у пякельныя скокі, культурны. Але скокнуў за вешалку. Лёгкімі крокамі падыходзіла пансыянатка, я затаіўся, бы ў джунглях, гатовы да псыхалягічнага скоку, азьвярэлы... нялюдзка, арцылюдзка азьвярэлы... Цяпер альбо ніколі, прыхопваючы яе са сну, недаапрытомненую, цёплую, разнэглажаную, зьнішчу ў сабе яе прыгажосць, яе таньня пансыянацкія панады! Пабачым, ці Капырда зь Пімкам уратуюць яе ад краху!

Яна ішла пасьвістваючы, выглядала пацешна ў піжаме, з ручніком на шыі — уся ў дакладным шпаркім руху, у дзеяньні. Праз хвіліну была ўжо ў лазенцы, і я кінуў на яе вокам з укрыцьця. Цяпер, цяпера, альбо ніколі, зараз, пакуль яна найслабейшая і найбольш разьмямленая! — але яна ўсё рабіла так спорна і ўвішна, што ніякае ў цэлым разьмямленьне ня здолела яе абчапіць. Ускочыла ў ванну — пусьціла халодны душ. Трэсла пасмамі, а яе прапарцыянальны акт дрыгаўся, курчыўся і захлістваўся пад струменем вады. Ха! Не я яе, а яна мяне схапіла за горла! Дзяўчына, нікім ня змушаная, рана, да сьнеданьня, ліла на сябе халодную ваду, няволіла цела да курчаў і дрыгавак на тое, каб маладым захлістам нашча здабыць дзённую красу!

Я мусіў насуперак самому сабе пасьвіцца на дысцыпліне дзявочай красы!

Хуткасьцю, дакладнасьцю, спрытам яна здолела выкруціцца з найцяжэйшага пераходнага прамежку паміж ноччу і днём, матыльком паляцела на крылах руху. Мала таго — яшчэ паддала цела халоднай вадзе, каб захлынуцца молада і востра, інстынктыўна адчуваючы, што дозай вастрыні дарэшты зьнігіліое разьмямленьне. У сутнасьці — што магло пашкодзіць вострай, захліснутай дзяўчыне? Калі яна закруціла кран і стаяла голая, абцяканая вадою, задыханая, як бы нанавя пачаўшыся, як бы таго ня было. Гэй! — калі б замест халоднай ужыла цёплую з мылам, не на будзь што яно прыдалося б. Толькі халодная магла захлістам прымусяць забыцца.

Агідны сам сабе я вылез зь сенцаў. Зьнікчэмна павалокся да сябе ўпэўнены, што далейшая падглядка ні да чаго не прывядзе, праўда, можа стацца згубнаю. Сьцерава, сьцерава — зноў параза, на самым нізе інтэлігенцкага пекла я яшчэ меў паразы. Да крыві грызучы сабе пальцы, я прысягаўся не прызнаваць пройгрышу, а мабілізоўвацца далей, дынамізавацца, і напісаў алоўкам у лазенцы на сьцяне толькі гэтыя словы: *Veni, vidi, vici*. Хай, прынамсі, ведаюць, што я бачыў, хай адчуюць сябе падгледжанымі! Вораг ня сьпіць, вораг чувае. Матарызацыя і дынамізацыя! Я пайшоў у школу, у школе нічога новага. Блядачка, прарок, Мыздраль, Гопэк і *accusativus cum infinitivo*, Галкевіч, твары, храпы, пупы, хвіга ў кішэні і штодзённая агульная немагчымасць і немарасць, нуда, нуда, нудоціна! На Капырдзе, як я зрэшты спадзяваўся, ані знаку пра мой ліст, што найбольш, дык гэта, можа, трошкі больш звычайнага акцэнтаваў ногі, але я ня быў пэўны, ці не здаецца мне гэта. Затое калегі глядзелі на мяне з жахам, а нават Мянтуз спытаўся.

— На міласць боскую, дзе ты так сябе ўладзіў? Канечне, мая храпа па дынамізацыі і мабілізацыі зрабілася такой каламутнай, што я й сам добра ня ведаў, на чым сяджу, але затое меншая; усё адно, ноч, ноч была самае важнае, я дрыжаў, чакаючы ночы, ноч разьвяжа, ноч вырашыць. Ноччу настане, можа, пералом. Ці каб толькі Пімка спакусіўся? Спрактыкаваны, двухтрубчны, дубэльтовы бэльфэр ці дасца выбіць сябе з формы дзявочым пачуцьцёвым пісьмом? Усё залежала ад гэтага. — От каб Пімка, — маліў я, — даўся выбіць, от бы даўся на скрут галавы — і раптам жахнуўшыся храпы, пупы, пісьма, Пімкі, тым, што было, і тым, што яшчэ станецца, я памыкаўся да ўцёкаў, як поўны вар'ят ускокваў на ногі ў клясе — і сядаў — бо куды ж бо меў уцякаць, назад, наперад, направа ці налева, ад сваёй уласнай храпы, пупы? Маўчы, маўчы, ніякіх уцёкаў! Ноч вырашыць.

У абед ня здарылася нічога вартага занатаваньня. Пансыянатка і інжынерыха былі вельмі стрыманыя ў гаворцы і ня шчодрыліся ўжо новачаснасьцю, як зазвычай. Яўна баяліся. Выдатна адчувалі мабілізацыю і дынамізацыю. Я заўважыў, што сядзела яна на сваім месцы проста, з годнасьцю падражненай асобы, забаўна, але гэта надавала ёй выгляд матроны, я не чакаў такога эфекту. У кожным разе не падлягала сумненьню, што яна прачытала мой надпіс на сьцяне. Я стараўся глядзець на яе як мага больш пранікнёна і скупа сказаў, лісьліва, у абстрактнай форме, што вызначаюся выключна імгненным і наскрозь пранозлівым зрокам, які пранікае праз твар і выходзіць з другога боку... Яна зрабіла выгляд, што не пачула, затое інжынер мімаволі спазматычна засьмяяўся і сьмяяўся доўга, аўтаматычна. Младзьяк — калі толькі мяне вочы не падвялі — выдаваў пад уплывам апошніх падзеяў пэўную схільнасьць да неахайнасьці, мазаў маслам вялікія скібкі хлеба і ўтыкаў сабе ў твар вялікія кавалкі, і перажоўваў іх, плямкаючы.

Пасьяя абеду я стараўся падпасаваць пансыянатку ад чацьвёртай да шостаі, але марна, бо яна ні разу не ўвайшла ў арбіту майго зроку. Несумненна асьцерагалася. Я заўважыў таксама, што Младзьякова за мной віжуе, некалькі разоў заходзіла ў пакой, пад дзе якім відам, а раз нават наіўна прапанавала, каб я за яе кошт схадзіў у кіно. Іхні неспакой нарастаў, яны адчувалі небясьпеку, унюхалі ворага і пагрозу, хоць дакладна ня ведалі, што ім пагражае і да чаго я імкнуся — яна вынюхвала, і гэта іх дэмаралізавала, неакрэсьленасьць непакоіла, а неспакой ня меў на чым сканкрэтызавацца. І нават размаўляць не маглі пра небясьпеку, бо словы танулі ў

бясформнай і неакрэсленай цемры. Інжынерыха навобмацак спрабавала арганізаваць нешта накшталт абароны і, як я пераканаўся, цэлае папалудне правяла за чытаньнем Расэла, а мужу дала Уэлса. Але Млодзяк заявіў, што лепш хацеў бы „Цырульніка Варшаўскага” і „Слоўца” Боя, і я чуў, як празь нейкі час ён выбухнуў рогатам. Увогуле — месца сабе знайсці яны не маглі. Млодзякова пад канец пачала рабіць хатнія падрахункі, спасылаючыся на грунт фінансавага рэалізму, а інжынер швэндаўся па доме, прысаджваўся штораз ў іншым месцы і напяваў досыць фрывольныя мелодыі. Нэрвавала іх, што я сяджу ў сваім пакоі і не падаю азнакаў жыцця. Я тым больш стараўся захоўваць цішыню. Ціха, ціха, ціха, нярэдка ціша даходзіла да вялікай напругі, і бзычаньне мухі разносілася ў ёй як труба, а няпэўнасьць у цішыні сачылася, ствараючы мутныя разьлівы. Каля сёмай я ўбачыў за шыкетнікам Мянтуза, які ішоў да служанкі і пасылаў паразумеўчыя знакі ў бок кухні.

Падвечар пані інжынерова таксама пачала сям-там прысядаць, а інжынер выпіў некалькі кілішкаў у кладоўцы. Не маглі знайсці сабе ні месца, ні формы. Не маглі ўседзець, сядалі і зрываліся як прыпечаныя, хадзілі туды-сюды, як замінаваныя, як бы іх даганялі. Рэчаіснасьць, вытрасеная з ложка пад уплывам моцных імпульсаў маёй акцыі, пералівалася і боўталася, выла і глуха скавытала, а цёмная, сьмешная стыхія брыдоты, агіды, паскудзтва атуляла іх усё больш абмацвальна і расла на іх усё большым занепакаеньнем, як на дрожджах. За вчэрай інжынерыха ледзьве сядзела, уся сканцэнтраваная ў твары і верхніх рэгіёнах цела, а Млодзяк, наадварот, явіўся да стала ў камізэльцы, падвязаў пад бараду сурвэтку і, намазваючы маслам тоўстыя, надкусаныя скібкі, расказваў інтэлігенцкія анекдоты і рагатаў. Усьведамленьне, што ён быў мною падгледжаны, маральна занапасьцівіла яго ў ардынарны інфантылізм, ён увесь падладзіў сябе да таго, што ўбачыў я, і рабіўся дробным, какетлівым, сьмехатлівым інжынерыхам, пяшчотлівым, раскапрызьненым і фіглярным. Ён нават спрабаваў падміргваць мне і падаваць дасьціпныя знакі паразуменьня, на якія — натуральна — я не адказваў, седзячы зь бедным і бледным тварам. Дзяўчына сядзела абыякава, сьцяўшы вусны, ігнаравала ўсё з сапраўды дзяўчачым гераізмам, можна было прысягнуць, што нічога ня ведае — о, я з трывогай глядзеў на гэты яе гераізм, які дадаваў ёй характава! Але ноч разьвяжа, ноч вырашыць, калі Пімка з Капырдам завядуцца, новачасная напэўна ж пераможа і нічога мяне не ўратуе ад рабства.

Збліжалася ноч, а зь ёю і забава. Магчымае не давалася прадбачыць, ня было праграмы, я толькі ведаў, што павінен супрацоўнічаць з кожным элемэнтам, які дэфармуе, сьмешыць, муціць, робіць карыкатурным і несудадным, які нараджаецца, з кожным дэструкцыйным элемэнтам — і прасякала мяне ёлка, слававітая жудасьць, пры якой моцны забойчы страх — цацка. Пасья адзінаццатай пансыянатка падалася на адпачынак. Як што папярэдне я долатам зрабіў у дзьвях касую шчыліну, дык цяпер мог азіраць частку пакоя, да таго часу недаступную. Яна хутка разьдзелася і адразу пагасіла сьвятло, але замест каб заснуць, толькі варочалася з боку на бок на цьвёрдым тапчане. Запаліла лямпу, узяла са століка англіскі дэтэктыў, і я бачыў, як яна празь сілу чытае. Новачасная яўна ўглядвалася ў прастору, як бы спрабуючы паглядам выкрыць сэнс небясьпекі, адгадаць форму, убачыць нарэшце постаць пагрозы, канкрэтна зразумець, што супроць яе снуецца. Яна ня ведала, што небясьпека ня мела ні формы, ні сэнсу — бяссэнсіца, бясформнасьць і беззаконьне, мутная, разбоўтаная, бесстылёвая стыхія пагражала яе новачаснай форме, вось і ўсё.

Са спальні інжынерства пачуліся павышаныя галасы. Я хутчэй пашыбаваў пад дзьверы. Інжынер у бялізьне, разрагатаны і кабарэтны, зноў расказваў анекдоты з шыкарна інтэлігенцкім прысмакам.

— Досыць! — Млодзякова ў шляфроку нэрвова пацірала рукі. — Годзе, годзе! Перастань ужо, будзе табе!

— Чакай, чакай, Яська, — дазволь яшчэ... Зараз скончу!

— Якая я табе Яська? Я Ёанна. Скінь гэтыя майткі альбо злажы нагавіцы.
 — Майтачкі!
 — Маўчы!
 — Майтуські, хі-хі-хі, майтуські!
 — Змоўкні, сказала...
 — Майтуські, майтасы...
 — Змоўкні! — І патушыла лямпу.
 — Запалі, старая!
 — Якая я табе старая... Глядзець на цябе не магу! І за што пакахала? Што з табою! Што з намі робіцца! Апамятайся. Мы ж бо разам ідзем да Новых Дзеяў! Мы змагары Новага Часу!

— Добра, добра, тлустая, тлуста... лангуста — хі-хі-хі — тлуста лангуста лезе мне ў вусна. Хай і тлустая ж на цела, выйсьці замуж закарцела. А яму ўжо не завадна, бо даўно старое падла...

— Віктар! Што ты такое! Што ты замельваеш!
 — Весяліцца Віктусь твой! Віктусь ня ходзіць пяшком, Віктусь брыкае трушком!
 — Віктар, што ты такое мелеш? Кара сьмерцю! — крыкнула. — Кара сьмерцю!

Эпоха! Культура і прагрэс! Нашыя памкненьні! Нашыя парывы! Віктар! О, прынамсі, ня так тлуста, не з такім перцам, ня так плытка... Што на цябе найшло? Зута? О, як цяжка! Нешта нядобрае! Нешта фатальнае ў паветры!

— Зрадуныя, — сказаў Млодзяк.
 — Віктар! Не здрабняй! Не здрабняй!
 — Зрадэчка, Віктусь кажа...
 — Віктар!
 Ну, завяліся!

— Святло, — пыхцела Младзякова. — Віктар! Святло! Запалі! Пусьці!
 — Чакай! — пыхцеў, хіхікаючы. — Чакай, дам плюсю, дам у шыйку бусю!
 — Ніколі! Пусьці, бо ўкушу!
 — Плюські-буські, плюські ў шыечку, шыёначку, шыюсю...

І раптам выплюхнуў зь сябе ўсе алькоўныя любоўныя пяшчоткі, пачынаючы з курачкі, і кончыўшы мумусенькай... Я ў страху адступіў. Хоць і на ўсю волю было ў мяне агіды, але гэтага вытрываць я ня мог. Пякельнае р а з ь м я м л е н ь н е , якое тады так заважыла на маім лёсе, цяпер давалася ў знакі. Гэта быў д'ябальскі эксцэс інжынерыка, о, пачварна, калі дробны інтэлігент занатурыцца, возьме на хобат і скіне цуглі, да якіх бо гэта часінаў мы дажыліся? Плюсь! У шыйку даў ці ў шчочку?

У пакоі дзяўчыны было цёмна. Спала? Было ціха, і я ўяўляў сабе, што сьпіць, абняўшы галаву рукою, паўнакрытая, стомленая. Раптам энкнула. Гэта ня быў энк спрасонку. Бо раптоўна, нэрвова заварушылася на тапчане. Я ведаў — варочаецца, а распыраныя вочы трывожна абмацаваюць цемру. Ці ж бо новачасная пансыянатка была ўжо аж так моцна вычуленая, што мой позірк дастаў яе ў змроку празь дзірку ад ключа? Войк быў дзівосна прыгожы, вырваны з глыбіні ночы — як бы сам заклёты лёс дзяўчыны заенчыў, марна заклікаючы да ратунку.

Зноў застагнала глуха, распачна. Няўжо яна адчувала, што якраз у гэтую хвіліну зганены мною бацька плюскае маці? Ці ўнюхала пах агіды, які наваліўся з усіх бакоў? Мне здавалася, што я ўпоцемках бачу яе, новачасную, як яна заломвае рукі і да болю кусае сябе ў перадплечча. Як бы зубамі спрабавала дарвацца да прыгажосьці ў самой сабе. Зьнешняя агіда, што тоілася па закутках, падагравала яе ўласныя павабы. Колькі ж багацьцяў, колькі чараў было ў ёй! Першае багацьце — што дзяўчына. Другое багацьце — што пансыянатка. Трэцяе багацьце — што новачасная. І ўсё гэта бало ў ёй замкнута, як арэх у скардлушніне, яна не магла дабрацца да арсэналу, хоць і чула на сабе нікчэмны мой позірк і ведала, што зацяты паклоньнік прагне псыхічна абсмакаваць і зьнявечыць, зьнішчыць, згадзіць, збрыдзіць, збрудзіць яе дзявоцкую гожаць.

І мяне зусім ня здзівіла, што дзяўчына перад пагрозай поцемнай брыдоты,

распалелася не на жарты. Яна выхапілася з ложка. Скінула кашулю. Пусьцілася ў скокі па пакоі. І ўжо не зважала, што я падглядваю, ну, проста сама неяк выклікала мяне на бой. Ногі лёгка, пружка ўносілі яе цела, рукі трапяталі ў паветры. Нахіляла галоўку, туды, сюды. Абдымалася рукамі. Трэсла пасмамі. Клалася на падлогу і ўставала. То плакала, то сьмяялася альбо ціхенька прысьпеўвала. Ускочыла на стол, са стала на тапчан. Здавалася, баіцца затрымацца хоць на імгненьне, быццам яе даганялі пацукі і мышы, быццам лёткім рухам хацела ўзьняцца над страхам. І ўжо ня ведала, чаго ёй бракуе. Нарэшце схапіла пасак і пачала з усёй сілы хлястаць сябе па плячах, абы каб цяпець па-маладому, балюча... Мне перахапіла ў горле! Як прыгажосьць збыткавала зь яе, да чаго толькі яе не прымушала, як матыляла яе, кідала, шпурляла! Я замёр каля дзіркі з храпай дысгарманічнай і заклялай, роўна падзеленай паміж захапленьнем і нянавісьцю. Пансыянатка, шастаная прыгажосьцю, усё гарачэй і гарачэй чворыла свае выбрыкі. А я захапляўся і ненавідзеў, мяне калацілі дрыжкі, храпа сутаргава сьціскалася і распраўлялася, як гутаперча пад прасам, — Божа, да чаго толькі не даводзіць нас любасьць да прыгажосьці!

У сталовай прабіла дванаццаць. Пачуўся ціхі постук у акно. Тры разы. Я застыў. Пачалося. Капырда, Капырда! Пансыянатка спынілася. Стук паўтарыўся, настойлівы, ціхі. Яна падышла да акна, расхіліла штормы. Угледзелася...

— Гэта ты?... — пачуўся шэпт з вэранды ў начной цішыні.

Пацягнула за шнурок. Месяц заліў пакой. Я ўбачыў, што стаіць у кашулі, напружаная, чуйная...

— Чаго? — сказала.

Я дзіву даўся з майстэрства сарокі! Усё ж бо такі зьяўленьне пад акном Капырды было для яе нечаканае і нянаджанае. Іншая на яе месцы, старамодная, завялася б у банальныя воклічы і пытаньні: „Пшапрашам! Што гэта такое? Чаго пану трэба такою парою?” А новачасная інстынктам вычула, што здзіўленьне магло, бадай што, крыху нашкодзіць... што куды фэйней павесіцца бязь лішніх ахаў і войкаў... Во, майстрыха! Выглянула з акна, даверлівая, каляжанская, таварыская.

— Чаго? — паўтарыла дзяўчынскім напайголасам, абaperшыся падбародкам на кулакі.

І як што ён аказаўся да яе на „ты”, яна не сказала яму „пан”. Я проста дзіву даўся з такога непраўдападобна раптоўнага пераходу ў стылі — так згопалу з падскокаў адразу ў таварыскасьць! Хто б гэта даўмеўся, што хвіліну назад кідалася і скакала? Капырда, як што таксама новачасны, быў крыху дэзарыентаваны незвычайнай талковасьцю пансыянаткі. Але ён умомант падладзіўся пад яе стыль і сказаў пахлапечы, нядбала, рукі ў кішэнях.

— Упусьці мяне.

— Навошта?

Сьвіснуў і адказаў груба.

— А то ня ведаеш? Упускай!

Ён быў усхваляваны, і голас у яго злёгка дрыжаў, але ён ня выдаваў свайго ўзбуджэньня. Я ўвесь час дрыжаў, каб ён ня ляпнуў чаго пра пісьмо. Новачасны звычай не дазваляў ім, на шчасьце, шмат гаварыць альбо дзіву давацца, яны павінны былі ўдаваць, што ўсё разумеецца само сабою. Нядбаласьць, грубасьць, сьцісласьць і абьякавасьць — вось, чым бралі паэзію, якую даўнейшыя каханкі здабывалі з дапамогай стогнаў, уздыхаў і мандалін. Ён ведаў, што толькі абьякавасьцю мог узяць дзяўчыну, а без абьякавасьці — ані мовы. Але падпускаючы крыху пачуцьцёвасьці, новачаснай сэнтымэнтальнасьці, дадаў тужліва, пазытыўна, глуха, з тварам у дзікім вінаградзе, што пнуўся па сьцяне.

— Ты ж сама хочаш!

Яна памкнулася, як бы хацела зачыніць акно. Але раптам — быццам гэты рух собіў яе на нешта процілеглае — стрымалася... Сьціснула вусны. Сэкунду стаяла нерухама, толькі вочы асьцярожна паглядалі, у абодва бакі. На твары зьявіўся

выраз... выраз ультрановачаснага цынізму... І пансыянатка, падсьцёбнутая гэтым выразам цынізму, вачамі і вуснамі ў сьвятле месяца, у акне, неспадзявана высунулася амаль па пояс і далоняй, у якой ня было ніякага жарту, раскудлаціла яму валасы.

— Ну, то ўжо залазь, назола! — шапнула.

Капырда ня здзівіўся. Нельга было здзіўляцца ні яму, ні ёй. Самае малое сумненне магло зглуміць усё. Ён павінен быў рабіць, як калі б рэальнасьць, якая паўставала між імі, была нечым будным і звычайным. О, майстар! Так і рабіў. Ён залез на акно і саскочыў на падлогу, як бы штоначы так лазіў да пансыянаткі, зь якою пазнаёміўся толькі ўчора. У пакой ціха засьмяяўся, на ўсякі раз. А яна ўзяла яго за валасы, адхіліла яму галаву і ўгрызлася вуснамі ў ягоныя вусны!

Д'яблы, д'яблы! Няўжо была дзявіцай! Няўжо дзяўчына дзявіцай была! Няўжо была дзявіцай і вось мелася аддацца без цырымоній першаму лепшаму, хто пастукаўся ў акно. Д'яблы, д'яблы! Гэта схапіла мяне за горла. Бо калі б яна была звычайная валачашчая завалока, пацяганка і шлюндра, ну, дык урэшце нічога такога, але ж калі дзявіца, дык — трэба прызнаць — новачасная здолела выдабыць проста дзікую прыгажосьць зь сябе і з Капырды. Так бессаромна, так ціха, груба і проста схапіць хлопца за патлы — мяне схапіць за горла... Ха! А ведала ж, што я падглядваю з-за дзьвярэй. І не адступалася ні перад чым, абі толькі перамагчы характвом. Я засумняваўся. Бо калі б, прынамсі, гэта ён схапіў яе за валасы — а то ж яна яго схапіла за валасы! Гэй, вы там, панны, што выходзяць замуж з помпай і пасья доўгіх цырымоній, гэі, вы выпадковыя, якія дазваляеце сарваць цалунак, гляньце, як новачасная прыступае да каханья і да сябе! Кульнула Капырду на тапчан. Я зноў завагаўся. На злосьць, наперакор пайшло! Сямнацатка хутчэй за ўсё ставіла на карту самы высокі козыр сваёй прыгажосьці. Я маліўся, каб прыйшоў Пімка, — калі Пімка падвядзе, я прапаў, ніколі, ніколі ўжо ня выбаўлюся з-пад дзікіх чараў новачаснай. Душыла, ціснула — мяне, хто сам хацеў задушыць, хто хацеў яе перамагчы!

А тым часам дзяўчына ў найбольшым росквіце сваёй дзявоцкасьці ціскалася з Капырдам на тапчане і рыхтавалася зь ягонай дапамогай асягнуць кульмінанту абаяльнасьці і вабы. Выпадкова, абі як, без каханья і пачуцьцяў, ня пільнуючыся ўвогуле, толькі дзеля таго, адно ж дзеля таго, каб дзікай пансыянацкай паэзіяй схапіць за горла мяне. Д'яблы, д'яблы, яна перамагала, перамагала, перамагала!

Нарэшце пачуўся доўгачаканы стук у акно. Адпусьцілі ціскацца. Нарэшце! Пімка прыйшоў на вылучку. Блізілася рашучая разьвязка. Ці Пімка здолее сарваць — ці не дадасьць яшчэ больш прыгажосьці, чараў? Я думаў пра гэта, рыхтуючы за дзьвярыма сваю храпу да інтэрвэнцыі. А пакуль што Пімкава стуканьне дала пэўную палёжку, бо то ж гэтыя мусілі перапыніць свае шалы і самазабыцьцё, а Капырда шапнуў:

— Нехта стукае.

Пансыянатка сарвалася з тапчана. Прыслухоўваліся, ці можна зноў кінуцца ў шалы. Зноў пастукалі.

— Хто там? — спыталася.

За акном пачулася гарачае, задыхлівае:

— Зутка!

Яна рассунула шторы, даючы знак Капырду, каб адступіў. Але Пімка гарачкава ўваліўся ў пакой, перш чым дзяўчына пасьпела што-колечы сказаць. Пэўна баяўся, каб яго пад акном ня згледзелі.

— Зутка! — шаптаў жарасна, фізычна. — Зутка! Пансыянатка! Крошка! Ты — скажы „ты”! Ты мая каляжанка! Я калега! — Мой ліст ап'яніў яго. У двухтрубнага і нікчэмнага бэльфра былі вусны, болесна скрыўленьня паэзіяй. — Ты! Кажы мне „ты”, Зутка! Нас ніхто ня ўбачыць? — А небясьпека яшчэ больш п'яніла яго. — Якая ты... крошка, маладая... а бессаромны... не зважаючы на розьніцу ва ўзросьце, становішча... Як ты магла... як ты адважылася... мне? Ці я праўда паўплываў? Кажы

мене „ты”! на „ты”, на „ты”! Скажы, што ты ўпадабала ўва мне?

Ха, ха, ха, ха, ха, пачуцьцёвы пэдагог!

— Чаго? Што пан?... — балбатала яна. А тое з Капырдам ужо прапала, ужо было расхістана.

— Тут нехта ёсьць! — крыкнуў Пімка ў змроку.

Адказала маўчаньне. Капырда не азваўся. Новачасная стаяла паміж імі ў кашулі, бяз сэнсу, як малая дамачка.

А тады я разадраўся за дзвярыма:

— Злодзеі! Злодзеі!

Пімка некалькі разоў крутануўся, як на шнурку, кінуўся да сьцяаной шафы, Капырда хацеў выскачыць праз акно, але не спрамогся — схваўся ў другой шафе. Я, у чым стаяў, уварваўся ў пакой, у штанах і ў кашулі. Цяпер я меў іх! Я іх застукаў! За мною Млодзякі, ён — яшчэ плюскаючы, яна — яшчэ плюсканая.

— Злодзеі?! — крыкнуў дужа па-дробнамяшчанску інжынерык у штанах, босы. У ім прагнуўся інстынкт уласьніка.

— Нехта ўлез у акно! — крыкнуў я. Запаліў сьвятло. Пансыянатка ляжала пад коўдрай і ўдавала, што сьпіць.

— Што здарылася? — спыталася яна паўсонна, у дасканалым, але хлусьлівым стылі.

— Новая інтрыга! — закрычала Младзякова пазіраючы на мяне, базыліск у шлафроку, з раскудланай галавой, зь цёмнымі плямамі на шчоках.

— Интрыга?—крыкнуў я, падымаючы з падлогі Капырдавыя падцяжкі. — Интрыга?

— Падцяжкі, — тупа сказаў інжынерык.

— Гэта мае! — нахабна закрычала Младзякуўна. Нахабства дзяўчыны прагучала прыемна, хоць ніхто, натуральна, не паверыў!

Адным рыўком я адчыніў шафу і ўсім прысутным паказалася ніжняя частка цела Капырды, менавіта пара статных ног у выпрасаваных флянэлевых нагавіцах і ў лёгкіх спартовых патофліках. Верхняя частка была спавітая сукенкамі, што віселі ў шафе.

— Аа... Зута! — першая апамяталася Младзякова.

Пансыянатка з галавою схавалася пад коўдру, толькі ногі былі відны і трохі чупрыны. Як жа па-майстэрску разыгрывала гэта! Іншая на яе месцы пачала б нешта там бэбэкаць пад нос, шукаць апраўданьня. А яна толькі высадзіла голыя ногі і, перабіраючы імі, грала на сытуацыі — нагамі, рухам, абаяльнасьцю — як на флейце. Бацькі пераглянуліся.

— Зута... — сказаў Млодзяк.

І абое, з Младзякавай, засьмяяліся. Зьнікла зь іх плюсканіна, ардынарнасьць і агіда — запанавала цудоўная даброць. Бацькі, уцешаныя, ажыўленыя, захопленыя, паблажліва і свабодна сьмеючыся, дзівіліся на цела дзяўчыны, якая ўсё яшчэ грымасна і палахліва хавала галоўку. Капырда, бачачы, што ня трэба апасацца ранейшых суровых прынцыпаў, выйшаў з шафы і стаў, усьміхаючыся, бландын з каптаном у руках, новачасны сымпатычны хлопец, застуканы з дзяўчынай яе бацькамі. Младзякова зласьліва паглядзела на мяне з-пад вока. Трыумфавала. Я павінен быў быць пад чарамі. Я хацеў скампраметаваць пансыянатку, а новачасны зусім яе не кампраметаваў! Каб яшчэ датклівей укалоць мяне і паказаць маю лішнясьць, спыталася:

— А кавалер тут чаго? Кавалеру нічога тут абыходзіць не павінна!

Дагэтуль я наўмысна не адчыняў шафы зь Пімкам. Заходзілася бо мне пра тое, каб сытуацыя дасьпела ў сваім характары, дасягаючы поўніцы новачаснага і маладога стылю. Цяпер у маўчаньні я адчыніў шафу. Пімка, сагнуўшыся, зашыўся паміж сукенак — толькі пара ног, пара прафэсарскіх ног у памятых нагавіцах была відаць, і ногі гэтыя стаялі ў шафе, непраўдападобныя і шалёныя, прычэпленыя...

Уражаньне выварочвала, пераварочвала. Смех застыў на вуснах Млодзякаў.

Сытуацыя завагалася, як удараная збоку нажом забойцы. Нешта ідыёцкае.

— Што гэта? — шапнула Младзякова, бляднеючы.

З-за сукенак пачуўся лёгкі кашлік і агульнапрыняты традыцыйна манерны смяшок, якім Пімка рыхтаваў сабе глебу для выступу. Ведаючы, што празь імгненне ён мусіць выставіць сябе на сьмех, ён запабягаўся сьмеху сваім адмысловым смяшком. Смяшок гэты з-за дамскіх сукенак быў нечым такім кабарэтным, што Млодзяк адзін раз хахакнуў, і яму зарвала... Пімка выступіў з шафы і пакланіўся, сьмешны звонку, унутры жалю варты... Звонку я адчуваў помсьлівы, шалёны садызм, а знутры пырснуў сьмехам. У маім сьмеху расплылася, ня зыскалася мая помста.

А Млодзякі збаранелі. Два мужыкі ў дзвюх шафах! І тое ў адной — стары. Калі б хоць два маладых! Ну каб, прынамсі, хай ужо хоць бы два старых. А то ж — адзін малады і адзін стары. Стары, і як на тое — Пімка. У сытуацыі ня было восі — ня было дыяганалі — немагчыма было знайсці камэнтар такой сытуацыі. Рэфлектарна схамяннуўшыся, яны паглядзелі на дзяўчыну, але пансыянатка як скамянела пад коўдрай.

Тады Пімка, умольна пакрэктаваючы і падкехекваючы, пажадаў асьвятліць сытуацыю і пачаў нешта трындзіць пра нейкі тамака ліст, што панна Зута напісала... што ён хацеў Норвіда... але панна Зута на „ты”... што *per* „ты” да яго... на „ты” зь ім... што ён хацеў толькі на „ты”... каб гэта па імені... Не, нічога такога плюгавейшага і дурнейшага я ня чуў ніколі ў жыцці, таёмнае і прыватнае зьмесьціва трызьнення старога было нехлямяжае ў ярка асьветленай лямпай з-пад столі сытуацыі, ніхто не хацеў разумець, але ж ніхто і не разумееў. Пімка ведаў, што ніхто ня хоча, але канючыў — бэльфэр выкінуты з бэльфра, страціў сябе дашчэнт, не хацелася верыць, што гэта той самы абсалютны і спрактыкаваны двухтрубнік, які надоечы так мяне ўпупіў. Утоплены ў ліпкай масе сваіх высвятленьняў, ён абуджаў літасьць недалужнай бездапаможнасьцю, і я кінуўся б на яго, але махнуў рукою. А цёмныя і мутныя Пімкавыя бздурны папхнулі інжынера ў афіцыйнасьць — гэта было мацней за беспадстаўную недаверлівасьць, якую з улікам маёй прысутнасьці ён мог адчуваць да сытуацыі. Таму крыкнуў:

— Я пытаюся, што пан тут вырабляе такою парою?

Гэта ў сваю чаргу падыктавала Пімку тон. На момант ён здабыў форму.

— Прашу не павышаць голасу.

Млодзяк спытаў:

— Што? Што? Пан дазваляе сабе рабіць мне заўвагі ў маім доме?

А пані інжынерова войкнула, глянуўшы ў акно. Над штыкетнікам высунуўся барадаты твар зь зялёнай галінкай у зубах. Я ж бо чыста забыўся на жабрака! Я казаў яму і сёньня пастаяць з галінкай, але забыўся выплаціць залатоўкі. Барадач цярліва чакаў аж да ночы, а ўбачыўшы нас у асьветленым акне, явіў нам азялененую маем платную храпу, каб нагадаць пра сябе! Уехала яна да нас як на палумісачку.

— Чаго хоча гэты чалавек? — крыкнула пані інжынерова. Сам прывід духа не падзейнічаў бы на яе мацней. Пімка з Млодзякам замоўклі.

Гаротнік, на якім праз момант сканцэнтравалася агульная ўвага, паварушваў галінкай як вусамі, ня ведаючы, што казаць. Таму сказаў:

— Прашу панскай ласкі.

— Дайце яму што, — інжынерыха апусьціла рукі і расшчаперыла пальцы. — Дайце яму што, — гістэрычна крычала, — хай ідзе сабе...

Інжынер пачаў шукаць дробных па кішэнях штаноў, але нічога ня было. Пімка хуценька дастаў партманэтку, сутаргава чапляючыся за кожную магчымасьць, а можа і разьлічваючы на тое, што Млодзяк у гэтым вэрхале прыме ад яго дробязь, што натуральна перашкодзіла б далейшай варожасьці — але Млодзяк ня прыняў. Дробныя парухункі ўдзерліся праз акно да ашалелых людзей. Што да мяне, дык я стаяў, як дурны, сочачы за разьвіцьцём падзеяў, гатовы да скоку, але, шчыра

кажучы, глядзеў на ўсё гэта як праз шкельца. Дзе ж была мая помста, маё валаводжаньне зь імі і выцьцё пашарпанай рэчаіснасьці, і лопаньне стылю, і маё шаленьне на руінах? Фарс паволі пачынаў мяне стамляць. Насоўваліся самыя розныя думкі, напрыклад, — дзе Капырда купляе гальштукі, ці можа пані інжынерова ўпадаць за катамі, колькі плацяць за кватэру?

Увесь гэты час Капырда стаяў аподаль з рукамі ў кішэнях. Новачасны не падышоў да мяне, нават выгляду не падаў, што мы адзін аднаго ведаем — і без таго быў досыць раздражнёны каляжанствам зь Пімкам на глебе дзяўчыны, каб яшчэ вітацца са школьным калегам у нэглижэ — і адно і другое каляжанства было яму не на руку. Калі Млодзякі зь Пімкам пачалі пошукі дробных, Капырда няспешна скіраваўся да дзьвярэй — я разьзявіў рот, каб крыкнуць, але Пімка, зьмеціўшы Капырдаў манэўр, борзьдзенька схаваў партманэтку і падсуседзіўся да яго за кампанію. Тады інжынер, убачыўшы, што абодва раптам сыходзяць, кінуўся напярэймы, як кот за мышкай.

— Прабачце! — крыкнуў — Так гладка ня пойдзе!

Капырда зь Пімкам спыніліся. Капырда, даведзены да фурыі кампанействам зь Пімкам, адсунуўся ад яго; Пімка, аднак, пад узьдзеяннем руху, машынальна паткнуўся сьледам — і так стаялі разам, як два браты — адзін малады... а другі старэйшы...

Інжынерыха ў фатальным нэрвовым стане схапіла інжынера за руку.

— Не рабі сцэнаў! Не рабі сцэнаў! — Чым яўна падбухторыла яго да сцэны.

— Прабачце! — рыкнуў той. — Я, бадай што, бацька! Я пытаюся, як і зь якой мэтай, панове, апынуліся ў спальні маёй дачкі? Што гэта можа азначаць? Як гэта разумець?

Раптам зірнуў на мяне і аціх, жудасьць выпаўзла яму на шчокі, ён зарыентаваўся, што гэта вада на мой млын, на млын скандалу — і каб жа аціх, і каб жа аціх — але слова ўжо сказалася... дык паўтарыў яшчэ раз.

— Што гэта мае азначаць? — ціха, адзіна дзеля акругленьня і благаючы ў душы, каб не завастралі пытаньня...

Запанавала цішыня, бо ніхто ня мог адказаць. Кожны зь іх, урэшце, меў сваю зразумелую рацыю, але цэлае было бяз сэнсу. У цішыні бязсэнс душыў. І раптам з-пад коўдры пачуўся глухі, бязрадны дзявочы плач. О, майстрыха! Плакала з голымі лыткамі, якія высунуліся з-пад коўдры, з лыткамі, якія ў меру плачу ўсё больш адкрываліся, а гэты плач непаўналетняй лучыў Пімку, Капырду, бацькоў, нанізваў іх на дэманізм, як на шнурок. Сытуацыя, як нажом абцяла, перастала быць сьмешнай і бяз сэнсу, знайшла сэнс, і гэта ж сэнс новачасны, хоць і змрочны, чорны, драматычны і трагічны. Капырда, Пімка, Млодзякі пачулі сябе лепей — а мне зрабілася горш, мне, схопленаму за горла.

— Вы яе... з б э с ь ц і л і , — прашаптала маці. — Ня плач, ня плач, дзіцятка...

— Віншую, пане прафэсар! — шалёна ўсклікнуў інжынер. — Пан мне за гэта адкажа!

Пімка, здаецца, ачомаўся. Яму было гэта нават лепш за папярэдняе неразьямшчэньне ў нічым. Значыцца, з б э с ь ц і л і яе. Сытуацыя паварочвалася на карысьць дзяўчыны.

— Паліцыя! — крыкнуў я. — Трэба выклікаць паліцыю!

Крок быў рызыкаўны, бо паліцыя зь непаўналетняй з гэтага моманту кампанавалася ў закругленую, прыгожую і панурую цэласць — як што Млодзякі горда паднялі галовы — а я імкнуўся да застрашэньня Пімкі. Той зьбялеў, крэкнуў, кашлянуў.

— Паліцыя, — паўтарыла маці, раскашуючы паліцыяй над голымі нагамі дзяўчыны, — паліцыя, паліцыя...

— Прашу верыць мне, — застагнаў прафэсар, — паверце мне, панства... Памылка, я няправільна зразумеці...

— Так! — крыкнуў я. — Я сьведка. Я бачыў праз акно! Пан прафэсар увайшоў у

гародчык зь несхадзімаю патрэбаю. Панна Зута акурат жа была выглянула ў акно, а пан прафэсар прывітаўся і ўвайшоў нармальна дзвьярмі, якія адчыніла панна Зута!

Пімка зламаўся ў страху перад паліцыяй. Ён подла і баязьліва ўхапіўся за гэта тлумачэньне, не ўдаючыся ў яго сэнс, мязотны і агідны.

— Так, менавіта так, несхадзіма прысьпела мне, я зайшоў у гародчык, я забыўся, што панства жыве тут — а панна Зута акурат была выглянула ў акно, дык я сымуляваў, хе-хе-хе, сымуляваў, што прыйшоў зь візытам... Панства разумееце... у такім далікатным становішчы... *Qui pro quo, qui pro quo*, — паўтараў.

Гэта ўразіла прысутных агідна і абрыдліва. Дзяўчына смыкнула ногі пад коўдру. Капырда зрабіў выгляд, што ня чуе, Младзякова адварнула ад Пімкі, але усьвядоміўшы, што адварочваецца задам, схамянулася і павярнула перадам. Млодзяк маргнуў — ха, яны зноў апынуліся ў арбіце той забойчай часткі, ардынарнасьць вярталася на ўсіх парах, я зь цікавасьцю прыглядваўся, як вяртаецца, як іх пераварочвае; была ж бо гэта тая самая ардынарнасьць, у якой і я нядаўна плавіўся, так, бадай што, тая самая — але цяпер была ўжо толькі паміж імі. Млодзякуна пад коўдрай не падавала азнакаў жыцьця. І Млодзяк зарагатаў — невядома, што яго паказытала — а можа Пімкава *qui pro quo* насунула яму ўспамін пра кабарэ, якое сваім часам было ў Варшаве пад такой назвай — ён выбухнуў апошнім дробнаінжынеркаватым рогатам, рогатам тыльным, пачварным і мімічным — выбухнуў і — злосны на Пімку за тое, што сам жа рагоча — падскочыў і дробна, дзёрзка, інжынеркавата сьвісь! — учасаў яму па мордзе. Пляснуў — і застыў з паднятай рукою, задыхаўшыся. Пасур'ёзьнеў. Застыў. Я прынёс сабе каптан і боты з майго пакоя і пачаў памалу апрацаваць, ня выпускаючы, зрэшты, з вока сытуацыі.

Аплявушанаму зайграла ў горле, зашпунтавала яго — але у мяне было ўражаньне, што ў глыбіні душы ён прыняў з удзячнасьцю засьвістку, якая неяк усё ж яго клясыфікавала.

— Пан мне за гэта заплаціць, — сказаў холадна і з бачнай палёгкай. Пакланіўся інжынеру, інжынер яму пакланіўся. Пімка, сквапліва выкарыстоўваючы паклон, скіраваўся да выйсьця. Капырда хуценька далучыўся да паклонаў і рушыў за Пімкам, прагнучы і сябе правесці кантрабандна... Млодзяк скокнуў. Што? — гэта ж тут падводзяць вынікі, паядынак, а гэты лэйбус выходзіць як бы ніц-нічога, на жартачкі зьвесці хоча! А і яму ў морду! Інжынер падскочыў з паднятай рукою, але ў апошнім адрэзку сэконды падумаў, што ня можа біць па твары смаркача, вучня, зелепана, рука ў яго дзіўна зьвіхнулася і, замест каб ударыць, ён с х а п і ў яго (не могуць стрымаць разгону), с х а п і ў яго за падбародак. Капырда, схоплены так нелегальна, разьюшыўся больш, чым калі б зыскаў па мордзе, больш за тое — фальшывы недазволены захват пасыля доўгай чвэрці бяссэнсу вызваліў у ім самыя першасныя інстынкты. Бог ведае, што ў яго выкуклілася ў галаве — можа, што інжынер наўмысна яго схопіў, што, калі ты мне, дык я табе — такая нейкая думка мусіла яму прыйсьці ў галаву і правам, якое сьлед было б хіба назваць „правам наўскасяк”, нахіліўся і схопіў інжынера пад калена. Млодзяк грымнуўся і тут жа ўтрызнуў Капырду за левы бок, схопіў зубамі, не адпускаў — падняў твар і шалёнымі вачыма вадзіў па ўсім пакоі, трымаючы зубамі за бок.

Я завязаў гальштук і надзяваў каптан, але перастаў, зацікавіўшыся. Нічога падобнага ніколі не здаралася мне бачыць. Пані інжынерова кінулася мужу на ратунак, схопіла Капырду за нагу і цягнула што мела сілы. Заклубілася і рухнула дарэшты. Удадатак Пімка, які стаяў за крок ад клубка целаў, учыніў раптам рэч надзвычай дзіўную, проста сказаць пра гэта цяжка. Ці бэльфэр запаняверыўся ў сабе канчаткова? Ці паддаўся? Ці забракавала яму рашучасьці, каб стаяць, калі тыя ляжалі? Ці лежня здалася яму ня горшай за стойку на нагах? Даволі, што дабравольна лёг у куце на сьпіну і падняў канечнасьці ўгору, у позу поўнай безабароннасьці. Я завязаў гальштук. І ня ўзрушыла мяне нават, калі дзяўчына сарвала коўдру, з плачам выскачыла і скакала каля Млодзякаў, якія качаліся з Капырдам, як судзьдзя на баксёрскім матчы, заклінаючы з плачам.

— Мамусю! Татусю!

Інжынер, знепрытомнены качаньнем, шукаючы рукам апоры, схапіў яе за нагу вышэй костачак. Упала. Турзаліся чацьвёра ўціхую, як у касьцёле, бо такі сорам апроч усяго не дазваляў. У пэўны момант я ўбачыў, што маці кусае дачку, Капырда цягне Младзякову, а інжынер пхае Капырду, пасья чаго мне зноў мільганула лытка Младзякуўны на матчынай галаве. Адначасова прафэсар у куце пачаў праяўляць усё мацнейшую заахватку да кучамалы — лежачы на сьпіне, з канечнасьцямі ўгору, аднак яўна яго пацягала ў той бок, і ён бяз руху хіліўся туды несумненна таму, што клубок целаў стаўся для яго адзінай разьвязкай. Устаць ня мог, ня меў аніякай рацці ўставаць — а далей ляжаць на хрыбціне таксама не выпадала. Хашла малой зачэпкі, калі сям'я і Капырда перавярнуліся паблізу — ён перахапіў Младзяка недзе ў ваколіцы вантробы, і сувалка ўцягнула ў вёр і яго. Я канчаў пакаваць свае рэчы ў малую валізку і надзеў капялюш. Знудзіла мяне. Бывай, новачасная, бывайце, Младзякі і Капырда, бывай Пімка, — не, ня бывайце, бо як жа разьвітвацца зь нечым, чаго ўжо няма. Я сыходзіў лёгка. Соладка, соладка атрэсыці пыл са сваіх ног і сыходзіць у незвараць, не пакідаючы па сабе нічога, не, ня сыходзіць, а сысьці... Ці было гэта, што Пімка, клясычны бэльфэр, упупіў мяне, што я быў вучнем у школе, новачасным з новачаснай, што танцаваў у спальні, што абрываў мусе крылы, падглядваў у лазенцы, тра-ля-ля... Што быў з пупай, з храпай, з лыткай, тра-ля-ля... Не, зьнікла, ані малады, ані стары, ані новачасны, ані старамодны, ані вучань, ані хлопец, ані дасьпелы, ані недасьпелы, я быў ніякі, быў аніхто... Сыходзіць ідучы, ісьці сыходзячы і нічога ня чуць, нават успаміну. Святое з'абьякавеньне! Без успаміну! Калі памірае ў табе ўсё, а ніхто яшчэ не ўспасобіўся нарадзіцца нанова. О, варта жыць дзеля сьмерці, каб ведаць, што ў нас памерла, што ўжо няма, пуста і нашча, ціха і чыста — і калі я сыходзіў, мне здавалася, што я іду не адзін, а з сабою — тут жа каля мяне, а можа ўва мне, альбо вакол мяне ішоў нехта ідэнтычны і тоесны, мой — ува мне, мой — са мною і ня было паміж намі любові, нянависьці, прагі, агіды, брыдоты, хараства, сьмеху, часткі цела, ніякага пачуцьця, аніякага мэханізму, нічога, нічога, нічагуткі... На сотую долю сэкунды. Бо калі ішоў праз кухню, мацаючыся, тыцкаючыся ў змроку, з службовага алькова паклікалі.

— Юзё, Юзё...

А гэта Мянтуз сядзеў на ўслончыку і сьпехам абуваўся.

— Я тута. Выходзіш? Чакай, я з табою.

Шэпт угадзіў мне збоку, і я спыніўся, як падстрэлены. Храпы ягонай ня мог добра разгледзець у цемнаце, а мяркуючы па голасе, павінна была быць страшная. Служанка цяжка дыхала.

— Тссіс... ціха. Хадзем,— устаў з услончыка. — Тудою, тудою... Глядзі — кош.

Апынуліся на дварэ.

Сьвітала. Дамкі, дрэвы і штыкетнікі стаялі выцягнутыя пад шнур, упарадкаваныя — і празрыстае паветра каля зямлі, увышкі гусьцела ў распачлівую пару. Асфальт. Вакуум. Раса. Пустка. Каля мяне Мянтуз зашпільваецца. Я стараўся не глядзець на яго. З адчыненых вокан вілы — пабляднелае электрычнае сьвятло і няспынны шоргат сувалкі. Холад разьбіраў, халадэча бяссонная, чыгуначная; я пачаў калець і ляскаць зубамі. Мянтуз, пачуўшы шаргатаньне Младзякаў за акном, сказаў:

— Што там? Чаго бузуюць? Каго тузьяць?

Я не адказаў, а ён, убачыўшы валізачку ў маёй руцэ, спытаў:

— Уцякаеш?

Я апусьціў галаву. Ведаў, што зловіць мяне, што павінен злавіць, бо мы былі толькі ўдвух і самыя з сабою. Але я ня мог адсунуцца ад яго бяз прычыны. Ён неяк падсунуўся да мяне і рукою ўзяў мяне за руку.

— Уцякаеш? Дык і я ўцяку. Хадзем разам. Я сьсільнічаў служанку. Але гэта ня тое, гэта ня тое... Парабак, парабак! Хочаш — уцячэм у сяло. Пойдзем у сяло. Там парабкі! У сяле! Хадзем разам, хочаш? Да парабка, Юзё, да парабка, да парабка! — паўтараў як заведзены. Я трымаў галаву высока, проста, ня бачачы. — Мянтузе, што

мне твой парабак? — Але калі я рушыў, ён пайшоў са мною, я пайшоў зь ім — і мы пайшлі разам.

Разьдзел XI Прадмова да Філібэрта, дзіцём падшытага

І зноў прадмова... і я прыняволены да прадмовы, не магу без прадмовы, мне прадмова мусовая, бо закон сымэтрыі вымагае, каб *Філідору, дзіцём падшытаму* адпавядаў *дзіцём падшыты Філібэрт*, а прадмове да *Філідора* прадмова да *Філібэрта, дзіцём падшытага*. А хоць бы я і хацеў, не магу, не магу і не магу ўхіліцца ад жалезнага закону сымэтрыі і аналёгіі. Але найшпільнейшы час перапыніць, перастаць, выглянуць зь зеляніны хоць бы на хвіліну і цямлiва зірнуць з-пад цяжару мільярда іклаў, пупышкаў, лісткаў, каб не казалі, што я ашалеў, бле, бле, і без астатку. І перш чым пасунуся далей па дарозе нікчэмных, пасрэдных, недалюдзкіх пачварнасцяў, я мушу высветліць, зрацыяналізаваць, абгрунтаваць, вытлумачыць і ўпарадкаваць, вылушчыць галоўную думку, зь якое выводзяцца ўсе іншыя думкі гэтай кнігі, і паказаць пра-катоўню ўсіх мук тут памянёных і ўвыдатненых. І мушу ўвесці гіерархію мук і гіерархію думак, скамэнтаваць твор аналітычна, сынтэтычна і філасафічна, каб ужо канечне чытач ведаў, дзе галава, дзе ногі, дзе нос, а дзе пята, каб ужо не закідалі мне потым, што я не ўсьведамляю ўласных мэтаў і ня крочу проста, роўна, горда, як найвялікшыя пісьменнікі ўсіх часоў, а без усякага сэнсу выдурніваюся. Але ж якая катоўня самая галоўная і фундамэнтальная? Дзе пра-катоўня кнігі? Дзе ж пра-маці мук? Чым даўжэй пранікаю, дасьледую і пераварваю, тым выразней бачу, што, зрэшты, галоўнай, прынцыповай мукай ёсць, як мне здаецца, папросту мука кепскай формы, кепскага *exterieur*'у, ці, кажучы інакш, катоўня фразы, грывасы, міны, храпы — так, вось гэта выток, крыніца, пачатак, і адсюль гарманічна выплываюць усе без выключэння пазасталыя цярпеньні, шалы і пакуты. Але, можа, лепш належала б сказаць, што галоўная, асноўная мука — гэта ня што іншае, як толькі цярпеньне, народжанае з абмежаваньня другім чалавекам, з таго, што мы душымся і цісьнемся ў цесным, вузкім, застылым уяўленьні пра нас іншага чалавека. А можа, ля падставы кнігі ляжыць капітальная і забойчая мука

недалюдзкай зялёнасьці, парасткаў, лісткаў, пупышкаў;
альбо мука разьвіцьця і недаразьвіцьця;
а можа цярпеньне недакшталтаваньня, недафармаваньня;
альбо мука стварэньня нашага Я іншымі людзьмі;
мука фізычнага і псыхічнага гвалту;
катоўня дынамізуючых міжлюдзкіх напругаў;
ускосная і ня высветленая бліжэй мука псыхічнага перакосу;
пабочная пакута псыхічнага вывіху, перакруту, дысанансу;
няспынная мука здрады, мука фальшу;
аўтаматычная катоўня мэханізму і аўтаматызму;
сымэтрычная мука аналёгіі і аналягічная мука сымэтрыі;
аналітычная мука сынтэзу і сынтэтычная мука аналізу;
а можа катоўня часткі цела і закалоту гіерархіі асобных чэлесай;
цярпеньні лагоднага інфанталізму;
пупы, пэдагогікі, шкалярства і школьніцтва;
нявіннасьці і непрытульнай наўнасьці;
аддаленьня ад рэчаіснасьці;
хімэры, ілюзьи, мроі, фікцыі, глупства;
вышэйшага ідэалізму;
ніжэйшага ідэалізму, абрыдлівага і патаемнага;
другастольнага мроеньня;

а можа дзівосная мука дробязнасцьці, здрабнення;
 мука кандыдавання;
 мука памкнення;
 мука стажыравання;
 а можа, папросту катоўня падцягу і перанапругі звышмагчымасцьці і як вынік з
 гэтага катоўня агульнай і дэталёвай немагчымасцьці;
 пакута ад узвышэння і падбухторвання;
 цярпеньні паніжэння;
 мука вэшэйшай і ніжэйшай паэзіі;
 альбо глухая катоўня псыхічнага тупіка;
 няправільная катоўня забытвання, выблытвання, недазволенага захопу;
 альбо хутчэй катоўня ўзросту ў адмысловым і агульным сэнсе;
 мука старасьвецкасьці;
 мука новачаснасцьці;
 цярпеньні ў выніку паўставання новых грамадзкіх пластоў;
 мука паўінтэлігентаў;
 мука неінтэлігентаў;
 катоўня інтэлігентаў;
 а можа, папросту мука дробнаінтэлігенцкай непрыстойнасцьці;
 боль дурасьці;
 мудрасцьці;
 выродлівасьці акрасаў, чараў, прывабаў;
 альбо, можа, катоўня забойчай лёгкі і пасьлядоўнасцьці ў дурноце;
 пакута дэкламацыі;
 распач перайманьня;
 нудная катоўня нуды і бясконцага паўтору;
 альбо ж, быць можа, гіпаманіякальная мука гіпаманіякальнасьці;
 нявыказаная катоўня нявыказнасцьці;
 болесьць неўвышляхтнення;
 боль пальца;
 зуба;
 вуха;

катоўня жахлівай каардынатнасцьці, залежнасьці, узаемнага праніканьня,
 узалежніваньня ўсіх мукаў і ўсіх частак і мука ста пяцідзясяці шасьці тысяч трыста
 дваццаці чатырох з палавінай іншых катоўняў, ня лічачы кабет і дзяцей, як бы
 сказаў адзін стары французкі аўтар XVI стагодзьдзя.

Зь якой катоўні ўчыніць базавую пра-катоўню і частку якое прыняць за цэласць, за што схопіць кнігу і што выхапіць з вышэй названых мук і частак? Праклятыя часткі, ці ж ніколі я не атрасуся ад вас, о, што за багацьце часткі і што за багацьце мук! Дзе ж яна, пачатковая пра-маці і ці прыняць за базу мэтафізычную ці фізычную, сацыялягічную ці псыхалёгічную муку? Аднак жа я мушу, мушу і не магу ня мусіцца, калі сьвет гатовы прызнаць, што я не ўсьведамляю мэтаў і што я выдурніваюся. Але ў такім разе, можа, рацыянальней было б апрацаваць і ўвыдатніць словамі самую генэзу твора і не на прынце мук, а насуперак поглядам, што паўстаў ён:

у адносінах да пэдагогаў і школьных вучняў;
 супраць дурнаватых мудраляў;
 у аднясенні да паглыбленых і падвышаных істотаў;
 адносна галоўных асобаў грамадзкай літаратуры нацыі і найбольш закончаных, сканструяваных і зафіксаваных прадстаўнікоў крытыкі;
 з прычыны пансыянатак;
 у адносінах да дасьпелых і сьвецкіх;
 у залежнасьці ад вытанчэнцаў, фарсістых задавакаў, нарцысаў, эстэтаў, красадухаў і бывальцаў;

адносна жыцьцёва дасьведчаных;
 у няволі ў цётка-культурніц;
 у адносінах да гарадзкіх абываталю;
 адносна вясковага абыватальства;
 у аднясенні да дробных вузкагарызонтных лекараў у правінцыі, інжынераў і
 чыноўнікаў;
 у аднясенні да вышэйшых шырагарызонтных чыноўнікаў, лекараў і адвакатаў;
 у адносінах да родавай і іншай арыстакратыі;
 адносна абшчынаў.

Быць можа, аднак, твор пэўным чынам пачаўся з мукі стасункаваньня з канкрэтнай асобай, як, напрыклад, з асабліва абрыдлівым панам ХУ, з панам Z, які ў мяне за папіхача, і NN, які мяне мучыць і нудзіць — о, страшныя мукі зносінаў зь імі! І — быць можа — прычына і мэта гэтай кнігі ёсьць толькі жаданьне выказаць гэтым панам пагарды, здэнэрваваньня іх, разьятраньня, расшаленьня і ўхіленьня ад іх. У такім разе прычына была б канкрэтная, паасобная і прыватная, аднаразовая.

А можа, твор выснаваўся зь перайманьня майстэрскіх твораў?

Зь няздольнасьці ствареньня нармальнага твора?

Са сноў?

З комплексаў?

А можа, з успамінаў дзяцінства?

А можа, я пачаў і так вось мне ўзяло і неяк напісалася?

З псыхозу страху?

З псыхозу настырнасьці?

Можа, з галачкі?

Са шчэпці?

З часьціны?

З часткі?

З пальца?

Належала б таксама ўсталіць, вырашыць і вызначыць, ці ёсьць гэты твор раман, дзёньнік, пародыя, памфлет, варыяцыя на тэмы фантазыі, дасьледаваньне — і што ў ім пераважае: жарт, іронія ці нейкае глыбейшае значэньне, сарказм, пэрсыфляж, інвэктыва, глупства, *pur nonsens*, *pur blagizm*, а далей, ці ня ёсьць гэта аднак поза, удаваньне, розыгрыш, штучнасьць, недахоп досьціпу, анэмія пачуцьця, атрафія ўяўленьня, мініраваньне парадку і запрапашчваньне розуму. Але сума гэтых мажлівасьцяў, мук, дэфініцыі і часткі такая неабдымная і такая незразумелая і нявычэрпная, што з самай глыбокай адказнасьцю за слова і пасля самага скрупулёзнага разважаньня трэба сказаць, што нічога не вядома, пыль-пыль-пыль, курачка; а затое тых, якія хацелі б яшчэ глыбей пранікнуць і лепш зразумець, я запрашаю да *Філібэрта*, *дзіцём падшытага*, бо ў яго сакральнай сымболіцы я зьмясьціў адказ на ўсе ўвярэдлівыя пытаньні. Бо *Філібэрт*, устаноўлены дэфінітыўна і на моцы аналёгіі зь *Філідорам*, крые ў сваёй дзіўнай лучнасьці канчатковы спадыспаду сэнс твора. Пасля выяўленьня якога нічога ўжо не перашкодзіць запусьціцца крыху глыбей у гушчу паасобных, манатонных частак.

Разьдзел XII

Філібэрт, дзіцём падшыты

У аднаго мужыка з Парыжа напрыканцы васьмнацатага стагодзьдзя было дзіця, у таго дзіцяці зноў было дзіця, а ў таго тагонага дзіцяці было зноўку ж дзіця, а там — ізноў жа ж было дзіця; а апошняе дзіця ўжо як чэмпіён сьвету гуляла тэнісны матч на прадстаўнічым корце парыжскага Рэйсінг Клуба ў атмасфэры вялікага напружаньня і пад няспыннага жывельнага грымоты воплескаў. Аднак жа (якое яно шалёна здрадлівае — жыцьцё!) адзін палкоўнік жуаваў — з каланіяльнага войска, з

бакавой трыбуны публікі раптам пазайздросьціў беспамылковай і парывістай гульні абодвух чэмпіёнаў і, хочучы таксама паказаць, што тоб-та ж бо й ён нечагась варты, перад шасьцю тысячамі глядачоў (тым больш, што поплич сядзела яго нарачоная) — неспадзявана ўлупіў з рэвольвера па мячы ў лёце. Мяч трэснуў і ўпаў, а чэмпіёны, зьнянацку пазбаўленьня аб'екта, спрабавалі яшчэ нейкі час махаць ракеткамі ў паветры, але бачачы недарэчнасьць сваіх выгэльцваньняў безь мяча, кінуліся адзін на аднаго з пазурамі. Гром воплескаў разьлёгся сярод глядачоў.

І на гэтым было б скончылася. Але датачылася і тая дадатковая акалічнасьць, што ўзбуджаны палкоўнік забыўся альбо ж проста ня ўзяў пад увагу (а як вельмі ж трэба ўлічваць!) глядачоў, якія сядзелі на трыбуне па той бок пляцоўкі на так званай сонечнай трыбуне. Яму здавалася, невядома чаму, што куля прабіўшы мяч, павінна была скончыцца; тымчасам, на жаль, у далейшым сваім лёце яна ўгадзіла ў шыю аднаму прамыслоўцу — арматару. Кроў дудкай сьвіснула з прабітай артэрыі. Жонка параненага пад першым уражаньнем хацела кінуцца на палкоўніка, вырваць у яго рэвольвер, але як што не магла (бо была заціснутая ў тлуме) папросту саданула ў пупу суседу з правага боку. А саданула таму, што не магла выліць іначай абурэньня і таму, што ў найглыбейшых заканурках душы, справакаваная чыста жаночай лёгикай, меркавала, што як жанчыне ёй можна, бо хто ж бо то ёй што за тое зробіць? Сталася ж аднак, што ня дужа каб (як заўсёды яно сьлед браць пад увагу ў калькуляцыі), калі ж быў гэта скрыты эпілептык, які пад уплывам псыхічнага патрасеньня, выкліканага падсрачнікам у пупу, брыкнуў у прыступе і выбухнуў, як гейзэр, курчамі і канвульсыямі. Няшчасная апынулася паміж двума мужчынамі, зь якіх адзін фантанаваў крывёй, а другі шумам з пашчы. Гром воплескаў накрыў глядачоў.

А тады адзін мусьё, які сядзеў побач, у шалёным пярэпалаху ўскочыў на галаву даме, якая сядзела ніжэй, а тая панесла і поўным ходам выскачыла на пляцоўку, несучы яго на сабе. Гром воплескаў разьлёгся між глядачоў. І на гэтым напэўна ж было б і скончылася. Але не — датачылася яшчэ такая акалічнасьць (як жа ўсё заўсёды трэба прадугледжваць!), што непадалёку сядзеў у стане адпачынку адзін сьціплы, скрытны летуценёнік-эмэрыт з Тулузы, які здаўных-давён на ўсялякіх публічных відовішчах марыў пра скаканьне на галовы асобам, якія сядзяць ніжэй і толькі сіламоц датуль ад гэта ўстрымліваўся. Падняты прыкладам, ён мамэнтам — гальдэц! — сеў на галаву даме, якая сядзела ніжэй, якая (а была гэта дробная службоўка, якая толькі што прыбыла з Танжэра ў Афрыцы), мяркуючы, што так выпадае, што так акурат і трэба, што гэта ў тоне вялікага горада — таксама панесла, пры чым старалася не аказаць ніякай зьбянтэгі ў рухах.

І тады культурнейшая частка публікі пачала тактоўна пляскаць, каб затушаваць скандал перад прадстаўнікамі замежных амбасадаў і прадстаўніцтваў, тлумна прыбылых на матч. Але і тут датачылася непаразуменьне, бо ж менш культурная частка прыняла воплескі за доказ прызнаньня — і таксама — цыгель! на сваіх дам. Чужаземцы ўсё больш і больш дзіву даваліся. Што ж перад абліччам гэтага заставалася культурнейшай частцы кампаніі? Каб ня кідацца ў вочы, таксама ўзбатаваліся на сваіх дам.

І бадай што, ужо напэўна было б на гэтым і скончылася. Але якраз бо тым часам нейкі маркіз дэ-Філібэрт, які сядзеў у ложы партэра з жонкай і жончынай радзінай, раптам пачуўся жантальмэнам і выйшаў на сярэдзіну пляцоўкі ў легнім, сьветлым гарнітуры, бледны, але рашучы — і холадна спытаўся, ці хто, і хто менавіта, хоча тут зганіць маркізу дэ-Філібэрт, яго жонку? І шпурнуў у наталач жменю візытовак з надпісам: Піліп Генталь дэ-Філібэрт. (Як шалёна мы мусім быць асьцярожныя! Якое цяжкае і здрадливае наша жыцьцё, якое яно неаблічальнае!). Запанавала мёртвае цішыня.

І адразу ступою, вольна, безь сядла, на чыстапароднейшых, тонкіх у путавых костках, элегантных і статных кабетах пачало пад'язджаць да маркізы дэ-Філібэрт ня менш за трыццаць шэсьць мусьёў, каб яе зганіць і адчуць сябе жантальмэнамі,

калі ўжо муж яе, маркіз, пачуўся жантальмэнам. А яна, на той час акурат дзіцём хадзіўшы, зь перапуду вазьмі ды скінь — і квіленьне скідзена азвалася ля ступакоў маркіза пад капытамі драгуючых кабет. Маркіз, падшыты дзіцём так нянаджана, адораны наканаваньнем і дапоўнены дзіцём у момант, калі выступаў адзін і як дарослы сам у сабе жантальмэн — засаромеўся і папёрся дахаты — падчас калі грымоты воплескаў скаланалі глядачоў.

Разьдзел XIII

Парабак, альбо Новая прыхватка

А пасья мы зь Мянтузам ідзем шукаць парабка. На павароце зьнікла з вачэй віла з раскачаным клубком рэшткаў Млодзякаў, перад намі — доўгі пас Фільтровай, бліскучая стужка. Сонца ўстала, жаўтлявы шар, сьнедаем у мылаварні, горад прачынаецца, ужо восьмая гадзіна, рушым далей, я з ручной валізкай, а Мянтуз з дарожным кіем. Птушкі цьвіркочуць на дрэвах. Далей, далей! Мянтуз ступае бадзёра, несены ў будучыню надзеяй, ад надзеі адшчыкнулася і мне, ягонаму нявольніку! — На прадмесьце, на прадмесьце, — паўтарае, — там знойдзем сабе спраўнага парабка, там яго знойдзем! — У сьветлых і мілых фарбах парабак маляваў раціцу, прыемна і забаўна ісьці праз горад за парабчаком! Кім я буду? Што са мною будзе? Якія нахопяцца акалічнасьці? Нічога ня ведаю, крочу бадзёра за сваім панам Мянтузам, не магу ні мучыцца, ні засмучацца, бо мне весела! Брамы дамоў, даволі рэдкія ў гэтай ваколіцы, выклятыя дворнікамі і іх сем'ямі. Мянтуз заглядае ў кожную, але як жа далёка дворніку да парабчака, ці ж дворнік гэта ня проста селянін у вазоне? Дзе-а-дзе пракідаюцца і вартаўнікі, але ніводзін зь іх ня ў нораў Мянтузу, бо ці ж бо вартаўнік гэта вам ня той самы парабак толькі ў клетцы, парабак у лесьвічнай клетцы? — Няма тут ветру, — заяўляе, — у брамах толькі проймы з падвеем, а я не прызнаю парабка на пройме, па мне толькі парабак на вялікім вятры.

Праходзім міма — нянькі і боны, якія ў пісклівых вазках вязуць на шпацыр немаўлят. Даношваючы туалеты паняў, на крывых абцасах, зыркаюць залётным вокам. У роце два залатыя зубы, з чужым дзіцём і ў шматах, а наўме...і не кажыце... Мінаем дырэктараў, чыноўнікаў з тэчкамі падпахай, сьпяшаюцца да буднай працы, а ўсё з *papier mâché*, офісныя і славянскія, з манжэтамі, з запінкамі, нібы бірулькі свайго Я, уласныя ланцужкі ад гадзінніка, мужы жонак і хлебадаўцы бонаў. Над імі вялікае Неба. Мінаем многіх дамулеч у польцечках з варшаўскім шыкам, некаторыя худыя і порсткія. Іншыя больш вольныя і мякчэйшыя, увапхнутыя ў свае капелюшы, а так адна на адну падобныя, што адна адну даганяе і пераганяе. Мянтуз ня меў ласкі глядзець, а мяне знудзіла страшэнна, я пачаў нават пазяхаць. — На пэрыфэрыі, — крыкнуў ён, — тамака знойдзем парабка, тут няма чаго шукаць, таннае гэта, па дзесяць грошаў штука. Каровы і коні інтэлігенцыі, мэцэнаты з бонамі і мужы, як шкапы ў дрожках. Халера, псяюха, зараза, каровы і мулы! Бач, якія вывучаныя — а якія ж немысьлі! Якія, псякрэў, выфранчаныя — а якія ж ардынарныя! Пупа, пупа, псякосць, скрозь адна пупа! — На выхадзе з Вавэльскай мы ўбачылі некалькі бардакоў, скроеных па высокай шкале, на магутным фоне якіх пасьвіліся на першы сьняданак-выпас шырокія масы згаладалых і зьнясіленых платнікаў. Будынкі нагадвалі нам школу, і мы надалі хады. На плошчы Нарутовіча, дзе стаіць акадэмічны дом, нарваліся на студэнцкую наталач у вышараваных нагавачках, нявыспаных і нястрыжаных, сьпяшаліся на лекцыі альбо чакалі трамвая. Усе з насамі ў канспэктах, елі крутыя яйкі, скарлупкі хавалі ў кішэні, удыхаючы куродым вялікага горада.. — Лухта, гэта былыя парабкі! — крыкнуў. Гэта ўсё сынкі сялян, якія строяцца пад інтэлігентаў! К чорту былых парабкаў! Ненавіджу былых парабкаў! Яшчэ носы пальцамі ўцірае, а ўжо па канспэктах вучыцца! Кніжная веда ў мужыку! Адвакат і ўрач — мужык! Падзівіся толькі, як у іх ілбы пухнуць ад

лацінскіх тэрмінаў, а ў самых пальцы з чаравікаў тырчаць! Няшчасьце, — абураўся Мянтуз, — гэта так жа сама страшна, як калі б падаліся ў манахі! Ах, колькі ж бо сярод іх знайшлося б выдатных і добрых парабкаў, але нічога з таго — паперабіраныя, змардаваныя, затурканыя! Гайда! — на прадмесце, на прадмесце, там больш ветру, паветра! — Мы завярнулі на Груецкую, куроным, пыл, галас і задуха, канчаюцца камяніцы, пачынаюцца камянічкі і неверагодныя вазы з усім жыдоўскім барахло, вазы з гароднінай, з падушкамі, з малаком, капустай, са збожжам, сенам, жалезьзем і сьмецьцем напаяюць вуліцу бразгатам, стукатам, грукатам. На кожным возе трасецца мужык альбо жыд — гарадскі мужык альбо вясковы жыд — невядома, што лепш. Усё глыбей і ўсё істотней запускаемца ў паласу марнасьці, у недасьпелае прадмесце горада і штораз больш сапаваных зубоў, ваты ў вушах, перавязаных анучкамі пальцаў, засаленых валасоў, ікаўкі, вугроў, капусты і тхлізны. Пялюшкі сушацца ў вокнах. Радыё балбоча безустанку, кіпіць асьветніцкая акцыя, і процьма Пімкаў штучна наўным, цёплым альбо фамільярна-даверлівым, вясёлым голасам фармуюць душу ўласьнікам мылаварняў, выкладаюць ім пра абавязкі і вучаць любіць Касьцюшку. Уласьнікі бакалеек раскашуюцца ў таннай газэце апісаньнем жыцьця вышэйшых сфэраў, а іхнія жанкі, пачухваючы плечы, перажываюць учарашні вечар з Марлен Дзітрэх. Кіпіць пэдагогічная акцыя, і мноства дэлегатак увіваецца сярод людзтва, вучачы і павучаючы, уплываючы і разьвіваючы, абуджаючы і аграмадзяньваючы з прасьцецкімі мінамі *ad hoc*. А вунь жа там карагодзіць гурток ставарышаваных жонак трамвайшчыкаў, з усьмешкамі сьпяваючы і дэманструючы жыцьцерадаснасьць пад кіраўніцтвам дэлегаванага з гэтай мэтай, адмыслова разьвяселенага і разуразрадасьненага інтэлігента-гарэзьніка, сям-там рамізьнікі хорам сьпяваюць кантычкі, імітуючы дзівосную бязгрэшнасьць і богабаязнасьць. А там зноў жа былыя дзеўкі-вяскоўкі вучацца адкрываць прыгажосьць у заходзе сонца. І дзясяткі канцэптualaў, дактрынёраў, дэмагогаў і агітатараў пераствараюць і вытвараюць, сеючы свае канцэпцыі, погляды, дактрыны, ідэі, а ўсе адмыслова спрошчаныя і прыладжаныя пад маленькіх. — Храпа, храпа, — сказаў Мянтуз са звыклай прасьцецкасьцю. — Чысьцютка-такі, рыхтык як усёроўна ў нас у школе! Не дзівата, што хваробы іх абчапілі, бяда душыць, такую галайстру цяжка ня душыць, абчапіўшы. Які д'ябал іх так уладзіў — прысянкай Богу пабажуся, што ня будзь яны нарочна так кімсьці ўладжаныя, скулу б яны магли начворыць столькі гідоты, брыды і мярзоты, бо чаму ж бо то зь іх усё гэта так і прэ, чаму нябось бо во з мужыка ня прэ, хоць мужык ніколі ня мыецца? Хто, спытаюся, замяніў у вытворчасці гэты добры і высакародны пралетарыят? Хто іх навучыў гэтаму броду і грывасам? Садома і Гамора — тут мы парабка ня знойдзем. Гізуйма далей. Калі ж бо тое і нам вецер павее? — Але ветру няма, стагнацыя, людзі барохтаюцца ў людзкім, як рыбы ў сажалцы, смурод тхне ў паднябесьсе, а парабка як няма так і нямашака. Худзеюць самотныя швачкі, падручныя цырульнікі пульхнеюць у танным камфорце, дробным саматужнікам у жываце бурчыць, беспрацоўныя слугі на кароткіх і тоўстых лытках высільваюцца на нясмачныя анекдоты, фальшывыя кампліменты і досьціпы з прэтэнзыяй, пані аптэкарка курчыцца, надсаджваючыся ў манерах перад пасудніцай, а пасудніца таксама выдурніваецца на высокіх і тонкіх абцасах. Ногі, звычайна босыя, а вось жа тут у чаравіках, не свае ногі ў боціках, як і галовы ў капелюшах, а вясковае і сельскае тулава ў дамскай і мужчынскай галантарэі. — Храпа, — сказаў Мянтуз, — нічога шчырага, нічога натуральнага, усё перанятае, тандэтнае, фальшывае, схлушанае. — А парабка як няма так і нямашака. Надарыўся ўрэшце адзін увогуле неблагі чаляднік, добры і прапарцыянальны бландын, на жаль, класава ўсьвядомлены і выдае ў сабе акцэнты Маркса. — Храпа, — сказаў Мянтуз, — бач, во які філосаф! — А той зноў жа тыповы галуза, з нажом у зубах, працмыга прадмесцьчакковы, праз хвіліну ўжо ўдаваў зь сябе спрагнаенага парабка, на жаль, насіў кацялок. А той вунь, якога мы зачапілі на рагу вуліцы, з вантробаў лез, выкаблучваючыся, бы вош на шкліне чорт ведае як, што ж, якое дзіва, калі сам, гаворачы, кажа — „абратна жа”. —

Храпа, абратна жа ж, —шапнуў Мянтуз са злосьцю. — Гэта ня тое. Наперад, наперад, — паўтараў гарачкава. — Усё гэта халтура, бздур, зброд, сьмердзь і погань. Акурат як у нашай школе. Прыгарад вучыцца ў горада. На воўчу хваробу нам гэта, ніжэйшыя клясы насамрэч гэта толькі клясы пачатковай школке. Гэта вучні падрыхтоўчай клясы і таму, зразумела, — смаркачы і засранцы. Каб на іх лішай і пархі, каб іх скульле абсела, няўжо ніколі ня выцерабіма са школы? Храпа, храпа і храпа! Гізуйма наперад! — Мы ішлі далей і далей, малыя драўляныя хаткі, маткі ішчуць дочак, дочкі — матак, дзеці боўтаюцца ў рынштоках, рабацягі вяртаюцца з працы, угары і ўнізе пырхае вялікае адзінае слова, ужо ўся вуліца ім перапаўняецца, ужо ператвараецца ў сапраўдны гімн пралетарыяту, гучыць выклікам і пыхай, жарасна шпурнутае ў прастору яно дапускае хоць бы ілюзью моцы і жыцьця. — А каб на іх, каб! — дзіваваў Мянтуз. — Тоб-та ж бо паддаюць сабе духу, рыхтык як мы ў школе. Нядужа гэта паспрыяе на пупу, якою гэтым мурзатым смаркачам засмачылі вялікую і клясычную. Страшна, што сёньня няма нікога, хто б ня быў ў працэсе дасьпяваньня. Наперад — тут няма парабка! — І акурат калі ён дагаворваў гэтыя словы, лягенчкі павеў ветрыку крануўся нашых шчок, скончыліся хаты, вуліцы, сьцёкі, цырульнікі, вокны, рабацягі, жонкі, маткі і дочкі, жамарва, капуста, задуха, цісканіна, пыл, уласьнікі, чаляднікі, боцікі, блузкі, капелюшы, абцасы, трамваі, лаўкі, зеляніна, гарэзьнікі, шыльды, вугры, прадметы, позірккі, валасы, бровы, губы, ходнікі, трыбухі, прычындалы, прылады, ікаўка, калені, локці, шыбы, пакрыкваньне, сморканьне, пляваньне, харканьне, размовы, дзеці і грукат. Горад скончыўся. Перад намі — палі, гоні і лясы. Шаша.

Мянтуз засьпяваў:

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай!

— Вазьмі кія ў рукі! Сьсячы галіну. Там знойдзем парабка — у палях, на шырокіх гонях! Яго ўжо бачу вачмі ўяўленьня. Нічога зь сябе парабак!

І я засьпяваў:

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай

Гэй, гэі, гэі, зялёны гай!

Але і кроку ступіць ня мог. Сьпеў застыў на вуснах. Прастора. На даляглядзе — карова. Зямля. Удалечыні кльпае гусь. Велізарнае разьлеглася неба. У мгле гарызонт сіні. Я затрымаўся на ўскрайку горада, адчуваючы, што не магу бяз статку, без фантазый, бязь людзкага сярод людзей. Схапіў Мянтуза за руку. — Мянтуз, ня йдзі туды, вернемся, Мянтуз, ня выходзь з горада. — Сярод чужых кустоў і зяленіва я дрыжаў, як ліст на вятры, вольны ад людзей, ад дэфармацыі, якую яны мне ўчынілі, бязь іх усё зрабілася недарэчным і нічым не апраўданым. Мянтуз таксама завагаўся, але пэрспэктыва парабка перамагла ў ім страх. — Наперад! — крыкнуў, размахваючы кіем. — Адзін не пайду! Ты павінен ісьці са мною! Хадзем, хадзем! — Наляцеў вецер, раскалыхаліся дрэвы, зашалахаліся лісьце, адзін лісток асабліва ўразіў мяне на самай вяршальне дрэва, беспардонна выставіўшыся на прастору. Туды ўзьбіўся птах. З горада вырваўся сабака і папёр праз чорныя палі. Але Мянтуз адважна рушыў сьцежкай уздоўж шашы — я за ім, як бы на лодцы выплываў у адкрытае мора. Вось ужо зьнікае суша, зьнікаюць коміны і вежы, мы адны. Ціша, аж пішчыць, аж амаль чуваць халоднае і коўзкае каменне на зямлі. Я іду і ўжо нічога ня ведаю, увушшу шуміць вецер, рытм хады закалыхвае... Прырода. Не хачу прыроды, у мяне прырода — гэта людзі, Мянтуз, вяртайма, мне лепш хай цісканіна ў кінематографе, чым азон у палях. Хто сказаў, што перад прыродай чалавек робіцца малым? Наадварот, расьце і расьце, далікатнее, я быццам голы і пададзены на талерцы велізарных палёў прыроды ва ўсёй ненатуральнасьці

чалавечай, о, куды падзеўся мой гай, мае нетры вачэй і вуснаў, слоў, паглядаў, твараў, усьмешак і грывасаў? Набліжаецца іншы гай ціхіх, зялёных іглістых дрэў, пад якімі праскоквае зайчык і ліска крадзеца. А тут як на злосьць аніводнай вёскі, дарога праз палі і лясы. Ня ведаю, колькі гадзін мы ішлі як папала, проста па палях, як па лінейцы, — а ня было ж чаго больш рабіць, бо стаяць — яшчэ большая пакута, а сесьці і прылегчы на сырую і халодную зямлю нельга. Насамрэч, мы мінулі некалькі вёсак, але яны як павыміралі — хаты, пазабіванья цьвікамі, шчэрыліся пустымі вокнамі. Рух на шапы зусім спыніўся. Ці доўга яшчэ ісьці нам напуста па пустэчы?

— Што гэта значыць? — сказаў Мянтуз. — Памарэча на сялю напала ці што якое? Павыміралі? Калі так пойдзе і далей, ніякага парабка ня знойдзем.

Нарэшце, напаткаўшы яшчэ адну пустую вёску, мы пачалі стукацца ў хаты. Адказам была шалёная ягла, быццам швора азьвярэлых сабак, пачынаючы зь вялікіх брытанцаў і канчаючы малымі кундалькамі, вастрывала сабе на нас зубы. — Што тут такое? — сказаў Мянтуз. — Адкуль столькі сабак? А куды мужыкі падзеліся, куды запрапасьціліся? Ушчыпні мяне, бо ці ня сплю... — Слова гэтыя не пасьпелі растварыцца ў чыстым паветры, як зь недалёкай разоры на бульбянішчы высунулася галава селяніна і тут жа зноў схавалася, а калі мы падышлі бліжэй, зь ямы азваўся шалёны брэх. — Пярун яго! — сказаў Мянтуз. — Зноў сабакі? Дзе мужык? — Мы абступілі дол забапал (а тымчасам з хат пачулася літаральна выцьцё) і выкурылі мужыка і бабу з чацьвёрма блізьнятамі, якіх яна карміла адной высахлай цыцкай (бо другая даўно ўжо ня была ва ўжытку), якія пішчалі распачна і заядла. Яны кінуліся наўцёкі, але Мянтуз падскочыў і схопіў мужыка. Той быў такі знэнджаны і худы, што бухнуўся на зямлю і заенчыў: — Паночку, а паночку, але ж зьлітуйтэса, але ж занэхайтэ, але ж покіньтэ нас, пане! — Чалавеча, — сказаў Мянтуз, — пра што гэта вы? Чаго вы ад нас хаваецеся? — На гук слова „чалавеча“, ягла ў хатах і ў заканурках усчалася з падвоенай сілай, а мужычок спалатнеў. — А зьлітуйтэса, паночку, але ж бо я нэ чоловіек, покіньтэ! — Грамадзянін, — сказаў памяркоўна Мянтуз, — ці не пашалелі вы тут? Чаго трымціце, вы і ваша жонка? У нас самыя лепшыя намеры. — На гук слова „грамадзянін“ ягла азвалася з патроенай сілай, а сялянка — у крэч-галас! — А ды пошкодуйтэ, пане, вуон нэ громодзянін! Які зь ёго громодзянін! О, ратуй нас, Божэ, ой доля наша босая, ой долечка нэшчаснэнька! Зноў на нас Наміер насланы, о, коб жэ ж энэ! — Дружэ! — зжахнуўся селянін. — Добра прагнэ! — зжахнулася сялянка. — А ды мы нэ людзі, а ды мы ж сабакі, сабакі мы! Гаў! Гаў! — Раптам дзіця каля грудзей піснула, сялянка ж, разгледзеўшыся, што нас толькі двух, забурчала і ўкусіла мяне за живот. Я вырваў живот з бабскіх зубоў! Але ўжо з закануркаў выпаўзала ўся вёска, гаўкаючы і гыркаючы: — Бэры ёго, кумо! Нэ буйтэса! Кусайтэ! Кусь! Кусь! Песса ёго! Бэрыэтэ Наміеру! Бэрыэтэ Інтэлігэнцыю! Кусь, кусі, песса, ката, ката! Ксс... Ксс... — Так цкуючы і падцкоўваючы, павольна набліжаліся — што горш, каб нябачна было, ці, можа, дзеля падбадзёркі вялі на поўразках жывых сабак, якія скакалі і пырскалі сьлінай з пыскаў і зацята брахалі. Становішча рабілася крытычным, больш з псыхічнага, чым з фізычнага гледзішча. Шостая гадзіна паполудні, сутуняецца, сонца прысела за хмары, пачынае мжыць, а мы — у незнаёмай ваколіцы, пад дробнай, халоднай імжакай перад велізарным натоўпам вяскоўцаў, якія выдавалі сябе за сваіх сабак, абы каб унікнуць усеабдымнай актыўнасьці чыннікаў гарадзкой інтэлігенцыі. Дзеці іхнія ўжо ўвогуле ня ўмелі гаварыць і поўзалі рачком і брахалі, а бацькі яшчэ й падахвочвалі: — Брэшы, брэшы, сыночку-Бурэчку. — Я ўпершыню бачыў перад сабою людзкі гурт, які сьпехам ператвараўся ў сабачы паводле закону мімікры і ад страху перад учалавечваньнем, якое ўжывалася занадта інтэнсыўна. Але абарона — гэта немагчымасьць, наколькі бо вядома, як бараніцца ад сабакі і селяніна паасобку, настолькі ж і невядома, што рабіць зь сялянствам, якое бурчыць, скуголіць, брэша і кусаецца. Мянтуз выпускае кій з рукі. Я тупа гляджу перад сабою на асьлізлую, таемную мураву, дзе я зараз выдыхну духа ў фальшывых

акалічнасьця. Бывайце, часткі майго цела. Бывай, мая храпа, і ты бывай, мая прыяцелька пуца.

І мы напэўна былі б там, якраз на тым месцы, зжэртыв невядомым спосабам, аж раптам усё мяняецца, гучыць сыгнал машыны, самаход уязджае ў тлум, спыняецца, і — гля! мая цётка Гурлецкая з роду Лінаў, убачыўшы мяне, гукае:

— Юзё! А каб ты прапаў дзе быў, што ты тут вырабляеш, хлопча?

Не ўдаючыся ў справы магчымай небясьпекі, не заўважаючы нічога, як звычайна, цётка вылазіць, ахутаная ў шаль, памыкаецца да мяне з працягнутымі рукамі пацалавацца. Цёця! Цёця! Куды схавацца? Ужо бадай бы лепш мяне зжэрлі, ніж каб на вялікай дарозе напярэймы ўзяла за храпу цётка. Гэтая цёця ведала мяне дзіцём, у ёй захоўвалася памяць пра мае дзіцячыя майтачкі! Яна бачыла мяне, калі я ў калысцы ножкамі перабіраў. Але яна даб'ягае, цалуе мяне ў лоб, сяляне перастаюць брахаць і выбухаюць рогатам, уся вёска трасецца і рычыць — бачаць, што я ніякі не ўсемагутны чыноўнік, а цётчын курдулік! Містыфікацыя выдае сябе. Мянтуз здымае шапку, а цёця утыкае яму цётчыную далонь на цалаваньне.

— Гэта твой калега, Юзю? Бардза прыемна.

Мянтуз цалуе цёцю ў далонь. Я цалую цёцю ў руку. Цётка пытаецца, ці нам не халадно, куды выбраліся, адкуль, калі, з кім, чаму, дзеля чаго, на якую пропадзь? Адказваю, што выбраліся ў вандроўку.

— У вандроўку? Але ж, дзеткі мае, хто вас пусьціў з дому сторч галавою ў такую халепу? Сядайце са мною, паедземце да нас, у Балімову. Ужо ж бо дзядзечка парадзецца.

Пратэсты — намарна. Цёця выключае пратэсты. На вялікай дарозе, на мжыстым дажджы, у густых туманах — мы зь цёцяй. Сядзем у самаход. Шафёр дае гудка, машына рушае, мужыцтва мычыць у кулакі, самаход, нанізаны на шнур тэлеграфных слупоў, набірае гону — едем. А цёця: — Ну што ж, Юзю, ня рады хіба, я твая цётка цётчачна-цётчачная, мая маці была цётчачнай сястрою цёткі цёткі твай маці. Маці твая нябожчыца! Цэся, мілая! Колькі ж бо гадкоў, як цябе ня бачыла. Ад шлюбавінаў Франяў аж чатыры. Памятаю, якім ты ў пясочку бавіўся — памятаеш пясочак? Чаго хацела ад вас гэтае збродзьдзе? Ах, як я спалохалася! Цяперашнія людцы вельмі няцікавыя. Усюды поўна мікробаў, ня піце сырой вады, не бярыце ў рот неабранай альбо не абмытай гарачай вадою гародніны. Прашу цябе, авініся гэтым шалем, калі ня хочаш зрабіць вавы майму сэрцу, а калега хай возьме другі шаль, але прашу, не, не, ня трэба гневацца, я калегу ў маці згадзілася б. Напэўна ж мама там дома непакоіцца. — Сыгналіць шафёр. Самаход вурчыць, вецер шуміць, шуміць цётка, мільгаюць слупы і дрэвы, халупы, мястэчка як балота, мільгаюць бярэзіны, альшыны, яліны, машына шпарыць, скача па выбоінах, мы падскокваем на сядзеньнях. А цёця: — Фэліксе, ня так хутка, ня так хуценька, ня шыбуй. А ці памятаеш дзядзьку Франю? Крыся выходзіць замуж. Анулька ядуху падчапіла, Гэніка ў войска забралі. Які ж ты зьмізарнелы, зблажэлы, калі ў цябе зубы, дык у мяне тут асыпірынка. А як навукі — добра? У цябе здольнасьці да гісторыі, бо ж і мама твая мела на дзіва якія здольнасьці ў гісторыі. Ад маці гэта ў цябе. Вочы блакітныя па маці, нос бацькаў, хоць падбародачак чыста як у Піфчыцкіх. А памятаеш, як ты расплакаўся, калі ў цябе адабралі агрызак, а ты пальчык у бузю і ў крык: „Ця, ця, ця, тулі, блюсько, блюсько, ту!” (Праклятая цётка!). Зараз, зараз, ага, колькі ж бо гадоў таму — дваццаць, дваццаць восем, ага, тысяча дзевяцьсот... натуральна, сама тады якраз я езьдзіла ў Вішы і купіла зялёны куфэрак, так, так, дык сёння было б табе трыццаць... Трыццаць... так, ну вядома ж — трыццаць роўна. Можна, дзіцятка, ахініся во шалікам, нельга бо на такім продзьмені...

— Трыццаць? — спытаў Мянтуз.

— Трыццаць, — сказала цёця. — Трыццаць, акурат на сьвятых Пятра і Паўла! На чатыры з паўгодам меншанькі за Тарэню, а Тарэня за Зосю, Альфрэдаву дачку, старша на шэсьць тыдзенькаў. Гэнрыковыя ж пабраліся ў лютым.

— Але ж бо, проша пані, ён ходзіць у нашу будую, у шостую клясу!

— Ну але ж бо, а як жа! Гэнрыковыя напэўна пабраліся ў лютым, было тое за пяць месяцаў да маёй паездкі ў Мэнтону, сама-сама вялікія маразы стаялі. Галенка памерла ў чэрвені. Трыццаць. Мама вярталася з Падола. Трыццаць. Якраз праз два гады пасья дзехцярыка ў Болька. Баль у Магільчанах — трыццаць. Хочаце цукеркаў? Юзю, цукерыка хоч? У цёці заўша цукерыкі пры сабе, памятаеш, як ручкі цягнуў і крычаў: „Цукелка, цёця! Цукелка!” У мяне такія самыя цукеркі, на, на, яны добра ідуць на кашаль, акрыйся, маё дзіцятка.

Сыгналіць шафёр. Самаход прэ як самашэчы. Пруць слупы і дрэвы, халуны, кавалкі платоў, кавалкі пашаткаванай зямлі, кавалкі лясоў і лугоў, кавалкі нейкіх ваколіц. Раўніна. Сёмая гадзіна. Цёмна, шафёр выпускае снапы электрычнасьці, цётка запальвае сьвятло і частуе мяне цукеркамі дзяцінства. Мянтуз, зьдзіўлены, таксама смокча цукерык, цётка таксама смокча з торбачкі-сапеткі ў руцэ. Смочам усе. Кабета, калі мне трыццаць, дык трыццаць — ня цяміш? Не, гэтага ня цяміць. Задобрая. Крэпка дабротлівая. Гэта сама даброць. Я тану ў цётчынай даброці, смакчу яе салодкую цукерку, ёй я — усё яшчэ двухгадовенькі, а зрэшты, ці ёсьць ёй той я? Няма мяне таго самага, валасы дзядзькі Эдварда, нос бацькаў, вочы матчыныя, падбародачак чыста як у Піфчыцкіх, родавыя часткі цела. Цёця тоне ў радзіне і апатульвае мяне шалем. На дарогу выбягае цяляк і спыняецца, раскірэчаны, шафёр трубіць найначай арханёл, але цяля ні ўзад ні ўперад, не саступае, самаход спыняецца, і шафёр, сьпіхвае цяля — прэм далей, а цёця апавядае, як я пальцам маляваў літары на шыбе, калі мне было дзесяць. Памятае, чаго я не памятаю, ведае мяне, якім сябе я ніколі ня ведаў, але задобрая, каб я меўся забіць яе — нездарма ж у даброці ўтапіў Бог веды цётка пра ганебныя падрабязнасьці замурзанай дзіцячай мінуўшчыны. Прэм, уезджаем у велізарны бор, за шыбамі ў сьвятле рэфлектараў пралятаюць кавалкі дрэў, праз памяць — кавалкі мінулага, навакольле — нядобрае і злавеснае. Як жа далёка заехалі! За блізкі сьвет заехалі! Велізарны кавалак грубай, чорнай правінцыі, сьлізкай ад слоты і абмытай-абцечанай вадою, атачае нашу скрынечку, у якой цётка апавядае пра мае пальцы, што калісьці я скалечыўся ў палец і павінен дагэтуль застацца шнар, а Мянтуз з парабкам у галаве дзіву даецца зь мяне трыццатка. Дождж разышоўся як на добрае. Самаход заварочвае на гасьцінец, пясчаныя горкі і ўпадзіны, яшчэ паварот і выскокваюць сабакі, шалёныя, статныя брытанцы, падбягае начны вартаўнік, адганяе — гыркаюць, брэшучы і скуголяць — на ганак выскоквае слуга, а за ім другі слуга. Вылазім.

Вёска. Вецар шкумугае дрэвы і хмары. У начы вымалёўваецца няясная форма вялікага будынка, які мне ня чужы — я яго ведаў — бо колісь тут жыў, вельмі даўно. Цёця баіцца сырасьці, слугі бяруць яе падпахі і нясуць у пярэдні пакой. Шафёр ззаду тарабаніць валізкі. Стары лёкай з бакенбардамі распранае цёцю. Пакаёўка распранае мяне. Мянтуза распранае лёкайчык. Малыя сабачкі абнюхваюць нас. Усё гэта ведаю, хоць не памятаю... усё такі ж тут я нарадзіўся і правёў першыя дзесяць гадоў жыцьця.

— Я прывезла гасьцей — усклікнула цётка. — Апытайцеся. Коцю, гэта сын Уладыслава, Зыгмусеў кузэн! Зося! Юзю, — твая кузынка. Гэта Юзё, сын Гэлі нябожчыцы. Юзю, — дзядзька Коцё, Коцю, — Юзё.

Пацісканьне рук, цалаваньне шчочак, крананьні рознымі часткамі цела, праявы радасьці і гасьціннасьці, нас вядуць у салон, саджаюць на старыя бідэрмэры і распытваюцца пра здароўе, і завязваецца размова пра хваробы, яна хапае і ўжо ня выпускае. Цётка хварэе на сэрца, у дзядзькі Канстанта раматус, Зося нядаўна запала на анэмію і моцна паддатная прастудам, слабыя мігдалы, але не хапае сродкаў на радыкальнае лячэньне. Зыгмунт таксама церпіць на схільнасьць да прастуды, апрача ж таго меў фатальную прыгоду з вухам, надзьмула яму таго месяца, як настала восень зь вятрамі і сырасьцю. І так у кожнага: не залатуха, дык дрысьля — што ні хваробіна, то кавалак здароўя ўварве! Хопіць — здавалася нездаровым адразу па прыездзе выслухоўваць пра ўсякія магчымыя хваробы цэлай радзіны, і памалу

размова прыгасала: — *Sophie, parle* — шаптала цёця, і Зося, каб падтрымаць гутарку, на шкоду сваёй прывабнасці выступала з новай хваробай. Ішыяс, раматус, артрыт, касьцявая ламота, падагра, катар і кашаль, ангіна, грып, рак і нэрвовая высыпка, зубны боль, пламбаваньне, лянівасьць кішак, запоры, бягунка, агульная слабасьць, печань, ныркі, Карлсбад, праф. Калітовіч і д-р Пістак. На Пістаку як бы мелася скончыцца, але не, бо цётка для падтрыманьня размовы ўмешваецца з д-рам Вістакам, у якога лепшы слых, чым у Пістака, і зноў Вістак, Пістак, выстукваньне, вушныя, гарлавыя хваробы, захворваньне дыхальных праходаў, клапаны, закапваньне, кансіліум, жоўцевыя камяні, хранічная пячайка, недамога і крывяныя целыцы. Я ня мог дараваць сабе, што спытаўся пра здароўе. Аднак жа ж ня мог ня спытацца пра здароўе. Асабліва Зося была ўдэрэнчаная гэтым, і я бачыў, што яе да болю даводзіць выварочваньне ўласнай залатухі дзеля падтрыманьня размовы, але не выпадала аднак маўчаць з толькі што прыбылымі маладымі людзьмі. Ці быў гэта пастаянны мэханізм, ці заўсёды так тут прыхватвалі кожнага, хто заехаў у вёску, ці ў вёсцы ніколі ні з кім не пачыналася інакш, як толькі праз хваробы? Было няшчасьцем вяскоўцаў, што адвечна добрыя манеры змушалі да навязваньня стасункаў з катаральнага боку, і таму напэўна выглядалі так катаральна і бледна ў сьвятле нафтавай лямпы, з сабачкамі на каленях. Вёска! Вёска! Стары вясковы двор! Адвечны закон і адвечна дзіўныя таямніцы! Якія яны непадобныя на гарадскія вуліцы і на вечную натачал на Маршалкоўскай!

Адна толькі цёця з даброцьцю і без ніякай прынукі купалася ў дзядзькавай гарачцы і крываўцы. Увайшла пакаёўка, чырвоная, у фартушку, і запаліла лямпу. Мянтузу, які азваўся скупа, заімпанавалі мноства слуг і два слуцкія паясы. Была ў гэтым пікантнасьць — але я ня ведаў, ці дзядзька таксама памятае мяне дзіцём. Яны трактавалі нас крыху як дзяцей, але і сябе трактавалі гэтак сама, з кіндэрштубай у спадчыну ад продкаў. У мяне быў нясны ўспамін пра нейкія забавы пад вышчарбленым сталом, бачыліся ў мінулым нейкія трэпасі зьнішчанай атаманкі ў кутку. Ці тое кусаў я іх, ці еў ці заплятаў у касіцы — а бадай, умачаў у горшчычак і шмараваў — чым, калі? Альбо, можа, засоўваў у нос? Цётка сядзела на канапе паводле даўнейшай школы, выпрастаная, падаўшыся бюстам наперад, зьлёгка закінуўшы назад галаву, Зося сядзела ўнураная і змучаная размовай, счашчэўшы пальцы, Зыгмунт з локцямі на падлакотніках углядваўся ў наскі чаравікаў, а дзядзька тармосячы сабачку-ямніка разглядваў асеньнюю муху, якая сунулася па вялізнай белае стале. На дварэ віхура, каля дома зашумелі дрэвы рэшткамі жухлага лісьця, зарыпелі аканіцы, у пакоі трошкі заварушылася паветра — а мяне апанавала пачуцьцё зусім новай і гіпэртафічнай храпы. Заскуголілі сабакі. Калі заскуголю я? Бо, што заскуголю, гэта пэўна. Звычай сялян нейкі дзіўны і нерэчаісны, несапраўдны, нечым расьпешчаны, выхуканы, разрослы ў незразумелай пуштаце, нядбаласьць, маруднасьць і далікатнасьць, пераборлівасьць, ветлівасьць шаноблівасьць, гонар, пяшчотлівасьць, вытанчанасьць, вычварнасьць, дзівацтва ў патэнцыйным стане, заключанае ў кожным іх слове — напойвалі мяне недаверлівым страхам. Але што найбольшая загроза — ці позьняя восеньская самотная муха на стале, цётка зь дзіцячым мінулым, Мянтуз з парабкам, хваробы, фрэндзлі канапы, ці ўсё разам, сашчэпленае і заколатае ў малое вастрыё? У прадбачаньні непазьбежнай храпы я сядзеў ціха на сваім старым, родавым бідэрмэры, памятцы па продках насьялядоўцы, а цётка, седзячы на сваім, для падтрыманьня размовы завялася пра продзьмені, што продзьмені такою парою года страшна шкодныя на косьці. Зося, так сабе паненка, як паненка, якіх, паненак, тысячы ў дварах, нічым не адрозная ад усіх іншых паненак, у падтрымку гаворкі засьмяялася з гэтага — і ўсе дружна засьмяяліся, ветлівай містыфікацый сьмеху — і перасталі сьмяяцца... Каму, дзеля каго сьмяяліся?

Але дзядзька Канстанты, худы, высокі, лысавы, з тонкім доўгім носам, з доўгімі тонкімі пальцамі, з вузкімі вуснамі і далікатнымі храпкамі, зь вельмі дасканалымі манерамі, спрактыкаваны і абазнаны, з надзвычайнай свабодай быцьця і нядбалай

элегантнасьцю сьвецкага чалавека перахіліўся ў фатэлі, ногі ў жоўтых машастовых пантофлях паклаў на стол.

— Продзьмені, — сказаў, — былі. Але ўжо прайшлі
Муха бзыкнула.

— Коцю, — з даброцьцю паклікала цёця, — перастань кусацца. — І дала яму цукерку.

Але ён кусаў сябе і пазяхнуў, — шырока раззьявіў рот, аж я ўбачыў зжоўклыя ад курыва кутнікі, і пазяхнуў два разы яўна з найвышэйшай ноншальянцыяй.

— Тэрэпэрэпумпум, — буркнуў, — раз на падворку скакаў пёс, а котка рагатала да сьлёз!

Ён дастаў срэбны партсыгар і пастукаў па ім пальцамі, але ён выпаў у яго на падлогу. Не падняў, а зноў пазяхнуў, — на каго так зяхаў? Каму зяхаў? Радзіна таварышавала гэтаму акту ў маўчаньні і седзячы на бідэрмэрах. Увайшоў стары слуга Францішак.

— Пададзена на стол, — заанансаваў слуга ў тужурцы.

— Вячэра, — сказала цёця.

— Вячэра, — сказала Зося.

— Вячэра, — сказаў Зыгмунт.

— Партсыгар, — сказаў дзядзька. Служка падняў — і мы перайшлі ў сталовую ў стылі Генрыха IV, дзе на сьценах — старыя партрэты, у куце пасьвіствае самавар. Падалі шынку ў цесьце і гаршак. Размова зноў ажывілася. — Есьці! — сказаў Канстанты, беручы крыху муштарды і каліўца хрэну (але ж супроць каго браў?). — Няма нічога лепшага за шынку ў цесьце, калі добра прыгатаваная. Добра прыгатаваную шынку можна дастаць толькі ў Сымона, толькі, тэрэпэрэпумпум, у Сымона! Наг’емся. Кілішачак. — Ну, трынкнем, — сказаў Зыгмунт, дзядзька спытаў: — А памятаеш тую шынку, якую да вайны давалі на Ерыванскай? — Шынка, яна цяжка страўная, — адказала цёця. — Зося, чаму так мала, зноў не смакуе? — Зося адказала, але ніхто яе ня слухаў, бо то ж вядома было, што гаворыць абы каб гаварыць. Канстанты еў даволі напоказ, вырафінавана, вытанчана, з прыцмакам: аперуючы пальцамі над талеркай, браў шматок шынкі, прыпраўляў хрэнам альбо муштардай і ўсоўваў у адтуліну вуснаў — тое падсалиў, тое зноў жа прышперчыў, грэнку памазаў маслам, а раз нават выплюнуў кавалак, які яму не ўсмакаваў. Камэрдынэр адразу вынес. Супроць каго аднак жа выплёўваў? І супроць каго мазаў? Цёця паядала з даброцьцю, досыць шмат, але тонка, Зося змушала сябе есьці, Зыгмунт кансумаваў гнюсна, а служба слугавала на п а л ь ч ы к а х . Раптам Мянтуз затрымаўся зь відэльцам наўпаўдарозе і застыў, вочы ў яго пацімнелі, храпа пашарэла як попел, вусны растуліліся і распрыгожая мандалінавая ўсьмешка зацьвіла на страшнай храпе. Усьмешка віншаваньня і прывітаньня, вітаю! Ты ёсьць, я ёсьць — абаперся рукамі аб стол, нахіліўся, верхняя губа паднялася, як бы каб каўтнуць; але не каўтнуў, толькі яшчэ больш схіліўся. Убачыў парабка! Парабак быў у пакоі! Лёкайчык! Лёкайчык тут парабкаваў! Здогадзь у самы раз — лёкайчык, які падаваў гаршак да шынкі, ён быў парабкам, марай!

Парабак! Мянтузавага ўзросту, як на блізір — ня больш за васямнаццаць, ні вялікі ні малы, ні брыдкі і ні тое каб дужа здатны — валасы сьветлыя, але не бландзяк. Увіваўся і слугаваў набоса, з сурвэткай, перавешанай на левай руцэ, без каўнерыка, з кашуляй на зацінках, у звыклым нядзельным убраньні вясковых парабкаў. Храпа — але храпа ягоная ня была ў нічым кроўная фатальнай храпе Мянтуза, ня была гэта храпа робленая, а натуральная, людзкая, грубага ачосу і звычайная. Ня твар, які храпай зрабіўся, а храпа, якая ніколі ня зыскала годнасьці твару — была гэта храпа як нага! Ня годная ганаровага твару, так як ня годная бландына і ня тое каб прыгляднага — як і сам лёкайчык ня годны званьня лёкая! Без рукавічак і босы ён перастаўляў панству талеркі, і ніхто таго за дзіва ня браў і не даваў — хлопец яшчэ ня годны насіць тужурку. Парабак!... Якая халера падсунула яго нам як рыхтык у дзядзькоўскім доме? „Пачынаецца, — падумаў я, жуочы

шынку, як гумку, — пачынаецца...” — А зноў жа на падтрымку размовы пачалі нас умаўляць пад’есці, і я мусіў скаштаваць узварчыку з грушак — і зноў частавалі, і зноў я мусіў спасібавацца, есці падсмажаныя сьліўкі, якія ў горла ня лезлі, а цёця на падтрымку размовы перапрашалася за сьціплы прыём.

— Тэрэпэрэпумпум, — развалены за сталом дзядзька Канстанты, шырока раззьявіўшы рот, ляніва ўкідаў у яго сьліўку, якую браў у два пальцы. — Ежце! Ежце! Кушайце, мае каханья! Адкушывайце! — Глынуў, плямкнуў і сказаў. Быццам наймысна ўдаючы паказную сыгасць: — Заўтра звольню шэсьць фурманаў і не заплачу, бо ж няма чым!

— Коцю! — усклікнула з даброцьцю цёця. Але ён адказаў:

— Прашу сыру.

Супроць каго так сказаў? Служба ж слугавала на п а л ь ч ы к а х . Мянтуз заглядзеўся, піў позіркам няскрыўленую народную храпу, польную і нажную, усмоктаў яе як напой на цэлым сьвеце непаўторны. Пад яго цяжкім і непрытомным позіркам лёкайчык спатыкнуўся, за малым ледзь ня выліўшы гарбаты цёці на галаву. Стары Францішак злёгка даў яму ў вуха.

— Францішку, — сказала з даброцьцю цёця.

— А хай жа мне глядзецьме! — буркнуў дзядзя і дастаў папяросу. Лёкайчык падскочыў з агнём. Дзядзя выпусьціў клубок дыму тонкімі губамі, кузэн Зыгмунт выпусьціў другі клубок таксама тонкімі, і мы перайшлі ў салон, дзе кожны сеў на свой бясцэнны бідэрмэер. Бясцэннасьць захапляла ад нізу страшным люксусам. Разбушаваная непагадзь азвалася за вокнамі; кузэн Зыгмунт прапанаваў зь нейкім ажыўленьнем.

— Можа, у брыджыка?

Але Мянтуз ня ўмеў — дык Зыгмунт замоўк і сядзеў. Зося нешта забалбатала, што ўвосень часта падае дождж, а цёця ў мяне спыталася пра цёцю Ядзю. Размова ўжо скончылася — дзядзя заклаў нагу на нагу, задраў галаву і ўзіраўся ў столь, па якой туды-сюды блукала асавелая муха, — і пазяхаў, паказваючы нам паднябенне і рад пажоўклых ад тытуню зубоў. Зыгмунт у маўчаньні спраўляў павольнае маханьне нагой і сачэньне за рэфлексамі сьвятла на наску паўбоціка, цёця і Зося сядзелі з рукамі на каленях, а Мянтуз сядзеў у цяні, абAPERшы галаву на далоні, шалёна ціха. Цёця ачулася, сказала слугам падрыхтаваць гасьцявы пакой, да ложкаў — бутэлькі з гарачай вадой і да падушкі талерку арэхаў з канфітурам. Слухаючы гэта, дзядзя, як бы зьнехаця, сказаў, што перакусіў бы трохі, і паслужлівая служба адразу прынесла. Мы елі, хоць ужо і ня вельмі маглі, — але не маглі ня есці, бо ўсё было на падносе, каб есці, а таксама таму, што нас частавалі і запрашалі. А не маглі не запрашаць, бо ўсё было на стале. Мянтуз упіраўся, рашуча адмаўляўся ад канфітуру, і я здагадаўся, чаму — з увагі на парабка — але цёця з даброцьцю наклала яму двайную порцыю, а мяне пачаставала цукеркамі з малой сапэткі. Соладка, вельмі соладка робіцца, не магу ўжо, зь сілы даўся, аж верне, а з талеркаю перад сабою не магу, каб не, млявіць мне, дзяцінства, цёця, кароткія майткі, радзіна, муха, пінчарок, парабак, Мянтуз, поўны страўнік, духата, за акном непагадзь, звыш меры, перасычанасьць, занадта, страшнае багацьце, бідэрмэер захапляе зьнізу. Але я не магу ўстаць і сказаць „дабранач”, неяк нельга без уступу... нарэшце спрабуем, але нас запрашаюць і затрымліваюць. Супроць каго дзядзька Канстанты кладзе ў стомлены і перасалоджаны рот яшчэ адну трускаўку? Пасьля Зося кашлянула і гэта дало нам магчымасьць выйсьці. Разьвітаньне, паклоны, падзякаваньні, дакрананьні часткамі цела. Пакаеўка вядзе нас угору па крутых драўляных сходах, якія збольшага я памятаю... За намі слуга з канфітурам і арэхамі на падносе. Душна і цёпла. Даюцца ў знакі канфітуры, Мянтузу таксама адрываецца, аж назад просіцца, аж верне. Вясковы двор...

Калі дзьверы за пакаеўкай зачыніліся, ён спытаўся:

— Бачыў?

Сеў і закрыў далонямі твар.

— Ты пра лёкайчыка?— удавана абыякава азваўся я. Сьпешна апусьціў жалюзі — баяўся асьветленага акна ў цёмных прасторынах парку.

— Трэба пагаварыць зь ім. Спусьчуся! Альбо не — пазвані! Напэўна ён прыдзелены нам на паслугі. Пазвані два разы.

— Навошта табе гэта? — стараўся я ўгаварыць. — З гэтага могуць узьнікнуць розныя непамыслоты. Памятай, што дзядзьковыя... Мянтуз, — крыкнуў я, — не звані, скажы мне сьпяраша, чаго ты хочаш ад яго?

Ён націснуў званок.

— К чорту!— буркнуў. — Мала нам тых канфітураў, дык яшчэ, бач, во яблыкаў і груш панакладалі. Схавай у шафу. Выкінь бутэлькі з гарачай вадою. Не хачу, каб гэта бачыў...

Ён быў злы той злосьцю, за якою тоіцца трывога за лёс, злосьцю найінтымнейшых людзкіх спраў.

— Юзё, — шапнуў ён з дрыжыкамі, сардэчна, шчыра, — Юзё, ты бачыў, у яго ж храпа — не выштафіраваная, а храпа звычайная! Храпа бязь міны! Тыповы парабак, лепшага нідзе не знайду. Памажы мне! Сам ня дам рады!

— Угаманіся! Што ты хочаш зрабіць?

— Ня ведаю, ня ведаю. Калі пасябруемся... калі ўдасца па... па...братацца зь ім... — прызнаўся з сорамам. — Пабра...тацца! Ста...варышавацца! Я павінен! Памажы мне! Лёкайчык увайшоў у пакой.

— Слухаю, — сказаў.

Ён спыніўся каля дзвярэй і чакаў загадаў, а Мянтуз загадаў яму наліць вады ў тазік. Той наліў і зноў стаў — тады Мянтуз сказаў яму адчыніць фортку, а калі той адчыніў і стаў зноў, сказаў павесіць ручнік, калі павесіў, сказаў павесіць на вешалку куртку — але загады гэтыя страшна мучылі яго. Ён загадваў, парабак рабіў усё без адкладу, — а загады рабіліся ўсё больш падобныя на дурны сон, ох, загадваць свайму парабку замест каб братацца зь ім — загадваць, спаганяць панства з панскай фанабэрыяй і перазагадаць так цэлую ноч з панскіх фантазый! Нарэшце, ня ведаючы ўжо, што загадваць, у поўным браку загадаў загадаў дастаць з шафы схаваныя бутэлькі і яблыкі і шапнуў мне, зламаны.

— Паспрабуй ты. Я больш не магу.

Я павольна зьняў куртачку, сеў на біла ложка, зьвесіўшы ногі, — пазыцыя больш дагаджалася, каб зачашіць парабка. Я спытаў ляніва, ад нуды.

— Як цябе завуць?

— Валек, — адказаў той, і было ясна, што імя поўнае, што яно адпавядае яму, як бы ён быў ня варты звацца Валенты, ці нават з прозьвішчам. Мянтуз затросься.

— Даўно тут служыш?

— А ўжо зь месяц будзе, проша ясна пана.

— А да таго дзе служыў?

— А да таго пры конях быў, проша ясна пана.

— Добра табе тут?

— А нёж не, добра, проша ясна пана.

— Прынясі нам цёплай вады.

— Слухаю, проша ясна пана.

Калі хлопец выйшаў, у Мянтуза сьлёзы нагарнуліся на вочы. І заплакаў, як бабёр. Кроплі цяклі па змучаным твары. — Ты чуў? Ты чуў? Валек! Нават прозьвішча няма! Як гэта ўсё яму прыстае! Ты бачыў ягоную храпу? Храпа бязь міны, звычайная храпа! Юзё, калі ён са мною не па...братаецца, ня ведаю, што зраблю! — У злосьць упадаў, дакараў мяне, што я сказаў яму гарачай вады прынесьці, ня мог сабе дараваць, з браку іншых загадаў, сказаў яму дастаць з шафы схаваныя бутэлькі з гарачай вадою. — Ён, мусіць, ніколі не заўжывае гарачай вады, і чаго ж толькі гарачай вады ў ложка. Ён, мусіць, наогул ня мыецца. А вось жа ня брудны. Юзё, ці ты заўважыў, ня мыецца, а ня брында — бруд у ім нейкі нават няшкодлівы, не

мярзоціць! Гэй, гэі, а нашыя бруды, нашыя бруды... — Палкасьць яго выбухнула зь пераможнай сілай у гасьцявым пакоі старога двара. Ён ацёр сьлёзы — лёкайчык вяртаўся з конаўкай. Тым разам Мянтуз пачаў, ідучы па слядах маіх роспытаў.

— Колькі табе гадоў? — спытаўся, гледзячы перад сабою.

— Ііі... альбо ж я ведаю, проша ясна пана?

Мянтузу аж зарвала. Ён гэтага не чакаў! Сваіх гадоў ня ведае! Сапраўды, божы парабак, вольны ад сьмешных дадаткаў! Пад выглядам мышцыя рук ён падышоў да лёкайчыка і сказаў, стрымліваючы дрыжкі.

— Мабыць, табе — як і мне.

Але гэта ўжо было ня пытаньне. Мянтуз пакідаў яму сваю адказу. Мелася пачацца бра...таньне. Лёкайчык адказаў.

— Слухаю.

Пасьля чаго Мянтуз зноў вярнуўся да непазьбежных роспытаў.

— Чытаць і пісаць умееш?

— Ііі... адкуль, проша ясна пана?

— Радзіна ёсьць?

— Сястра, проша ясна пана.

— А сястра што робіць?

— Пры каровах, проша ясна пана.

Той стаяў, а Мянтуз круціўся вакол яго — здавалася, што няма іншай дарогі як толькі пытаньні і загады, загады альбо пытаньні. Дык зноў сеў і загадаў.

— Здымі зь мяне боцікі.

Я таксама сеў. Пакой быў доўгі і вузкі, а рухі нашыя ў гэтым пакоі ня былі зграбныя. Вялікі і пануры дом стаяў у цёмным, вільготным парку. Вецер, бадай што, апаў і было горш, — на рэзкім вятры было б лепш. Я выставіў нагу, парабак укленчыў і нахіліў над яго нагою сваю храпу, а Мянтузава храпа навісала над ім неяк фэадальна, бледная і жахлівая, зацьвярдзелая ў загадах, ня ведаючы ўжо, пра што спытацца. Таму спытаўся я:

— А ў храпу ад пана бярэш?

Той раптам прасьвятлеў і радасна ўсклікнуў, па-людзку.

— Ой жа ж, браць бяру, але па храпе, ой жа ж, бяру!

Заледзьве сказаў гэта, я падскочыў як на спрунжыне, махнуў і ляснуў наводмаш у левы паўхрапак. У начной цішыні гэта разьлеглася, як стрэл зь пісталета. Хлопец схапіўся за пашчэнку, але тут жа апусьціў далонь і падняўся.

— Але ж ты, ясна пон, бьеш! — шапнуў з культавым подзівам.

— Вон! — крыкнуў я.

Ён выйшаў.

— Найлепшае, што ты зрабіў! — Мянтуз заломваў рукі. — Я хацеў падаць яму руку! Тады і храпы нашыя былі б роўныя, і ўсё. Але ж ты рукою ўдарыў яго па храпе! А я нагу выставіў ягонымі рукамі! Боцік мне расшнуроўваў, — бедаваў, — боцік! Навошта ты гэта зрабіў?!

А ў мяне ані подуму — навошта. Сталася гэта, як на спрунжынах, я крыкнуў „вон”, бо я ўдарыў, але нахалеру ўдарыў? Пастукалі ў дзьверы — і кузэн Зыгмунт, са сьвечкаю, у пантофлях і ў споднім, паявіўся ў парозе.

— Ці хто тут страляў? — спытаўся. — Мне здалася, што я чуў стрэл з браўнінга?

— Я стрэліў у пысак твайму Вальку.

— Вальку стрэліў у морду?

— Ён сьпёр у мяне папяросу.

Я хацеў, што хай лепш даведаецца ад мяне і ў маёй вэрсыі, чым раніцай ад службы. Зыгмунт крыху здзівіўся, але праз хвіліну ўголас засьмяяўся.

— Выдатна. Гэта яго аднадзіць! Што, вась так сходу і даў яму ў морду? — спытаў недаверліва. Я засьмяяўся, а Мянтуз кінуў позірк, які не забуду, позірк здраджанага, і выйшаў, як я палчыў, у прыбіральню. Кузэн правёў яго вачыма. — Прыцель твой, здаецца, гудзіць нас, асуджае, да сэрца прымае — га? — заўважыў зь лёгкай іроніяй.

— Абураны на цябе? Тыповы мешчанін! — Мешчанін! — сказаў я, бо што яшчэ я мог сказаць. — Мешчанін, — сказаў ён. — Такі Валек, урэжаш яму па мордзе, шанавацьме цябе за пана! Трэба іх ведаць. Любяць гэта! — Любяць, — сказаў я. — Любяць, любяць, ха-ха-ха! Любяць! — Я не пазнаваў кузэна, які да таго трактаваў мяне хутчэй у рэзэрву, апатыя ягоная прапала, вочы заблішчалі, біцьцё Валька па пыску спадабалася яму, і я сабе спадабаўся; пародзісты паніч — сьвіны лыч высунуўся з разамлелага і змужданага студэнта, як калі б ён раптам уцягнуў у ноздры пах лесу і гною. Сьвечкі паставіў на акне, сеў у нагах ложка з папяросай. — Любяць, — сказаў. — Любяць! Біць можна, толькі трэба даваць гасьцінчыка — безь піцьця не прызнаюць і біцьця. Бацька і дзядзька Севярын свайго часу ў „Грандзе” білі па мордзе парцьце. — А дзядзька Яўстахі, — сказаў я, — змазаў па мордзе цырульніку. — Але ніхто ня біў па мордзе лепш за бабу Эвэліну, толькі ж гэта даўняя песня. От надоечы Гэнрысь Пац налізаўся і — сьвісь! па шчэляпах кантралёру. Ты ведаеш Гэнрыся Паца — вельмі беспрэтанзыйны. — Я адказаў, што ведаю некалькіх Пацаў, усіх надзвычай натуральных і беспрэтанзыйных, а вось жа Гэнрыся да гэтага часу спаткаць не выпадала. А Бобісь Пітвіцкі выбіў у „Какаду” шыбу мордаю кельнера. — Я толькі змазаў разок па срацы білецёру, — сказаў. — Ведаеш Піпоўскіх? Яна дзікая снобка, але надзвычай эстэтычная. Можна было б выбрацца раніцай на курапатак. (Дзе Мянтуз? Куды пайшоў? Чаму не вяртаецца? Дзе яго ліхі вецер носіць?) — Але кузэн зусім не паказвае намеру выйсьці, аплявушына Вальку зьблізіла нас як кілішак гарэлкі і гутарка з папяросай... — мардабой, курапаткі, Піпоўска, беспрэтанзыйнасьць, Тацянкi і Каламбіна, Гэнрысь і Тадзё, жыцьцёвым трэба быць, рэальным, гаспадарчая школа і форс пасья штудыяў. Я адказваю больш-менш тое самае. На тое ён зноў тое самае. Ён, бач, зноў пра мардабой, што трэба ведаць калі, каму, з кім і за колькі, пасья чаго я зноў, што ў вуха лепей, чым у сківіцу. Але ва ўсім гэтым — штосьці не таго, і я каторы ўжо раз спрабую ўвінціцца ў размову, што зусім жа не таго, няпраўда, ніхто сёння нікому ня ўвальвае, няма ўжо такога, а можа, ніколі і ня было, легенда, панава фантазія. Аднак не магу, надта ж соладка нам гамоніцца, панава фантазія схапіла і ня выпускае, гамонім, біліндрасы правім як паніч з панічом! — Няблага часам даць па храпах! — Па мордзе даць — вельмі здрава! — Няма лепш, як фацэту ўваліць у дупу! — Но, мне пара, — сказаў той нарэшце. — Заседзеўся я тут... Будзем бачыцца ў Варшаве. Пазнаёмлю цябе з Гэнрысем Пацам. Гляньце — дванаццатая. Прыцель твай заседзеўся якась... можа, нездаровы? Дабранач.

Абняў мяне.

— Дабранач Юзю.

— Дабранач, Зыгмусь, — адказаў я.

Чаму Мянтуз не вяртаецца? Я ацёр пот з лоба. Адкуль гэтая балбатня з кузэнам? Выглянуў у фортку, дождж перастаў, вочы даставалі ня больш як на пяцьдзесят крокаў, толькі дзе-а-дзе угадваўся ў згущэньні ночы абрыс дрэў, але самыя яны здаваліся яшчэ цямнейшымі за цемру і больш неакрэсьлена. За заслонай парк капаў вільгацьцю, прашыты навывёт прасторай глухіх палёў, затоены і невядома які. Не разважаючы, якое яно тое, на што я гляджу, гледзячы і нічога ня бачачы апрача цямнейшай за ноч формы, я адступіўся ўтлыб пакоя і захлопнуў фортку. Непатрэбшчына ўсё гэта. Непатрэбна я ўдарыў парабка. Непатрэбная была гаворка. Сапраўды, тут пыскабіцьцё, што кілішак гарэлкі, зусім не такое, як дэмакратычныя і сухія гарадскія поўхі. Што ж такое, да ліха, пысак слугі ў старым шляхецкім двары? Фатальна, што я храпу лёкайчыка вынадзіў наверх аплявухай і яшчэ абгаварыў з панічом. Дзе Мянтуз?

Мянтуз вярнуўся каля гадзіны ночы; не ўвайшоў адразу, а толькі прачыніўшы дзьверы сьпяраша заглянуў, ці ня сплю — усунуўся як з начной гулянкі і хуценька ўкруціў knot у лямпе. Пасьпешна разьдзеўся, я заўважыў, калі ён схіліўся над лямпай, што храпа ягоная падупала новым абскурным пераўтварэньням — зьлева яна была набрынялая і апухлая, нагадвала яблык, але яблык у кампоце і ўсё ў яго

было здрабнелае, як каша. Пякельнае з д р а б н е н ь н е ! Зноў гэта я ўбачыў у маім жыцці, гэтым разам на твары ў сябра! Стаўся такім страшным франтам, такім кандзебоберам — так мне гэта акрэслілася, — стаўся страшным закурдаем. Якая ж масыўная сіла магла яго так урабіць? На маё пытаньне ён адказаў крыху залішне тонка, пісклява.

— Я быў у буфеце. Пабра...таўся з парабкам. Даў мне ў храпу.

— Лёкайчык даў табе ў храпу? — спытаўся я, ня верачы вушам.

— Даў мне, — запэўніў ён радасна, але неяк штучна, і зноў жа пісклява. — Мы пабратанцы. Нарэшце паразумеліся. — Але гаварыў ён гэта як *Sonntagsjäger*³, як гарадскі чыноўнік, які хваліцца, што выпіў на вясковым вясельлі. Змацаны сакрушальнай і зубадрабильнай сілай — але да сілы гэтай адносіны ягоныя былі несумленныя. Я націснуў на яго распытамі, і тады ён зьнехаця, хаваючы твар у цені, прызнаўся.

— Я загадаў.

— Як гэта? — кроў забушавала ўва мне. — Як гэта? Загадаў, каб ён цябе па твары біў! Ён жа мецьме цябе за вар'ята! — Мне здалося, што я сам дастаў поўху. — Віншую! Калі дзядзьковыя даведаюцца!

— Гэта празь цябе, — адказаў ён панура і скупа. — Начорта табе было біць. Ты ж пачаў. Ясна,

на панства цябе пацягнула! Я мусіў прыняць ад яго па храпе, бо і ты ж яму даў... Бяз гэтага ня было б роўнасьці, і я ня мог бы па...бра...

Пагушыўшы сьвятло, ён рванымі фразамі накідаў гісторыю сваіх распачных забегаў. Застаў парабка ў буфеце за чысткаю панскіх боцікаў і падсеў да яго, але лёкайчык устаў. *Da capo* паўтарылася — ён зноў навязваў размову, стараўся раскрухмаліць яго, разгаварыць і пасябрыцца, але словы яшчэ на вуснах выраджаліся ў саладжавую і бессэнсоўную ідылію. Парабак адказваў, як умеў, але відаць было, што гэта яго пачынае нудзіць і ён не разумее, чаго хоча кручаны пан. Мянтуз нарэшце заблытаўся ў таннай вэрбалістыцы родам з французскай рэвалюцыі і *Дэкларацыі Правоў*, тлумачыў, што людзі роўныя, і з прычыны гэтага жадаў, каб парабак падаў яму руку — але той рашуча адмовіўся. — Моя рука нэ для ясна пана. — Тады Мянтузу прыйшла шалёная думка, што калі яму ўдасца змусіць парабка даць яму ў храпу, лёд растане. — Дай мне па мордзе, — папрасіў, ужо ня гледзечы ні на што, — па мордзе дай! — і схіліўшыся, падставіў твар пад ягоныя рукі. Лёкайчык ўсяляк бараніўся: — Іі, — казаў, — чого мне біці ясна пана! — Мянтуз благаў і маліў, аж нарэшце ўсклікнуў: — Дай, псякрэў, калі табе загадваю! На ўсю сілу! Як дуж дай! — У тую ж самую хвіліну сьвечкі застылі ў ягоных вачах, трэск і таран — гэта парабак уваліў яму ў храпу! — Яшчэ раз, — крыкнуў, — псякрэў! Яшчэ раз! — Трэск, таран і сьвечкі. Расплюшчвае вочы і бачыць перад сабою лёкайчыка з кулакамі, гатовага да выкананьня далейшых загадаў! Але поўха па загадзе была ня тое, каб зусім поўха — было гэта як наліваньне вады ў тазік і здыманьне боцікаў — і румянец сораму пакрыўся румянцам, які ён набыў ад удару — Яшчэ, яшчэ, — шапнуў пакутнік, каб парабак нарэшце па...братаўся на ягоным твары. І зноў — трэск, таран, сьвечкі ў вачах — о, гэта ўвальваньне ў храпу ў апусьцелым буфеце, сярод мокрых анучаў, над тазікам з гарчай вадою!

На шчасьце, сына людю насьмяшыла аж такая велягурыстасьць панскай фанабэрыі. Відаць, ён дайшоў да высновы, што ясны пан крыху розумам таго (а нічога так не асьмельвае людзкое пазадзьдзе, як хвароба розуму ў панства), і пасялянску пачаў сабе пакепваць, што як маеш стварыла добрыя стасункі. Неўзабаве парабчак пабратаўся да такой ступені, што тыцкаў пад рабро і нацягнуў на пару грошаў.

— Дайце, пон, на махорку!

Але выйшла гэта — ня гэта, а ўсё — чужое, небратэрскае і несяброўскае, па-людзку сьмеху вартае, забойчае, далёкае ад такога жаданага пабратаньня. Аднак

3 *Sonntagsjäger* (ням.) — няўдаліца-паляўнічы (дасл. — нядзельныт паляўнічы).

трываў, хацеў, каб парабак яго ў паняверцы трымаў, памыкаў ім, а ня ён па-панску ім, лёкайчыкам. З кухні вылезла кухонная дзеўка, з мокрай анучай шараваць падлогу, і давай дзіву давацца з такое штукі:

— О Езу! І шчо ж гэто такое робіцца!

Дом спаў — і яны маглі бяскарна выдурнівацца ў гульнях з тым „понам”, які зрабіў ім буфетны візыт, пацяшацца зь яго сялянскім, народным посьмехам. Мянтуз сам ім у гэтым патрафляў і сьмяяўся разам зь імі. Але паступова, пакепваючы зь Мянтуза, яны пачалі пасьмейвацца і са сваіх паноў гаспадароў. — Панство такіе е! — казалі зь віскам, народным, кухонным і буфетным. — Такіе е! Панство нэ роб’ят, цыэлы час эно жэрут і окладаюцца, то іх і росьпірае! Жэрут, хворыэют, вылежваюцца, по покоях ходзят-походжают дай языкамі пэрэкладают. І як эно нэ нажэруцца! Матко Езусова! Тоб-то я і паловіны нэ клыкнуў, нэма шчо звыклы хам я. А ў іх то полудэнь, а то подвэчуорок, а то лагуодкі-конфітуры, а то яя з цыбулею на друге сьнідане. Панство вэльмі ж бо пожэрнэе і ласэе — догорыэ чэрэвом лежат і хворобы од того ім робяцца. А пон господар, як было полёване, на лесьніка заліэз! Лесьнік Віцэнты стояў за ім з другою дубэльтуоўкою, пон господар до дзіка як нэ ўсмаліт, дзік до пона господара як нэ скечыт, а пон господар дубэльтуоўку як нэ кіна дай на Віцэнта як нэ збатуецца, — ціхоты, Марцыся — на Віцэнта збатоваўса! Бо дэрэва ніякого блізка нэ было, но, то на Віцэнта й заліэз! Потом пон господар даў ёму золотого і наказаў, коб пары з храпы нэ пускаў, бо звуольніт. — О Езус! О покутэнькі! Ціхоты, бо мэнэ сьміех росьпірае, уроготаціса можна! — Марцыся схапілася за бакі: — А паненка то ўсэ так ходзіт собіе дай позірае — на спацэр ходзіт. Панство то так само ходзят і поглядают. Пон Зыгмунт то так на мэнэ поглядае, эно шчо ёму нэ гонор — то раз мэнэ зачэпіў, але дзіе там! Окідаўса очыма і окідаўса, чы хто нэ подглядае, аж мэнэ сьміехом роспэрло, то я ўтэкла. То потом даў мне золотуоўку дай наказваў, коб я нікому-анікому нэ казала, шчо п’яны быў! — Гале ж о, гля о — то ж бо то воно й е, шчо п’яны! — завёўся і парабчак. — Гінчыэ дэўкі таксамэко ізь ім нэ хочут, бо ўсэнькі час эно очыма окідаецца. То мае там одну пэрэстарку Юзэфку, у сэліе, удову, ізь ею і судошаецца ў корчыках коло сажолкі, але йуой казаў прысянку даці, коб нікому, анікому й нэ пікнула, акуратно коб! — Хі-хі-хі-хі! Ціхоты, Валюсь! Панство вэльмі гоноровэ е! Панство е вэльмі долікатнэ! — А долікатнэ, бо ім эно трэба носа ўціраці, бо самыэ ніц нэ зроб’ят. А подай, а прысунь, а прынэсі, пальта ім трэба подаці, бо самыэ нэ зложат. Якім жэ стаў, аж мніе было дзіво. Коб гэто мэнэ хто колі так обходзіў, а выходжваў, тоб то я, праўду кажу, ліепш бы под зэмлю запаў. Пана господара на вэчор масьцю мушу шмароваці. — А я й паненку обціскаю, — піснула дзеўка — паненку рукамі обціскаю, бо вэльмі ж бо такая, ой. Панство ручкі ж такіе само мают! Хі-хі-хі, такіе ручэчки! — О Езу! Спацэруют, об’едаюцца, парлюют парлефранс. І нудзяцца. Ціхоты, Валюсь! Коб нэ швэрготаў абы шчо марно, господынька добротлівая! — А добротліва, бо людэй душыт, то як жэ ж, мусіт быці добротліва! У сэліе голод, аж пішчыт. Людэй душат. Гале ж бо, кожэн на іх робіт, пон господар на поле выйдэ, эно дзівіцца, як людзі на ёго роб’ят. Пані господыня коровэй боіцца. Пані господыня коровэй муоцно боіцца!!! Панство то так языкамі пэрэбірают! Панство ходзят — хі-хі-хі — Панство такое бэлютке!... — Дзеўка сакатала і дзівавала, парабак балбатаў і зьдзіўляўся, калі ўвайшоў Францішак...

— Францішак увайшоў? — усклікнуў я. — Камэрдынэр?

— Францішак! Д’яблы занеслі, — запішчаў тонка. — Яго збудзіў Марцысьчын яскат. Мне, натуральна, не асьмеліўся нічога сказаць, але выгаворваў парабку і Марцысьцы, не пара на балбатню, да працы, позыня начная гадзіна, а яшчэ ня змыліся. Адразу ўцяклі. От, подлы служка!

— Ён чуў?

— Ня ведаю, — можа, што і чуў. Гэта нецікавы тып — слуга з бакенбардамі і стаячым каўнерыкам. Бакенбардаты мужык — здраднік. Здраднік і даносчык. Калі чуў, — данясе. А так добра гаманілася, — піснуў.

— Можа выйсьці з гэтага нялюдзкая авантура... — ціха сказаў я.
Але ён зацята буркнуў сваім дыскантам.

— Зраднікі! Ты таксама — здраднік! Усе здраднікі, здраднікі...

Я доўга ня мог заснуць, улежу ня было. Над стольлю, на гарышчы бегалі, грукаталі ці тое куніцы, ці пацукі, я чуў іх піск, раптоўныя падскокі, уцёкі і пагоні, жахлівы піск у гэтых звяркоў, нейкі глухі, прыдушаны. Кроплі падалі з даху. Сабакі вылі аўтаматычна, а шчыльна занавешаны пакой, быў скрынкай цемры. На тым ложку ляжаў Мянтуз і ня спаў, я на гэтым ляжаў і ня спаў, наўзнак, з рукамі пад галавой, з тварам улепненым у столь — абодва мы чувалі, як сьведчылі нашы нячутныя дыханьні. Што ён рабіў пад заслонай чарнаты — так, што рабіў, бо калі ня спаў, павінен быў нешта рабіць — і я рабіў таксама. Чалавек, які ня сьпіць, дзее, ня можа ня дзеяць. Значыцца — дзеяў. І я дзеяў. Пра што думаў? Пра што марыў пісклява і тоненька, напята, напружаны, як ухоплены ў абцугі. Я прасіў Бога, каб заснуць, бо тады ж бы стаў, бадай, яшчэ цішэйшы і больш яўны, менш заканысправаны — палягчэў бы трохі, папусьціў бы сабе лейцы...

Пакутлівая ноч! Я ня ведаў, што рабіць! Уцякаць зь цёмнага рана, як толькі засьвітае? Я быў перакананы, што стары слуга Францішак данясе дзядзькоўству пра размовы і мардабой з парабкам. І толькі тады пачнуцца інфэрнальныя скокі, скрыгат, фальш, дэманскія гульбішчы, храпа, храпа пачнецца нанав! І пуца! Ці ж па гэта я ўлізнуў ад Млодзякаў? Мы разбудзілі зьвера! Рассупоніліся пры хатніх слугах! Я зразумеў у тую страшную ноч, лежачы бяз сну на ложку, таямніцу вясковага двара, сялянства і абыватальства, таямніцу, разнастайныя і мутныя сымптомы якое зь першай хвіліны напаўнялі мяне пачуцьцём пасляхрапнай трывогі і самой храпы! Гэтай таямніцай была прыслуга. Хамства было таямніцай панства. Бо то ж каму дзядзька пазяхаў, бо то ж каму соваў у рот салатзейшую трускаўку! Чаму не падняў упушчанага партсыгара? Каб прыслуга яму яго падняла. Чаму да нас настырна заляцаўся з сваёй кіндэрштубай⁴, адкуль столькі ветлівасьці і памяркоўнасьці, столькі манераў і файнага тону? А каб адрозьніць ад прыслугі і супроць яе захаваць панскую зваядзёнку. І ўсё, што ў іх тут броілася, было нейк адносна слуг і супраць слуг, у адносінах да хатняй прыслугі і да фальварачнай прыслугі.

А, зрэшты, ці магло быць інакш? Мы, у горадзе, нават ня чулі, што мы пань-ўласнікі, усе аднолькава адзетыя і апраненыя, з аднолькавай мовай, жэстамі, і мноства нязначных паўтонаў лучыла нас з пралетарыятам — сыходзячы па прыступках лавачніка, трамвайшчыка і рамізьніка, можна непрыкметна сысьці на самы спод да сьмецьяра; а вось тут панскасьць вырастала як самотная ў полі таполя. Не было пераходу паміж панам і слугою, бо кіроўца-загадчык жыў у фальварку, а пробашч у плябаніі. Дзядзькава ганарыстая родавая панскасьць вырастала проста з хамскага падсьцілу, з хамства смактала свае сокі. Гарадзкая абслуга адбывалася на дарозе пазагуменнай і ў формах канфідэнцыйных — кожны кожнага патроху — а тут пан меў канкрэтнага і асабістага хама, якому нагу выстаўляў, каб той яму боцік пачысьціў... І дзядзька, цёця напэўна ж ведалі, што пра іх гавораць у буфэце — як глядзяць на іх сьляпяы хамуйлы. Яны ведалі — але не дазвалялі той ведзе распанавацца, тлумілі, душылі сьпіхвалі яе ў падваліны мозгу.

Быць бачным свайму хаму! Быць абдумваным і абгаворваным сваім хамам! Пастаянна пераламляцца ў хамскай прызме слугі, які мае доступ у пакоі, які слухае твае размовы, бачыць твае паводзіны, дапушчанага з кавай да твайго стала і ложка — быць тэмай потных, прэсных, выцьвілых кухонных плявузгаў і ніколі не магчы нічога высьветліць, ніколі не размаўляць на роўнай ступе. Сапраўды, толькі праз слуг, як лёкай, фурман, пакаёўка, можна спазнаць самую сутнасьць вясковага абыватальства. Бязь лёкая не зразумееш гаспадара. Без пакаёўкі не пранікнеш у духоўнасьць вясковых паняў, у танацыю іх вузкіх амбіцый і заскокаў, а паніч выводзіцца зь дзеўкі. Ох, нарэшце я разумеў прычыну іх дзіўнай запалоханасьці і

4 Кіндэрштуба — дзіцячы пакой; ад Kinderstube (ням.).

абмежаванасці, што так уражвае кожнага, хто з горада завітвае ў двары. Гэтае хамства іх палохала. Яны былі ацуглянны хамствам. Былі запазухай у хамства. Вось яна сапраўдная прычына. Вось яна — вечна ўтойваная разьвярэда і ятра. Вось ён — маўклівы бой не на жыцьцё, а на сьмерць, закрашаны ўсялякімі атрутамі падпольных і прыхаваных баёў. Стакроць горшы за звады і канфлікты на чыста фінансавай глебе быў гэты бой, дыктаваны інакшасцю і чужасцю духу. Іхнія душы сярод сялянскіх душаў былі ў нетры; панскія і далікатныя іх целы сярод целаў халопства былі ў джунглях. Рукі брыдзіліся хамскіх лапаў, панскія ногі ненавідзелі — хамскія, твары ненавідзелі храпы, вочы — сьляпых, пальчыкі — пальцы хамаў, а што тым большай патыхала ганьбай, што ўвесь час паны былі хамамі датыканья, „жывёльна дагляданья”, як казаў парабак, выдалікачванья, „абцісканья” і шмараванья масьцямі... Мець у доме каля сябе нешта інакшае, чужое частцы цела і ня мець нічога іншага! — бо такі ж на многія кілямэтры толькі халопскія канечнасьці, хамская мова, гэтыя — „а эно”, а юсьці”, „учорасьці”, „буцік”, „матулё”, „татулё” і адно хіба што ксёндз пробашч і аконам у фальварку былі крэўныя дзядзькам. Але аконам быў канторшчыкам, а пробашч быў, шчыра кажучы, у спадніцы. Ці ж не з асамотненасці бралася ненаедная гасьціннасьць, зь якою нас трактавалі гутаркай пасья вячэры, з намі ім пачувалася лепш. Мы былі іхнія хаўруснікі. Але Мянтуз выбраў ня панскія твары, а людзкую храпу парабачка.

Падступны факт, што лёкайчык біў рукою па твары Мянтуза — будзь што будзе, панскага госьця і пана — павінен быў пацягнуць за сабою падступныя наступствы. Адвечная гіерархія абапіралася на дамінацыю панскіх частак, і яна была сыстэмай натужанай і фэадальнай гіерархіі, дзе рука пана раўнялася храпе слугі, а нага паўхалопу. Гіерархія гэтая была прадаўня. Уклад, канон і закон спрадвечныя. Гэта быў містычны клямар, які сашчапляў панскія і хамскія часткі, асьвечаны векавечным звычайам, і толькі ў больш высокім укладзе панства магло датыкацца і сутыкацца з хамствам. Адсюль і павялася магія мардабою. Адсюль за малым ледзь ня рэлігійны культ мардабою ў Валька. Адсюль панскае разгуляй-кандзебоберства Зыгмунта. Вядома, сёньня ўжо ня білі (хоць Валек прызнаўся-такі, што часам перападае ад дзядзькі), але патэнцыйная магчымасьць засьвісткі заўсёды ў іх існавала, і гэта трымала іх у панскасьці. А цяпер, ці ж хамская лапа не запанібрацілася на панскім твары?

І ўжо прыслуга падымала галаву, а там і хваста задзярэ, а там і загізуе. Ужо папаўзлі кухонныя плёткі. Ужо сьмердзь, раскілзаная, раззухвалена і здэмаралізаваная фамільярнасьцю часткі цела, яўна выбівалася ў панства, накіпала хамская крытыка, ужо гаданіну пусьцілі — што будзе, вой, што будзе, калі ўсё гэта дойдзе да дзядзькоўства і панскі твар вока ў вока сутыкнецца з масавай людзкой храпінай?

Разьдзел XIV

Гуляйхрапа⁵ і новая прыхватка

Назаўтрага ж пасья сьнеданья цётка ўзяла мяне на шпацыр. Раніца праглянула сьвежая, сонечная, зямля — вільготная і чорная, купіны дрэў у блакітнаватай восеньскай лісьцьвянасьці; спыніліся на шырокім дзядзінцы; пад дрэвамі асвойтанья куры грэбліся і дзюбалі. Час затрымаўся ў раніцы, і залацістыя павесмы смугі слаліся на падлозе фіўмуару. Дваровыя сабакі ляніва сноўдаліся з кута ў кут. Свойскія галубы буркаталі. Цётка была ўзбуджаная глыбіннай унутранай хваляй.

— Маё дзіцятка, — сказала, — патлумач мне, прашу цябе... Францішак казаў мне, быццам гэты твой калега водзіцца на кухні са слугамі. Можна, ён агітатар які?

5 Гуляйхрапа (hulajęba) — аўтарскі нэалыгізм па ўзоры „гуляй-нага” — Гл. разьдз. X: Гуляйнага (hulajnoга) — самакат, ролер (польск.).

— Тэарэтык! — адказаў Зыгмунт. — Хай мама не пераймаецца, — жыцьцёвы тэарэтык! Прыехаў у сяло з тэорыямі, — а-ат, гарадзкі дэмакрат!

Ён быў яшчэ вясёлы і пасья ўчорага даволі панічыкаваты.

— Зыгмусю, гэта не тэарэтык, ён — практык! Нібыта, Францішак кажа, руку Вальку падаваў!

На шчасьце стары лёкай расказаў ня ўсё, а дзядзьку, наколькі я мог прыкінуць, увогуле не паведамілі. Я зрабіў выгляд, што нічога ня чуў, засьмяяўся (як часта жыцьцё змушае нас да сьмешак), сказаў нешта пра лявацкую ідэалёгію Мянтуза, і так яно ўсё пакуль што і разышлося па касьцях. Зь Мянтузам, натуральна, ніхто пра гэта не гаварыў. Да абеду мы гулялі ў кінга, бо Зося для забавы прапанавала гэтую кампанейскую гульню, нам жа неяк не выпадала адмаўляцца — і да абеду забава трымала нас у руках. Зося, Зыгмунт, Мянтуз і я, нудзячыся і сьмеючыся, выкладвалі карты на зялёнае сукно, вышэйшае на ніжэйшае, да масьці альбо казырныя чырвы. Зыгмунт гуляў шчыльна, суха і клубна, з папяросай у губах, і клаў карту цэльна і гарызантальна, а ўзяткі зграбаў патрэскваючы белымі пальцамі. Мянтуз сьлініў пальцы, мяў карты, і я заўважыў, што саромеўся кінга, як гульні залішне панскай, штораду азіраўся на дзьверы, ці ня бачыць парабак — ахвотней згуляў бы ў дурня на падлозе. Я больш за ўсё баяўся абеду, бо прадбачыў, што ён ня вытрымае канфрантацыі з парабкам за сталом — і страхі мае не задоўжыліся.

На закуску падалі бігас, чысты суп з памідораў, цялячыя шніцалькі, грушкі ў ванілінавым сыропчыку, усё прыгатаванае хамскімі пальцамі кухаркі, а служба служыла на п а л ь ч ы к а х — Францішак у белых рукавічках і босы лёкайчык з сурвэтай. Пабляднелы Мянтуз, унурыўшы вочы, еў далікатныя кулінарнасьці, якія падсоўваў яму Валек, і мучыўся, кормлены парабкам рознымі фрыкасэ. Удадатак цётка, прагнучы тонка давесьці яму ўсю недарэчнасьць ягоных эксцэсаў у буфеце, зьвярталася да яго з выключнай дагодлівасьцю, распытвалася пра сямейныя адносіны і пра нябожчыка бацьку. Змушаны будаваць акруглыя фразы, ён пакутліва адказваў як мага цішэй, каб парабак ня чуў, і не адважваўся зірнуць у яго бок. І таму за дэсэртам, замест каб адказваць цётцы, заглядзеўся і запомніўся з сумнай і пакорлівай усьмешкай на пісклявай і тонкай храпе — з лыжачкай у далоні. Я ня мог яго штурхнуць, бо сядзеў па другі бок стала. Цётка замоўкла, а парабак пырснуў сарамяжлівым народным сьмяшком, як гэта звычай у простага людю, калі бачаць панства, і рукою прыкрыў сабе рот. Камэрдынэр паляпаў яго па вуху. У гэты момант дзядзька якраз запальваў папяросу і зацягваўся дымам. Ці бачыў ён? Было гэта так яўна, што я спалохаўся, каб ён не сказаў Мянтузу ўстаць ад стала.

Але Канстанты выпусьціў клуб дыму носам, ня вуснамі!

— Віна, — усклікнуў, — віна! Віна дайце!

Ён запаў у выдатны гумор, разваліўся на крэсьле, патукваў пальцамі па стале.

— Віна! Францішак, загадайце прынесьці са skleпа „Гэнрыкаву бабку”, — выпьем кілішчак! Валек, чорнай кавы! Цыгара! Закурым цыгару — к чорту папяросы!

І пьючы да Мянтуза пачаў расказваць, успамінаць, як тое сваім часам з князем Сэвярынам паляваў на бажаноў. І выпіваючы спэцыяльна да яго з памінаньнем іншых асобаў, расказваў далей пра цырульніка з гатэля „Брыстоль”, самага першага з цырульнікаў, зь якімі калі-колечы меў дачыненні. Разагрэўся, пажвавеў, зарухавіўся, а служба падвоіла чуйнасьць і борздзенька напаўняла кілішкі, пальчыкамі. Мянтуз, як труп з кілішкам у руцэ, папіваў, ня ведаючы, чаму павінен прыпісваць нянаджаную ўвагу дзядзькі Канстанта, вельмі мучыўся, але мусіў піць у прысутнасьці Валька старое, панскае віно з букетам і пахам старога віна. Для мяне рэакцыя дзядзькі таксама была нечаканая. Пасья абеду ён узяў мяне пад руку і завёў у фіўмуар.

— Твой сябар, — сказаў па-свойску і разам з тым арыстакратычна, — пэдэ... пэдэ... Гм... Лезе да Валька! Заўважаў? Ха-ха. Ну, каб толькі пані нічога ня ўнюхала. Князь Сэвярын таксама не-не дый ласаваўся час-парою!...

Ён выцягнуў перад сабою доўгія ногі. А зь якой арыстакратычнай маэстрыяй

сказаў гэта! Зь якой панскай выштукаванасцю, на якую скінуліся чатырыста кельнераў, семдзсят цырульнікаў, трыццаць жакеяў і столькі ж сама мэтрдатэляў, зь якой прыемнасцю выпукліў свае прыперчаныя рэстаранныя веды пра жыццё бонвівана, грандсеньёра. Сапраўдная пародзістая панскасць, калі даведваецца пра нешта такое а-ля адхіленьне альбо палавое вычварэнства, ныйначай маніфэстуе сваю мужчынскую жыццёвую дасьпеласць, засвоеную ад кельнераў і цырульнікаў. Але мяне дзядзькава прыперчаная рэстаранная жыццёвая мудрасць імгненна разыюшыла, як кот сабаку, і абурыла цынічная лёгкасць самай выгаднай, найбольш панскай інтэрпрэтацыі здарэння. Я забыў пра ўсе апасенні. Я сам на злосьць паказаў усё! Хай Бог мне даруе — пад узьдзеяннем яго рэстараннай дасьпеласці я засяродзіўся на зелені і пастанавіў патрактаваць яго стравай недапечанай і ня высмажанай больш, чым тыя, якія спажываюцца ў рэстаранах.

— Гэта зусім ня тое, на што дзядзька былі падумалі, — наіўна адказаў я, — ён толькі так зь ім бра...таецца.

Канстанты здзівіўся.

— Братаецца? Як гэта — братаецца? Што ты разумеш пад „братаецца”? — Выбіты зь сядла, ён паглядзеў на мяне краем вока.

— Бра...таецца, — адказаў я. — Па...братацца хоча.

— Братаецца з Валькам? Як гэта — братаецца? Можа ты хочаш сказаць — агітуе слуг? Агітатар? Бальшавізм, га?

— Не, братаецца як хлопец з хлопцам.

Дзядзька ўстаў і строс попел — замоўк, шукаючы слоў.

— Братаецца, — паўтарыў. — Братаецца са сьмердзю, га? — Ён спрабаваў гэта неяк назваць, зрабіць магчымым, прымаючы пад увагу прынятае, таварыскае і жыццёвае, пабратаньне чыста хлапцоўскае было для яго непрымальнае, ён адчуваў, што ў добрай рэстаранцы гэтага не падаюць. Яго найбольш нэрвалава, што прыкладам Мянтуза я вымаўляў „бра...тацца” з пэўным сарамлівым і нясьмелым заіканьнем. Гэта дарэшткі яго раскатурыла і абурыла.

— Братацца са сьмердзю? — спытаўся асьцярожна.

А я: — Не, ён братаецца з хлопцам. — З хлопцам братаецца? Ну і што? У мячык зь ім пагуляць хоча ці як? — Не. Ён толькі ягоны калега як хлопец — братаюцца як хлопец з хлопчыкам. — Дзядзька пачырванеў, бадай, першы раз з часу, калі пачаў хадзіць да цырульніка, о, гэтая чырвань *à rebours* дарослага бывальца перад наіўнікам — дастаў гадзіньнік, паглядзеў на яго і накруціў, шукаючы тэрміну навуковага, палітычнага, эканамічнага, мэдычнага, каб заключыць у яго сэнтымэнтальна-сьлізкую матэрыю, як у скрыначку. — Ненармальнасць нейкая? Што? Комплекс? Бра...тацца? Сацыяліст, можа, пэпээсавец? Дэмакрат, ці што? Бра...тацца? *Mais qu'est-ce que c'est* бра...тацца? *Comment* бра...тацца? *Fraternité, quoi, égalité, liberté*? — Пачаў па-французску, але не агрэсыўна, а наадварот, як нехта, хто крыецца і даслоўна „ўцякае” ў французчыну. Ён быў безабаронны перад абліччам хлопчыка. Закурыў папяросу і патушыў, заклаў нагу на нагу, патузаў вус.

— Братаецца? *What is that* бра...тацца? К чорту! Князь Сэвярын...

З лагоднай настойлівасцю паўтараў я далей „бра...таецца” і ўжо нізавошта ня выракся б зелянкавай, мяккай наіўнасці, зь якою шмарававу дзядзечку.

— Коцю, — дабратліва сказала цёця, якая стаяла ў парозе з сапэткай цукерак у руцэ, — ня злуйся, ён напэўна ў Хрысьце братаецца, братаецца ў любові да блізкага.

— Не! — упарта адказаў я. — Не! Бра...таецца гола, безь нічога!

— Значыцца ўсё-такі скажэнец! — усклікнуў дзядзька.

— Зусім не. Бра...таецца наогул безь нічога, безь ніякіх вычварэнняў. Як хлопчык братаецца.

— Хлопчык? Хлопчык? Але што гэта значыць? *Pardon, mais qu'est-ce que c'est chlopczyk*, — удаваў грэка. — Як хлопчык з Валькам? З Валькам і ў маім доме? З маім лёкайчыкам? — Зазлаваў, націснуў званок. — Я вам пакажу хлопчыка!

Лёкайчык увайшоў у пакой. Дзядзька падышоў з выцягнутай рукой і, можа,

рэзка трэснуў бы ў храпу, без замаху, але спыніўся і з паўдарогі здэзарыентаваўся, псыхічна пахіснуўся і ня змог ударыць, ня мог звязацца з Валькавай храпай у гэтых акалічнасьцях. Біць хлопчыка толькі таму, што ён хлопчык? Біць за тое, што „братаецца”? Выключана. І Канстанты, які лёгка ўдарыў бы за разьлітую каву, апусьціў руку.

— Вон! — крыкнуў.

— Коцю! — дабраліва ўсклікнула цёця. — Коцю!

— Гэта не дапаможа, — сказаў я. — Наадварот, мардабой толькі мацуе пабра...таньне. Ён любіць мардабітых.

Дзядзька замругаў, як пальцам страсаючы з камізэлькі крошкі, але не азваўся; іранізаваны наіўнасьцю зьнізу гэты віртуоз салонна-рэстараннай іроніі быў як фехтавальшчык, на якога качка напала. Бывалы ў сьвеце вясковы абываталь аказаўся па-дзіцячы наіўны перад наіўнасьцю. Што цікава, нягледзячы на жыцьцёвы досвед і спрактыкаваную абачлівасьць ён нават да галавы ня браў, што я ж мог бы схаўрусавацца зь Мянтузам і Валькам супроць яго і пацяшацца зь яго панскіх выдыгаў — ён вызначаўся той лаяльнасьцю лепшай таварыскай сфэры, якая не дапускала здрады ў коле сваіх. Увайшоў стары Францішак, паголены, з бачкамі, у тужурцы, і спыніўся пасярэдзіне пакоя.

Канстанты, які быў крыху прыўстаў, убачыўшы яго, прыняў звыклую нядбалую паставу.

— Н-ц, што там, мой Францішку? — спытаўся ласкава, але ў ягоным голасе чулася службовасьць пана перад старым вопытным слугою, недзе такая самая, як перад старым спрытным віжам. — А з чым Францішак прыходзіць? — Слуга паглядзеў на мяне, але дзядзька махнуў рукою. — Хай Францішак скажа.

— Вяльможны пан гаварыў з Валькам?

— А гаварыў-такі, гаварыў, мой Францішку.

— Дык, я хацеў бы толькі зазначыць, добра сталася, што вяльможны пан зь ім пагаварыў. Вяльможны пане, я б яго і хвіліны ня трымаў! Выкінуў бы на скрут галавы. Бо ж няма ладу як спанібраціўся з панствам! Вяльможны пане, ужо людзі біліндрасы правяць!

Тры дзеўкі перабеглі дзядзінец, сьвецячы голымі галамі. За імі зь лямантам ўлягаў кульгавы сабака. Зыгмунт усунуўся ў фіўмуар.

— Правяць? — спытаў дзядзька Канстанты. — Што правяць?

— Балабоняць пра панства!

— Пра нас балабоняць?

Але стары слуга, на шчасьце, не хацеў больш нічога сказаць. — Балабоняць на панства, — сказаў. — Валек спанібраціўся з тым маладым панам, які прыехаў, гэта зараз, перапрашаюся, балабоняць пра панства безь ніякага шацунку. Найбольш усё Валек і дзяхуі з кухні. Я ж бо сам чуў, як учора балбаталі з гэтым панам да позьняй ночы, усё, а пра ўсё балабонілі. Вярзуць, што ўлезе, што на язык нападзе, тое і вярзуць! Балабоняць, аж ня ведаю як! Вяльможны пане, я таго урвікавалка выгнаў бы ў карак у гэтую во сэкунду, — рэпрэзэнтацыйны слуга пачырванеў, як півоня, увесь чырвоны, о, гэтая чырвань старога ўлеглівага лёкая! Ціха і мякка адказаў яму панаў румянец. Панства сядзелі моўчкі, ані голасу — не выпадала распытвацца, — але, можа, яшчэ што даложыць сам — завісла яму на вуснах — не далажыў.

— Ну, добра ўжо, мой Францішку, — сказаў нарэшце дзядзька Канстанты, — Францішак можа выйсьці.

І слуга як прыйшоў, так і выйшаў.

„Балабоняць пра панства” — больш нічога не даведаліся. Дзядзька задаволіўся кіслай увагай у бок цёці: — Заслаба трымаеш слуг, мая душка, чаго ж бо яны аж так распусьціліся? Лухту мелюць? — і завяліся пра нешта зусім іншае, яшчэ доўга пасьяля сыходу слугі яны абменьваліся банальнымі заўвагамі абы пра што, тыпу: дзе Зося? А ці прыйшла пошта? І ўсялякая іншая драбязя, абы толькі не паказаць, да якой ступені угадзіў ім у слабизну незакончаны Францішкаў даклад. Толькі празь

няпоўных чвэрць гадзіны гэтай абычагошчыны Канстанты пацягнуўся, пазяхнуў і нясьпешна перамераў паркетны ў кірунку салона. Я здагадаўся, чаго ён там шукаў — Мянтуза. Павінен быў пагутарыць, уціскала яго псыхічная абавязковасць неадкладнага высвятленьня і тлумачэньня, ня мог даўжэй трываць. За ім пайшла цёця.

А Мянтуза ж ня было ў салоне, Зося толькі з падручнікам рацыянальнага вырошчваньня гародніны на каленях (ну, з падручнікам, разумеецца!) сядзела і глядзела на сцяну, на муху — ня было яго таксама ні ў сталовай, ні ў кабінеце. Двор драмаў у папалуднёвай цішыні, а муха бзыкала, на дварэ куры пахаджалі па прыжухлай траве, дзюбалі зямлю, пінчарок прынюхваўся да пудлікавай падхвосціцы, падгрызаўся. Дзядзька Канстанты і цёця неяк распаўзліся па доме за Мянтузам, кожнае само па сабе. Годнасьць не дазваляла прызнаць, што шукаюць. Толькі ж выгляд панства, запушчанага ў зьнешне нядбалы і павольны, але настойлівы рух, быў грозьнейшы за выгляд найбольш раптоўнага перасьледу, і я шукаў у думках, чым бы тут запабегчы авантуры на гарызонце, якая набірала сілы. Я ўжо ня мог даступіцца да іх. Яны ўжо замкнуліся ў сабе. Я ўжо ня мог зь імі пра тое гутарыць. Праходзячы праз сталовую, я ўбачыў, што цётка затрымалася каля дзвярэй буфета, з-за якіх як звычайна чуліся гамонкі, перабрэхі і сакатаньне кухонных дзевак. Задуменная, бачная, яна стаяла з тым выразам гаспадыні дома, якая падслухоўвае ўласных слуг, і тут яе звыклая даброць зьнікла з твару бязь сьледу. Убачыўшы мяне, кашлянула і адышла. І гэтым жа часам дзядзечка заблукаў пад кухню з боку двара і прыпыніўся непадалёк ад акна, але калі кухонная дзеўка высадзіла галаву ў акно — Зялінскі! — крыкнуў — Зялінскі! Скажэце Новаку залатаць гэтую рыну! — і вольна аддаліўся па грабавай алеі з садоўнікам Зялінскім за сабою з шапкаю ў руцэ. Зыгмунт наблізіўся да мяне і ўзяў пад руку.

— Ня ведаю, ці любіш часам такую старую, крыху перасьпелую вясковую бабу — бо я дык люблю бабу — Гэнрысь Пац увёў гэтую завядзёнку ў моду — люблю бабу — пэўным часам. Мушу сказаць, люблю бабу — *j'aime parfois une simple baba*, люблю бабу, да ліха! Люблю бабу! Гал-ла-лі, гал-ла-лі, люблю простую бабу і каб была старавата!

Ага — пабойваўся, ці не набалбаталі пра яго бабу, пра „ўдавіцу” Юзэфку, зь якою ён судашаўся ў корчыках над сажалкай; ён падстрахоўваўся дзівацтвамі моды, ублытваў у гэта маладога Паца. Я не адказаў, убачыўшы, што нічым ужо ня здолею ўтрымаць ад дзівацтва запушчанага ў рух панства, гэтая шалёная зорка зноў узышла на маім небасхіле, і я ўзгадаў усе прыгоды ад часу, калі Пімка мяне ўпуціў — але цяперашняя здалася мне самай горшай. Мы з Зыгмунтам падаліся на дзядзінец, дзе неўзабаве зьявіўся дзядзька на вылёце грабавай прысады з садоўнікам Зялінскім заду з шапкаю у руцэ.

— Цудоўны час, — закрычаў нам у чыстым паветры. — Абсохла.

Сапраўды, час быў гожа, выдатны, на фоне нябесных пераўтварэньняў дрэвы накрапвалі золата-рудым лістоўем, пінчарок бавіўся з пудлікам. А Мянтуза ня было. Падышла цёця з двума грыбамі на далоні, якія яна яшчэ здалёк паказвала з лагоднай і дабротлівай усмешкай. Сышліся ў купку каля ганка, а як што ніхто не хацеў прызнацца, што, уласна кажучы, выглядаем Мянтуза, дык запанавала паміж намі выключная далікатнасьць і ветлівасьць. Цёця з даброцяй пыталася, ці каму ня холадна. Галкі сядзелі на дрэве. На падваротні сядзелі дзеці, запэцканыя пальцы паўсаджвалі ў рот, вырачыўшыся на панства, што тут пахаджалася і нешта абгаворвала, а Зыгмусь паразганяў іх, тупнуўшы нагою; але праз хвіліну тыя ўжо лупілі вочы праз штыкеты, дык яшчэ раз іх патурыў; потым садоўнік Зялінскі аганяўся камянямі і грудкамі — паўцякалі, але з-па-за студні зноў пачалі зыркаць, аж нарэшце Зыгмусь махнуў рукою, а Канстанты загадаў прынесці яблыкаў і дэманстрацыйна іх еў, раскідаючы лупіны. Еў супроць дзяцей.

— Тэрэпэрэпумпум, — бурчаў.

Мянтуза ж ня было, чаго ніхто з нас не падкрэсьліваў словамі, хоць усім —

падавай канфрантацыю і поўнае высвятленьне. Калі гэта быў перасьлед, дык перасьлед нечувана марудны і нядбалы, выключна бесцырымонны, які проста ня зрушваўся зь месца і таму — грозны. Панскасьць гнала Мянтуза, але паны і пані ледзьве варушыліся. Аднак жа і заставацца далей на дзядзінцы здавалася бязглуздым, асабліва што дзеці ўсё яшчэ лупілі вочы праз штыкеты, і Зыгмусь падаў голас, каб заглянуць на гумно.

— Пяройдземце на падворак, — сказаў і павольным шпацырам мы скіраваліся ў той бок, дзядзька Канстанты з садоўнікам ззаду з шапкай у далоні — а дзеці перанеслі падглядзі прыз штыкетнік — наўпобліз сьвірна. За брамай пачалося балота і нас абчапілі гусі, але на іх выскачыў карбовы, памочнік аконама; кульгавы сабака вышчарыўся і завурчаў, але выскачыў начны вартаўнік. Сабакі на ланцугах пад стайняй завяліся ў зьвягу — разьдзяўталіся, разгыркаліся, раздражнёныя непрывычнасьцю ўбранства — у істоце я меў на сабе шэрае гарадское, каўнерык, гальштук і боцікі, дзядзечка быў у сак-пальце, цёця ў чорнай плерэўзе з футрам і ў капелюшы чаўночкам, Зыгмунт у шатландзкіх панчохах і ў пумпах для гольфу. Крыжовая гэта была дарога і павольная, самая цяжкая з дарог, якія я калі-колечы адольваў; вы даведаецеся яшчэ пра мае прыгоды ў прэрыі і сярод мурынаў, але ніякі вам мурын не зраўнаецца з такою пэрэгрынацыяй праз балімоўскі падворак. Больш нідзе — горшага экзатызму. Нідзе — зьдлівейшай труцізны. Нідзе пад нагамі не расьцьвіталі больш нездаровыя фантазмы і кветкі — архідэі, нідзе — столькі арыентальных матылёў, о, ніякі апераны калібрык не дараўнаецца экзотыкай з гусяй, якое не чапалі далоні. О, бо нічога тут ня было кранута нашымі рукамі, парабкі-конюхі ля стадолы — не чапанья, дзеўкі каля хлява — не чапанья, не чапанае быдла і птушкі, вілы, ворчкі, ланцугі, рамяні і мяхі. Дзікая птушка, коні — мустангі, дзікія дзеўкі і дзікія сьвіньні. Сама большае храпы канюхоў маглі быць чапанья дзядзькам, а рука цёці магла быць чапаная канюхамі, якія запячатвалі на ёй народныя пашанобныя бусі. Акрамя гэтага нічога, і нічога, і нічагуткі — невядомае і ня зьведанае! Мы ішлі на нашых абцасах, калі кароў заганялі праз браму, велізарны статак запоўніў па берагі падворак, гнанае і паганянае дзесяцігадовымі хлопчыкамі, і апынуліся мы сярод быдла нязнанага і неспазнанага.

— *Attention!* — усклікнула цёця. — *Attention, laissez les passer!*

— Атасёнлесэпа! Атасёнлесэпа! — перадражнілі дзеткі з-пад сьвірна, але начны вартаўнік з памочнікам аконама, панам карбовым, падскочылі і адагналі як дзятву, так і кароў. Пад адрынай неапазнаныя дзеўкі бухнулі народнай песьняй — ой, дана! — але слоў было не разабраць. Сьпявалі, можа, пра паніча? Але найбольш непрыемнае было, што панства выглядала як бы пад апекай люду, і хоць панавалі яны, валодалі з усёй эканамічнай эксплуатацыяй, нагонкі выглядала гэта пяшчотліва, як бы хамства песьціла панства, а панства было ў хамаў за пястунчыка — і карбовы, як нявольнік, пераносіў цёцю праз калужу, а яно ж здавалася, што песьціў. Яны высмоктвалі люд эканамічна, але апроч эканамічнага высмоктваньня заставалася таксама смактаньне інфантальнага характару, ня толькі ж кроў смакталі, але і малачко таксама, і дарма дзядзька цьвёрда і няшчадна выклінаў канюшнікаў, дарма цёця, як мама, давалася з патрыярхальнай даброцяй цалаваць сабе ў руку — але ні патрыярхальная даброць, ані нават самая строгая прынука ня здолелі прытушыць уражаньня, што памешчык прыходзіцца людзтву сыночкам, памешчыца — донечкай. Бо тое ж і тутэйшы люд ня быў яшчэ так прыгнечаны інтэлігентамі, як тая прыгарадная свалата, што сабачылася перад намі; ён быў спрадвечны і непарушны, сам у сабе, што нават пераходзячы здалёку, мы чулі яго моц, як ста тысяч цяглавых коней.

Непадалёк ад катуха гаспадыня пхала тлустаму індыку ў дзьобу галкі, насычаючы яго звыш усякай магчымасьці, загадзя дагаджаючы смакатаю панскім густам. Пад кузьняй цугаваму жарэбчыку дзеля шыку абціналі хвост, а Зыгмунт паляпаў яго па азадку, заглянуў у зубы, бо конь быў адной з тых нешматлікіх рэчаў, кранацца якіх было дазволена панічу — а невядомыя і высмактаныя дзеўкі завяліся яшчэ

галасісьцей: ой, дана, дана, дана, дана! Але думка пра старасьць сапсавала яму панічыкаватасьць, асавелы ён адпусьціў конскую шыю і падазрона паглядзеў на дзевак, ці часам не зь яго сьмяюцца. Стары, сукаваты мужык, таксама невядомы і крыху высмактаны, падышоў і пацалаваў цёці ў дазволёную частку цела. Паход наш дабраўся да краю гумна. За гумном — дарога і цераспалосіца палёў, абсягі. Здалёку, здалёку згледзеў нас высмактаны конюх, які быў затрымаўся з плугам, і тут жа сьперазаў каня пугай. Сырая зямля не дазваляла прысесьці. Праваруч панства — скібы, ржышчы, папары і тарфянікі, леваруч — вечна зялёны лес, хвойная зелень. Мянтуза нідзе ня было. Зьдзічэлая свойская курыца дзюбала авёс.

Раптам за некалькі сот крокаў зь лесу вынырнуў Мянтуз — не адзін — зь лёкайчыкам збоку. Ён не заўважыў нас — сьвету ня бачыў, загледзеўшыся, заслухаўшыся, бяз памяці ад парабка. Круціўся і падскокваў як напружаны фарсун, штохвіліны хапаў за руку і заглядваў таму ў вочы. Парабак кпіў на ўсю моц мужыцкім, народным сьмехам і запанібраціўся, паляпваючы Мянтуза па плячы. Ішлі краем пералеску, Мянтуз з парабкам — не, парабак зь Мянтузам збоку! Мянтуз, забыўшыся, увесь час хапаўся за кішэню і нешта ўсё соваў парабку, падобна — злотыя, а парабак, фамільярна, штурхаў яго.

— П'яныя! — шпнула цёця...

Ня п'яныя. Сонечны шар, хілячыся на захад, апрамяняў і рэльефна акрэсьліваў іх. Парабак ляпнуў Мянтуза па шчацэ пры заходзе сонца...

Зыгмунт як бічом стрэліў:

— Валек!

Лёкайчык зрабіў ногі ў лес. Мянтуз як калі б толькі цяпер спатыкнуўся, вырваны з чараў. Мы рушылі да яго напасткі пожняй, а ён пайшоў да нас. Але Канстанты не хацеў высьвятляць усё пасярод поля, бо і мурзатыя дзеці лупілі вочы з гумна і сукаваты мужык араў.

— Пройдемся па лесе, — прапанаваў раптам з выключнай ветлівасьцю, і мы проста з поля ўвайшлі ў цёмны падлесак. Маўчаньне. Высьвятленьне настала сярод густога хвойніку — цесна стоўпіўшыся, мы спыніліся. Дзядзька Канстанты унутрана трымцеў, але падвоіў ветлівасьць.

— Бачу, кампанія Валька вельмі пану на добрую дагоду выйшла, — пачаў з вытанчанай іроніяй.

Мянтуз адказаў пісклява зь белай нянависьцю.

— А то ж бо...

У калючым хвойніку, з заслоненай гольлем храпай, як зацкаваны паляўнічымі ліс — за два крокі ад яго цёця ў іглістым дрэўцы, дзядзька, Зыгмунт... Але дзядзька загаварыў з найвышэйшым холадам і ледзь асягальным сарказмам.

— Пан, падобна, бра...таецца з Валькам?

Піск ненавісны, разагрэты:

— Бра...таюся!

— Коцю, — азвалася цёця з даброцяй. — Хадзем. Тут сыра!

— Густы падлесак. Трэба будзе высячы кожнае трэцяе, — сказаў Зыгмунт бацьку.

— Бра...таюся! — заканькаў Мянтуз.

Я і думкі не дапускаў, што яго выракуць на такую пакуту. Ці не таму і ўбіліся ў падлесак, каб удаваць зь сябе глухіх? Ці не таму і сьлед бралі, каб, дарваўшыся, пагардзіць? Дзе дазнаньне? Дзе разгляд? Ілжыва перакруцілі ролі, н е а б л а д ж в а л і я г о — былі такія гордыя, такі сьпех ім быў да пагарды, што нават адмовіліся ад тлумачэньняў. Ігнаравалі. Не зьвярталі ўвагі. Не заўважалі — ах, шалёнае і подлае панства!

— А пан на леснікі залез! — крыкнуў Мянтуз. — Залез пан на леснікі, дзіка збаяўся! Ведаю пра гэта! Усе талдоняць! Тэрэпэрэпумпум! Тэрэпэрэпумпум — перадражніваў, у гневе трацячы рэшту самавалоданья.

Канстанты сьціснуў губы і — маўчаньне.

— Валек будзе выкінуты на пысак! — холадна сказаў бацьку Зыгмунт.

— Так, Валек будзе звольнены, — холадна падхапіў дзядзька Канстанты. — Прыкра мне, але я ня прывык трываць здэмаралізаваных слуг.

Помсьціліся на Вальку! Ах, ілжывае і подлае панства, не далі яму нават адказаць, толькі выкідалі Валька — Валькам дапякалі. Ці ж ня гэтак сама стары Францішак у буфеце не сказаў яму ні слова, а Валька і дзеўку збэсьціў? Хваіна задрыжала, і немінуча кінуўся б ім на вочы... — гэта ляснік у зялёнай курце, са стрэльбай цераз плячо вынырнуў з гушчару тут жа каля нас і службіста прывітаўся.

— Лезь, пане, на яго! — крыкнуў Мянтуз. — Лезь, пане, на яго, бо дзік! Дзік!!!!... Старая, старая, Юзэфка! — шпурнуў яшчэ Зыгмунту і папёр у лес, як ашалелы. — Я кінуўся за ім. — Мянтуз, Мянтуз! — марна клікаў я, а калючыя галіны хвасталі мне па храпе! Я ні за што не хацеў дапусьціць ягонай адзіноты ў лесе. Я скакаў цераз вываратні і яры, норы, шчыліны, карані грудкі і купіны. З падлеску мы забеглі ў бор, Мянтуз наддаў шыбкасьці і пёр, бы кручаны дзік!

Раптам я ўгледзеў Зося, якая шпацыравала па лесе і, нудзячыся, зьбірала грыбы на мшарніку. Мы ляцелі проста на яе, і я спалохаўся, каб ён у шале не зрабіў ёй чаго благога. — Уцякай! Крыкнуў я. Голас мой, мабыць, быў такі зьнянацкі, што яна кінулася ўпечкі — а Мянтуз, убачыўшы, як яна ўцякае, кінуўся даганяць! Я выціскаў зь сябе рэшткі моцы, каб, прынамсі, хоць на нейкі бо час дастаць яго, калі ён дастане яе — на шчасьце ён спатыкнуўся на корань і лёг на малой паляне. Я падбег.

— Чаго? — буркнуў, прышыўшыся тварам да мшарніку. — Чаго ты?

— Вяртаймася дамоў!

— Ясьне панства! — стрыкнуў гэтымі словамі праз зубы. — Ясьне панства! Ідзі, ідзі! Ты таксама — ясьне пон!

— Не, не!

— Анё ж не! Ты тут! Ясьне пон! Ясьне пон!

— Мянтуз, ходзьма дадому — з гэтым трэба канчаць! Няшчасьце будзе! Трэба спыніць, перастаць — пачаць іначай!

— Ясьне пон! Панства, халера! Не дамо! Паскудзтва! О Езу! І цябе таксама перакарабачылі!

— Перастань, гэта ня твой язык гаворыць! Як ты гаворыш? Што ты такое кажаш?

— Мой, мой... Ня дом! Мой! Пакінь яго! Выкінуць хочучь Валька! Выкінуць! Ня дом — мой — ня дом!...

— Ходзь дадому!

Бясслаўнае вяртаньне! Раскрычаўся, разьлямантаваўся, разжаліў палявым галасам — о, ратуйце, ой, доля, доля! На гумне дзеўкі, канюхі дзівавалі і цудавалі з пана, які заводзіўся па-іхняму. Зьмяркалася, калі мы прайшлі праз садовую вэранду; я казаў яму чакаць у нашым пакоі ўтары, а сам пайшоў перагаварыць зь дзядзькам Канстантам. У фіўмуары спаткаў Зыгмунта, з рукамі ў кішэнях, пахаджаў ад сыцяны да сыцяны. Паніч быў закарэнены ўсярэдзіну, а нагонкі здранцьвелы. Я даведаўся зь яго сухога расказу, што Зося прыбегла зь лесу сама не свая, ледзь жывая і — як здаецца — набралася прастуды, цёця мерыць ёй тэмпературу. Вальку, які ўжо вярнуўся на кухню, забаронены доступ у пакоі, а заўтра з раньняга рана адбудзецца звальненьне і выкіданьне. Далей зазначыў, што ня лічыць мяне адказным за скандальныя выбрыкі „пана Мянталскага”, хоць — на яго думку — я павінен быў бы крыху больш абачліва выбіраць сяброў. Убольваецца сэрцам, што ня зможа далей радавацца з майго таварыства, але ня лічыць, каб далейшы наш побыт у Балімове мог быць нам прыемны. Заўтра а дзвятай раніцы цягнік на Варшаву, дыспазыцыі фурману дадзены. А што да вячэры, дык, мабыць, мы лепш зьелі б у сябе на версе, Францішак ужо атрымаў адпаведную распараду. Усё гэта падаў мне да ведаму тонам, які не дапускаў дыскусіі, паўафіцыйна і ў характары сына сваіх бацькоў.

— Што да мяне, — працадзіў, — я рэагую інакш. Я дазволю сабе неадкладна пакараць пана Мянталскага за абразу бацькі і сястры. Я ж належу да карпарацыі Асторыя.

І нават прыгразіўся раскулешыць морду! Я зразумеў, пра што яму вялося. Ён хацеў здыскваліфікаваць гэты твар, які прымаў ад сьмердзі па мордзе, хацеў біцьцём выкрасьліць яго са сьпісу панскіх ганаровых твараў.

На шчасьце, дзядзька Канстанты, увайшоўшы ў пакой, пачуў ягонья пагрозкі.

— Якога „пана Мьянтальскага”? — крыкнуў. — Каго хочаш аплявушыць, мой Зыгмунце? Недапаранага хлышча, школьнічка? Па дупе смаркачу трэба даць! — і Зыгмунт запнуўся і пачырванеў у сваім пачэсным намеры. Пасьля гэтых слоў дзядзькі ня мог ён ужо пайсьці на аплявуху, вядома, маючы дваццаць зь нечым гадоў, ён ня мог пачэсна ўваліць падлетку зь няпоўнымі васьмнаццацьцю вёснамі, асабліва, калі гэтая рыса васьмнацатка была падкрэсьлена і выпуклена. Але самае горшае было аднак, што Мьянтуз сапраўды сама што якраз быў у пераходным узросьце, і калі панства маглі прызнаць яго смаркачом, для просталюдзтва, якое дасьпявае раней, ён быў ужо панам у халявах, панам на поўную храпу, яго твар меў для іх поўную вартасьць панскага аблічча. Дык як жа ж — твар досыць добры, каб Валек біў яго як панскі твар, а замала, каб панства маглі зыскаць сабе на ім сатысфакцыю? Зыгмунт паглядзеў на бацьку з шаленствам за гэтую несправядлівасьць прыроды. Але Канстанты нават думкі не дапускаў, каб Мьянтуз мог быць чым іншым, ніж шчанюком, ён, хто за абедам піў да яго запанібрата на гомаэратычнай глебе, цяпер адхрышчваўся ад любой супольнасьці, трактаваў як малакасоса, смаркача, ня лічыўся зусростам! Гонар не дазваляў! Чыстапародзістасьць бурылася, чыстапародзістасьць! Пан, у якога Гісторыя ў няўмольным паходзе забірала валоданьні і ўладу, застаўся ж расавы душой і целам! Ён мог вытрымаць аграрную рэформу і павярхоўнае закона-палітычнае ўраўнаваньне, але бушавала кроў пры думцы пра асабістую і фізычную роўнасьць, пра па...бртаньне асобавае. Тут раўнаваньне заступала ўжо на тэрыторыі, ахутанья змрокам асобы — у адвечныя нетры расы, на варце якіх стаялі інстынкты, ненавісны рэфлекс, агіда, пагроза, гідлівасьць! Хай забіраюць маёнтак! Хай уводзяць рэформы! Але хай рука панская ня шукае рукі парабчанскай, хай іхнія шчокі не дакранаюцца да хамскай лапы. Як гэта, дабрахоць, самахоць, адно з чыстай нудоты, памыкацца да халопства? Расавая здрада, культ слуг, культ непасрэдны, наўны культ чэлесай, рухаў, дакладаў слугі, любеньня хамскай існасьці? І ў якім жа становішчы быў пан, чый служка яўляў сабою прадмет авацый з боку іншага пана — не, не, Мьянтуз ніякі ня пан, а звычайны зеляпан і смаркач! Гэта смаркацкія выбрыкі пад уплывам бальшавіцкай агітацыі.

— Бачу, бальшавіцкія плыні пануюць сярод школьнай моладзі, — сказаў, быццам Мьянтуз быў жакам-рэвалюцыянерам, а не пародзістым каханкам. — Па дупе! — сьмяяўся. — Па дупе!

І раптам праз адчыненую фортку ўварваліся шорганьне і віскі, якія даляталі з кустоў паблізу кухні. Вечар быў цёплы, субота... Парабкі з фальварку прыйшлі да кухонных дзевак і гарэзавалі... Канстанты высунуў галаву ў фортку.

— Хто там? — крыкнуў. — Нельга!

Нехта шморгнуў у гушчар. Нехта зарагатаў. Камень, шпурнуты зь фізычнай сілай, упаў пад акном. І нехта за кустамі наўмысна зьмененым голасам раздзёрся на ўсё горла:

Гэй, пліска, пліска, пліска, гэі, пліска на грабе!

Гэй, сханіў пон на храпе, гэі, сханіў на храпе!

Гу, га!

І яшчэ раз нехта віскнуў, засьмяяўся! Ужо палашчуць сярод люду. Ужо ведаюць. Кухонныя дзеўкі напэўна раззванілі парабкам. І след было гэтага чакаць, набрала погань моцы, аднак жа памешчыцкія нэрвы ня вытрымалі нахабства, зь якім сьпявалі пад вокнамі. Перастаў ігнараваць, чырвоныя плямы пабеглі па шчоках, і ён моўчкі дастаў рэвольвер. На шчасьце, сама ўпору нахапілася цёця.

— Коцю, — усклікнула з даброцьцю, ня трацячы часу на пытаньні. — Коцю, пакладзі гэта! Пакладзі гэта! Прашу цябе, пакладзі гэта, не пераношу зараджанай зброі, калі хочаш мець гэта пры сабе, дастань набоі!

І як хвіліну назад ён недацаніў пагрозы Зыгмунта, так цяпер яна яго недацаніла. Пацалавала яго — і з рэвольверам у руцэ ён быў пацалаваны — паправіла яму гальштук, чым дарэшты ўнемажлівіла рэвольвер, зачыніла фортку, бо продзімень, і выканала мноства да таго падобнага, што памяншала, што здрабняла нястому. Кінула на шалі лёсу ўсю акругласьць сваёй асобы, што прамянілася лагодным матчыным цяплом, якое атульвала, як вата. Адвяла мяне ўбок і крадком дала мне трохі цукеркаў, якія насіла ў маленькай сапетцы.

— Ой, вісусы, вісусы, — шапнула з дабротлівым дакорам, — чаго-чаго тут наброілі, чаго набурдолілі! Зося зьнемаглася, дзядзька зусім перавёўся, увесь у нэрвах, ой, гэтыя вашыя раманы зь людям! З слугамі трэба ўмець, нельга малімоніца, трэба іх ведаць — гэта людзі цёмныя, нягеглыя, чыста дзеці. У Кікуся, дзядзькі-Стасевага сына, таксама быў перыяд халопаманіі, — дадала яна, прыглядаючыся да мяне, — а ты нават падобны да яго, во, тут у куточках носа. Но-о, не сярдую, але на вячэру ня прыходзьце, бо дзядзька ня хоча, прышлю вам канфітуркі на асалоду — а памятаеш, як цябе пабіў наш колішні лёкай Уладыслаў за тое, што ты абзываў яго „няхлюем”? Подлы Уладыслаў! Я дагэтуль трасуся! Звольніла яго адразу. Біць такога анёлка! Скарбік мой! Маё ўсенька! Мая стотысячакротка!

Яна пацалавала мяне ў раптаўным наплыве расчуленасьці і зноў дала цукеркаў. Я хутка адышоў з цукеркамі дзяцінства ў роце, а адыходзячы, пачуў яшчэ, як яна прасіла Зыгмунта, каб памераў ёй пульс, і паніч узяў яе за руку і мераў, гледзячы на гадзіннік — мераў пульс маці, якая, асеўшы на канапу, глядзела ў прастору. Я з цукеркамі вяртаўся ўгору і адчуваў сябе ня вельмі рэальна, але ж перад гэтай кабетай кожны рабіўся нерэчаісны, у яе была дзіўная здольнасьць растапляць людзей у даброці, раствараць у хваробах і мяшаць з часткамі цела іншых людзей — ужо ці не ад страху перад слугамі? „Добрая, бо душыць” — прыгадалася мне Валькава акрэсьленьне. „Душыць, дык як жа можа быць дабротлівай?” Становішча рабілася грозным. Мы ўзаемна недацэнвалі адно адное, дзядзька з гонару, а цёця ад страху, і толькі таму сьлед было прыпісаць, што дагэтуль ня было стрэлу — ані Зыгмунт ня стрэліў у Мянтуза, ані дзядзька ня стрэліў з рэвольвера. Я з радасьцю думаў пра ад’езд.

Мянтуза я застаў на падлозе з галавой, утуленай у плечы — у яго паявілася схільнасьць закруваць галаву, унурвацца; ён не варушыўся, затуліўшыся, толькі молада енчыў, па-польску.

— Гэйта, гэйт, — мармытаў. — Гайзэ, гайзэ! — і іншыя нязьвязныя словы, шэрыя і зрэбныя, як зямля, зялёныя, як маладая ляшчына, мужыцкія, сялянскія і маладыя. Ужо страціў апошнія рэшткі сорама. Нават прыход Францішка зь вячэрай ня суняў ягоных лямэнтацый і ціхіх разжальбаў; ён дайшоў да той мяжы, за якую мы ўжо не саромеемся нурыцца па слугах пры слугах і ўздыхаць да лёкайчыка ў прысутнасьці старога лёкая. Ніколі да таго я ня бачыў нікога зь інтэлігентаў у стане такога заняпаду. Францішак не паглядзеў у той бок, але рукі ў яго дрыжалі ад агіды, калі ён ставіў паднос на стол і лягнуў дзвьярмі, выходзячы. Мянтуз ня ўзяў у рот ні каліўца і ня мог утуліцца — нешта яму там падказвала, лепятала, кумкала, нешта гняло і дрэнчыла, нешта засьцілала мглой, зь нечагась там енчыў, нейкія законы выводзіў... Гэта зноў жа звыклая хамская злосьць за гардзёлку рвала. Дзядзькоўству ён толькі прыпісваў свае няўдачы з парабкам, панства зьвінавацілі, панства, калі б ня іхнія перашкоды і агіды, напэўна па...братаўся б! Навошта яму перашкодзілі? Навошта прагналі Валька? Дарма тлумачыў я, што раніцай трэба зьехаць.

— Ня выеду, сказу, ня выеду, ясцэ! Хай самыя выяздзаюць, калі хоцуць! Тут Валек, тут і я буду. З Валькам! З Валькам маім адзіным, ой, дана, дана, з парабкаком!

Я ня мог зь ім паразумецца, ён рапшчыніўся, распусьціўся ў парабку, для яго перасталі быць якія-колечы адносіны. А калі ён нарэшце зразумеў немагчымасьць заставацца, жахнуўся, благаў не пакідаць парабка.

— За Валька ня выеду! Валька я ім не пакіну! Возьмем яго — буду зарабляць, на жыцьцё, дом — каб я сканаў, ня выеду за Валька майго! Юзек, на раны боскія, праз Валька не! Прагоняць з двара, дык на вёсцы знайду сабе кватэру, у старое, — дадаў зьедліва, — у старое асяду! А што ж! Зь вёскі не прагоняць! У вёсцы кожны мае права!

Я ня ведаў, чым тут даць рады. Увогуле ня было выключана, што аселіцца ў тае старое, у Зыгмунтавай „удава“, як казаў лёкайчык, і адтуль будзе цкаваць двор і кампраметаваць дзядзькоўства, будзе расказваць панскія таямніцы хамскай мовай, ён — здраднік і даносчык — хамам на пасьямаховіска!

Тут за акном страшна грывнула на дзядзінцы. Забрынчала, гурмою азваліся сабакі. Мы прыніклі да шыб. На ганку, відны ў бляску, што падаў з дома, стаяў дзядзька Канстанты з штуцэрам, углядаючыся ў цемру. Ён жахліва прыклаў зброю да шчакі і стрэліў — у начы гук бухнуў як ракета. Панеслася ўдаль на цёмныя ваколіцы. Сабакі як пашалелі, аж заходзіліся.

— У парабка страляе! — Мянтуз сутаргава схапіў мяне — У Валька цяляе!

Канстанты страляў на пострах. Можна, зноў фальварачныя слугі нешта выспеўвалі? Ці стрэліў, ня вытрымаўшы нэрвова, бо ўжо быў зараджаны папярэднім стрэлам, калі ў фіўмуары дастаў рэвольвер з шуфляды? Хто ведаў. Што ў ім тварылася? Ці быў гэта акт тэрору, пачаты з гонару і пыхі? Разгневаны пан агалошваў гукам аж гэнь па самыя далёкія дарогі і самотныя вербы на межах, што ён чувае ў поўным узбраеньні. Цёця выхапілася на ганак і хуценька пачаставала цукеркамі, накінула яму на шыю шалік, уцягнула ў дом. Але гук ужо разьнёсся беззваротна. Калі дваровыя сабакі на момант аціхлі, я пачуў далёкі водгук сабак у вёсцы, і ў галаве ў мяне праскочыла думка пра сэнсацыю сярод людзтва — парабкі і дзеўкі, і халопы, як гэта яны пытаюцца адно ў аднаго, а што ж бо гэта, а зь якога б тое вялікага дзіва ў двары страляніна? Памешчык страляе? Чаго страляе? І плётка пра мардабой, што малады паніч прыняў у морду ад Валька, з вуснаў у вусны ідзе, правакаваная гучным дэманстрацыйным стрэлам. Я ня здолеў апанаваць сваімі нэрвамі. Я рашыў адразу ўцякаць, спалохаўся ночы ў гэтым двары разгаспадараным нелегальна, поўным атрутных міязмаў. Уцякаць! Уцякаць без адкладу! Але Мянтуз не хацеў бяз Валька. А тады, уцякаць як мага хутчэй, я згадзіўся забраць і парабка. І так бо ён меў быць звольнены. Нарэшце спыніліся на тым, што дачакаемся, аж усё ў доме засьне, і тады я пайду да лёкайчыка, намоўлю да ўцэкаў, у разе адпору — загадаю! Вярнуся зь ім да Мянтуза і ўжо ўтрох дамо рады, як нам выцерабіцца ў чыстае поле. Сабакі ведалі Валька. Рэшту ночы перабудзем у полі, пасья чаго — у горад. У горад, хутчэй у горад! У горад, дзе чалавек меншы, лепш аселя ў людзях і падабнейшы да людзей. Мінуты перацягваліся ў бясконцасьць. Мы пакаваліся і пералічвалі грошы, а амаль не кранутую вячэру завінулі ў насоўку.

Пасья дванаццатай, праверыўшы праз акно, што цемра аблегла ўсе пакоі, я зьняў абутак і босы выйшаў у малы калідорчык, каб як найцішэй дастацца да буфета. Калі Мянтуз зачыніў дзьверы, перакрыўшы апошні промнік сьвятла, калі я прыступіў да чыну і пачаў паступова пранікаць у заснулы дом, я зразумеў, якое шалёнае мае прадпрыемства, якая вар'яцкая мэта — паглыбляцца ў прастору для захопу парабка. Няўжо толькі дзеянне выбаўляе з шаленства ўсё шаленства? Я пасоўваўся крок па кроку, нага за нагу, падлога часам парыпвала, на гарышчы пацукі грызлі і лапаталі. За мною ў пакоі застаўся Мянтуз з народу; пад мною ў партэры дзядзька, цёця, Зыгмунт і Зося, да чыхіх слугаў я бессаромна краўся босай ступою; перад мною ў буфеце той слуга як мэта ўсіх забігаў. Я павінен быць вельмі пільны. Калі б мяне тут у калідоры хто-небудзь застаў, упоцёмках, ці ж бы мог ён зразумець сэнс эскапады? Якімі сьцежкамі выходзіш на гэтыя пакручастыя і анармальныя дарогі? Нармальнасьць — гэта канатаходзец над прорвай

анармальнасьці. Колькі ж бо ўтоенага шалу зьмяшчае ў сабе звычайны парадак — сам ня ведаеш, калі і як бег здарэньняў прывядзе цябе да захопу парабка і ўцэкаў у чыстае поле. Выкрасьці, бадай што, больш трэба было б Зосю. Калі ўжо каго я меўся выкрасьці, дык Зосю, нармальным і правільным быў бы захоп Зосі зь вясковага двара, калі ўжо каго, дык Зосю, Зосю, а ня дурнога, ідыёткага парабка. І ў памрочышчы калідорчыка наведала мяне спакуса ўмыканьня Зосі, яснага і чыстага ўмыканьня Зосі, о, Зосю ўмыкнуць!

Гэй, умыкнуць Зосю! Умыкнуць Зосю дасьпела, па-панску і па-шляхецку, як гэта ж на сьвеце колькі разоў умыкалі. Я мусіў бараніцца гэтай думкай, выяўляць яе беспадстаўнасьць — аднак чым далей я краўся па здрадлівых масьнічынах, тым больш прыцягвала, вабіла простае і натуральнае ўмыканьне, нармальнасьць у процілегласьць гэтаму забытанаму выкраданьню. Паткнуўся на дзірку — пад нагамі была дзірка, дзірка ў падлозе. Адкуль дзірка? Здалася мне знаёмай. Прывітаньне, прывітаньне — гэта ж мая дзірка, я ж яе сам і зрабіў колькі гадоў таму назад! Гэта ж на імяніны я атрымаў ад дзядзькі сякерку, сякеркай і высек гэтую дзірку. Надбегла цёця. Стаяла тут, крычала на мяне, прыгадаліся, як жывыя, асобныя фрагмэнты лаянкі, акцэнты крыку — а я ёй зьнізу сякеркай — цях! Па назе! Ах, ах, як заверашчала! Яе крык усё яшчэ быў тут — я спыніўся, быццам мяне за нагу схавала сцэна, якое ўжо ня было, а якая ўсё ж была тут, на гэтым самым месцы. Я шарахнуў па назе. Выразна ўбачыў у цемры, як яе шарахнуў, невядома чаму, мімаволі, аўтаматычна, а яна як не закрычыць! Закрычала і скокнула. Мае цяперашнія дзеянні мяшаліся і перапляталіся з колішнімі дзеяньнямі, у мінулым і даўно мінулым часе, раптам ахапіла мяне дрыготка, аж пашчэнкі зьвяло. Божа, гэта ж я мог адсячы ёй нагу, каб замахнуўся мацней, якое шчасьце, што яшчэ ня было дастаткова сілы, о, дабраслаўёная слабасьць. А цяпер я быў у сіле. А каб гэта, замест да парабка, пайсьці да цёцінай спальні ды як сьлед шарахнуць сякеркай? Прэч, прэч дзяцінства. Дзяцінства? Але ж, сьвяты Божа, парабак таксама быў дзяцінствам, калі я ішоў да парабка, дык, зрэшты, мог бы пайсьці і шарахнуць цёцю, адно было вартае другога — шарахнуць, шарахнуць! О дзецінада. Я асьцярожна мацаў нагою, бо то ж кожны мацнейшы скрып мог выдаць мяне, але мне здавалася, што я мацаю, як дзіця, і іду, як дзіця. О, дзецінада. Трайкае было дзяцінства, якое ўчапілася за мяне, з адным я даў бы сабе рады, але яно ж было трайкае. Першае, дзяцінства паходу па лёкайчыка — парабка. Другое, дзяцінства ўспамінаў пражытага тут колькі гадоў назад. Трэцяе, дзяцінства панкасьці, як пан я таксама быў дзіцём. О, ёсьць на зямлі мясьціны і ў жыцьці больш-менш дзіцячыя, але вясковы двор — гэта ці не найдзіцячайшае месца. Тут панства і люд ўзаемна трымаюцца і затрымліваюцца ў дзіцяці, тут кожны кожнаму — дзіця. Заглыбляючыся боса ў калідор, маскаваны цемрай, я ішоў як у шляхецкае мінулае і ва ўласнае дзяцінства, сьвет духоўны, цялесны, інфантальны і непрадбачаны абдымаў, высмоктаў і ўцягваў. Сьлепата ўчынкаў. Атавізм інстынктаў. Панска-дзіцячая фантазія. Я ішоў як у анахранізм велізарнай аплявухі, якая была адначасова шматвяковай традыцыяй і інфантальным плескачом, адным замахам вызваляў пана і дзіця. Дамацаўся да лесьвічнай парэнчы, па якой калісьці я зьязджаў, упіваючыся аўтаматызмам язды — згары аж да самага нізу! Інфанта, інфатэль — кароль, дзіця, разбушаванае пан-дзіця, ох, от калі б цяпер шарахнуць цётку, ужо ж бы не падвялася — і дзіву даўся сваёй сіле, пазурам, кішчам, кулакам, мужчыны ў дзіцяці спалохаўся. Што я раблю тут, на гэтых сходах, куды і чаго іду? І зноў у галаве засьвяцілася ўмыканьне Зосі як адзіна магчымая прычына ўсёй выправы, адзіна мужчынскае вырашэньне, адзінае месца для мужчыны... Умыкнуць Зосю! Па-мужчынску ўмыкнуць Зосю! Апантала мяне гэтая подумка, але вось жа... нагадвала мне... трызвоніла ўва мне.

Унізе, у сенцах затрымаўся. Глушыня — ні шалахцінкі, ані пашавелінкі, нічога нідзе не варухнулася, усе пайшлі на адпачынак як штгодня, а звыклым часе, напэўна цёця пазаганяла ўсіх у ложка і акрыла коўдрамі. Іншая рэч, што іхні спачынак ня быў сапраўдным спачынкам, кожны ў сябе пад коўдрай снаваў канву перажытых

здарэнняў. На кухні таксама ціха, толькі праз шчыліну з буфета праблісквала сьвятло, лёкайчык чысьціў боцікі, а на ягонаў храпе я ня зьмеціў аніякіх перажываньняў, была звычайная. Я ціха ўсунуўся, зачынў дзьверы, прыклаў палец да вуснаў і шэптам на вуха з захаваньнем найбольшай асьцярогі пачаў свае ўгаворы. Што каб зараз жа ўзяў шапку, кінуў усё і ішоў з намі, што едзем у Варшаву. Жажлівая роля, лепш хацеў бы ня ведаю чаго, ніж тыя дурныя ўгаворы, і яшчэ ўдадатак шэптам. Тым больш, што я абапіраўся. Казаў яму, што панства яго звальняе, што куды лепш яму ўцячы гэнь куды, у Варшаву, зь Мянтузам, які дае на ўтрыманьне — той не разумеў, ня мог зразумець.

— Нашто-та мне тое якоесь уцяканьне, — сказаў зь інстынктыўнай неахвотай да ўсякіх панскіх намыслаў. І зноў мне дапала падумка, што Зося лягчэй далася б, з Зосяй гэты начны шэпт быў бы лішні. Дэфіцыт часу зрабіўся перашкодай далейшым угавам. Я даў яму па храпе і загадаў, тады паслухаўся — але даў праз анучку. Праз анучку храснуў яму ў падбародзьдзе, я мусіў прыкласьці анучку і празь яе храснуць, каб ня было галасу — о, о! — праз анучку ноччу я біў па мордзе парабка. Ён паслухаўся, хоць анучка азвалася ў ім пэўным сумневам, просты люд ня любіць ніякіх адхіленьняў ад нормы.

— Ходзь, псяюха, — загадаў я і выйшаў у сенцы, ён за мною. Дзе сходы? Цёмна, хоць вока вышары.

У глыбіні скрыпнулі дзьверы і дзядзькаў голас спытаў:

— Хто тут?

Я борзьдзенька схапіў лёкайчыка і пхнуў у сталовую. Прыселі на кукішкі за дзвярыма. Канстанты набліжаўся павольна і ўвайшоў у пакой, тут жа і прасунуўся каля мяне.

— Хто тут? — паўтарыў абачліва, ня хочучы даць пудлу на выпадак, калі б нікога ня было. Кінуўшы пытаньне, пайшоў за ім углыб сталовай. Затрымаўся. Не было запалак, а цемра непраглядная. Павярнуўся, але празь некалькі крокаў спыніўся і аціх — аціх дасканала і адразу — ці ў цемры дастаў яго спэцыфічны, прасталюдзкі пах лядашчага парабка, ці панская выдалікачаная скура адчула лапы і храпу? Ён стаяў так блізка, што мог бы дастаць нас рукою, але менавіта гэта падказвала яму трымаць рукі пры сабе, заблізка быў, блізкасць хапала яго ў пастку. Ён застыў, а безрух яго спачатку вольна, пасьяя штотараз пасьпешней кандэнсаваўся ў выраз трывогі. Ня думаю, каб ён быў баязьлівец, хоць як казалі, са страху залез на лесьнікі — не, не таму ня мог паварушыцца, што баяўся, а баяўся, бо ня мог паварухнуцца — калі ж такі аціх і замарудзіў, з кожнай сэкундай пачатак руху нанова з гледзішча чыста фармальнага рабіўся ўсё больш ускладнёным. Здаўён жыла ў ім страхата, а цяпер толькі выхінулася і сыціснулася, тонкія костачкі памешчыка сталі яму косткай ў горле. Парабак ані пікнуў. І так мы стаялі ўтрох за паўметра. Скура абудзілася, валасы вожыкам сталі. Я не перапыняў гэтага. Я калькуляваў, што нарэшце ён знойдзе ўладу над сабою і адступіць, даючы магчымасьць нам адступіць і ўцячы празь сенцы ўгору, але я ня ўзяў пад увагу, што нарастаючая трывога падзеяла паралізуюча — бо цяпер, я ведаў напэўна, настала ўнутраная перамена і адварот, і Канстанты ўжо не таму баяўся, што ня мог рушыць, а рушыць ня мог ад страху. Я шукаў на ягоным твары павагі жудасці, ён мусіў мець засяроджаны твар, бязьмежна сур'ёзна... і я сваёй чаргою пачаў баяцца — не яго, а ягонай трывогі. Калі б мы адступілі альбо хоць трошачкі варухнуліся, ён мог кінуцца і схапіць нас. Калі ў яго быў рэвольвер, мог стрэліць — хоць жа не, на стрэл мы былі занадта каля яго, ён мог фізычна, але ня мог псыхічна — бо чалавек павінен папярэдзіць стрэл унутраным, душным стрэлам, а на гэта не хапала дыстанцыі. Ён мог аднак кінуцца з рукамі. Мы ведалі ягоную постаць — ён ня ведаў нашай. Я хацеў аб'явіцца, я хацеў сказаць „дзядзьку” альбо нешта ў гэтым родзе. Пасьяя столькіх сэкундаў, а можа нават мінут я ня мог ужо. Было запозна — як вытлумачыць маўчаньне? Смяяцца хацелася, як бы хто мяне казытаў. Разрастаньне. Перабольшваньне. Перабольшваньне ў чэрнядзі. Раздыманьне і расшырэньне ў спалучэньні з

курчаньнем і напінаньнем, вымігваньне і нейкае агульнае і дэталёвае вылузваньне, стынучае напружваньне і застываньне напружлівае, завісаньне на танюсенькай нітачцы і ператварэньне і пераробленьне ў нешта, ператварэньне, а далей — трапленьне ў камунікатыўную і выпетрывальную сыстэму і, як калі б на вузенькай дошчачцы, паднятай на вышыню шостага паверха, з дапамогай усялякіх прыладаў. І падказываньне. У сенцах азвалася члапаньне, але немагчымасьць дрыжаньня была такая, што ніхто з нас ня дрыгнуў. Зыгмунт падыходзіў у пантофлях.

— Ёсьць тут хто? — спытаўся з парога.

Зрабіў крок і паўтарыў: — Ёсьць тут хто? — і замоўк, застыў, адчуўшы, што нешта сьвеціцца. Ён ведаў, што бацька недзе тут, бо перад гэтым чуў крокі і пытаньні Канстанта — дык чаму ж бацька не азываўся? Але бацьку закаркавалі адвечныя страхі і трывогі, ха-ха-ха, ня мог, ня мог, бо баяўся! А сына закаркаваў бацькаў страх. Спалохаўся ўсім ужо выпрадукаваным страхам і суцішыўся, як навекі. Можна, зрэшты, спачатку яму зрабілася нікавата, але зараз нікавасьць набыла лекавую якасьць і расла сама зь сябе. *Da caro* вылузваньне, набуханьне і перабольшваньне, узмацненьне да 101 моцы, разрастаньне і напінаньне, выдалікачваньне, аблашчваньне, напружваньне, выслухваньне ў манатоннасьці, выпетрываньне і завісаньне — бясконца, бясконца, бязьмежна, тонучае ўніз і ўгору, з Зыгмунтам крыху далей. Заціск, непраглынаньне і таймаваньне, трыманьне галавы, распад і лопаньне, доўгае выблытваньне, падсумаваньне, выпіханьне і прывядзеньне, пераробліваньне і нацягваньне, напружваньне... Мінута? Гадзіна? Што будзе? Цераз галаву пералятала сьвятло. Я згадаў: вось тут надоечы я затаіўся, каб напалохаць пястунку. Тое самае месца — і ледзь не засьмяяўся. Цыц! Які тут сьмех? Годзе ўжо, трэба скончыць, спыніць, што будзе, калі нарэшце дзяцінства раскрыецца, калі б мяне выявілі па такім часе зь лёкайчыкам, дзіўная рэч, невытлумачальная, о, Зося, з Зосяй быць, з Зосяй, ня зь ім дыханьне перапыняць! З Зосяй ня было б па-дзіцячы! Як бач я зрабіў дзёрзкі крок і схаваўся за парцьерай, пэўны, што не асьмеляцца рухацца. І неяк не адважыліся. Настала ў цемры, апрача страху, нейкая нязручнасьць, апрача ўсяго нязручна ім было парушаць цішыню, быць можа, мелі намер, думалі над тым, але ня ведалі, як да гэтага прыступіцца. Я кажу тут пра іх уласную цішу. Бо сваю я перапыніў рухам. Мабыць, яны думалі толькі пра фармальны бок праблемы, шукалі блізіру, прычыны, зьнешняй матывацыі, найгорш, што адзін аднаго бянтэжыў сваёй прысутнасьцю і абодва мысьляры стаялі, ня могуць перастаць і спыніць, а выпіханьне і выблытваньне адбывалася бесьперастанку. Знайшоўшы магчымасьць руху, я рашыў схапіць парабка, пацягнуць і хуценька выйсьці ў сьні, але перш чым я зрэалізаваў рашэньне — сьвятло, сьвятло! — на падлозе слабое прасьвятленьне, скрып, члапаньне, Францішак, Францішак падыходзіць са сьвятлом, рысуецца нага дзядзькі, на сьвятло, на сьвятло, на яўнасьць! Шчасьце, што я быў за парцьерай! Але іх стары слуга выцягнуў на сьвятло з ўсім, што рабілася ўпоцьмах! І выступілі: дзядзька, Зыгмунт, лёкайчык — не маглі ня выявіцца! Дзядзька з крыху ўскудлачанымі валасамі, за крок ад парабка, фронтам адзін да аднаго — а Зыгмунт далей у пакоі, як тычка.

— Хто ходзіць? — спытаў стагнатлівым голасам камэрдынэр, пасьвечваючы малой газьнічкай; але спытаўся занадта позна, толькі каб засьведчыць свой прыход. Бо ж бачыў іх як на далоні.

Канстанты паварушыўся. Што падумаў Францішак, убачыўшы яго каля лёкайчыка? Чаго яны стаялі побач? Ён ня мог адразу адступіцца, але сваім рухам ён адкаснуўся ад Валька; пасля зрабіў крок убок.

— Што ты тут робіш? — крыкнуў, мяняючы ў сабе страх на злосьць.

Лёкайчык не адказаў. Не знайшоў нікага адказу. Ён стаяў зь вялікай лёгкасьцю, але не хапіла яму языка ў храпе. Ён быў адзін з панамі. І маўчаньне сына люду, яго невысьвятленьне, кідала цень падазрэньня. Францішак паглядзеў на дзядзьку — панства ўпоцёмку з Валькам? Няўжо і сам памешчык зь ім запанібратнічае? — стары

слуга зь лямпай спакваля пакрыўся чырванню і гарэў ужо месяцам ясным у змроку.

— Валек! — крыкнуў Зыгмунт.

Усе гэтыя выкрыкі ня былі добра разьмешчаныя ў часе, яны наставалі альбо зарана, альбо запозна, і я стуліўся за парцьерай.

— Я пачуў, што хтось тут ходзіць, — бязладна, налева-направа, пачаў Зыгмунт. — Пачуў, што хтось ходзіць. Ходзіць. Нешта тут робіць? Што тут робіць? Кажы ж! Чаго тут хацеў? Адказвай!!! Адказвай, псякрэў! — гарачыўся ў жудасным няладзе.

— Вядома што, — сказаў пасья працяглага, забойчага маўчаненя чырвоны, як агонь, слуга. — Вядома што, вельм-пане.

Паглядзіў бакенбарды.

— У шуфлядзе сталовае срэбра. А заўтра вяльмож-панства меліся звольніць яго з абавязкаў. Дык я сабе намерыўся... грыпснуць.

Грыпснуць! Украсьці хацеў! Знойдзена інтэрпрэтацыя — хацеў украсьці і быў засьпеты. Усім, не выключаючы Валька, зрабілася аж-аж, я таксама за парцьерай зьнікавеў. Канстанты адсунуўся ад лёкайчыка і сеў на крэсла каля стала. Ён вярнуў сабе нармальныя адносіны да парабка разам з самаўпэўненасьцю. Украсьці хацеў!

— Ходзь-но сюды, — сказаў Канстанты, — ходзь-но сюды, кажу... Бліжэй, бліжэй... — Ён ужо не баяўся Валькавага набліжэньня і яўна цешыўся, што не баіцца. — Бліжэй, — паўтараў, — бліжэй. — А Валек недаверліва разгублена падыходзіў, — яшчэ бліжэй, — парабак ужо амаль кранаўся яго, а тады адвінуўся і трэснуў, седзячы, трэснуў па мордзе, як Манэ, Тэкель, Фарэс! — Я цябе навучу красьці! — О, шчасьце ударыць на сьвятле пасья таго страху ў цемры, біць па храпе, якая так страшыла, біць у рамках, акрэсьленых ясным паняцьцем крадзяжу! О, радасьць нармальных адносінаў пасья столькіх ненармальных адносінаў! Зыгмунт, ідучы сьледам за прыкладам бацькі, навесіў па зубах, — віслыя сады Сэміраміды! Пляснуў з прыцмокам! За парцьерай я зьвінуўся, як на шпульцы.

— Я ня кроў! — сказаў парабак, хапаючы паветра.

Гэтага чакалі. Гэта ім умажлівіла зысканьне блізіру крадзяжу да крайняй мяжы. — Ня кроў? — сказаў Канстанты і, нахіліўшыся з крэсла, урэзаў у пысак. — Ня кроў! — сказаў паніч і таксама хляснуў дадаткова, стоячы, коратка, гузавата. — Дарваліся. — Ня кроў? Ня кроў? — і з гэтым пытаньнем, паўтараным доўга, безь пярэрвы, таўклі і шукалі рукамі храпы, і знаходзілі яе, і ўвальвалі коратка, спружыніста ці замашыста, зь ляскам! Той засланяўся плячыма, але яны ўмелі дастаць! Доўгі час яны мелі доступ толькі да храпы, але я адчуваў, што гэта не пашырыцца; як жа — памешчык паламаў засаўкі, схашў за валасы, а як што схапіў за валасы, пачаў таўчы таго лобам аб дзьверцы посуднай шафы. — Я цябе навучу красьці! Я цябе навучу красьці!...

Ха, і пачалося! Праклятая ноч разьдзіманьня! Праклятая цемра вывелізарваньня, цемра выдабываньня, бяз той купелі ў цемры ня было б і гэтага. Быў на гэтым асадак цемры. Разгуляўся ў Кастуську мужык! Пад выглядам крадзяжу тузаваў за страх, за пагрозу, за чырвань, за па...братаньне зь Мянтузам, за ўсё выцерпленае. — Гэта маё! Маё! — паўтараў, тыцкаючы яго аб шуфляды, канты, арнамэнты, разьбёныя гзымсікі. — Маё, псякрэў! — І спакваля мяняўся сэнс гэтага „маё”, невядома было, ці заходзілася пра срэбра і сталовым прыборы, ці яшчэ й пра цела і душу, валасы, звычаі, рукі, панскасьць, глянцавыя манеры, культуру і пароду, ужо тоўк ім не аб шуфляду, а так, у прастору тоўк — адкінуў зачэпку! Здавалася, што валячы і ўвальваючы Вальку-парабку, ён хоча фарсіраваць самога сябе, сябе, а ня срэбра, не маёмасьць, а сябе. Сябе фарсіраваў! Тэрор! Тэрор! Стэрарызаваць, перафарсіраваць, хай ня лезе бра...тацца, ні трапацца, ні вычуды ладзіць, хай прыме панства як боства! Панскай далікатнай ручкай валіў яму ў морду сваю існасьць! Так індый прышчапляе вераб'ю індыка! Так фокстэр'ер прышчапляе кундалю культ фокстэр'ера! Сава сойцы! Буйвал сабаку! За парцьерай я праціраў вочы, хацеў крычаць, клікаць на дапамогу, але ня мог. А Францішак з газьнічкай прысьвечваў збоку. Цёця! Цёця! Ці мне вочы заводзілі, ці я ў дзьвях фіўмуару ўбачыў цёцю з

цукеркамі. Па мне прабегла надзея, што, можа, цётка ўратуе, залагодзіць — знэйтралізуе. Не! Яна падняла рукі, як на лямант, але замест таго, каб крыкнуць, усьміхнулася — ні складу ні ладу, пацалуй кабылу ззаду, махнула рукою, выканалла адзін, другі няпэўны рух і адступіла да фіўмуара. Зрабіла выгляд, што яе тут зусім няма, не прыняла таго, што ўбачыла, не асымілявала, доза была занадта моцная — і перхнула ў сабе і перхнула ўглыб, а хутчэй разьлілася назад такім імглістым чынам, што ў мяне закраўся сумнеў, а ці была яна тут увогуле. Канстанты зь сілы даўся — і зноў памкнуўся да фарсіраваньня — а Зыгмунт падскокваў збоку і таксама фарсіраваў сябе, фарсіраваў і фарсіраваў, наколькі толькі мог дастаць рукою да парабка. Калі дзядзька асеў, той дападаў і фарсіраваў усёй моцай, звышмоцай, перамоцай! Праз сьціснутыя сківіцы выпускалі задыханыя крыкі, як напрыклад:

— А, дык я залез на лесьніка! На лесьніка залез! А, дык бра...тацца закарцела!

— А, дык ў мяне старая!

І валілі, і ўвальвалі, каб ужо раз і назаўсёды перабіць і перасіліць усё гэта! Фарсіравалі, але трымаючыся правілаў, ніякіх падножак, ні разу ў сьпіну, валілі толькі рукамі (а ў рукі ўваходзяць і кулакі!), перавальвалі, увальвалі ў храпу і па храпе! Не біліся зь ім — ня білі яго — толькі па мордзе давалі! І гэта ім было дазволена. Гэта было адвеку забраніравана. А стары Францішак падсьвечваў, і калі ім рукі памлелі, тактоўна падмяніў.

— Панства вельм-адвучвае красьці! Панства вельм-адвучвае!

Нарэшце перасталі. Селі. Парабак хапаў паветра. Юшка цякла ў яго з вуха, храпа і галава былі зьбітыя на горкі яблык. Пачаставаліся папяросамі, а стары падскочыў з запалкай. Здавалася, што скончылі. Зыгмунт пусьціў колка.

— Старку падай! — крыкнуў. — Старку падай!

Ці ашалелі? Як ён меў падаваць ім старку? Парабак заміргаў акрываўленымі зенкамі.

— Кей у вёсцы е, ясны пане!

Я пацёр лоб. Але ім наўме была не вяскоўка, сарамлівая старка Юзэфка, а тая вытрыманая, дасьпелая, знакамітая і панская старка ў буфеце, у бутэльцы! І калі лёкайчык нарэшце дапёр і скочыў да шафы, дастаў бутэльку, кілішкі, Зыгмунт завёўся з бацькам і кульнулі па кілішку шляхетнай, выстаялай старкі. А пасья другі кілішчак! І трэці, а й чацьвёрты ўнагонку!

— Ужо ж мы яго навучым! Дамо дрэсуру!

І пачалося, і заўсчалася... аж я засумняваўся, ці не паехала ў мяне... Бо нічога так ня ездзіць, як мазгі. Ці магло такое быць напраўду? Схаваны за парцьерай, босы, я ня быў пэўны, ці бачу праўду, а ці працяг цемры — ці можна босаму бачыць праўду, босаму? Здымі боты, схавайся за парцьерай дыў глядзі сабе! Глядзі набоса! Жудасны кіч! Густа папіваючы дасьпелую, вытрыманую старку, яны пачалі дрэсуру парабка на ўвішнага лёкайчыка. — Тое зрабі, там тое прынясі! — крычалі. — Кілішкі! Сурвэткі! Хлеб, булкі! Закускі! Шынку! Накрый! Падай! — парабак бегаў і ўвінаўся, вывінчваўся, як вуж пад віламі. — А тыя давай разьядацца перад ім, смакаваць, прысмакаваць, папіваць і закусваць — фарсіравалі ясьціе, фарсіравалі піціе панскае. — Панства, прозіт! — усклікнуў Канстанты, куляючы кілішак старкі — Панства, ямо! — уторыў Зыгмунт. — Маё ямо! Маё пью! Я пью маё! Ем сваё! Маё, не тваё! Маё! Знай пана! — крычалі і падсоўвалі яму пад нос самых сябе, фарсіравалі ўсе свае ўласьцівасьці, каб да канца жыцьця ня лез крытыкаваць і аспрэчваць, дзіваваць і дзіву давацца, каб прыняў як рэч самую ў сабе, рэч самадастатковую. *Ding an sich!* І крычалі: — Што пан скажа, слуга мусіць! — і кідалі загады, ня было краю загадам, а парабак выконваў і выконваў! — Цалуй мне ў нагу! — цалаваў. — Пакланіся. Падай у ногі! — упадаў, а Францішак як на дудачцы падыгрываў з тактам:

— Панства вельм-дрэсуюць! Панства вельм-навучаць!

Дрэсавалі! Навучалі! За сталом, заплямленым старкай, у святле газьнічкі! Гэта дазвалялася, бо вясковага парабка дрэсавалі на лёкайчыка. Я хацеў крыкнуць, што — не, не, досыць — і ня мог. Саромеўся паказаць, што бачу. Ня ведаў, ці бачу так, як

было, а ці не памыляюся, колькі майго ў кічы, які разгортваўся перад мною, можа, калі б дзівіўся ў ботах, ня ўбачыў бы гэтага. І дрыжаў, каб дзе які зірк трэцяй асобы ня згледзеў мяне з гэтай сцэнай, як частку сцэны. Я курчыўся ад удараў па храпе, якія прымаў парабак, душыла мяне роспач і трывога, але ж і сьмяяцца хацелася, я сьмяяўся міжволі, як бы нешта падказывала ў пяту, о, Зося, Зося калі б тут была, Зося ўмыкнуць, з Зосяй уцякаць як дарослы мужчына! А тыя доўга дрэсавалі і дрэсавалі дасьпела, па-панску, недасьпелага хлопца, з элеганцыяй, з бляскам нейкім нават, расьпертыя на крэслах за сталом, папіваючы вытрыманую старку.

У дзвях папаяўся Мянтуз!

— Пусьцэтэ ёго! Пусьцэтэ!

Ён ня крыкнуў. Піснуў горлам. Рушыў на дзядзьку! І як бач я ўбачыў, што ўсё відаць! Відаць! За вокнамі — парабкі, дзеўкі, канюшныя, мужыкі і бабы, гаспадыні, фальварковыя слугі, слугі дамовыя — цэлы натоўп, усе глядзелі. Вокны былі не занавешаныя. Зьвёў іх сюды начны вэрхал! Глядзелі з пашанаваньнем, як панства ганяе Валька — як яго прывуцают, муструют і трэсуют на лёкайчыка.

— Мянтуз, глядзі! — крыкнуў я. Запозна. Канстанты здолеў яшчэ пагардліва адварнуцца да яго бокам і дадаткова хляснуць па мордзе лёкайчыка. Мянтуз кінуўся, схпіў, абняў рукамі, прытуліў. — Мой! Ня дом!! Ня дом! — Смаркач! — крыкнуў Канстанты. — Па дупе! Па дупе. Па дупе дастанеш, смаркач! — Абодва з Зыгмунтам кінуліся на яго. Хлапачы сковыт Мянтуза давёў паноў да шалу. Зьнікчэмніць па дупе! Адабраць у яго ўсякае значэньне ягонага бра...таньня, пры Вальку і насуперак наталачы за акном па дупе даць! — Гэй та, гэі та, гэі та! — піснуў Мянтуз, дзіўна скурчыўшыся. Скочыў за парабка. А той, быццам здабыўшы непакору і сьмеласьць перад панствам у выніку збратаньня зь Мянтузам, у раптоўным запанібрацтве гваздануў Канстанту па пыску.

— Чога пхнэш? — крыкнуў ардынарна.

Лопнула містычная клямра! Рука слугі апусьцілася на яснапанскае прападобнае аблічча. Хруст, таран і сьвечкі ў вачах. Канстанты так ня быў гатовы, што аж вываліўся. Недасьпеласьць разьлілася паўсюль. Бразгат разьбітай шыбы. Цемра. Камень, трапна шпурнуты, стоўк лямпу. Пусьцілі вокны — люд фарсіраваў і пачаў паволі ўлазіць, у цемры залюднілася мужыцкімі часткамі цела. Душна, як у канцылярыі ў чыноўніка. Лапы і ступакі — не, у люду няма ступакоў — лапы і ногі. Многая колькасьць лап і ног, масавых, цяжкіх. Люд, заахвачаны выключнай недасьпеласьцю сцэны, страціў павагу і таксама ўпрогся ў бра...таньне. Я яшчэ пачуў віск Зыгмунта і віск дзядзькі — здаецца, што ўзялі іх неяк паміж сабою і забраліся да іх даволі свабодна і нязграбна, але я ня бачыў, бо цёмна... Я выскачыў з-за парцьеры. Цёця! Цёця! Цёцю ўспомніў. Боса пабег у фіўмуар, схпіў цёцю, якая на канапе старалася не існаваць, і ну ж цягнуць, пхаць да кучамалы, каб зьмяшалася з кучамалай.

— Дзіцятка, дзіцятка, што ты робіш? — благала і штурхала, і цукеркамі частавала, але я, уласна, як дзіця цягну і цягну, цягну да кучамалы, упіхваю, яна ўжо ў іх, ужо трымаюць! Ужо цётка ў сувалцы! Ужо ў сувалцы! Прамчаўся па пакоях. Не ўцякаць — мчаць, толькі мчаць, нічога больш, толькі мчаць, мчаць падганяючы сябе і дуднячы босымі ножкамі! Выскачыў на ганак. Месяц выплываў з-за хмар, але гэта ня быў месяц, а толькі пуца. Пуца невымерных памераў над вяршалінамі дрэў. Дзіцячая пуца над сьветам. І пуца. І нічога, толькі пуца. Там у іх кучамала, а тут пуца. Лісткі на кустах дрыжаць пад лёгкім павевам. І пуца.

Смяротная роспач ахапіла мяне і прыціснула. Я быў зынантылізаваны дашчэнту. Куды бегчы? Вяртацца ў двор? Там нічога — плясканіна, пэцканіна і кулянне ў кучамале. Куды вярнуцца, з чаго пачаць, як уладзіцца ў сьведзе? Дзе зьмясьціцца? Я быў адзін, горш чым адзін, бо зьдзяцінелы. Ня мог быць доўга адзін, бяз сувязі зь нічым. Я пабег дарогай, скачучы праз сухія патыкі як палявы конік. Я шукаў сувязі зь нечым, новага, хоць бы тымчасовага ўкладу, каб ня тырчаць у пуцце. Цень адарваўся ад дрэва. Зося! Схапіла мяне!

— Што там такое? — шаптала. — Мужыкі напалі на бацькоў?

Я схапіў яе.

— Уцякайма! — адказаў.

Мы разам уцякалі праз палі ў невядомую далеч, і яна была як умыкнутая, а я — як умыкач. Мы беглі мяжою праз палі, пакуль хапіла нам духу. Рэшту ночы перачасавалі на невялікай лугавіне над вадою, зашыўшыся ў сітнік, дрыжучы ад холаду і звонячы зубамі. Палявыя конікі цвёркаталі. На сьвітаныні новая пупа, стакроць больш цудоўная, чырвоная, выплыла на небасхіл і заліла сьвет прамянямі, змушаючы ўсе прадметы класьці даўжэныя цені.

Невядома было, што рабіць. Я ня мог вытлумачыць Зосі, што сталася ў двары, бо саромеўся, а, зрэшты, не знаходзіў слоў. Яна ж, падобна на тое, збольшага здагадвалася, бо таксама саромелася і так згопалу не магла выказацца. Яна сядзела ў надводных чаратах і пакашлівала, бо з чароту цягнула сырасьцю. Я пералічыў грошы — было каля 50 злотых і яшчэ нешта там дробнымі. Тэарэтычна беручы, сьлед было ўдацца пехатою да дзе-якога бліжэйшага двара і там шукаць дапамогі. Як жа аднак выслоўлівацца ў такім двары, як прадставіць усю гісторыю, сорам не дазваляў гаварыць, і я лепш хацеў бы рэшту жыцьця правесці ў чаратах, чым выступаць з гэтым перад людзьмі. А не ж! Лепей ужо прызнаць, што я ўмыкнуў, што уцякаем разам з бацькоўскага дома, гэта было значна дасьпельшае — лягчэйшае для прыняцьця. І прымаючы гэта, ня трэба нічога высьвятляць і выслоўлівацца, бо кабета заўсёды прымае, што яе кахаюць. Мы маглі пад выглядам гэтага ціхачом дабрацца да станцыі, паехаць у Варшаву і знайсці сабе там новы быт у сакрэце ад усіх — а сакрэт гэты быў бы абгрунтаваны маім умыканьнем.

Дык я даў ёй бусі ў абедзьве шчочкі і выказаў гарачыя пачуцьці, пачаў перапрашацца, што ўмыкнуў, і тлумачыў, што яе бацькі ніколі не згадзіліся б на сувязь са мною, бо я ня быў досыць заможна сытуіраваны, што зь першай хвіліны запалаў да яе пачуцьцём і зразумеў, што і яна палае да мяне тым самым.

— Ня было іншай рады, як толькі ўмыкнуць цябе, Зося, — сказаў я, — уцячы разам.

Спачатку яна крыху здзівілася, але хвілін празь пятнаццаць маіх угавораў і тлумачэньняў ажывілася, пачала перабіраць пальцамі, пазіраць на мяне, бо то ж і я на яе пазіраў. Яна зусім забылася пра сялян і вэрхал у двары, ёй ужо здавалася, што я ўмыкнуў яе, і гэта шалёна ёй спадабалася, бо да таго яна толькі сее-тое па дробязі рабіла ў хаце, альбо вучылася, альбо проста седнем сядзела разьзявіўшы вочы, альбо нудзілася, альбо хадзіла на шпацыр, альбо дзівілася ў акно, альбо грала на фартэпіяна, альбо філантропіла ва ўстанове „Суполка”, альбо здавала экзамены па доглядзе гародніны, альбо фліртавала і скакала пад гукі музыкі, альбо ездзіла па санаторыях, альбо займалася балбатнёй і глядзела праз шыбу ў далеч дальнюю. І да таго зусім не спадзявалася, што знойдзецца нехта, хто завалодае ёю. Аж вось, бач, ня толькі знайшоўся той-каторы, але ўдадатак яшчэ і ўмыкнуў! І вось яна змабілізавала ў сабе усю здольнасьць кахаць і пакахала мяне, — прынамсі, я пакахаў яе.

А тым часам пупа ўзьбівалася ўтору і зьяля мільярдам іскрыстых промняў над сьветам, які быў як бы эрзац сьвету, выкраены з кардону, падфарбаваны на зялёна і асьветлены згары пякучым бляскам. Бакавымі сьцежкамі, абыходзячы людскія селішчы, мы пачалі пракрадвацца да станцыі, а дарога была няблізкая — дваццаць зь нечым кілямэтраў. Яна ішла, і я ішоў, я ішоў, і яна ішла, і так разам, падтрымліваючы сваю хаду, мы ішлі пад праменьнем бязьлітаснай, прамяністай, зіхоткай пупы, інфантальнай і інфанталізуючай. Палявыя конікі скакалі. Цвыркуны цвёркаталі ў травах. Птушкі сядзелі на дрэвах альбо пырхалі. Ubачыўшы якога-небудзь чалавека, мы збочвалі альбо хаваліся ў прыдарожным хмызоўі. Але Зося бажылася, што ведае дарогу, бо тысячы разоў ездзіла туды падводай альбо брычкай, альбо санкамі. Нас даймаў сквар. На шчасьце ўдалося потайкам падсілкавацца малаком, пасмактаўшы каля дарогі карову. І ішлі далей. І ўвесь той час, з пазіцый маёй дэкларацыі пра любоўныя пачуцьці, я мусіў падтрымліваць

любоўную гутарку і прыхіляцца знакамі ўвагі, як напрыклад, дапамагаць на кладках, перакінутых папярок ручаёў, аганяць ад мух, пытацца ці не стамілася — і шмат яшчэ якія знакі ўвагі і прыхільнасьці. На што яна гэтак сама пыталася, аганяла і аказвала мне. Я быў страшэнна змораны, вохці, толькі б дабрацца да Варшавы, атрэсьціся ад Зосі і пачаць жыць нанова. Я хацеў выкарыстаць яе адно як выдуманую прычыну і блізір, каб з адносна добрай дасьпеласьцю адкараскацца ад кучамалы ў двары і дабрысьці да Варшавы, дзе па пэўным часе мог бы ўжо сам сябе ўладзіць. А пакуль што я мусіў цікавіцца ёю і наогул весьці інтымную гутарку двух людзей, якія самыя ў сабе знаходзяць уцеху, а Зося, як ужо сказана, захопленая маім пачуццём, актывізоўвалася ўсё больш і больш. А пуца, неверагодна пякучая на вышыні мільярда кубічных кілямэтраў, прыпякала і спусташала даліну сьвету.

Была гэта вясковая паненка, выхаваная сваёй маці, маёй цёткай, Гурлецкай, з роду Лінаў, а служба — як і раней, бадай што, крыху фармавалася і вучылася у Вышэйшай Школе Садоўніцтва, альбо гатавала канфітуры, альбо абірала парэчкі, альбо разьвівала глудзы і сэрца, альбо крыху сядзела, альбо дадаткова працавала ў якасьці дапаможнай сілы, альбо ігрывала на фартэпіяна, альбо пахаджала і нешта гаварыла, а найперш чакала і чакала, і чакала таго, які меўся прыйсьці, пакахаць, умыкнуць. Гэта была адмысловая спэцыялістка ў чаканьні, лагодная, пасіўная, нясьмелая і таму часта хварэла на зубы, дасканала надавалася на адведзіны дантыста, а яе зубы пра гэта добра ведалі. Дык цяпер нарэшце чаканы явіўся, умыкнуў; настаў—такі і той урачысты дзень, калі яна разгарнула інтэнсыўную дзейнасьць і пачала папісваць і выказвацца, вышукваць ўсялякія казыры і выкладваць іх на стол, капрызчы, усміхаючыся і падскокваючы, робячы вочкі, сьмеючыся чараваць зубкамі і жыцьцерадаснасьцю, жэстыкулюючы альбо нудзячы пад нос песеньку, каб паказаць сваю музычную культуру (бо ж крыху грала на фартэпіяна і нават умела Месяцовую санату). Апрача таго высоўвала і выстаўляла тыя часткі цела, якія ў яе лепшыя, горшыя хавала. А я мусіў бачыць і глядзець, удаваць, што гэта мяне разьбірае і браць усё ў сябе... А выносна-высокая пуца дамінавала над сьветам зь бязьмежных нябесных блакітаў і асьвятляла, ясьніла, блішчала і, прыпякаючы, выснаджваючы, сушыла травы і зёлкі. А Зося, хоць і ведала, што ў мілосьці чалавек шчасьлівіца, была шчасьлівая — і пазірала, дзівілася прамяністым, ясным зрокам, а я таксама мусіў дзівіцца. І шаптала:

— Я так бы хацела, каб усім было добра і каб усе былі шчасьлівыя, як мы, — калі ўсе будуць добрыя, дык усе будуць шчасьлівыя:

Альбо казала:

— Мы маладыя, кахаемся... Цэлы сьвет — наш! — І тулілася да мяне, а я да яе мусіў туліцца.

І ў меракананні, што я кахаю, раскрылася перад мною і пачала давяраць мне сябе і гаварыць са мною шчыра і інтымна, чаго ніколі ні з кім не рабіла. Бо датуль панічна баялася людзей і, будучы выхаванай маёй цёткай, ужо ўцягнута ў малакучу, Гурэцкай, з роду Лінаў, а таксама службова ў арыстакратычнай ізаляцыі, ніколі нікому не давяралася з боязі быць скрытыкаванай і адмоўна суджанай, і была як бы няўпраўная, неакрэсьленая і ўнутрана нявызначаная, нескантраляваная і няпэўная за моц таго свайго ўражання, якое робіла на людзей. Яна, зрэшты і ўрэшце патрабавала зычлівасьці, не магла без зычлівасьці, магла гаварыць адно з тым, хто загадзя, наперад і *a priori* ставіўся да яе зычліва, цёпла... А цяпер, убачыўшы, што я кахаю, і мяркуючы, што здабыла сабе цёпллага слухача *a priori* абсалютнага, які ўсё, што б яна ні сказала, прыме з любасьцю, бо ж кахае, пачала выкладвацца і выстаўляць сябе на поўны выварат, давярала свае смуткі і радасьці, густы і ўпадабанні, энтузіязмы, ілюзыі і расчараваньні, захапленьні, сантымэнты, успаміны і ўсе драбнютка падрабязнасьці — ха, знайшла нарэшце таго, каго к а х а е, перад кім можна в ы б а л б а т а ц ц а, упэненая ў беспакаранасьці, упэўненая, што ўсё будзе прынята бяз кары, замілавана, цёпла... А я мусіў падтакваць і прымаць, захапляцца...

І сказала:

— Чалавек павінен быць усебаковы, удасканалывацца духоўна і цялесна, быць заўсёды здатным! Я — за паўнату чалавечнасьці. Вечарамі люблю ўперціся лобам у шыбу і заплюшчыць вочы, тады адпачываю. Люблю кіно, але захапляюся музыкай. — А я мусіў згаджацца. І далей шчабятала, што раніцай, прачнуўшыся, павінна пацерці сабе носік, будучы пэўная, што носік ня можа быць мне абьякавы, і выбухала сьмехам, а я таксама выбухаў. А потым са смуткам казала: — Ведаю, што я дурная. Ведаю, што нічога добра ня ўмею. Ведаю, што нязграбная... — А я мусіў пярэчыць. Яна ж ведала, што я пярэчу ня ў імя існай праўды, а толькі, бо кахаю, і таму прымала гэтыя пярэчаньні з радасьцю, у захапленьні, што знайшла абсалютнага паклоньніка *a priori*, які кахае, які згаджаецца, прымае і акцэнтую ўсё, усё, зычліва, цёпла...

О, пытка, якую я мусіў вытрываць, каб уратаваць, прынамсі, блізір дасьпеласьці на тых сьцежках, якія вядуць празь іржышчы, калі там далёка качалася і мянтузілася людзкая галота з васпанствам, а ўтары завісла пупа, страшная, бязьлітасная, зэнітальная, зьзяла пячорамі праменьня, мільярдам стрэлаў — о, цёплая зычлівасьць, забойчая, церквая чуласьць, узаемнае захапленьне, закаханасьць... О жорсткасьць кабетак, такіх ласых на мілату і мілажальнасьць, такіх пахашных і сквапных да той любоўнай сыгранасьці, такіх спрытных на тое, каб зрабіцца прадметам захапленьня... Як яна магла, такая мяккая, такая ніводная і ніякая, згаджацца на мае запады і забегі, прымаць культ, ласа, смачна наядцаца маім шанаваньнем? Ці існуе на зямлі і пад разжаранай пупай рэч страшнейшая, ніж тое жаночае цяпельца, тая сарамяжлівая, даверлівая абагоўленая любоў і затульваньне ў сябе?... І што горш, каб адузаемніцца і дапоўніць узаемным укладам захапленьня, яна пачала захапляцца мною — і зацікаўлена, з увагай выпытваць у мяне пра мяне не таму, што напраўду цікавілася, а дзеля рэваншу — бо ж ведала, што калі будзе мною цікавіцца, я пагатоў буду цікавіцца ёю. Так тады я і быў вымушаны гаварыць ёй пра сябе, яна ж слухала, з галоўкай на маім плечуку, час ад часу ўточваючы пытаньні, каб падкрэсьліць, што слухае. І сваёй калейкай карміла мяне сваім захапленьнем, прытуленая, закаханая, што я аж так ёй падабаюся, што адразу зрабіў на яе ўражаньне, што няма ладу як усё больш кахаю, што я такі смелы, такі адважны, што аж куды к чорту які...

— Ты ўмыкнуў мяне, — казала, упіваўчыся сваім казаньнем. — Не кожны б на гэта ўспасобіўся. Ты пакахаў і ўмыкнуў, нічога ня пытаўся, а ўмыкнуў, не збаяўся бацькоў... я люблю гэтыя твае смелыя, бясстрашныя, драпежныя вочы рызыканта...

І пад яе захапленьнем я ўвіваўся, як пад карай сатаны, а пупа велізарная, інфэрнальная выпудоўнівала і прашывала згары як дэфінітыўны знак сусьвету ключ да ўсякіх загадак, самы апошні назоў рэчаў. Вось жа яна прытуленая вырабляла мяне сабе і цёпла, нясьмела, бязрадна міталыгізавала мяне так, як гэта там ёй больш дагаджала, і я адчуваў, як нязграбна выслаўляе мае якасьці і вартасьці, вышуквае і знаходзіць, распяляецца і распалымняецца... Узяла маю руку і пачала туліць яе, а я зноў туліў яе далонь — калі інфантаўная, інфэрнальная пупа дабіралася ў зэніт, у кульмінанту і смажыла згары вэртыкальна ўніз.

І падвешаная на самым версе прасторы, шпурляла свае залацістыя, срабрыстыя прамяні на цэлы ніз і праміж усіх гарызонтаў. А Зося ўсё больш і больш тулілася да мяне, усё больш і больш сьцісла і шчыльна лучылася са мною і ўводзіла мяне ў сябе. Спаць мне не хацелася. Я ўжо больш не хацеў ісьці далей, ані слухаць, ані адказваць, але ж мусіў ісьці, слухаць і адказваць. Мы ішлі празь нейкія лугі, а на тых лугах трава была зялёна-зялёная, яшчэ й зелянела і зеляніла, поўная жоўтых лотацяў, але лотаці былі нясьмелыя, утуленыя ў траву, а трава трохі сьлізкая, мокрая і крышку падмокляя, гарача парыла пад няўмольным жарам згары. Абапал сьцежкі мноства пралесак, але пралескі былі нейкія гербарыйныя і анэмичныя. Анэмонаў шмат узбоч, шмат дыняў. На водах, па сырых равах вадзяныя гарлачыкі, белыя, бледныя, далікатныя, бялявыя, у поўным застоі і ў прыпякальнай, паруючай гарачыні. А Зося

ўсё тулілася і спавядалася. А пупа цэлілася ў сьвет. Карлікаватыя дрэвы у сваёй матэрыі былі як бы нядужыя і кволыя і трухлявыя, здаваліся, хутчэй, грыбамі і былі такія настрашаныя, што калі я дакрануўся да аднаго, яно адразу лопнула. Моц цьвіркатливых верабейкаў. Угары ружаватыя. Бялавая і нябескавая аблачынка ні тое з мусьліну, неабольненькія і чульлівыя. А ўсё такое неакрэсьленае ў абрысах, такое змазанае і распоўзлае, што, зрэшты, нічога тут ня было адзеленага і выдробненага, а кожная рэч лучылася зь іншымі ў адну мазь, гразкую, бялавую і пагашаную, ціхую. Кволыя струменьчыкі цурчалі, аблівалі, ўсмоктвалі і парылі альбо булькаталі дзе-нідзе, утвараючы бурбалкі і соплі. І гэты сьвет малеў, як бы ўціскаўся, курчыўся, а курчачыся пружыніўся і націраў, заціскаўся на шыі, як далікатна ўдушальны аброжак. А пупа, абсалютна інфантаільная, жудасна даставала згары. Я пацёр лоб.

— Што гэта за ваколліца?

Яна павярнула да мяне свой бедны, худзенькі, змучаны тварык і сарамліва, чула адказала, цёпла тулячыся да плечука.

— Гэта м а я в а к о л і ц а .

Мяне схапіла за горла. Аж сюды прывяла мяне. Дык так, але ўсё гэта было ейнае... А спаць мне хацелася, галава зьвісла, ня было сілы — ох, адарвацца, адсунуцца на крок хоць бы ж, адапхнуцца на дыстанцыю пляча, ударыць злосьцю, сказаць штосьці незычлівае, разьбіць — быць злым, ах, быць нядобрым да Зосі! Ах, быць нядобрым да Зосі! — Мушу, мушу — сонна думаў з галавой абAPERтай на грудзі — я мушу быць нядобрым да Зосі! О, халодная, як лёд, збаўчая, ажыўчая незычлівасьць! Сама-самы час быць нядобрым. Я павінен быць нядобрым... Але як быць нядобрым да яе, калі я добры — калі мяне прабірае, пранізвае сваёй даброцьцю яна, а я маёю пранікаю, і яна туліцца, а я да яе ня тулюся... і аднікуль дапамогі! На гэтых лугах і палях сярод нясьмелай травы толькі мы двое — яна са мною і я зь ёю — і нідзе, анідзе нікога, хто б выбавіў. Я толькі адзін з Зосяй — і з пупай, як калі б на небасхіле, замерлай у абсалютным трываньні, праменнай, затопленай, умагутненай у сабе і зэнітальнай у застылай кульмінанце...

О, трэці! Памажыце, ратуйце! Прыйдзі, трэці чалавеча, да нас дваіх, прыйдзі, збавеньне, зьявіся, дай за цябе ўчапіцца, збаві! Хай прыйдзе сюды зараз, неадкладна, т р э ц і ч а л а в е к , чужы, невядомы, халодны і няўтульны, і чысты, далёкі і нейтральны, як хваля марская хай ударыць сваёй чужасьцю ў гэтую парууючую свойскасьць, хай адарве мяне ад Зосі... О, трэці, прыйдзі, дай мне зачэпку для супраціву, дазволь, каб я зь цябе зачарпнуў, прыйдзі, ажыўляльнае тхненне, прыйдзі, сіла, адчапі мяне, адшпурні і аддалі! Але Зося прытулілася яшчэ чулей, цяплей і датклівей! — мабыць, такога шчасьця зладзіць сам Бог не патрапіць!

— Чаго ты клічаш і крычыш, як дурны? Мы ж тут адны...

І падала мне сваю храпу. А мне не хапіла сілы, сон напаў на яву, і я ня мог — я мусіў пацалаваць сваёй храпай яе храпу, а яна сваёй храпай пацалавала маю храпу.

А цяпер прыходзьце, зьбягайцеся, храпы! Не, я не разьвітваюся з вамі, чужыя і невядомыя храпаморды чужых, неведомых суб'ектаў, якія чытаць мяне будзеце. Вітаю вас, вітаю даземна з паклонам, удзячныя зьвязкі частак цела, цяпер хай пачнецца толькі — прыбудзьце і прыступіцеся да мяне, пачніце сваю мянтузаўку, учыніце мне новую храпу, каб я зноў мусіў уцякаць ад вас і іншых людзей і перці, перці, перці праз усё чалавецтва. Бо то ж няма ўцёку ад храпы, як толькі ў іншую храпу, а ад чалавека схавацца можна адно ў адбымках іншага чалавека. Ад пупы ж увогуле ўцёку нямаш! Даганяйце мяне, калі хочаце. Я ўцякаю з храпаю ў руках.

*Канец і амба,
А хто чытаў, таму блямба!
В. Г.*